ALBA REGIA

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
MITTEILUNGEN DES MUSEUMS SZENT ISTVÁN KIRÁLY
C sorozat 49. szám

ALBA REGIA

ANNALES MUSEI STEPHANI REGIS
49

2021
SZÉKESFEHÉRVÁR

Felelős kiadó – Herausgeber
Pokrovenszki Krisztián

Szerkesztő – Redakteur
Szőllősy Csilla

Alapító szerkesztő – Begründer redakteur
Fitz Jenő (1921–2011)

Grafika – Grafik
Gonda Julianna Virág; Belegrai Orsolya

Fordítás – Übersetzung
Kovács Dömötör; Szerzők

Támogató – Unterstützung

Székesfehérvár
Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó – Verlag

HU ISSN 1216 8983
HU ISSN 0324 542 X

Nyomdai kivitelezés
Alto Nyomda Kft.

Készült 350 példányban.

A címlapon:
Babáját csecsemőként etető kislány, német képeslap, 20. század eleje; Sírkőtöredék Mányról; A magyarországi általános iskolák számára kiadott föld- és néprajz tankönyv borítója 1948-ból; Enying–Páta-dűlőn előkerült érme; A Rádiótelep két, még épülő lakóháza 1922-es felvételen; Végh János: Grosse Symphonie No. 2 für kleine Leute; Székesfehérvár középkori városi pecsétje

INDEX

Köszöntő.....9

TANULMÁNYOK/KÖZLEMÉNYEK – *ABHANDLUNGEN/MITTEILUNGEN*

RÉGÉSZET – *ARCHÄOLOGIE*

Agócs Nándor – Lencsés Zsuzsanna – Szabó Ernő
Egy tartományi főpap felirata Mányról
Inscription of a provincial high priest from Mány.....11
Dr. Stibrányi Máté – Klembala Zsombor
„… *és sötétség borítja még a nevét is.*" Elpusztult középkori templomok régészeti geofizikai kutatása Fejér megyében
„...and in darkness its name is covered." *Archeological prospection of perished medieval churches in c. Fejér, Hungary*.....23
Pokrovenszki Krisztián (Összeállította)
A Szent István Király Múzeum régészeti kutatásai Fejér megyében. 2021.....41

TÖRTÉNETTUDOMÁNY – *GESCHICHTE*

Szabados György
A délceg púpos. Még egyszer az 1848-ban feltárt királysírok azonosításáról
The stately humpbacked king. On the identification of a royal graves found in 1848 – once again.....57
Demeter Zsófia
Rádiótelep Székesfehérvárott (1924–2004)
Radiodepot in Székesfehérvár (1924–2004).....73

NÉPRAJZ – *VOLKSKUNDE*

Lukács László
Magyar föld- és néprajz. Ispay Ferenc amerikai magyar tankönyvéről
Hungarian geography and ethnology. About Ferenc Ispay's American Hungarian textbook.....119
Lukács László
Trianonról a családi emlékezet alapján.....129
Gelencsér József
A szolgálatban álló és a leszerelt katonák meséi
Soldiers and ex-servicemen telling tales.....137

Nagy Veronika
Játékbabákba kódolt anyaszerep a 19-20. század fordulóján. A Moskovszky-gyűjtemény csecsemőbabái
The role of the mother as encoded in toy dolls at the turn of the 19th and 20th centuries. Baby dolls of the Moskovszky Collection.....149

ZENETÖRTÉNET – *MUSIKGESCHICHTE*

Szabó Ferenc János
Verebi Végh János zeneműveinek jegyzéke
The list of the compositions of János Végh.....167

SZEMLE – *RUNDSCHAU*

Lukács László
Ivanicsné Szing Mária – Vargáné Kocsis Mária – Wundelené Hartmann Teréz – Schwartz Alajos – Mézner László: Móri német tájszótár. Deutsches Mundartwörterbuch von Moor. Mór, 2019. 372 p. Német Nemzetiségi Önkormányzat. 207
Lukács László
Pesti János – Máté Gábor: Völgységi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége. Pécs, 2018. 592 p. Fekete-fehér fotómelléklettel. Keleti-Mecsek Egyesület. 209
Lukács László
Selmeczi Kovács Attila: A táj szerepe a Káli-medence hagyományos gazdálkodásában. Budapest, 2020. 112 p. 25 fekete-fehér fényképpel, német nyelvű összefoglalóval. Magyar Néprajzi Társaság. 211
Felföldi László
„Egy élet e tánc, melyben lélek a dal" – Pesovár Ferenc (1930-1983) emlékezete című kiállítás megnyitása alkalmából mondott beszéde.....215

ÉVI JELENTÉS 2021 – *JAHRESBERICHT 2021*

A múzeum éves munkája és gyarapodása....221
A Szent István Király Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2021....232
Kiállítások, események, programok....237
Alapítványok, egyesületek beszámolói....253
A Szent István Király Múzeum alkalmazottai....255

Köszöntő

Az intézmény vezetőjének feladata ilyenkor az előző év értékelése, egyfajta számadás a jelentősebb eredményekről. Célszerű lett volna ezt az előszót az éves beszámoló összeállítása közben megírni, sajnos nem így történt. Ennek ellenére hasznos, és főként tanulságos volt számomra is újra felidézni az eseményeket.

A Szent István Király Múzeum 2021-es éve – más intézményekhez hasonlóan – még nem lehetett teljes értékű a pandémia következményeinek hatására, leginkább bezárások, újranyitások és költözések jellemezték. Nagy bánatunkra ekkor sem rendezhettük meg a Floraliát vagy a Hetedhét Játékfesztivált.

A *Királyok és Szentek. Az Árpádok kora* c. nagyszabású kiállításnak helyet adó főépület felújítási munkálatai tovább folytatódtak, így az igazgatóság és a tudományos munkatársak elhelyezése egyéb telephelyeken valósult meg, de bíztunk benne, hogy a nehézségek ellenére egy megújult, minden igényt kielégítő munkahelyre térhetünk majd vissza, mely így is lett. Munkacsoportot állítottunk fel a múzeum szakembereiből, hogy együtt dolgozva a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyarságkutató Intézet munkatársaival előkészítsük a kiállítást. Nehéz feladat volt, hiszen ilyen jelentős nemzetközi tárlat összeállításában még nem volt sok tapasztalatunk, így a Nemzeti Múzeum kiváló szakembereire támaszkodtunk a megvalósítás terén. A feladat során nagyon jó szakmai kapcsolatokat építettünk mind hazai, mind külföldi intézményekkel, partnerekkel.

A Múzeum életében meghatározó szerepet betöltő Fitz Jenő születésének 100. évfordulójáról is megemlékeztünk, ezért 2021-et Fitz emlékévnek kiáltottuk ki. Színes programokkal, pályatársakkal, barátokkal történt beszélgetésekkel és két konferenciával adóztunk a néhány fős múzeumból nemzetközi szinten is elismert intézményt építő igazgató előtt.

A nehézségek ellenére több fejlesztés is történt, főként Gorsium Régészeti Park területén. Minisztériumi támogatással megvalósult az ún. *Hadrianus-színpad*, mely olyan előadásoknak adott otthont már az első évben, mint a Vörösmarty Színház rendezésében bemutatott *A Pál utca fiúk* zenés játék, vagy az Edda Művek szabadtéri koncertje. Szintén Gorsiumban folytattuk a római kori falak jókarbantartási munkálatait, melyet évről-évre betervezünk a költségvetésbe, illetve felújítottuk a park területén lévő Zichy-pincét, amely 2022-ben a római kori Lapidáriumot fogatda be, így méltó helyre kerültek a Rendházból elszállított faragványok.

A Múzeum kiállítási programja több nagyszerű tárlatot is eredményezett; ilyen volt például, hogy csak néhányat említsek, az *Összetartozunk. A trianoni határokon túli magyar képzőművészet remekei a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből* című befogadott kiállítás, mely az elmúlt száz év korszakaiból, legváltozatosabb műfajaiból válogatott. *Egy európai magyar* címmel Szabó Ákos életműkiállítását láthatta a közönség Tóth Norbert kurátor rendezésében, de a 2020-ban a pandémia miatt elmaradt, születésének 90. évfordulója alkalmából megrendezett *„Egy élet e tánc, melyben lélek a dal…”– Pesovár Ferenc (1930–1983) emlékezete* című kiállítás is bemutatásra került, mely kolléganőnk, dr. Varró Ágnes néprajzkutató kiváló kurátori munkájának eredményeként jöhetett létre.

Az Alba Regia évkönyv évről-évre főként a Szent István Király Múzeumhoz, Székesfehérvárhoz vagy Fejér megyéhez köthető tudományos kutatások, illetve szakemberek munkáiból válogat. Vannak közöttük múzeumi kollégák, illetve vendégszerzők egyaránt, s többüket visszatérő publikálóként tarthatjuk számon. Az idei számba vitaindító (vagy vitát lezáró?) tanulmány is került, így mindenképpen izgalmas olvasmányként ajánlhatom a kedves olvasók számára.

Eredményes kutatást és jó olvasást kívánok!

Pokrovenszki Krisztián,
a Szent István Király Múzeum főigazgatója

RÉGÉSZET

Alba Regia 49. (2021) 11–21.

Agócs Nándor – Lencsés Zsuzsanna – Szabó Ernő

Egy tartományi főpap felirata Mányról

A Fejér Megyei Kormányhivatal munkatársát 2019 márciusában értesítették arról, hogy Mány külterületén, a Bicskei út mellett különböző méretű, faragott köveket, valamint összerakott kőhalmokat lehet látni. A lakossági bejelentést követő helyszíni szemle során a terület használója, Pfeiffer Kázmér egy római kori oszloptöredéket és egy feliratos sírkőtöredéket mutatott meg, amelyeket mányi telephelyén őrzött.[1] Szíves szóbeli közlése szerint a kőemlékek az általa művelt Mány mezőgazdasági hasznosítás alatt álló, Közép-Gyulai-dűlőnek nevezett külterületén kerültek elő szántás során.[2] Az ekevas mindkét darabon mély barázdát vágott. A megtaláló elmondása alapján a területen végzett gépi munkák következtében szántáskor, tárcsázáskor többször akadt el az eke, a borona és fordított ki különböző méretű köveket. 2021 augusztusában a kőtöredékek bekerültek a Szent István Király Múzeum Juharfa utcai raktárába, ahol jelenleg is találhatóak.

A lelőhely

A terület nem ismeretlen a régészeti kutatás számára, a Kígyós-patak nyugati oldalán fekvő Közép-Gyulai-dűlő, valamint a patak keleti oldalán található Kőhányás-dűlő egyaránt nyilvántartott római koros régészeti lelőhely.[3] Pesty Frigyes gyűjtésében az 1860-as évek elején a *„Gyula szántóföld"* topográfiai nevet a következőképpen magyarázta a hagyomány: *„a népmonda szerint hajdanában ezen a helyen épületek voltak, ami igen hihető, mert még most is többször akadnak szántás alkalmával épületkövekre. Ezen helyen valami Gyula nevű ember lakott volna."* A *„Kőhányás szántóföld"* – a név már önmagában régészeti lelőhelyre utal – ugyancsak szerepel Pesty helynévtárában.[4]

1933-ban a Kőhányás-dűlőben egy római kori, több helyiségre osztott épület alapfalait szedték ki.[5] Marosi Arnold közlése szerint a helyiek arról is beszámoltak, hogy korábban két, kőlapokból összeállított sírt, valamint egy szarkofágot is találtak a dűlőben. Marosi – bővebb leírás nélkül – egy kocsijelenetet ábrázoló sírkőről is említést tett, amelyet a településen, Sárközi Zsigmond házában látott.[6] A leletek további sorsa ismeretlen.

1944-ben a Közép-Gyulai-dűlőben[7] bunkerásás közben egy feliratos[8] és egy mitológiai jelenetes[9] sírépítményelem bukkant elő.[10] A két kőemlék csak 1959-ben került be a székesfehérvári múzeum lapidáriumába.[11] Noha a pontos lelőkörülmény ismeretlen, Fitz Jenő először feltételesen,[12] később tényként kezelte, hogy a kőemlékek másodlagos

---

1 Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a bejelentőnek, Kóta Istvánnak, valamint a kőemlékek megtalálójának és beszolgáltatójának, Pfeiffer Kázmér mányi lakosnak.

2 Mány, 039/10–12 hrsz.

3 MNM RA 82341, 92831.

4 PÁRNICZKY 1977, 239.

5 MAROSI 1933, 15. Az 1933-ban előkerült leletek alapján Fitz Jenő egy 3–4. századi települést feltételezett a helyszínen: FITZ 1963a, 99.

6 MAROSI 1933, 15. A későbbi szakirodalom csak Marosi említés szintű közlését hivatkozta: SÁGI 1945

7 Fitz a kőemlékek első említésekor a mányi "Gyulai Töltés-dűlőt" jelölte meg lelőhelyként (FITZ 1963a, 99.). 1959-ben – a két mányi kő mellett – a gyúrói Káptalan-major területéről is kerültek be római kőemlékek a székesfehérvári múzeum lapidáriumába (FITZ 1963b, 117). A két lelőhely és a lelőkörülmények adatai Fitz későbbi munkáiban összekeveredtek. Ezekben a mányi feliratos sírépítményelemnél már Káptalan-major szerepel lelőhelyként, noha Mánynak nincs ilyen nevű része (FITZ 1968, 205. nr. 30; RIU 6, 1354 [Fitz]). A téves lelőhelyadatot átveszi: GÁSPÁR 2016, 732. nr. 912; TitAq 4, 1705 [Borhy].

8 SZIKM Inv. no. 59.186.1 = AE 1969/70, 523 = RIU 6, 1354 = TitAq 4, 1705 = Lupa 761 = HD012190 = EDCS-0970115.

9 SZIKM Inv. no. 59.187.1 = Lupa 666.

10 FITZ 1963a, 99. (12. lj.). Fitz Rosner Gyula jelentésére hivatkozik.

11 FITZ 1963a, 99; 1963b, 102.

12 FITZ 1963a, 99.

felhasználásban egy későrómai kőládasír alkotóelmei voltak.[13] A két sírkövet azzal az őslakos *vicus*szal hozta összefüggésbe, amelynek temetőjét 1959-ben tárták fel a mányi Kálváriadombon.[14] 2007-ben légifelvételek alapján a Közép-Gyulai-dűlőben településre utaló épületek és gödrök nyomát,[15] illetőleg az északról határos Ereszkedő-dűlőben egy ÉNy-DK irányú, feltételezhetően római kori, kisebb településeket összekötő út (*via vicinalis*) nyomait azonosították.[16] 2010-ben terepbejárás során római villagazdaságra utaló leletek (megmunkált mészkövek, tetőcserép-töredékek, bronz, ólom, vas és kerámia tárgyak) kerültek elő a Közép-Gyulai-dűlőben. A felszínen gyűjtött kerámialeletek és a fémkeresővel gyűjtött érmek a Kr.u. 2–4. századi használatot valószínűsítik.[17]

Feliratos sírkőtöredék

Mészkő, (37)×(50,5)×(22,5) cm. A faragvány egy síremlék feliratos elemének töredéke. Aljának eredeti síkja megőrződött, fentről, jobbról és balról sérült. Lent megmaradt a feliratos blokk díszítetlen pereme (magassága 8,5 cm), valamint a mélyített feliratos mezőt határoló, plasztikusan faragott, homorú tagozatból álló profilált keretelés (magassága 4,5 cm). A darab alján, a jobb szélen téglalap alakú csaplyuk látható, valamint a kapocs ágya, ami a csaplyuktól a kőemlék töredékes jobb széle felé fut. A kapocs és a csapolás a függőleges és a vízszintes összekapcsolást egyaránt szolgálhatta. Következésképpen a feliratos blokkot alulról és jobb oldalról további kőelemek határolták. A csaplyuk és a kapocs ágya eredetileg is a kőemlék tényleges jobb szélén helyezkedett el, azaz a megmaradt töredék az egykori feliratos blokk jobb alsó része és a felirat sorainak jobb széléről csak egy-két betű hiányozhat.

1. ábra
A mányi sírkőtöredék egyes részletei

[13] FITZ 1968, 205. nr. 30; RIU 6, 1354 [Fitz].

[14] FITZ 1963a, 99. A temető nagy részét elpusztították 1959-ben, amikor a területen bányát nyitottak. A múzeum munkatársainak mindössze hat sírt sikerült feltárnia, ezek alapján az *eraviscus*okhoz köthető temető a Kr. u. 2. század közepéig használatban volt. A kálváriadombi lelőhelyhez (MNM RA 22017): FITZ 1960; FITZ 1963a, 99–100; F. PETRES 1965.

[15] CZAJLIK et al. 2008, 124.

[16] CZAJLIK et al. 2008, 122–123. A Kálváriadombot és a Kőhányás-dűlőt érintő helyi jelentőségű út létét korábban Fitz Jenő is felvetette: FITZ 1970, 16.

[17] FANCSALSZKY 2010; 2013, 165–167.

A feliratból az utolsó négy sor maradt meg, azok is csak részlegesen. A sorvezető segédvonalak nyomai a második és harmadik sorban alul és felül egyaránt jól kivehetők, a negyedik sorban kevésbé, az első sorban az alsó segédvonal ugyancsak megőrződött. Az igényesen, mélyen vésett kapitális betűk magassága: 4,8 cm (v. 2–4). A betűk keresztmetszete háromszög alakú, ferde bevésésekkel. A betűágyakban a vörös festés jól kivehető. A megmaradt szövegrészen a háromszög alakú *interpunctio* használata következetes. A felirattöredék *nexus*t, valamint datálási értékkel bíró sajátos paleográfiai jelenséget[18] nem tartalmaz.

2. ábra
A csonka feliratos mező

Szövegrekonstrukció

A négy sor közül az elsőből maradt meg a legkevesebb. Noha a betűk többsége még fele részben sem őrződött meg,[19] az *ACER•PRO* olvasat bizonyosnak tűnik, amely *[s]acer(dos) pro[v(inciae)]* értelmezésben oldható fel.[20] Minthogy Pannoniából jelenleg nem ismert olyan felirat, ami nem az osztatlan Pannonia, Pannonia Superior, vagy Pannonia Inferior főpapját említi, a Mányról származó töredék alighanem egy pannoniai tartományi főpap emlékét őrzi. A még osztatlan Pannoniából mindössze egy tartományi főpap feliratát ismerjük.[21] Az egységes Pannoniában a *concilium provinciae* helyszíne Savariában volt,[22] így a lelőhely inkább amellett szól, hogy a mányi töredéken Panno-

[18] Vö: FEHÉR – KOVÁCS 2018, 22–58.

[19] Az első betűből csak egy talp és az abból induló ferde szár kezdete maradt meg, ezért csak az *A*, *R*, *K* és *X* betűk valamelyike lehet. Utóbbi két betű ritkasága miatt a legkevésbé valószínű megoldás. A második karakter egyértelműen *C* betűként azonosítható. A harmadik betűből a szár kezdete és egy alsó kar maradt meg, csak *E* vagy *L* betű lehetett. A negyedik betűből a talpakon kívül egy függőleges, illetve ferde szár látható, ezért a *K* vagy *R* betűk jöhetnének számításba, de előbbi – fentebb említett ritkasága miatt – kizárható. Az *R* és az utána következő karakter között háromszor nagyobb a távolság, mint a megelőző betűknél, ez arra utal, hogy a *R* után már egy másik szó kezdődött. A szóközt egy *interpunctio* jelölhette. A második szó első betűjéből egy függőleges szár maradt meg, a következő betű távolsága alapján egy előre nyúló felső része lehetett, így az *F,* a *P* és a *T* karakterek merülhetnek fel. Az ezt követő karakter egyértelműen *R* betűként olvasható, amit egy ívelt betű, alighanem egy *O* követ (esetleg *C* vagy *Q*).

[20] A *sacerdos provinciae* kifejezés használata Pannoniában jól adatolt. A tisztségcím kiírásának módja változatos, előfordul, hogy teljes alakban kiírták, többnyire azonban rövidített formában tüntették fel. Vö: SZABÓ Á. 2006, 232–264; AGÓCS 2019, 195–204. A *SACER* suspensióra Aurel(ius) Audentius és Valer(ius) Ursus Viri(us?) tartományi főpapok feliratain látunk példát: SZABÓ Á. 2006, P 13, 73. Pannoniában egyéb *sacerdos*i címek esetén is előfordul a *SACER* suspensió: SZABÓ Á. 2006, P 10=56a, 63; FEHÉR 1997, 186.
A főpap a felirat állításakor még aktív lehetett. A letett főpapi hivatalt (*sacerdotalis*) rendszerint egyértelműbb alakban jelezték Pannoniában éppúgy (SZABÓ Á. 2006, P 20, 32, 58, 68, 72, 83), mint más tartományokban (AE 1926, 158; CIL VIII, 5338; CIL VIII, 357; AE 1972, 691; CIL VIII, 16472; AE 1916, 13; CIL VIII, 2343; AE 1979, 670; CIL III, 7962; AE 1997, 753; CIL X, 7518; IRT 578; AE 2010, 1781). Amennyiben Aurel(ius) Audentius aquincumi feliratán Szabó Ádám *e sacer*(*dotalibus*) *provinci*(*ae*) feloldása (TitAq 1, 286) helytálló, esetleg a mányi töredék is feloldható hasonló módon.

[21] SZABÓ Á. 2004. = SZABÓ Á. 2006, P 83 = SZABÓ Á. 2013, 164–165. nr. 4. pl. II.3 = AGÓCS 2019, SP 13.

[22] TÓTH 2001; SZABÓ Á. 2003; 2006, 236–239; 2007a, 113–117; TÓTH 2011, 83–86.

nia Inferior főpapja szerepelt. Az ismert példák alapján a tartomány nevét is feltüntették a feliraton. A 3. század első felében Pannonia Inferiorban – csakúgy, mint Pannonia Superiorban – a *sacerdos provinciae* címet felváltotta a *sacerdos Arae Augusti* / *Auggustorum* (*nostri*), vagy legalábbis megjelent a használata. A 3. század közepétől már ismét a *sacerdos provinciae* megnevezés olvasható a feliratokon. A váltás talán Severus Alexander uralkodása alatt történt.[23] A fragmentum nem visz közelebb a kérdés eldöntéséhez, hogy mely város lehetett Pannonia Inferior tartománygyűlésnek helyszíne.[24] Aquincum közelsége arra utal, hogy az ismeretlen főpap ott viselhetett valamilyen municipális tisztséget.[25]

A főpapi tisztség elnyerése többek esetében pályafutásuk csúcsát (*summus honor*) jelentette, ezért többnyire tisztségeik felsorolásakor az első, vagy utolsó helyen szerepeltették a *cursus honorum* ereszkedő, vagy emelkedő típusú bemutatásától függően. Az utóbbi tekinthető a népszerűbb gyakorlatnak. A jelenleg ismert tizennégy pannoniai főpap közül nyolc személy feliratán a tisztségek közül a tartományi főpapi cím szerepel utolsóként[26] és valószínűleg egy töredékes feliraton is ez a gyakorlat figyelhető meg.[27] Mindössze egy feliraton adatolt, hogy a főpapi tisztséget tüntették fel elsőként[28] és talán egy további, csonka feliraton is ez a sorrend látható.[29] Három esetben fordul elő, hogy nem az első, vagy az utolsó *honor*ként tüntették fel. Két feliraton a tisztség utolsó előttiként szerepel, ugyanis az illető személyek a tartományi szintet meghaladó pozíciót is betöltöttek. Egyikük egy *legió*ban viselt *tribunatus*t,[30] a másik személy a Róma városi bírói testületbe való beválasztását (*adlectus in quinque decurias*)[31] tüntette fel utolsóként. A harmadik esetben a tartományi főpapi cím előtt municipális, utána a lovagi rendűeknek fenntartott tisztségek sorakoznak[32] – nem feltétlenül kronológiai, hanem a presztízsük szerinti sorrendben. A pannoniai tartományi főpapokról megemlékező feliratok – két *titulus honorarius* kivételével – mind a *tituli sacri* közé tartoznak. Több esetben a főpapi címen kívül csak egyetlen másik tisztség szerepel a feliratokon, vagy jobbára a feliratállítás szempontjából leginkább releváns hivatalok. A mányi az első *sepulchralis* felirat Pannoniából, ami egy főpapot említ, ezért a szöveg rekonstrukciójához a többi *titulus* csak a tisztségek sorrendjét illetően, nem a *cursus honorum* részletezettségét tekintve jelenthet kiindulási pontot.

A felirat második megmaradt sorának betűi egyértelműek. Noha az első karakternek csak a jobb alsó harmada őrződött meg, kétségtelen, hogy egy *S* betű alsó ívéről van szó. Ezt a *DEM* betűk követik, majd egy *interpunctio* jelzi a szóközt. A betűk vitán felül az *idem* meghatározó névmás (*pronomen determinativum*) valamelyik ragozott alakját[33] rejtik, a gyakoriságot és a kontextust tekintve leginkább az *[eiu]sdem* feloldásban értelmezhetőek. Az *eiusdem* jelentéséből fakadóan mindig visszautal egy korábbi szóra. A Pannonia Inferior-i feliratokon rendszerint két (vagy több) különböző személy életútjának ismertetésekor fordul elő. Az ismétlést elkerülve ezzel jelzik, ha utóbb említett személy is ugyanabban az egységben szolgált, vagy városban viselt hivatalt, mint az előbb említett. Arra is akad példa, hogy egyazon személy tisztségeinél használták a félreértések elkerülése érdekében. Publius Aelius Dasiusnak, Bassianae *decurió*jának a felirata Sirmiumból került elő, ezért is emelte ki feliratán, hogy a *pontificatus*t szintén Bassianaeban viselte. Közelebbi meghatározást igényelt a hivatalviselés helye, mert Dasius egy harmadik településen *aedilis*i hivatalt töltött be.[34] Marcus Herennius Valens élete során öt *legió*ban szolgált különböző posztokon, alighanem ezért kívánta közelebbről meghatározni, hogy ugyanabban a *legió*ban volt *centurio*, mint *evocatus*.[35]

Következésképpen a mányi felirat vagy legalább két személy életútját részletezte az *eiusdem* névmással jelölve, hogy ugyanott töltöttek be valamilyen tisztséget. Vagy egyetlen személy *cursus honorum*áról van szó, aki több városban[36] is töltött be tisztségeket, és a félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kívánta, hogy ez a tisztsége még az előbb említett és nem az utóbbi településhez kapcsolódott.

---

23 SZABÓ Á. 2006, 242–243, 253–254. Daciában a *nostri* szó Severus Alexander alatt jelent meg a tisztségcímben (SZABÓ Á. 2007b, 231), talán pannoniai megjelenése is erre az időszakra tehető.

24 Ehhez a problémához ld.: TÓTH 2006, 51–64; SZABÓ Á. 2006, 249–252; 2007a, 121–124; 2016.

25 Mindazonáltal a lelőhely nem messze fekszik Környétől, ahová Szabó Ádám *municipium Mogionibus* városát lokalizálja. Vö: SZABÓ Á. 2018, 144–150; 2019.

26 SZABÓ Á. 2006, P 13, 20, 37, 65, 68, 70, 72, 83.

27 SZABÓ Á. 2006, P 85.

28 SZABÓ Á. 2006, P 73.

29 SZABÓ Á. 2006, P 81.

30 SZABÓ Á. 2006, P 67.

31 SZABÓ Á. 2006, P 32.

32 SZABÓ Á. 2006, P 58.

33 *Isdem* / *eiusdem* / *eosdem* / *easdem* / *eisdem*.

34 AE 1965, 303 (Sremska Mitrovica).

35 CIL III, 13360 (Vinkovci).

36 Kevéssé valószínű, hogy az *eiusdem* arra a tartományra utal, ahol a főpapi hivatalt ellátta. Ebben az esetben legalább három tartományi szintű pozícióval rendelkezne, amelyeket legalább két különböző provinciában töltött be. Ez példa nélküli *cursus honorum* lenne az ismert főpapi pályafutások tükrében.

Az *SDEM* betűket követő *interpunctio* után a *FLAMI* karakterek maradtak meg jól olvashatóan.[37] A betűcsoport *flami[nicus]* vagy *flami[nicius]* alakban oldható fel.[38] Jelentésük azonos, mindkét szóalak azt jelzi, hogy a felirat állításakor az illető már nem viselte a *flamen*i tisztséget.[39] Amennyiben a pannoniai városokban élethossziglani volt a *flaminatus,*[40] két esettel számolhatunk, az illető valamilyen oknál fogva még életében megvált a tisztségétől, vagy a feliratot halálát követően állították. A *flamen*i urbánus papi tisztség és a tartományi főpapi cím nem volt összeférhetetlen.[41]

Amennyiben a felirat két személy életútját részletezte, akkor a főpap éppúgy lehetett az első, mint a második személy. Ha a főpap volt az első, akkor *cursus honorumá*t emelkedő sorrendben tüntette fel, legutolsóként főpapi hivatalát említve. Ez azt jelentené, hogy a második személy sem volt sokkal kisebb rangú, hiszen legalább két városban töltött be különféle tisztségeket. Neve a töredék második sorában szerepelt volna, tisztségeit ugyancsak emelkedő sorrendben kellett volna felsorolnia. Azonban a *flaminatus* cím helye a feliraton belül kevésbé valószínűsíti az emelkedő *cursus honorum*ot.[42] A főpap – ereszkedő *cursus honorum*mal – lehetne a feliraton másodikként említett személy, ebben az esetben nagy valószínűséggel csak egy lovag előzhetné meg.[43] Sokkal kézenfekvőbb, hogy egyetlen személy ereszkedő *cursus honorum*áról van szó. (Mint látni fogjuk, emellett szól az az igen erős érv, hogy a sírfeliratot záró ige minden bizonnyal S/3. személyben állt). A főpapi cím betöltéséhez egy városi rangú közösségben el kellett érni az *omnibus honoribus functus* minősítést és előnyt jelentett, ha az illető több városban is viselt tisztségeket, méltóságokat vagy legalább helyet foglalt az *ordo decurionum*ban.[44] Jelen esetben is erről lehet szó. A második és harmadik sorból hiányzó tisztségek két különböző város municipális/coloniális hivatalai lehettek és ez adott indokot az *eiusdem* használatára. A főpapi cím után következő, a meghatározó névmással záródó szövegrészben szerepeltek az egyik városban betöltött tisztségek (legalább kettő), a *flaminatus* címmel kezdődően következtek a másik városban viselt hivatalok. A *decurionatus* mindkét település esetében feltételezhető.[45]

A harmadik sorban két szótöredék őrződött meg, amelyeket egy *interpunctio* választ el egymástól. Az első szótöredéket alkotó *NSIVM* betűcsoport[46] az *-ensis* helynévi melléknév képző *plur. genitivus* alakjaként oldható fel: *[- - -e]nsium*. A szó azt a városi közösséget nevezte meg, ahol az illető egy már korábban említett város mellett ugyancsak tisztségeket töltött be, többek között a *flaminatus*t. A hivatalbetöltés helyének ebben formában történő feltűntetése – a közösség neve *plur. genitivus*ban, rövidítés nélkül – nem mondható gyakorinak Pannoniában. A kevés példa némelyike talán azzal magyarázható, hogy a feliratot a megnevezett a várostól nagyobb távolságban, esetleg egy másik város *territorium*án állították fel, ezért egyértelműségre törekedtek a teljes szóalak kiírásával.[47] A mányi feliraton is számolhatunk ezzel a lehetőséggel. Az *[- - -e]nsium* egy olyan városi közösséget rejthet, amely nagyobb távolságra esett a feliratállítás helyétől. Ellenben az elsőként említett városi közösség neve – amelynek *territorium*án a feliratállítás történt – *suspensio* formájában képzelhető el: *Aq(uincensium)*. Publius Aelius Flavus családi síremléke a noricumi Ovilavában állt. E városi közösség nevét, ahol *decurionatus*t, *duumviratus*t és *pontificatus*t vállalt, rövidítve találjuk sírfeliratán: *Ovil(avensium*). Flavus azonban az Ovilavától jó 90 római mérföldre eső Cetiumban is vállat hivatalokat (*decurionatus*t, *duumviratus*t és *flaminatus*t), e városi közösség nevét az egyértelműség érdekében rövidítés nélkül tűntette fel a sírfeliraton: *Cetiensium*.[48] Erre a gyakorlatra máshol is találunk példát.[49]

A mányi feliraton a másodikként említett városhoz tartozó – a *flaminatus* után ereszkedő rendben következő – hivatalok kapcsán csak találgathatunk. A *flaminatus* legtöbbször a *decurionatus* tisztséggel együtt szerepelt a pannoniai *titulus*okon.[50] Ezen esetek háromnegyedében a *duumviratus* is feltűnik a *cursus honorum*ban.[51] Így statisztikai alapon a

---

37 Az *I* betű felül csonkult, de más karakter (*N*) nem jöhet szóba, mert csak ez ad értelmes olvasati lehetőséget.

38 Mindkettőre csak egy-egy példa ismert Pannonia (Inferior) *provincia*ból, így nem dönthető el, hogy melyiket használhatták: *flaminicus* (SZABÓ Á. 2006, P 2); *flaminicius* (SZABÓ Á. 2006, P 48b). A TitAq 1, 347 felirat esetében mindkét feloldás szóba jöhet.

39 SZABÓ Á. 2006, 157.

40 Így SZABÓ Á. 2006, 161. Az egyéves felhatalmazás mellett érvel: SZABÓ E. 2003a, 186–187.

41 SZABÓ Á. 2006, 161, 268, P 65, 70.

42 Vö: SZABÓ Á. 2006, 158–160.

43 AGÓCS 2019, 204.

44 TÓTH 2001, 7; SZABÓ Á. 2006, 245, 256. Ld. még: SZABÓ Á. 2007b, 234.

45 A több városban viselt *decurionatus*hoz: SZABÓ E. 1997.

46 Az első karakterből csupán egy függőleges hasta maradt meg tetején vízszintes szeriffel. Alsó szerif hiányában kizárólag *N* betű lehet.

47 Aquincumban emelt síremléket feleségének Aurelius Thaegenes, a brigetióiak – *Bregetione*(*n*)*sium* – *municipium*ának *decurió*a (CIL III, 10533). Rittiumban (ma Surduk) állított oltárt Marcus Aurelius Apollinaris, a mursaiak – *Murselensium* – *colonia*jának *decurió*a (CIL III, 10243a-b). Az Eisenstadt–Gölbesäcker-i római világgazdaság területéről került elő Seianus, a carnuntumiak – [*C*]*ar*[*n*]*un*[*t*]*e*(*n*)*sium* – *duumvir*je által emelt oltár (AE 1966, 290). Nem magyarázható ily módon: AE 2016, 1279 – *Sirme*(*n*)*sium*; AE 2006, 1097 – *Aquincens*(*ium*); AE 1956, 47 – *Carnunte*(*n*)*siu*(*m*).

48 CIL III, 5630 = SZABÓ Á. 2010, N 1.

49 AE 1961, 308 (Salonae, Dalmatia); CIL XIII, 5011 (Noviodunum, Germania Superior); CIL III, 14416 és 7429 (Oescus, Moesia inferior).

50 Az ismert pannoniai *flamen*ek közül tizenhárman bizonyosan *decurionatus*t is viseltek: SZABÓ Á. 2006, P 2, 8, 9, 30, 31, 48b, 57, 65b, 70, 76, 84; AGÓCS 2019, ID 51 (= TitAq 1, 347); AGÓCS 2019, ID 59. Megállapítható, hogy a *colonia*beli *flamen*ek az *ordo decurionum* tagjai voltak, a *municipium*i *flamen*ek nem jelezték minden esetben, hogy *decurió*k lennének.: SZABÓ Á. 2006, 158–160, 268.

51 *IIvir*: SZABÓ Á. 2006, P 8, 30, 57, 65b, 70; AGÓCS 2019, ID 51 (= TitAq 1, 347). *IIvir qq*: SZABÓ Á. 2006, P 30, 48b, 57, 70; AGÓCS 2019, ID 59. *Omnibus honoribus functus*: SZABÓ Á. 2006, P 76. *IIIIvir*: SZABÓ Á. 2006, P 31.

flaminicus szó után, a harmadik sor hiányzó részein a *IIviralis*[52] és a *dec(urio)* hivatalokat feltételezhetjük. Ezt követően a közösség jogállása, illetve neve szerepelt. A mányi töredékhez hasonló szövegezésű feliraton – amely a szomszédos Bicskén került elő – a *decurionatus* után a *flaminatus*, majd a *duumviratus* szerepel, végül a *sacerdos Urbis Romae* cím, mint *summus honor*.[53] Ugyancsak közeli analógia a sisciai Lucius Valerius Valerianus *cursus honorum*a, amelyben a *decurionatus*t a *duumviratus*, a *flaminatus,* a *quinquennalitas* követi, végül a *sacerdos provinciae Pannoniae Superioris* cím, mint *summus honor*.[54]

A harmadik megmaradt sorban az *interpunctió*t követő *CONIVG* szótöredék[55] egyértelműen *coniug[i]* formában oldható fel. Noha a *coniu(n)x* egyaránt jelentheti a feleséget és a férjet, jelen esetben vélhetően az előbbiként értendő. Ha a férj lenne az elhunyt, a *coniugi* szó előtt közvetlenül a feleség nevének kellene szerepelnie, legalábbis ez a sorrend volt az általános.[56] A mányi felirat a főpap feleségének halálakor készülhetett, a nő neve a szöveg meg nem őrződött elején foglalt helyet.[57]

A felirat legalsó sorából az *ENDVM•CVRAV* szótöredékek maradtak meg. Az állítmányt tehát egy *gerundivum accusativus* és a *curo* ige kapcsolata jelenti. Záróformulában a *ponendum* melléknévi igenév rövidítés nélkül mindössze egyszer fordul elő a pannoniai feliratos anyagban, míg a *faciendum* teljes kiírására számos példát találunk.[58] Ezekben az esetekben rendszerint a *curavit* / *curaverunt* is rövidítés nélkül került a feliratra. Úgy tűnik, az *ordinatio* műveletébe az utolsó sor tekintetében némi hiba csúszott. Annak érdekében, hogy a műveltető ige elférjen a rendelkezésre álló szűkös helyen, a *lapicida* szóköz nélkül véste ki a záróformulát, majd az *MC* betűk fölé helyezte el a szavak tagolását jelző *interpunctió*t. A műveltető ige csak S/3 személyben állhatott, hiszen a *curav[erunt]* feloldás öt hiányzó betűvel, azaz közel 25 cm-rel toldaná meg a töredéket. Ebben az esetben a töredék alján található csaplyukhoz vezető kapocs-ágy indokolatlanul hosszú lenne. A *[faci]endum curav[it]* feloldás azt jelenti, hogy a feliratnak egyetlen állíttatója volt, a főpap.

Az utolsó sorban a záróformulát megelőzően több hiányzó szóval kell számolnunk.[59] Kézenfekvő lehetőség az elhunyt feleséget felsőfokban minősítő jelzők halmozása: *carissimae pientissimae*,[60] *carissimae pientissimae et desiderantissimae,*[61] *amantissimae ac obsequentissimae*.[62] Felvethető, hogy a főpap magának is e síremléket szánta: *coniug[i | carissimae et sibi vivus faci]endum curav[it]*. Esetleg nem a feleség volt az egyetlen elhunyt és a szöveg még további hozzátartozókat is említett: *coniug[i | carissimae et filiis pientissimis faci]endum curav[it]*.

3. ábra
A töredékes felirat hipotetikus kiegészítése

[52] Vö. AGÓCS 2019, 285.

[53] SZABÓ Á. 2006, P 8. A *sacerdos Urbis Romae* címhez: SZABÓ Á. 2006, 171–172, 178, 253–254.

[54] SZABÓ Á. 2006, P 70.

[55] A szótöredék utolsó karaktere csonka. A megmaradt félkörív a megelőző betűk alapján bizonyosan egy *G* betű része, minden más lehetőség (*C, O, Q*) elvethető.

[56] Példák Aquincumból és környékéről: TitAq 2, 537; TitAq 2, 638; TitAq 2, 644; TitAq 2, 651; TitAq 2, 746; TitAq 2, 991; TitAq 4, 1959. Ellenpélda Aquincumból: A TitAq 2, 535 feliraton a *titulus*t állíttató feleség neve a *coniugi* és a *faciendum* között kapott helyet. Mindazonáltal ez egy igen rendhagyó szövegezésű felirat, amely számos nyelvi rendellenességet tartalmaz: FEHÉR 2007, 207. 7. j. (latin név „görögös" ragozása), 364. 4. j. (*maerentissimo* pro *merentissimo*), 413. (*quravit* pro *curavit*).

[57] A szórend szempontjából a felirat közeli párhuzama az a korábban már hivatkozott aquincumi *titulus*, amelyet Aurelius Thaegenes, a brigetióiak *decuriá*ja állított feleségének: *D*(*is*) *M*(*anibus*) | *Iul*(*iae*) *Laetillae Marc*(*us*) *Aur*(*elius*) | *Thaegenes dec*(*urio*) *m*(*unicipii*) *Bregeti*|*one*(*n*)*sium coniugi caris*|*sim*(*a*)*e faciendum curavit*. (CIL III, 10533)

[58] FEHÉR 1997, 77 (*faciendum*), 164 (*ponendum*).

[59] A feliratos mező minimális szélességét a második sor alapján becsülhetjük meg, ahol a hiányzó részeken legalább két tisztségnek, illetve a tisztségviselés helyének is szerepelnie kellett.

[60] TitAq 2, 553.

[61] RIU 1, 265.

[62] RIU 2, 565.

Eredmények

A Mányon elkerült feliratos blokk eredeti, feltehetően másfél méteres szélességéből közel harmada maradhatott meg. Az elem egy igen reprezentatív sírépítmény része lehetett. Nem csak a feltételezett mérete sejteti, hogy a síremlék a provinciális elithez kötődik, de a felirat szövege is: - - - - - - | *[- - - s]acer(dos) pro[v(inciae)* | *P(annoniae) I(nferioris) - - - col(oniae)* vel *mun(icipii) Aq(uincensium?) dec(urio?) col(oniae)* vel *mun(inicipii) eiu]sdem, flami[ni|cus, IIviralis(?), dec(urio?) col(oniae)* vel *mun(inicipii) - - - e]nsium coniug[i]* | *[- - - faci]endum curav[it]*. A mányi az ötödik felirat, egyben az első sírfelirat, ami Pannonia Inferior egyik tartományi főpapjához köthető. Pályafutásának rekonstruálható állomásai alapján a *sacerdos provinciae* személye az ismert tartományi főpapok egyikével sem azonosítható. A mányi felirat tovább növeli a *flaminicus* / *flaminicius* kifejezés pannoniai előfordulásainak[63] számát.

Felesége Aquincum területén való temetkezése alapján a főpap ott (is) rendelkezhetett földbirtokkal, ott telepedhetett le. Pályafutását azonban egy távolabbi városban kezdhette, ahol valószínűleg teljes *cursus*t töltött ki és *flamen*ként a helyi uralkodókultusz szolgálatában állt. Aquincumban – ahol további hivatalokat vállalt – szintén az *ordo decurionum* tagjává választhatták. Felesége halálakor civil pályafutásának csúcsaként a tartományi főpapi hivatalt is ellátta, mint *summus honor*t.

A felirat pontosabb keltezési támpontok híján a 2–3. századra tehető.

Oszloptöredék

Mészkő, megmaradt magassága 66 cm, a törzs átmérője 25 cm. Az oszloptöredéket a 31 cm magas lábazat és az oszloptörzs 35 cm magas csonkja alkotja. Az ekevas mély barázdát vágott a kőemlék felületébe. A lábazat tagozata két domború gyűrűből (*torus*) és ezek között a két szegélyző szalag által határolt homorulatból (*scotia,* vagy *trochilus*) áll. A három tag négyszögű talplapon (*plinthus*) nyugszik. Ez az ún. attikai lábazat – a toszkán lábazat mellett – az egyik leghasználatosabb forma volt Pannonia építészetében[64] és sírarchitektúrájában.[65] A lábazat eredeti átmérőjének közel egynegyed része letört. A *plinthus* sarkai ugyancsak letörtek. Az alsó *torus* nagyon erőteljes, a felső *torus* nagyon vékony, a *scotia* hangsúlyos.[66] Elsősorban a mélyen kialakított *scotia*ban, de kisebb-nagyobb foltokban az alsó *torus*on és az oszloptörzsön is megmaradt a fehér festés nyoma. A *scotiá*t fentről szegélyző szalag alsó élén vörös festés nyomai látszanak. Tekintettel az oszloptörzs átmérőjére[67] és mivel a lelőhelyen mindeddig kizárólag *sepulchralis* vonatkozású kőemlékek kerültek elő, a darab talán egy sír*aediculá*val hozható kapcsolatba.

4. ábra
Az oszloptöredék és az eredeti festés nyomai

[63] Az „egykori *flamen*" kifejezés Aquincumban tűnik fel Publius Aelius Fronto (SZABÓ Á. 2006, P 2), Marcus Foviacius Verus Iunior (SZABÓ Á. 2006, P 48b), valamint Marcus Foviacius Verus (TitAq 1, 347) feliratán. Szabó Edit és Szabó Ádám véleménye szerint utóbbi feliratot is Marcus Foviacius Verus Iunior állította *supranomen*jét elhagyva (ld. SZABÓ E. 2003b, 185, nr. 263; TitAq 1, 347), vö. AGÓCS 2019, ID 51–52.

[64] HAJNÓCZI 1987, 33; KISS 1987, 102–109.

[65] Az aquincumi sír*aediculá*k attikai lábazatihoz: ERTEL 2002, 188–189, nr. 1.2.1.1–11; 2010, 77–78, nr. 92–99.

[66] A lábazat aquincumi párhuzamai: ERTEL 2010, nr. 92=Taf. 21.4, nr. 93=Taf. 21.7 és nr. 97=Taf. 22.2.

[67] Christine Ertel korábban a maximum 30 cm (ERTEL 2002, 182.), újabban a maximum 25 cm (ERTEL 2010, 131) átmérővel bíró aquincumi oszlopokat hozta feltételesen kapcsolatba sír*aediculá*kkal. A Caius Spectatius Priscianus-féle 8,3 m magas šempeteri sír*aedicula* oszlopainak átmérője 28–29 cm (a feliratos blokk 155 cm széles és 72,5 cm magas): KLEMENC et al. 1972, štev. 13, 115, 149 (oszlopok), štev. 70 (feliratos blokk).

Irodalom

AE *L'Année épigraphique*. Paris, 1888–
EDCS *Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby*: http://db.edcs.eu
HD *Epigraphische Datenbank Heidelberg*: http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de
IRT *The Inscriptions of Roman Tripolitania.* Rome, 1952.
Lupa Harl, Friederike–Harl, Ortolf: http:/lupa.at (*Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern*)
MNM RA *Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis*: https://archeodatabase.hnm.hu
RIU *Die römischen Inschriften Ungarns*. Budapest, 1972–2001.
TitAq *Tituli Aquincenses*. Budapestinum, 2009–

AGÓCS Nándor
2019 *Dignitas, Auctoritas, Maiestas és Potestas Pannoniában. A politikai, vallási és gazdasági hatalom ismert pannoniai származású és helyi birtokosai Pannonia térségében Augustustól Iustinianus koráig.* (Ókor-Történet-Írás 7). Pécs–Budapest.

CZAJLIK Zoltán – BÖDŐCS András – ĎURKOVIČ Éva – RUPNIK László – WINKLER Móni
2008 Légifényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2007-ben (Aerial photographic archaeological investigations in Hungary in 2007). In: Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2007*. Budapest. 121–144.

ERTEL, Christine
2002 Bestandteile von römischen Grabbauten im Aquincum-Museum.Kleinformatige Säulenarchitekturen, Dachaufsätze und Skulpturenausstattung (Kivonat: Római sírépítmények elemei az Aquincumi Múzeumban. Kisméretű oszlop- és oromdíszek, valamint a szoborkiképzés). *Budapest Régiségei* 35:1. 181–219.
2010 *Bestandteile von römischen Grabbauten aus Aquincum und dem Limesabschnitt im Stadtgebiet von Budapest*. (Corpus Signorum Imperii Romani. Ungarn 9). Budapest.

F. PETRES Éva
1965 A mányi eraviscus temető (Auszug: Das eraviskische Gräberfeld von Mány). *Folia Archaeologica* 17. 87–102.

FANCSALSZKY Gábor
2010 *Jelentés a Mány – Közép-Gyulai-dűlőben (Fejér megye) 2010.10.27-én végzett lelőhely azonosításról és terepbejárásról.* Adattári dokumentáció: V-P-100/01008/2012. Kelte: 2010.11.17.
2013 Díszített szélű tarsolykorong az avar kor második feléből Mány határából. Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Gyűjteményeinek hasonló tárgyairól (Extract: Bronze Disc with ornamented edge from the second half of the Avar period found near Mány. Data on the similar objects of the Archaeological Collection of the Hungarian National Museum). *Folia Archaeologica* 55. 163–178.

FEHÉR Bence
1997 *Lexicon epigraphicum Pannonicum: continens omnia verba Latine scripta inscriptionum Pannonicarum publici iuris factarum*. Budapest.
2007 *Pannonia latin nyelvtörténete*. (Fontes Pannoniae antiquae 3). Budapest.

FEHÉR Bence – KOVÁCS Péter
2018 *Palaeographia Aquincensis. Aquincum görög és latin feliratainak paleográfiája*. Budapest.

FITZ Jenő
1960 Mány – Kalvarienhügel. *Archaeologiai Értesítő* 87. 234.
1963a Évi jelentés 1958/1959. Ásatások. *Alba Regia* 2–3. 98–115.
1963b Új szerzemények - Római kőtár. *Alba Regia* 2–3. 117.
1968 Römische Inschriften im Komitat Fejér. *Alba Regia* 8–9. 197–214.
1970 *A római kor Fejér megyében* (Auszug: Die Römerzeit im Komitat Fejér). (Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 4). Székesfehérvár.

GÁSPÁR Dorottya
2016 *Pannoniai síremlékek I–III. Római kori halottkultusz a mai Magyarország területén* (Summary: Grave monuments in Pannonia. Ancient Roman cult of the dead on the territory of present-day Hungary). (Bivio 4). Budapest.

HAJNÓCZI J. Gyula
1987 *Pannónia római romjai* (Auszug: Römische Ruinen in Pannonien). Budapest.

KISS Ákos
1987 *Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn*. Budapest.

KLEMENC, Josip – KOLŠEK, Vera – PETRU, Peter
1972 *Antične grobnice v Šempetru* (Zusammenfassung: Antike Grabmonumente in Šempeter). (Catalogi et monographiae 9). Ljubljana.

MAROSI Arnold
1933 Adatok Mány régészetéhez. *Székesfehérvari Szemle* 3. 15.

PÁRNICZKY Józsefné
1977 Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. Bevezette, közreadja és jegyzetekkel ellátta Párniczky Józsefné. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11. 161–305.

SÁGI Károly
1945 Kocsiábrázolások Pannonia császárkori szepulchrális vonatkozású kőemlékein (Rappresentazioni del carro sui monumenti sepolcrali della Pannónia imperiale). *Archaeologiai Értesítő* 5–6. 214–248.

SZABÓ Ádám
2003 Provinziallandtag in Savaria. In: Szabó, Ádám – Tóth, Endre (eds.): *Pannonica provincialia et archaeologica. Studia auctorum Hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata.* (Libelli archaeologici Ser. Nov 1). Budapest. 395–414.
2004 Hercules-szobor posztamensének felirata Scarbantia forumáról. *Specimina Nova* 18. 121–138.
2006 *Pannoniciani sacerdotes. A szervezett vallási élet principatuskori vezetői.* (Specimina Nova Suppl. 6). Pécs.
2007a Tartománygyűlések Pannoniában I. (Extract: Provincial ensemble in Pannonia I.). In: Bíró Szilvia (szerk.): *FIRKáK I. Fiatal Római Koros Kutatók Konferenciakötete.* Győr. 113–132.
2007b *Daciai papság*. Budapest.
2010 *Noricumi papság - Priests of Noricum*. (István Hahn Lecturers 2). Budapest.
2013 A scarbantiai forum északi részének feliratai (Summary: Inscriptions from the northern section of Scarbantia's forum). *Specimina Nova* 21–22. 159–169.
2016 The seat of the Provincial Assembly and the Forum Provinciae of Pannonia Inferior. *Acta Musei Napocensis* 53:1. 107–120.
2018 *"Quaestiones Valerianae": A belső valeriai katonai objektumok szervezési kérdései, az erődök szpólia-adatai és az újabb környei kutatások* (Summary: 'Quaestiones Valerianae': Organisational problems of the inner military establishments in Valeria ripensis, the spolia data of the inner forts and the latest research in Környe). (Libelli archaeologici Ser. Nov 3). Budapest.
2019 Municipium Mogionibus. Koracsászárkori civil település régészeti nyomai Környe (Komárom-Esztergom megye) területén és a mogionibusi városi közigazgatás feliratos forrásai. In: Fehér Bence – Kovács Péter (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica (SEP) Vol. X.: Felirattani kutatások 2018-ban.* (ITTE Könyvek 13). Budapest. 72–83.

SZABÓ Edit
1997 Doppelter Dekurionat in den Donauprovinzen des Römischen Reiches. In: Nemes, Zoltán – Németh, György (eds.): *HEORTE : Studia in Honorem Johannis Sarkady Septuagenarii.* (Hungarian Polis Studies 2). Debrecen. 169–211.
2003a *A pannoniai városok igazgatása. Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1–3. században a feliratok tükrében*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen.
2003b *A pannoniai városok igazgatása. Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1–3. században a feliratok tükrében. Függelék*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen.

TÓTH Endre
2001 A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban (Zusammenfassung: Ara Augustorum in Pannonia Superior). *Archaeologiai Értesítő* 126. 5–33.
2006 A pogány és keresztény Sopianae. (A császárkultuszközpont Pannonia Inferiorban, valamint a pogány és keresztény temetkezések elkülönítésének a lehetőségéről: a II. sírkamra). *Specimina Nova* 20. 49–102.
2011 Zu Kaiserkult und Volksglaube im Bereich der Bernsteinstraße. *Carnuntum Jahrbuch* 2009–2011. 81–95. = In: Humer, Franz – Kremer, Gabriele (Hrsgg.): *Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum*. Wien, 2011. 117–126.

Nándor Agócs – Zsuzsanna Lencsés – Ernő Szabó

Inscription of a provincial high priest from Mány

In a periphery of Mány (County Fejér, Hungary) called Közép-Gyulai-lane during ploughing a (37)×(50,5)×(22,5) cm size limestone carved work was discovered. The carved work is a fragment of the inscripted element of a funerary monument. At the bottom there remained the inscripted block's edge, without ornament, as well as the plastically formed profiled framing (height 4,5 cm), consisting of concave division, edging the recessed inscribed section. From the inscription, there only remained the last four lines, even those only in fragments. The original plane only remained at the bottom of the carved work, here on the right side the embedding of a cramp is visible, which suggests that there can be only one or two letters missing from the right side of the inscription. From the original, supposedly one-and-a-half meter wide size, only the third of its size remained in the inscripted block found in Mány, but the element is definitely part of a bigger-size funerary monument. Not only its supposed size suggests that it can be linked to the provincial elite, but the text itself as well, which, based on the data currently recoverable can be reconstructed as follows: - - - - - - | *[- - - s]acer(dos) pro[v(inciae)* | *P(annoniae) I(nferioris) - - - col(oniae)* vel *mun(icipii) Aq(uincensium?) dec(urio?) col(oniae)* vel *mun(inicipii) eiu]sdem, flami[ni|cus, IIviralis(?), dec(urio?) col(oniae)* vel *mun(inicipii) - - - e]nsium coniug[i]* | *[- - - faci]endum curav[it]*. Although the text does not include a name, this is already the fifth inscription – and the first funerary inscription - that can be linked to one of *Pannonia Inferior's* provincial high priests. In the absence of more exact dating reference points, the inscription can be dated around the 2–3. centuries.

Alba Regia 49. (2021) 23–39.

Dr. Stibrányi Máté – Klembala Zsombor

„… *és sötétség borítja még a nevét is.*"[1]
Elpusztult középkori templomok régészeti geofizikai kutatása Fejér megyében

1. Bevezetés

1966-ban az Alba Regia 6–7. összevont számában jelent meg Nagy Lajos írása a Fejér megyei pusztatemplomokról, amelyben 46 templomos helyről ad rövid leírást. Tanulmányát programadónak is tekinthetjük: „*...az elpusztult falvak, valamint pusztatemplomok számbavétele, s helyük pontos meghatározása (…) igen fontos feladata a megye középkori története kutatásának…*"[2] Ezen munka nyomdokain haladva a jelen cikket szerző kutatók egyike 230 középkori, a mai Fejér megye területén található templomról gyűjtött adatokat, ez a szám pedig már jól jelzi azt a lappangó gazdagságot, amely a középkori Magyar Királyság mára szinte nyomtalanul eltűnt egyházi épületeit jellemezte.[3]

Ezen templomos helyek túlnyomó többsége folyamatos és egyre növekvő veszélyeztetésnek vannak kitéve, legtöbbször a szántás okozta erózió miatt; a falak és a környező sírok lassan, de folyamatosan pusztulnak, és teljes megsemmisüléssel fenyegetnek. Az egykori templomok helyét a legtöbbször egyszerű terepbejárással könnyen lehet azonosítani, az egykori kőépületek nyomai sokáig megfigyelhetők: a templom helyén lévő habarcsos kőtörmelék, a körülötte található számtalan emberi csonttöredék elég jól jelzi a kutató számára, hogy hol állhatott valaha a falu temploma. A felszínre került törmelékek alapján jól megfigyelhető persze a pusztulás mértéke is.

Ezt egy furcsa paradoxonnak látjuk, hiszen ugyanakkor a középkori templomaink a mai napig identitásunk és örökségünk alapvető elemeinek számítanak, megőrzésük és védelmük kérdésében pedig a jogszabályokon túl széles társadalmi konszenzus is megfigyelhető. Úgy tűnik tehát, hogy ezt a védelmet csupán a gyéren megőrződött álló emlékekre korlátozzuk. Az álló középkori templomromjaink – bár helyzetük sok kívánnivalót hagy maga után – szigorú jogszabályi (és társadalmi) védelmet élveznek. A templomos helyek túlnyomó többsége azonban nem ilyen, nem láthatók felszín fölé magasodó falai, ezért általában elpusztultnak véljük azokat.

Úgy tűnik, hogy a templom egykori helyének felderítése nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmi szinten is jelentősége legyen egy-egy ilyen helyszínnek. A szántásban heverő kőtörmelékek és csontdarabok, amelyek a templom helyét jelzik, csak a szakemberek számára „hozzák felszínre" az egykori templomot, pusztán ez a megfigyelés a társadalom ingerküszöbét általában nem éri el.

Mi az, akkor, ami már eléri? A régészeti feltárás során például ténylegesen felszínre hozzuk a föld alól a templom falait, az így felszínre hozott maradványok pedig már műemléki védelmet kapnak, sok esetben bemutatásuk is megoldásra kerül. Tárjuk akkor fel az összes középkori templomot?

A feltárás sem lehet azonban megfelelő válasz a templomos helyek számára, több szempontból sem. Elsősorban azért, mert a feltárás rendkívül drága, jelentős idő- és erőforrás-igényű feladat. Tucatnyi templom feltárása sem vállalható belátható időn belül, pedig ennél nagyságrendekkel több templomos hely sorsával kellene foglalkoznunk csak Fejér megyében. A feltárást követően ráadásul valamilyen módon biztosítanunk kell a rom további sorsát, funkcióját, működtetését, ennek hiányában elvesztegetett forrás a templom feltárása, majd visszatemetése, nem is beszélve a felvetődő örökségvédelmi kérdésekről.

Azonban ma már olyan tudományos lehetőségeink vannak, amelyről 1966-ban Nagy Lajos nem is álmodott. Mára nem lehetetlen belelátnunk a földbe és térképet készíteni róla. Legalábbis abban az esetben biztosan, ha olyan, a környezetétől markánsan eltérő jelenségekkel van dolgunk, mint egy középkori templom felszín alatti falai. A régészeti geofizikai módszerek alkalmazásával lehetséges olyan adatokat szereznünk ezekről az elpusztult templomokról, amelyek alapján egyértelmű válaszokat adhatunk a templomra vonatkozó kérdésekre.

---

1 Biblia: Préd. 6,4

2 NAGY 1965–66, 173.

3 STIBRÁNYI 2015.

Ezen felmerülő kérdések tisztázására az elmúlt években kollégáimmal elindítottunk egy kutatási programot, amellyel ebbe az irányba tettünk konkrét lépéseket. Az elsődleges kérdésfelvetéseink az alábbiak voltak:

1. Milyen régészeti geofizikai módszerekkel lehet a leghatékonyabban azonosítani és bemutatni a középkori templomokat?
2. Mi látható, figyelhető meg mára az elpusztult templomok falaiból a felszín alatt? Létezik egyáltalán bármi, ami gyakorlatilag védelemre érdemes?
3. Van-e számottevő különbség a szántott és nem szántott, esetleg erdős területeken elhelyezkedő templomok esetében?
4. Milyen erőforrás-igénye van az elpusztult templomok felmérésének?

Jelen keretek között ezen kérdésekre adott válaszokat és az ennek során szerzett eredményeket közöljük.

2. A régészeti geofizika lehetőségei a középkori templomos helyek kutatásában

Bár a sekélygeofizika eszköztára már 1960-as évektől elérhető volt a régészeti kutatásban, a műszerek fejlődése csak utóbbi évtizedben tette lehetővé, hogy hatékony, könnyen interpretálható és elérhető módszer legyen, amely a mindennapi kutatás részévé válhat. A régészeti jelenségek sokszínűsége, valamint a befogadó közegek nagyfokú változékonysága miatt több egyéb területen (geológia, hadászat, nyersanyagkutatás) használt módszer bizonyult alkalmasnak.[4] Fontos megjegyezni, hogy az alábbi eljárások egymás eredményeit jól kiegészítve szolgálnak új információval a vizsgált területről. Az alábbiakban ezen kutatáshoz használt két módszert mutatjuk be röviden.

2.1. A mágneses módszer

A lelőhelydiagnosztika vagy régészeti előrejelzés (archaeological prospection) területén legrégebben és legszélesebb körben alkalmazott módszerek a vizsgált közeg mágneses tulajdonságait vizsgálják.

A régészeti célú mágneses módszer a befogadó közeg, azaz talaj azon alapvető tulajdonságát használja ki, hogy nagy mennyiségben tartalmaz mágnesezhető ásványokat. Ezek a részecskék természetes vagy emberi tevékenység hatására lokálisan feldúsulhatnak vagy szétválasztódhatnak, a Föld természetes eredetű mágneses terét lokálisan mérhető mértékben változtatva meg. Az így létrejött apró perturbációk, bár jellemzően a földi mágneses térerősség százmilliárdod részei, mégis hosszú időre az anyagba „fagyhatnak", így válva láthatóvá a műszereknek[5]. A méréseket egy rendkívül érzékeny jelkibocsátás nélküli, ún. passzív geofizikai eszközzel, a magnetométerrel végezzük.

A templomos kutatások szempontjából két fontos tulajdonsága emelhető ki a mágneses módszernek. Egyrészt az olyan régészeti objektumok lokalizálásában, ahol egy mágnesezett talajjal kitöltött árkot vagy gödröt keresünk; vagy olyan esetekben, ahol az objektum nagy hőhatásnak volt kitéve, például egy kemence vagy leégett ház esetén, ez az eljárás a leghatékonyabb. Másrészt fontos azon egyszerű tulajdonsága, hogy gyors, így akár lelőhely-skálájú információkat nyerhetünk, és hatékonyan szűkíthetjük a kutatandó területet.

2.2. A földradar módszer

A régészetben alkalmazott geofizikai módszerek közül a legjobb felbontást jelenleg földradar módszerrel (GPR) lehet elérni.

Az eredetileg hadászati célokra kifejlesztett eszköz az vizsgált terület elektromos tulajdonságait, leginkább a dielektromos állandó eloszlásukat vizsgálja. Az általunk vizsgált anyagok ezen jellemzőjének változása legnagyobb mértékben relatív víztartalmuk függvénye, de esetleges fémtartalmuk vagy markáns anyagi minőség változásuk is befolyásolják. Ebből következik, hogy épített objektumok, vagy üregek kutatására kiválóan alkalmas eszköz. A régészetben használt műszer jellemzően 100 MHz nagyságrendű elektromágneses hullámokat impulzusszerűen sugároz a földbe. Az eltérő dielektrikumok határán ezek a hullámok valamilyen mértékben visszaverődnek a réteghatárról, amiket a műszerbe épített vevő szelvényszerűen detektál. A visszavert hullámok szelvénymenti eloszlása

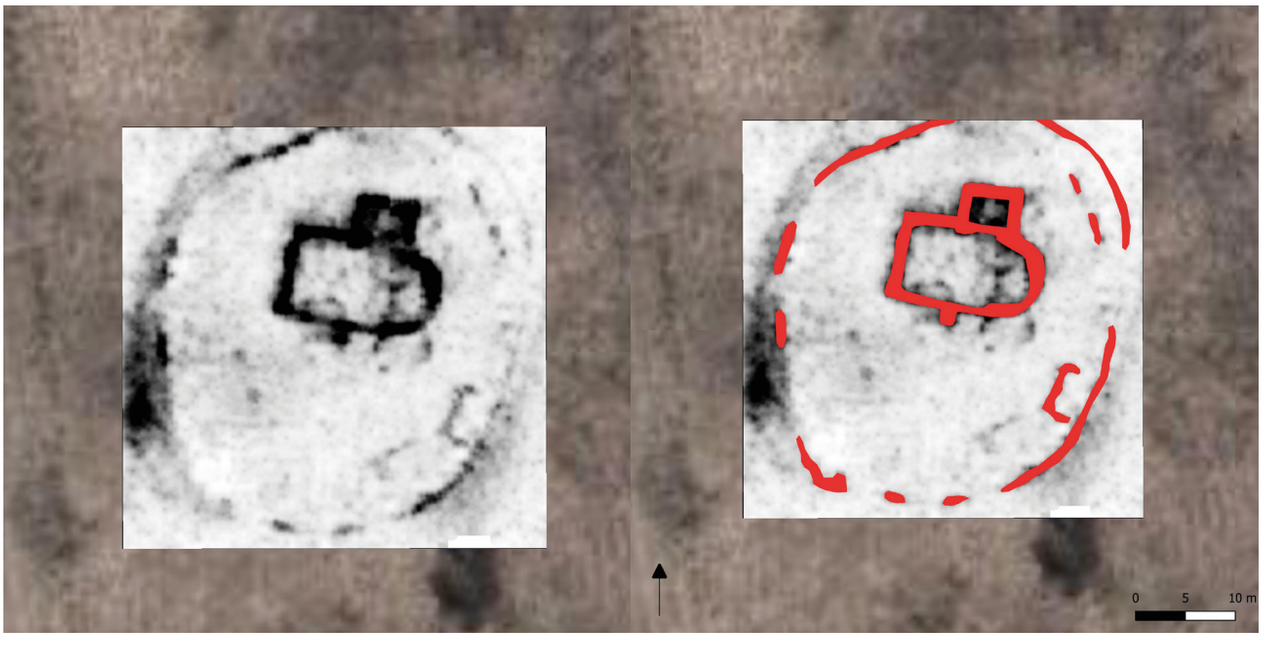
[4] COZZOLINO et al. 2018.
[5] FASSBINDER 2017.

és a visszaérkezés ideje az objektum helyét, mélységét és geometriáját, az impulzus erőssége (amplitúdója) az objektum hozzávetőleges anyagát jelzi számunkra.[6] A földradar vertikális felbontása a választott antennától függően akár a centiméteres nagyságrendet is elérheti, behatolási mélysége a hazai talajtípusokon jellemzően 1,5–2 m-es.

A templomos kutatások során a földradar mérést rendszerint egy korábban magnetométerrel vagy terepbejárással szűkített helyen végeztük, ugyanis a módszer időigényesebb. Nagy előnye azonban, hogy a vizsgált területről valós mélységű háromdimenziós képet kaphatunk, lehetőséget adva ezzel a lelőhely időbeni változásainak (pl.: korábbi építési fázisok) vizsgálatára. További előnye, hogy tapasztalatunk szerint a földradar módszer a leghatékonyabb a templom körüli sírok kutatásában.

Örsmány középkori temploma

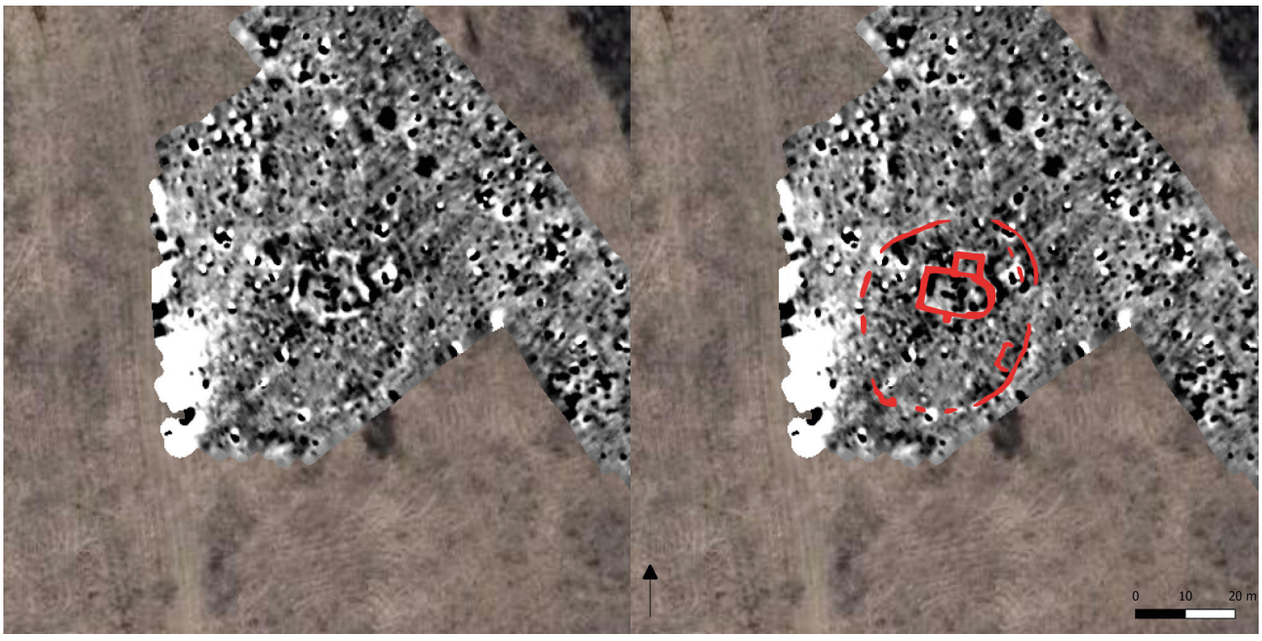
A kutatás során elsőként kiválasztott helyszín Örsmány, a Fejér megyei Mány község északkeleti határában található egykori Árpád-kori falu temploma volt. A templomról semmilyen egykorú forrás nem ismert, csupán egy 18. századi birtoktérképről értesülünk a romról.[7] A terület ma gyepes, időszakosan legelőnek használt terület, az egykori templom helyszíne az itt futó pataktól keletre emelkedő domboldal teraszos kiemelkedésén helyezkedett el a nagyszámú kő és téglatöredék alapján. A vizsgálat során elsőként magnetométerrel mértük fel a területet, mivel ezzel a módszerrel viszonylag egyszerűen nagy terület felmérhető, hasznos adatokkal szolgálva.

1. kép
Örsány középkori temploma a földradaros mérési képen a felszíntől számított 0,6–0,9 m mélységben. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

A mérés nem várt pozitív eredményt hozott: ugyanis a mérési képen a nagymértékű zaj (amit az itt korábban telepített gyümölcsös okozott) ellenére egyértelműen kirajzolódott a templom falait, és a cinteremfalat jelző negatív mágneses anomália. Az ezt követő földradar mérést már nem lelőhelyfelderítési jelleggel, hanem célzottan a már azonosított helyszín pontosítására végeztük el.

[6] CONYERS 2017.
[7] MNL Térképtár S20 N0066

2. kép
Örsmány középkori temploma a magnetométeres felmérésen. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

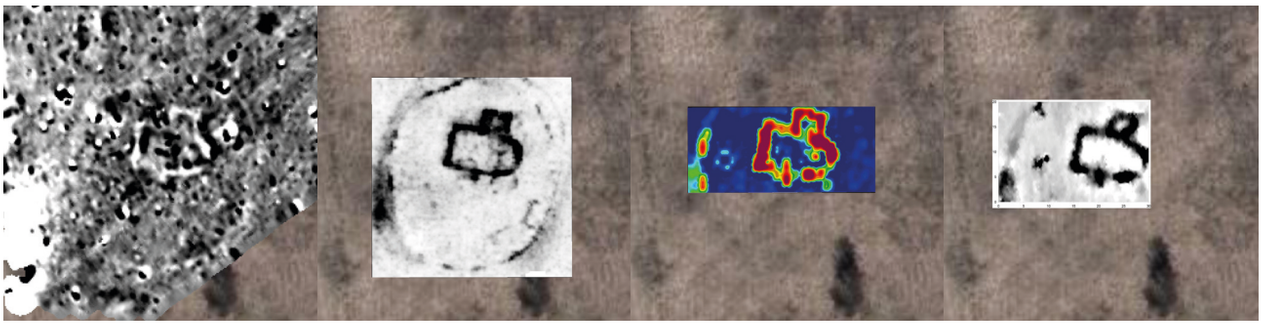
A mérés eredményeként egyetlen terepi nap alatt azonosítottuk és felmértük Örsmány templomát.[8] Az eredmény több szempontból is meglepett bennünket a vizsgálat során. Egyrészt nem vártuk, hogy a templom egyértelműen megfigyelhető lesz a mágneses mérés eredményén. Másrészt meglepő volt a templom falainak felszín alatti állapota: A templom nagyon jó állapotban őrződött meg, falai a felszíntől számított 40 cm mélységtől jelentkeztek, és 160 cm mélységet meghaladó szinten is megfigyelhetőek voltak, alapfalkiszedés nyomai sehol sem láthatóak.

A mérés eredményeként egyértelműen azonosítható Örsmány eddig ismeretlen temploma: a helyszínen 15,7x9,6 m-es, keletelt, enyhén délkelet-északnyugat irányba forduló, félköríves szentélyzáródású templom található, északi oldalán 6,5x4,2 m-es nagyméretű sekrestyével. Déli bejárata előtt egy kisméretű falszakasz látszik a templom déli fala előtt, ez valószínűleg egy porticus alapfala lehet. A templomot körülvevő cinteremfal sekély alapozású, északkelet irányban megkettőződik, talán egy későbbi bővítés eredményeként, falához délkeletről egy szintén sekély alapozású 5x3,4 m méretű épületet tapasztottak, ez talán osszárium lehetett.

Ezt követően többféle egyéb módszerrel, geoelektromos és talajellenállás méréssel is vizsgáltuk a templomot.[9] Ezek a mérések a korábbiaknál időigényesebbek, és nehezebben kivitelezhetőek, viszont szerettük volna megvizsgálni, hogy mely módszerek alkalmazásával érhetjük el a legrészletesebb, valamint a leginkább hatékony eredményt. Az eredményképeken jól látható, hogy bár hasonlóan jó eredményeket hozott a mérés, a földradaros mérés hozta a befektetett energiához képest a legtöbb információt, a mágneses mérés pedig a leghatékonyabbnak bizonyult a befektetett energia szempontjából. Ennek megfelelően a továbbiakban ezzel a két módszerre koncentráltunk a mérést.

[8] A magnetométeres mérés feldolgozását Pethe Mihály, a földradaros mérés feldolgozását Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté végezte. A méréseket Kecskés Bence, Klembala Zsombor, Nagy László, Pethe Mihály és Stibrányi Máté végezték.

[9] Jelen keretek között ezen módszerek ismertetésétől eltekintünk, mivel a felmért templomok mérése során a későbbiekben nem alkalmaztuk ezeket.

3. kép
Az örsmányi templom négyféle különböző régészeti geofizikai módszerrel felmérve. Balról jobbara: mágneses mérés, földradar mérés, geoelektromos mérés és talajellenállásmérés

Ság középkori temploma

A következő méréshez egy olyan templomos helyszínt választottunk ki, amely nem gyepes, hanem szántott területen található. Erről a templomról sem ismerünk egykorú írott forrást, a helyszín maga viszont jól ismert, Varga Zsuzsa régész 1964-ben történt megfigyelésének,[10] illetve egy Szabó Máté által 2011-ben készített légifelvételnek köszönhetően. A vizsgálat során a már jól működő módszert hasznosítottuk: mágneses méréssel pontosítottuk a templom helyszínét, ahol ezt követően földradaros mérést végeztünk.[11]

A Sárvíz egykori keleti partján, lapos dombvonulaton elhelyezkedő templom területén 2019 nyarán végzett mágneses mérés egyértelmű eredményt hozott, hasonlóan a korábbi, mányi helyszínhez.

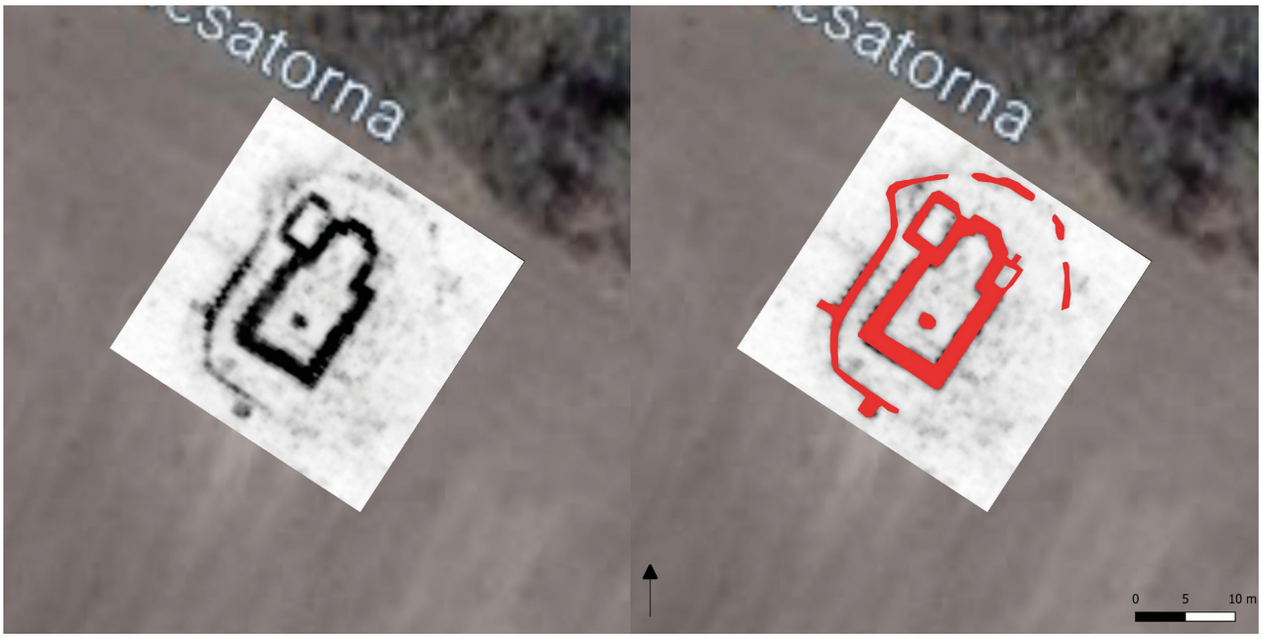

4. kép
Ság középkori temploma a mágneses mérés eredményén. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

[10] BÁNKI 1965-66, 134; F. PETRES 1965, 79.

[11] A magnetométeres mérés feldolgozását Pethe Mihály, a földradaros mérés feldolgozását Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté végezte. A méréseket Buránszki Nóra, Kecskés Bence, Nagy László és Pethe Mihály végezték.

Az ezt követő, célzott radarmérés eredményén jól megfigyelhető volt, hogy hasonlóan a korábbi helyszínhez, nagyon jó állapotban maradtak meg a templom falai a felszín alatt, a mérésen már a felszíntől számított 0,4 m mélységben jelentkeznek, alapozásuk pedig még 1,8 m mélységben is megfigyelhető volt. Feltehetően ennek köszönhető, hogy a mágneses mérésen is jól látszottak. A templom erősen ÉK–DNy-i irányultságú, az egykori vízjárta mélyedésre merőlegesen tájolt. A mérés adatai alapján a felszín alatt legalább 120–150 cm magasságú, megőrződött falakra számíthatunk a templom teljes egészében. A templom méretei: 17,2x10 m. A templomhoz északnyugatról, a templomnál valamivel vékonyabb falakkal egy sekrestye csatlakozik, délkeletről pedig egy jóval vékonyabb falu, a templomhoz tapasztott épület figyelhető meg, a temploménál jóval sekélyebb alapozással. Feltehetően ez egy későbbi periódusú mellékkápolna lehet. A templom hajójában jól megfigyelhető egy 190x150 cm alapozású masszív pillér, ez véleményünk szerint kegyúri karzat alappillérének alapozása lehet.

5. kép
Ság középkori temploma a földradar mérésen a felszíntől számított 0,7–1 méteres mélységben.
Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

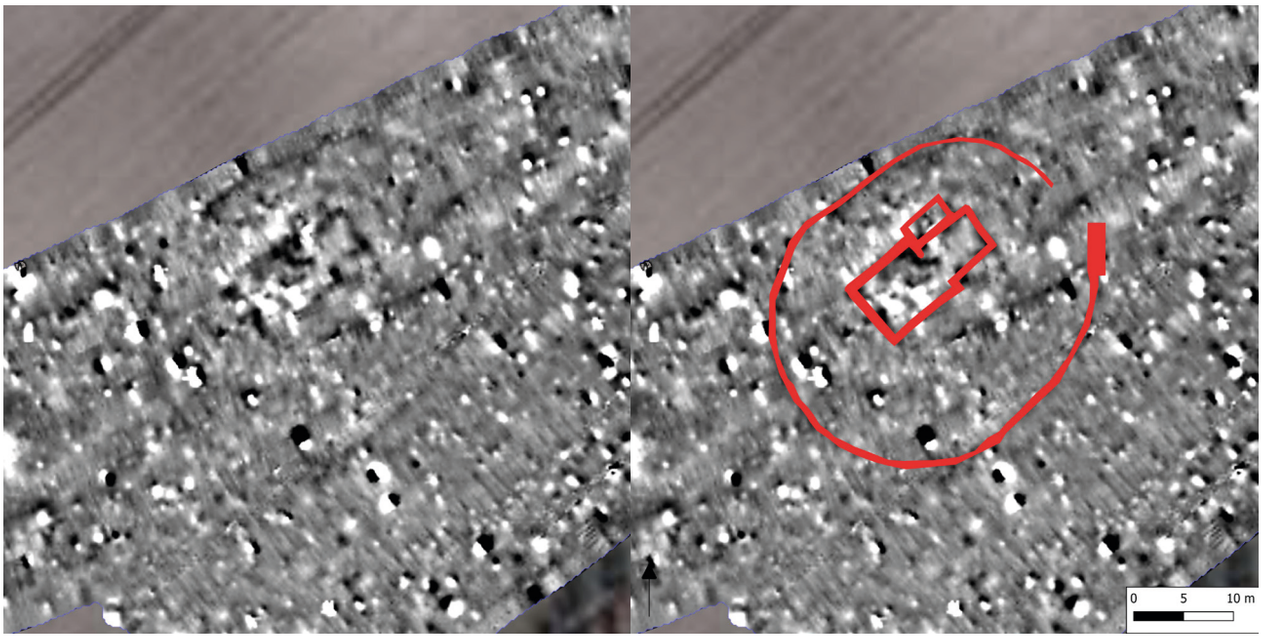
A templomot körülölelő cinterem némileg szabálytalan alakú, nyugati és északnyugati oldalról szorosan a templom mellett, attól mindössze 2,5 m-re fut, sarkosan elfordulva követi a hajó északnyugati sarkát. Pontosan a hajó délnyugati középtengelyének meghosszabbításánál a cinterem falához kívülről egy 2x2 m-es alapozást tapasztottak, ennek funkciója bizonytalan. A cinterem fala a szentély mögött részleteiben megfigyelhető, keleti irányban azonban a mérésen nem azonosítható egyértelműen.

A későbbiekben, régebbi légifelvételek átnézése során kiderült, hogy a templom helyszíne korábban gyepes legelő volt, az 1960–70-es éveket követően lett csak szántó. Nem zárható ki tehát, hogy ennek is köszönhető, hogy falai nagyon jó állapotban őrződtek meg.

Úrhida középkori temploma

A következő felmérésre kerülő templomot olyan helyszínen választottuk ki, amely a térképek és a légifotók alapján több mint száz éve szántott területen áll. A Sárvíz nyugati partján, a Malom-csatornától mindössze 70 m-re egy kis mesterséges kiemelkedésen, intenzív mezőgazdasági művelés alatt álló szántóterületen található ez a templom, mintegy 50 m-re a Sárvízi átkelőtől. Ellentétben a korábbi templomokkal, valószínűsíthetően ezt az egyházat említi középkori forrás: 1323-ban az Yrhyda-i Szent Miklós-egyházat jelölik ki eskütétel helyszínéül a veszprémi püspök és a székesfehérvári őrkanonok közötti perben.[12]

A szántásban heverő jelentős mennyiségű habarcsos kő, a légifelvételeken is megfigyelhető törmelék a templom nagy pusztultsági fokára utal. 2019 nyarán, a már bevált módszerek komplex alkalmazásával végeztünk ezen a helyszínen is mérést,[13] ennek során azonosítható volt a templom alaprajza és az azt övező körárok. A mágneses mérés itt is eredményesnek mondható, de a földradaros mérés jól jelzi, hogy a templom közel sincs olyan jó állapotban, mint a korábbi példák.

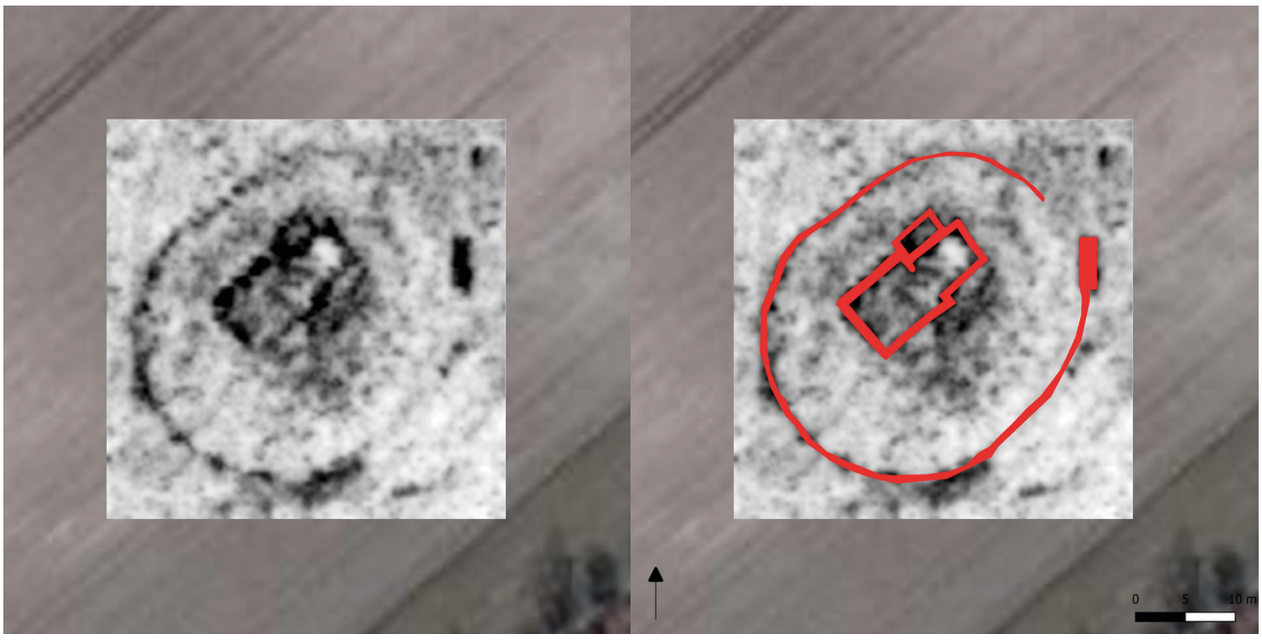

6. kép
Úrhida középkori temploma a magnetométeres felmérésen. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

A mérés adatai alapján a templom egyenes szentélyzáródású, 14,7x7,6 m méretű, a szentély északi oldalán sekrestyével. Falai a felszín alatt részben pusztult állapotban vannak, a hajó délnyugati sarka és a szentély déli fala már gyakorlatilag elpusztultak. Az alapfalakfalak a felszíntől számított 0,6–1,1 m mélység között helyezkednek el. A templomtól keletre, a cinterem belső falának támaszkodó 2x4 m méretű épületet is megfigyeltünk, ezt egy osszáriummal azonosíthatjuk. Az ovális méretű cinterem falai részben kiszedett állapotban, de mindenhol megfigyelhetőek, bejáratra utaló nyomot nem találtunk.

[12] Dl. 2176. AnjouOkmt VII. 175.

[13] A mérést Klembala Zsolt, Mesterházy Gábor és Stibrányi Máté végezte. Az adatok feldolgozását Klembala Zsombor és Pethe Mihály, az értelmezést Stibrányi Máté végezte.

7. kép
Úrhida középkori temploma a földradaros felmérésen, a felszíntől számított 0,7–0,8 méteres mélységben. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

A vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy ennek a templomnak a falai a felszín alatt mindössze fél méteres magasságban figyelhetőek meg, ez mintegy 1 méterrel csekélyebb, mint azokon a két korábbi helyszínen, ahol a szántás nem, vagy kisebb mértékben érintette a templomos helyet.

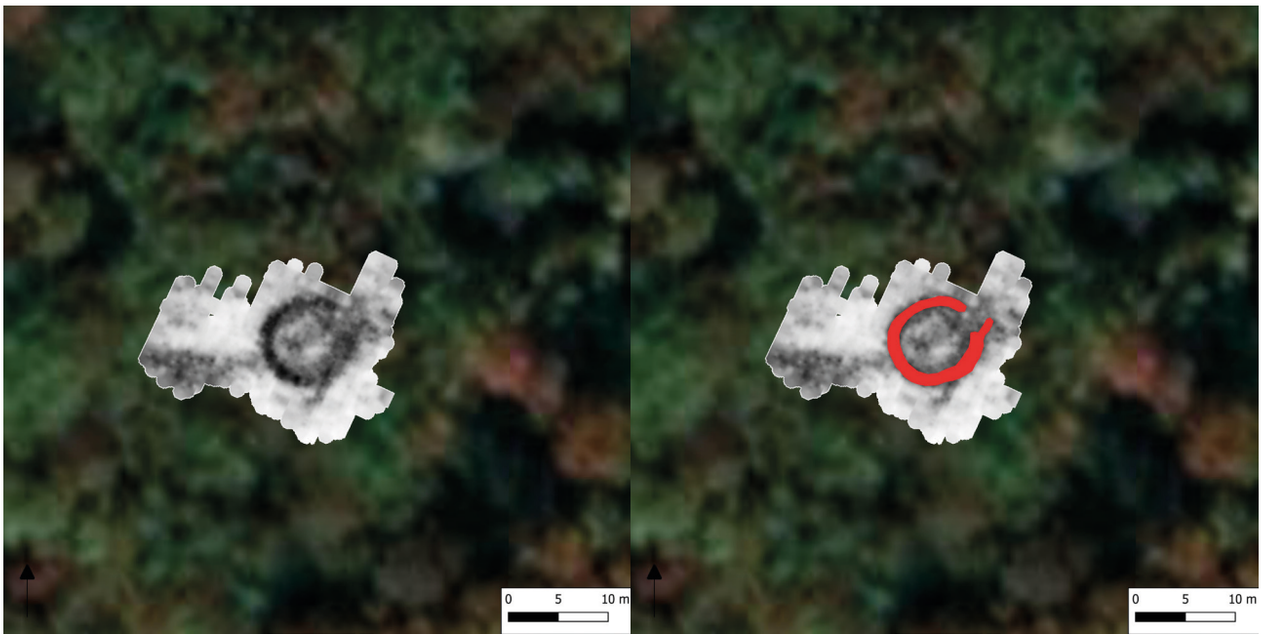
Szenttamás középkori temploma

A következő vizsgálati helyszínt erdős területet választottuk ki, itt ugyanis lényegesen jobb megőrződési feltételekre számíthatunk, ugyanakkor viszont a sűrű vegetáció, a fák lombkoronái miatti pozicionálási nehézségek teljesen eltérő kihívásokat jelentenek.

A vizsgálat során Szár északi határában található egykori Szenttamás falu templomát választottuk. Erről a templomról Pesty Frigyes adatközlői 1864-ben írják: „*Ezen Puszta Szent Tamási erdőről azt tudjuk, hogy hajdankor ott kápolna állott, melyből az összedőlt falak még láthatóak és Tamás templomnak hívták.*"[14] A helyszínt egy 19. századi kéziratos térkép is ábrázolja, „*Öde Kirche*" felirattal.[15]

A helyszín ezek alapján azonosítható, a Tamás-forrás mellett álló kerek, sűrű erdővel fedett domb. Ennél is lényegesebb, hogy a korábban taglalt adatok alapján a terület már legalább százötven éve erdő, tehát minden szempontból megfelel az erdős területen fekvő templomos hely kritériumainak.

[14] PÁRNICZKY 1977, 275.
[15] FML Térképtár T24. Szenttamás puszta térképe; MNL Térképtár S069 No 175: Tamás Öde Kapelle

8. kép
Szenttamás középkori temploma a földradaros felmérésen, a felszíntől számított 1,1–1,2 m mélységben. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

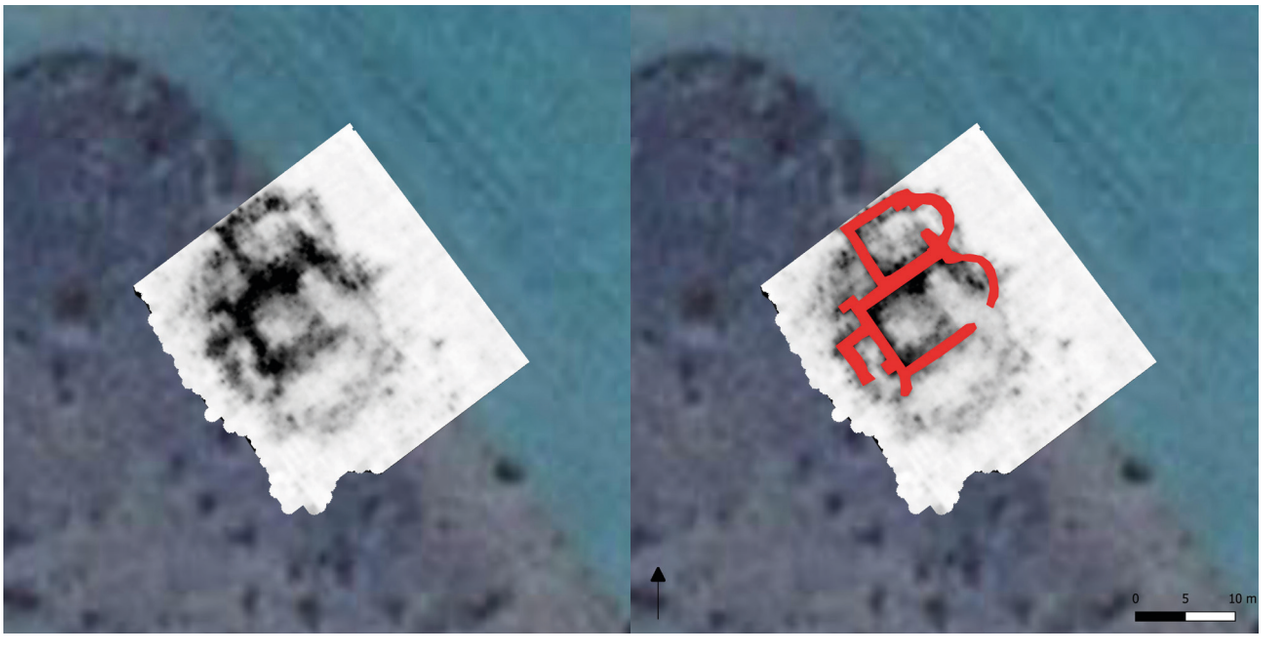
A mérés során a sűrű erdőben a földradar mérésre korlátoztuk a kutatást, ugyanis a fák között a mágneses mérést nem lehetett hatékonyan kivitelezni.[16] A mérés során nem tudtunk téglalap alakú mérési helyszínt kijelölni, csak tengely mentén tudtunk mérni a fák között, a lehullott ágak elhordása után. A mérés nehézségei ellenére sikeresnek ítélhetjük a mérést az eredményképen kirajzolódó kör alaprajzú falszakasz alapján. Az 1864-ben már romos Szent Tamás templom tehát rotunda volt, átmérője mintegy 9,5 m, keleti irányban már részben elbontott félköríves záródással. A falak nagyon jó megtartásúak, a felszíntől számított 30 cm mélységben már megfigyelhetőek voltak, és egészen 160 cm mélységig követhetőek, tehát a rotunda falai legalább 120 cm magasan megőrződtek a felszín alatt. Jól igazolható volt tehát, hogy a sűrű aljnövényzet és az erdős terület ellenére is lehetséges hasznos új adatokat gyűjteni régészeti geofizikai módszerekkel a templomos helyekről.

Dobos középkori temploma

Mór északnyugati határában fekvő Dobos temploma ugyancsak jellegzetes, és az eddigiektől eltérő helyzetben található: mezőgazdasági művelés alatt álló területen fekszik, de egy művelésből kihagyott bozótos fedi jelenleg. A templom egykorú forrásokból is ismert, 1282-ben említik Dobos Szűz Mária-templomát,[17] 1333-ban szerepel a pápai tizedjegyzékben is Dobus néven.[18] Pesty Frigyes móri adatközlői megemlítik Dobos pusztáról, hogy „*hajdan itt lakosok voltak, és a templomnak alapkövei most is láthatók.*”[19] Seidel Ignác 1870-ben írt feljegyzése szerint „*a dobosi nagy csupasz dombon, az ún. templomhegyen most több faragott homokkövet találtak, és egy templom körvonalai is kirajzolódtak.*”[20] A művelésből valószínűleg pontosan az itt található falak miatt hagyhatták ki annak idején, tehát feltételezhetjük, hogy a terület még nem volt szántva. A mérés szempontjából ez egy újabb kihívást jelentett: a bozótos, tagolt domborzatú dombtetőn, nehezen kutatható területen a műszert csak problémásan lehetett megfelelően használni, ez bizonyos mértékig a mérési eredményeken is látszik.

[16] A mérést Mesterházy Gábor, Somogyi Ferenc és Dr. Stibrányi Máté végezte, a feldolgozást Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté készítette.
[17] KÁROLY 1904, 29.
[18] MonVat I/1. 374. Györffy György is ezzel tartja azonosíthatónak (GYÖRFFY 1987, 359.)
[19] PÁRNICZKY 1977, 243.
[20] SEIDEL 2005, 91.

Ennek ellenére eredményesnek könyvelhetjük el a mérést.[21] A mérés megerősítette előzetes elképzeléseinket: a területet valószínűleg valóban nem érintette a szántás, ezt jelzi, hogy a templom falai szokatlanul vastag, mintegy 80 cm törmelékréteg alatt fekszenek, azt követően pedig egészen a műszer mérési határáig, 220 cm mélységben is megfigyelhető az alapozás. Tehát a felszín alatt 140 cm meghaladó magasságú falakra lehet még számítani a helyszínen. A templom szerkezete is jó állapotban őrződött meg, egyedül a szentély roncsolódott nagyobb mértékben, mivel ennek egy része már a szántott terület határára esik. Viszonylag kis méretű, 13,5x9,1 m méretű templom, amelyhez egy szokatlanul nagyméretű, 7,1x7,3 m méretű oldalhelyiség kapcsolódik északról. Ez valószínűleg nem sekrestye, hanem oldalkápolna lehet, mivel keletről egy egyenes záródású szentély is kapcsolódik hozzá. A templom hajójához, attól nyugatra egy további mély alapozású, 4,8x3,8 m-es épület csatlakozik, ez valószínűleg egy toronyalapozás lehet. Az alaprajzi formák, illetve templom sarkainál megfigyelhető pilléralapozások arra utalnak, hogy a templom átépített, és jelenleg gótikus formáját láthatjuk, bár erről nincsenek írott adataink.

9. kép
Dobos középkori temploma a földradaros felmérésen, a felszíntől számított 1,2–1,3 m mélységben. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

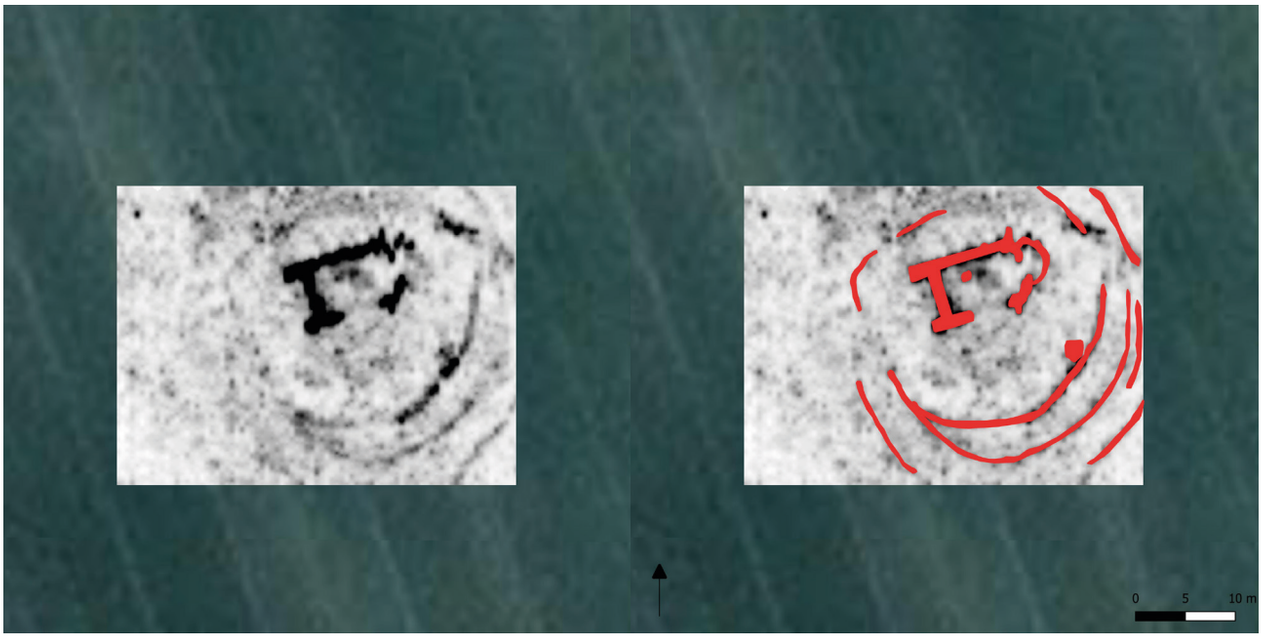
[21] A mérést Klembala Zsombor, Mesterházy Gábor, Nagy László és Dr. Stibrányi Máté végezte, a feldolgozást Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté készítette.

Bögöd középkori temploma

Aba északi határában, a Nádor-csatorna partján fekvő templom ugyancsak szántott területen található. A templom helyét 1962-ben Rosner Gyula azonosította, aki kisebb ásatással is próbálta tisztázni a templom helyét, de a kutatóárokban csak egy 1 m széles, kiszedett falmaradványt tudott azonosítani.[22] Ő a templomot a középkori Szentiván faluval azonosította, Bögöd és Csősz 12-13. századi határjárásai alapján[23] azonban nyilvánvaló, hogy Bögöddel azonosítható a faluhely.[24] A falu templomáról nem ismert középkori forrás.

A mérés során azonban egyértelműen igazolható volt a templom léte: egy 12,4x7 m méretű, feltehetően félköríves szentélyzáródású templom állt itt, amelynek déli falát, és a szentély legkeletibb részét mára teljesen elbontották.[25] A templom alaprajzában szokatlan a két nyugati irányú pillér, amely talán a templom későbbi átépítésére utalhat. Ugyancsak szokatlan a templomot övező cinteremfal, pontosabban cinteremfalak, mivel a mérési képen legalább három különböző falszakasz (vagy periódus) figyelhető meg, nem is szólva a cinteremfal különös nyugati irányú félköríves kiugrásáról. Felmerülhet, hogy ezek a jelentős méretű falak nemcsak szakrális, de védelmi szerepet is betölthettek.

Ez a megfigyelés felhívja a figyelmet a templomos helyek vizsgálatának egy újabb fontos elemére: nem elegendő a templomot vizsgálnunk, legalább ekkora figyelmet kell fordítanunk a templomot övező árkok és falak vizsgálatára, több szempontból is: egyrészt mivel a templomot övező fal/árok jelzi a templom szakrális határait, amin belül a temetkezések találhatóak, tehát nem a templomfalak, hanem ez a fal és árok jelzi a templom határait. Ennek például a templom helyének védelmében lehet fontos szerepe.

10. kép
Bögöd középkori temploma a földradaros felmérésen, a felszíntől számított 0,6–0,8 m mélységben. Baloldalt a mérési kép, jobboldalt az értelmezés látható

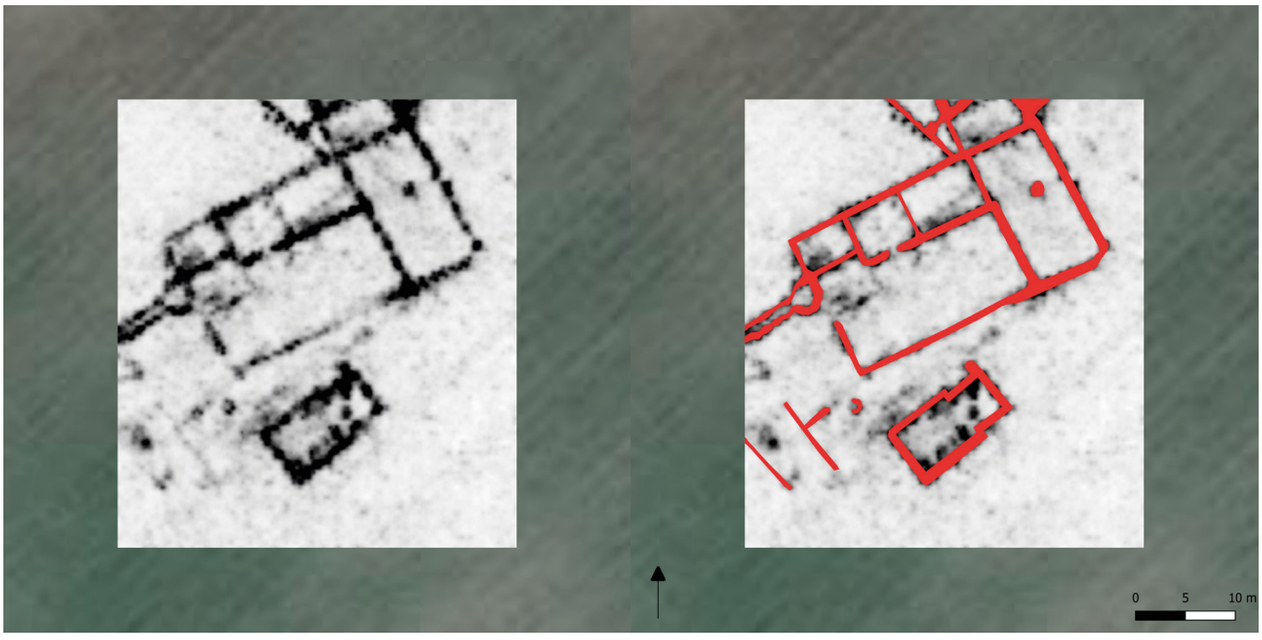
[22] ROSNER 1962, 67.
[23] GYÖRFFY 1987, 352–353.
[24] A határjárásokról bővebben: STIBRÁNYI 2017.
[25] A mérést Kecskés Bence, Pethe Mihály, Nagy László és Somogyi Ferenc végezte, a magnetométeres adatok feldolgozását Pethe Mihály, a földradaros adatok feldolgozását Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté készítette.

Söréd középkori temploma

Söréd templomáról ugyancsak nem ismert középkori forrás, elsőként csupán 1566-ban, a Fehérvár elleni hadjárat krónikájában találkozhatunk a templommal. „*A következő napon Szent Vitalis elhagyott templomához értek, amely magas és szép kerekségű dombon áll, annak a török várnak a közelében, amelyet a magyarok a csóka madárról Csokamnak neveznek.*”[26] A 19. század második felében Szaszinek Mór kezdte ezen leírás alapján megkeresni Szent Vitalis templomát, és a Söréd mögötti magas kerek dombon talált is egy templomhelyet, amelyet négyzetes árok vett körül. A területről Szabó Máté is készített légifotókat, amely alapján további – feltehetően római kori – falakra, valamint soros temetőre is számíthattunk a területen.

Ezen a templomos helyen kezdtük meg a kutatást 2019-ben, komplex mágneses és földradaros méréssel.[27] A mérés a légifotókkal egyező eredményeket hozott: a templom körül egy jelentős méretű római villa maradványai láthatóak, amelyek jóval meghaladják a templom méreteit, és bár a teljes villaépület nem került felmérésre, úgy tűnik, hogy a templom ezen villa romjának udvarára települhetett. Ez megmagyarázhatja a középkori templomok esetében szokatlan négyzetes árkot, amelyet Szaszinek Mór említ. Elképzelhető ugyanis, hogy az árok egyszerűen a római villa udvarának vonalát követte. A templom körül amúgy jellegzetes kerítőfal (ezen kívül) nem figyelhető meg.

A templom maga egyenes szentélyzáródású, 11x6,6 m méretű ÉK-DNy-i tájolású templom, jó megtartású falakkal, amelyek a római villaépület falaival azonos mélységben vannak. Megjegyzésre érdemes, hogy a római korinak azonosítható falak két periódusa figyelhető meg a mérésen: a mélyre nyúló épületek mellett egy sekélyebb, eltérő irányultságú falmaradványok is megfigyelhetőek a mérésen. Ez utóbbi irányultsága viszont megegyezik a templom falainak irányával. Elképzelhető tehát, hogy romként ez a római épületegyüttes még megfigyelhető volt a templom építésekor.

11. kép
Söréd középkori temploma és a körülötte lévő római épület a földradaros felmérésen, a felszíntől számított 0,7–0,8 méteres mélységben

[26] Bél Mátyás Istvánffy Miklós történeti munkájából idéz. PROKOPP 1977, 108.

[27] A mérést Mesterházy Gábor, Pethe Mihály, Klembala Zsombor és Dr. Stibrányi Máté végezte. A magnetométeres adatok feldolgozását Pethe Mihály, a földradaros adatok feldolgozását Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté készítette.

Besnyő középkori temploma

A falu és temploma az egyik legismeretlenebb és legkülönlegesebb az összes eddigi vizsgált templomos hely közül. A közvetlenül a Duna partján elhelyezkedő templomról semmilyen forrás nem ismert, még a körülötte fekvő falu egykori nevének azonosítása sem egyértelmű: a középkori források alapján Besnyő és Őrsziget egyike lehet, mindkettő egykor Ercsitől délre a Duna mellett fekvő falu volt. A településekre vonatkozó adatok felsorolásától jelenleg eltekintve, Györffy Györggyel egyetértve a jelenlegi adatok alapján Besnyővel azonosítom a helyszínt. Györffy egyébként kizárólag írott, valamint térképi források alapján pontosan ezen a helyen feltételezte az Árpád-kori Besnyő falut.[28]

De ismeretlensége mellett a templom és a falu jelenlegi helyzete is különleges, ugyanis a Dunaparton fekvő település még soha nem volt szántva, ez pedig meglehetősen különleges és kivételes állapot Magyarországon, ahol a földek legnagyobb része művelve van, vagy legalábbis szántóművelés alá volt vonva egy időszakban. Persze ennek köszönhetően a faluhely önálló cikket is érdemelne, jelenleg azonban a templomot vizsgáltuk meg közelebbről.

A kutatást itt is a már megszokott módon, mágneses és földradar mérés komplex használatával végeztük, annyi különbséggel, hogy a földradaros mérés során itt már egy újabb műszer használatára volt lehetőségünk, itt alkalmaztunk elsőként templomos hely mérésére egy többcsatornás földradart, RTK-DGPS kapcsolattal összekötve.[29]

12. kép
Besnyő középkori temploma a földradaros mérésen, a felszíntől számított 0,8–1,2 m mélységben

A bolygatatlan, korábban nem szántott talajon végzett mérés alapján kiderült, hogy a templom falai kivételesen jó állapotban maradtak meg. A mérési eredményen jól látható a mintegy 27 méter hosszú és 10 méter széles templom alaprajza. A templom szentélye egyenes szentélyzáródású, északi irányból a szentély, illetve a hajó keleti részéhez két helység kapcsolódik (valószínűleg a sekrestye és egy oldalkápolna. A hajó két oldalának középső részén egy-egy támpillér figyelhető meg, a templom nyugati végén pedig egy vastag alapfalú, a templom hossztengelyétől kissé eltérő négyzetes alaprajzú torony állt. A mérésen megfigyelhető, hogy a templom hajójának nyugati része a toronnyal egységesen jóval mélyebb alapozást kapott, mint a keleti rész és a szentély, ráadásul pontosan ott válik el

[28] GYÖRFFY 1987, 351–352.

[29] A mérést Buránszki Nóra, Klembala Zsombor, Nagy László és Dr. Stibrányi Máté végezte. A magnetométeres adatok feldolgozását Pethe Mihály, a földradaros adatok feldolgozását Klembala Zsombor, az értelmezést Dr. Stibrányi Máté készítette.

a két mélységű alapozás, ahol a korábban említett támpillérek találhatóak. Ezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a templom nyugati része a toronnyal együtt egy későbbi periódusban épült, mint a keleti rész. A templom alapfalai kivételesen jó állapotban maradtak meg, a felszíntől 40 cm-re indulnak és a templom nyugati részén 1,8 méteres mélységig megfigyelhetőek, tehát mintegy 1,4 méter magasságú falakra számíthatunk a felszín alatt.

A templom körüli cinteremfal formája kelet-nyugati irányban elnyúló, kelet felé kiszélesedő körte alakú, nyugati végén egyenes vonalú lezárással. A cinteremfal szintén elég vastag és mély alapozású, déli részén pedig a külső falához egy 3x2 méteres épület csatlakozik.

Összefoglalás

A templomok felmérését célzó kutatás összességében számunkra némileg meglepő eredményt hozott: nem számítottunk arra, hogy a vizsgált templomok ilyen magas aránya még jó állapotban megfigyelhető a felszín alatt. Előzetesen nagyobb mértékű pusztultságra, és kevésbé látványos adatokra számítottunk a korábbi ásatások vagy a szántott területeken megfigyelhető jelenségek alapján. A jelen cikkben felsorolt nyolc templom mindegyikét egy-egy munkanap alatt mértük fel, ennek jelentőségét talán az mutatja, hogy történetesen csupán kilenc középkori templom régészeti feltárása történt meg máig összesen Székesfehérváron kívül a megye teljes területén.

Tehát nem túlzás kijelenteni, hogy belátható időn belül akár a megye összes középkori templomos helyét – legalábbis azokat, amelyeknek felszín alatti maradványai még nem pusztultak el teljesen – fel lehet mérni. Ennek a lehetőségnek a nyilvánvaló tudományos szempontokon túl örökségvédelmi oldalról is jelentős hatása lehet, mivel könnyen lehatárolhatjuk azokat a helyszíneket, amelyeknek kiemelt védelmet szükséges biztosítanunk, egyrészt a felszín alatti épített örökségi elemek miatt, másrészt szakrális, kegyeleti okokból. Nem elhanyagolható vonatkozása ugyanis ennek a kérdéskörnek ugyanis az sem, hogy gyakorlatilag a teljes középkori magyarországi népesség ezen templomok körüli temetőkben nyugszik. Az intenzív talajművelés miatt kifordított emberi csontok pedig rendszerint érzékeny problémákat is felszínre hoznak a helyi közösség számára.

Az eltérő művelésű templomos helyek vizsgálata során persze nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszeres szántóművelés alatt álló templomok pusztultsági foka jóval nagyobb, mint azon templomoké, amelyek gyepes vagy bozótos területen fekszenek. Ha pedig elfogadjuk azt a megfigyelést, hogy ezek a templomos helyek az erózió és a szántóművelés miatt kismértékben folyamatosan pusztulnak, akkor ez egyben versenyfutás elé is állít bennünket az idővel: a szántott területeken lévő templomok közül ugyanis ezek szerint sok olyan van, amelynek most még megismerhetjük az alaprajzát, de ez a szántás okozta erózió hatására egyszer örökre elveszik.

A továbbiakban tervezzük a program folytatását, valamint kiterjesztését országos szintre. A középkori templomos helyeink jelenlegi védelmét és helyzetét nem tarthatjuk sem elegendőnek, sem pedig hosszú távon fenntarthatónak. Felmerül a kérdés, hogy azok a középkori templomok, amelyek falai a jelenlegi felszín *alatt* találhatóak, miért kevésbé lényegesek azoknál, ahol a falak még a felszín *fölé* magasodnak? Azt gondoljuk, hogy a védelmet a falak léte kellene, hogy meghatározza, nem pedig azok pillanatnyi helyzete. Ezen helyszíneknek mind az egykori jelentősége, mind pedig jelenlegi állapota egyaránt indokolná a magasabb szintű védelmet. A templom pontos helyzetének ismeretében – az „ex lege" védelmet élvező kunhalmokhoz hasonlóan – elvárható lenne ezen helyszínek kivonása az intenzív szántóművelés alól. Ezeket a templomokat ugyanis nem tekinthetjük „csupán" régészeti lelőhelyeknek, ezek egyben a keresztény magyarság legfontosabb emlékei is, védelmük közös múltunk iránti kötelességünk.

Rövidítések

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

Irodalom

AnjouOkmt
1878–1891 *Anjoukori okmánytár. I–VI.* (Szerk. Nagy Imre.) Budapest.
1920 *Anjoukori okmánytár. VII.* (Szerk. Tasnádi Nagy Gyula.) Budapest.

BÁNKI Zsuzsanna
1965–66 Régészeti kutatások. *Alba Regia* 6–7. 133–134.

CONYERS, Lawrence B.
2017 *Ground-penetrating Radar and Magnetometry for Buried Landscape Analysis*. Springer.

COZZOLINO, Marilena et al.
2018 *Geophysical Methods for Cultural Heritage Management*. Springer eBooks.

F. PETRES Éva
1964 Sárszentmihály, Május 1. u. 20. *Régészeti Füzetek* 18. 79.

FASSBINDER, Jörg, W. E.
2017 Magnetometry for Archaeology. In: Gilbert, A. S. (ed.): *Encyclopedia of Geoarchaeology. Encyclopedia of Earth Sciences Series*. Springer, Dortrecht.

GYÖRFFY György
1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* II. Budapest.

KÁROLY János
1904 *Fejér vármegye története.* I–V. Székesfehérvár.

NAGY Lajos
1965–66 Pusztatemplomok Fejér megyében. *Alba Regia* 6–7. 173–179.

PÁRNICZKY Józsefné
1977 Pesty Frigyes Helységnévtára. Fejér megye. *Fejér Megye Történeti Évkönyve* 11. 161–305.

PROKOPP Gyula
1977 Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Fordította és bevezette: Prokopp Gyula. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11. 83–117.

ROSNER Gyula
1962 Felsőszentiván, Bodakajtori Á. G. *Régészeti Füzetek* 15. 67.

SEIDEL Ignác
2005 *A csókakő-móri uradalom történéseinek és eseményeinek időrendi elbeszélése.* (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 32.) Mór–Székesfehérvár.

STIBRÁNYI Máté

2015 *Fejér megye középkori templomos helyei*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest.
Online: https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32975 (Utolsó letöltés: 2021. október 6.)

2017 A határon álló templomok. A középkori templomos helyek és a településhálózat vizsgálata Fejér megyében. In: Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes (szerk.): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő*. Budapest. 369–386.

Máté Stibrányi, Dr. – Zsombor Kelmbala

„...and in darkness its name is covered."
Archeological prospection of perished medieval churches in c. Fejér, Hungary

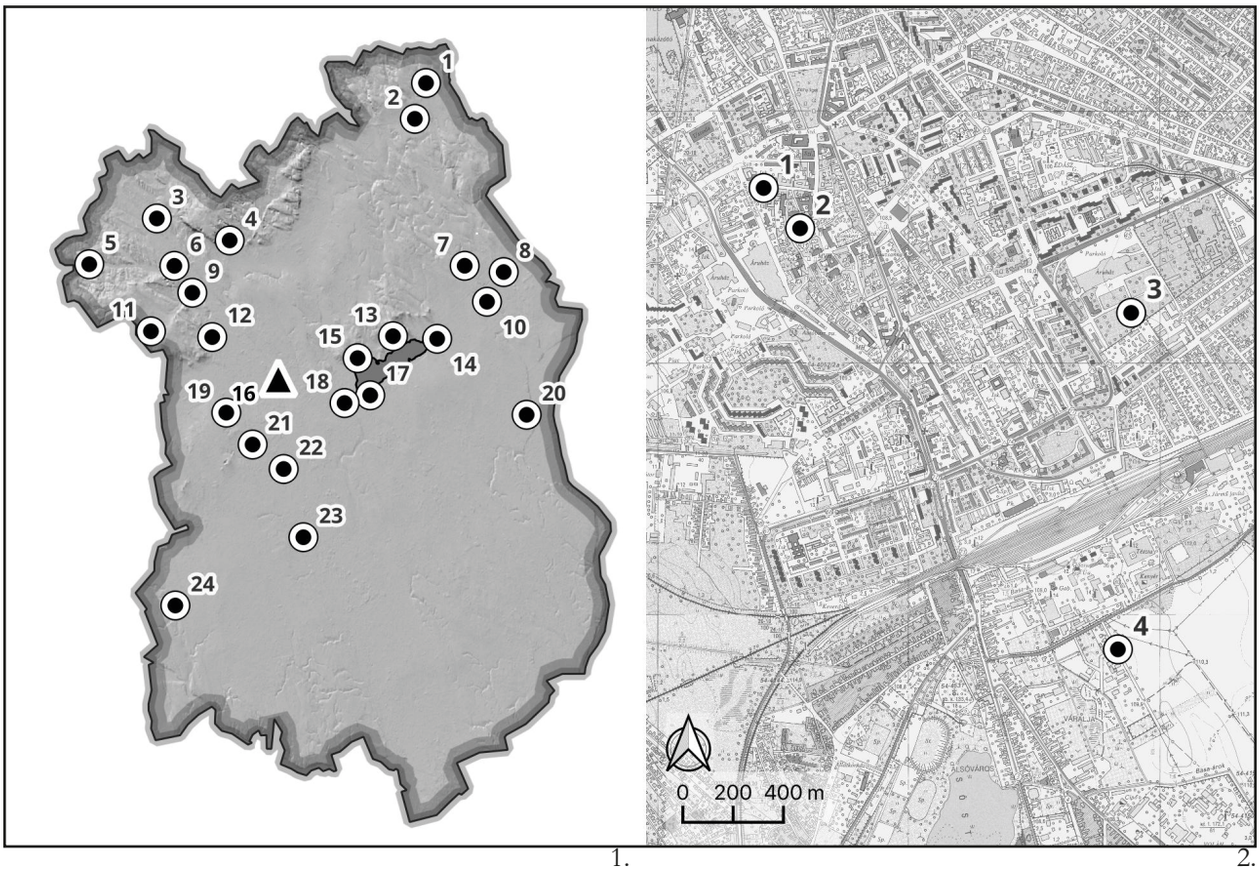
There had been more than 230 medieval churches in Co. Fejér throughout the Middle Ages, most of these are demolished today and only exist as an archaeological site. Even though medieval churches are an important part of our cultural heritage and identity, and church ruins are under strict heritage protection and the community's awareness, these demolished church-sites are effectively unprotected and in a constant decaying situation due to ploughing and erosion.

Within our project aiming to investigate these church-sites we were trying to understand their state of decay and researching the best non-invasive investigation approach to survey. Within this article we publish the results of the archaeo-geophysical survey of eight church-sites under various surface and land use conditions. These results prove that with a complex use of magnetic and GPR survey it is possible to identify these churches in a fast, effective and reliable way. Using this approach we can even examine all of the county's such church-sites, making a unified approach within reach.

Alba Regia 49. (2021) 41–57.

Összeállította
Pokrovenszki Krisztián

A Szent István Király Múzeum terepi régészeti kutatásai Fejér megyében 2021

1. 2.

1. kép: Fejér megye
1. Mány, Bicskei út, Közép-Gyulai-dűlő, Közép-Sajgó II., Tábor-állás, Szilhát; 2. Bicske, Tábor-állás; 3. Mór, Török-sánc; 4. Csákberény, Arató-szérű; 5. Bakonycsernye, Kender-földek; 6. Bodajk, Proletár-földek I., Proletár földek II.; 7. Kajászó, Keskeny-dűlő; 8. Martonvásár, Vásártéri-dűlő V.; 9. Fehérvárcsurgó, Pörösek; 10. Baracska, Bakföld, Túllátó-dűlő; 11. Bakonykúti, Szentegyházi-dűlő; 12. Iszkaszentgyörgy, Szőlőskert utca; 13. Sukoró, Köpüs utca, Meleg-hegy; 14. Kápolnásnyék, Rákóczi utca; 15. Pákozd, Bocskai utca, Pákozdvár, Pipacsos utca; 16. Székesfehérvár; 17. Dinnyés, Templom melletti-dűlő; 18. Székesfehérvár-Börgönd, Szent László-hegy; 19. Sárszentmihály, Árpád utca 1/a.; 20. Iváncsa, Kandó-rész; 21. Szabadbattyán, külterület, Sárvíztől É-ra; 22. Tác-Gorsium; 23. Soponya, Láng; 24. Enying, Páta-dűlő

2. kép: Székesfehérvár belterülete
1. Ady Endre u. 16.; 2. Oskola u. 8.; 3. Lövölde-Zrínyi- Budai-Huszár tömbje; 4. Bárándi út

Szakfeladatellátás

Bakonycsernye, Kender-földek

régészeti megfigyelés

A régészeti lelőhely Bakonycsernye nyugati szélén, a Határ-patak északi oldalán, egy domboldalon fekszik. A lelőhelyen napelemes kiserőművet építettek, az építkezés földmunkái során régészeti megfigyelést végeztünk 2021.02.24 - 2021.04.07. között.

A régészeti lelőhelyen 2020 szeptemberében végeztünk terepbejárást, akkor kevés szórvány bronzkori cserepet találtunk. Idén februárban, valószínűleg a kora tavaszi olvadás hatására nagy mennyiségű kerámiatöredéket találtunk a felszínen. A cserepek nagyrésze a korai Urnamezős-kultúrához tartozott, találtunk még kevés neolt, római és Árpád-kori kerámiatöredéket is.

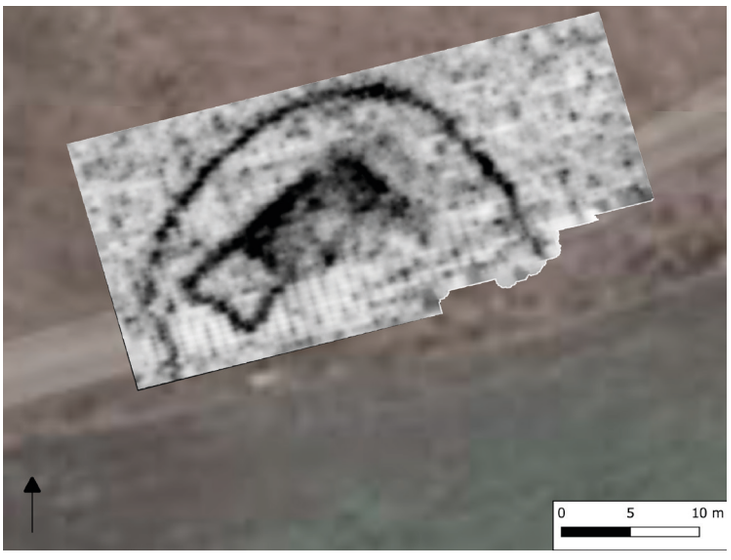
A napkollektor földmunkái során kábelárkokat ástak és a terület északi, magasabban fekvő részén egy földgyalu kb. 20-30 cm-t szedett le a felszínből. A megfigyelés során 17 régészeti jelenséget találtunk, foltjuk alapján 15 db gödör és 2 db árok. A régészeti jelenségekről leírást, fotókat készítettünk és bemértük őket LocusMap alkalmazással. Ellenőrzésképpen metszetre bontottunk 2db gödröt, SE-1-t és SE-9-t. A Fejér Megyei Kormányhivatal régészeti szakügyintézőjével való konzultáció alapján további bontást nem végeztünk, mivel a beruházás földmunkái a továbbiakban nem érintették a lelőhelyet.

A régészeti jelenségek mind magasan, a humuszrétegben feküdtek. A kábelárkok humuszos oldalában csak a kormos-paticsos foltok alapján lehetett azonosítani őket. Az SE-1 számú jelenség egymásba ásott kerek gödrökből állt, nagyon sekély, 10-35 cm mély, betöltése faszénnel, korommal, paticsszemcsékkel kevert. Kerámiatöredékek mellett állatcsont és őrlőkő került elő belőle. Az SE-9 számú jelenség betöltése nagy mennyiségű korommal kevert, a gödörben sok kerámiatöredék, egy apró bronzlemez és néhány platnitöredék feküdt, valószínűleg egy elpusztult kemence munkagödre lehet.

Kovács Ágnes

Bakonykúti, Szentegyházi-dűlő

műszeres lelőhelyfelderítés és terepbejárás

A lelőhely földradaros felmérése a felszíntől számított 0,5-0,7 m-es mélységben. (Klembala Zsombor, Várkapitányság Nonprofit Zrt.)

2021 szeptemberében két alkalommal történt műszeres lelőhelyfelderítés és terepbejárás a Közösségi Régészeti Program keretében Bakonykúti, Szentegyházi-dűlőben. A geofizikai felmérést Dr. Stibrányi Máté vezetésével a Várkapitányság Nonprofit Zrt. munkatársai végezték el.

Az előzetes kutatási eredmények alapján egy középkori templom állt a vizsgált területen a cintermét körítő árokkal együtt. A falai láthatóan bolygatottak, de az megfigyelhető, hogy az északkelet–délnyugati tájolású egyházi épület (kb. 16×6 m) egyhajós, egyenes záródású szentéllyel rendelkezik, hajóját valószínűleg nyugati irányba kibővítették. A temető legnagyobb része az épülettől délre terjed ki.

Kúti templomáról nem rendelkezünk középkori forrással, viszont Pesty Frigyes

1860-as évekbeli adatgyűjtésében szerepel egy Szentegyházi, illetve Szentegyházi urasági tábla Bakonykúti határában. A Századok folyóiratban olvasható annak az újsághírnek a kivonata, mely szerint 1884-ben Zichy Paula grófnő „*ásatást*" végzett a település szélében. A közlés szerint „*újabban egy régi templom alapjaira, majd egy sírboltra akadt, melyben sok régi csontvázat, fegyverdarabokat, pénzeket, bronzgyűrűket, sarkantyúkat találtak, majd egy faragott oszlopfő került felszínre s az oszlopfő után 1-2 m magasságú szép vörösmárvány oszlopokat találtak, eddig vagy 18 darabot. Szakértőket várnak a leletek megvizsgálására s meghatározására.*" (SZÁZADOK 1884, 735.) A leletek és a lelőhely sorsa a továbbiakban ismeretlen, a székesfehérvári múzeumba nem kerültek be. Nagy Lajos hívta fel a figyelmet arra, hogy Bakonykúti 1850-ben elkészített kataszteri térképén az Iszkaszentgyörgyre vezető út jobb oldalán „Oede Kirche" felirat látható.

A geofizikai felmérések további épületek nyomait mutatják a templomtól északnyugati irányba, valamint kisebb körárkok részleteit nyugatra. Egyéb régészeti anomáliát feltételeznek a cintermen kívül, de ezek konkretizálásához feltárások szükségesek. Az objektumok keltezése egyelőre nem lehetséges, de a környéken rézkori, bronzkori település és avar kori temetkezés nyomaira bukkantak.

A terepbejárás és a fémkeresőzés során római és középkori kerámialeletek, érmék, ruhaveretek kerültek elő a templomtól délre eső területen, melyek megtelepedésre utalnak.

Dr. Stibrányi Máté – Dr. Reich Szabina

Bodajk, Proletár földek II.
mentő feltárás

A 2021. augusztus 18-án végzett műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés során a Bodajk, Proletár földek I. lelőhelytől északkeletre önkénteseink két késő római, áttört díszítésű övcsatot találtak. Az impozáns leletek mellett talált csontszilánkok alapján arra következtettünk, hogy a tárgyak egy sírból származnak. A római temető helye ez idáig ismeretlen volt, közvetlen környezetében honfoglalás kori és kelta kori temető került korábban azonosításra. A megtalálás okozta bolygatás és a sír földfelszínhez való közelsége – ezáltal a következő évi szántás által okozandó végleges pusztításnak való kitettsége – miatt a leletek előkerülési helyén 2021. augusztus 21-én önkénteseinkkel mentőfeltárást végeztünk, mely során valóban egy késő római gyereksírt találtunk.

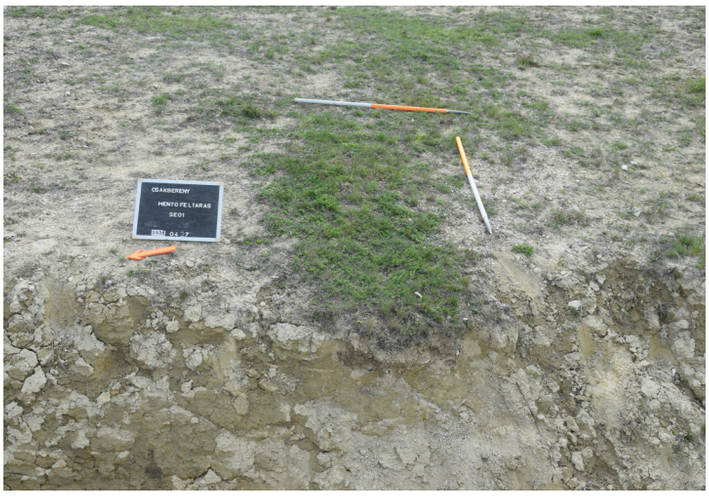
A földsírban egy nyújtott testhelyzetben, mellékletekkel eltemetett 7-9 év körüli fiú feküdt. A délnyugat–északkeleti tájolással eltemetett gyermeket nyújtott testhelyzetben, összekulcsolt karokkal helyezték a sírgödörbe. Az elhunyt viselete alapján egykor a vezetőréteghez tartozó rangos családba tartozhatott. A gyermeket egy kivételes állapotban megmaradt, 10 darab propeller alakú verettel díszített, amphora alakú szíjvéggel ellátott övet viselve temették el. A halott combján keresztbe fektetve került a sírba egy, az övhöz két kisméretű, lemezes testű övcsattal rögzített, kerek szegecsekkel díszített bőrtok, mely egy csontnyelű vaskést és egy vasárt rejtett. A combcsontok között talált vaskarika szintén az öv részét képezhette. Túlvilági útravalóként szolgált az elhunyt mellkasára helyezett 3 darab 4. századi kisbronz, valamint a lába mellé tett szürke házi kerámia korsó tartalma. A sírt a mellékletek alapján a 4. század második felére keltezhetjük.

A feltárás nem valósulhatott volna meg az alábbi önkéntesek áldozatos munkája nélkül: Kunos László, Kunos Réka, Mindák Beáta, Molnár Csaba, Molnár Lívia, Schvarcz Péter

Kiss Alexandra

Csákberény, Arató-szérű
mentő feltárás

2021. 04. 22. napján dr. Vécsei László csákberényi polgármester telefonon jelezte, hogy embercsontok kerültek elő egy földkábelnek ásott árok földmunkái során. Aznap a helyszínre kiszállva nem találtam meg a csontokat, de észleltem két régészeti korú beásást az árok oldalában. Másnap, 2021. április 23-án, pénteken délután ismételten kiszálltunk a helyszínre, ahol megtaláltuk az emberi maradványokat, de nem a földkábel árkában, hanem egy korábban kiásott árokban, amit az esőzések idején folyamatosan szélesít és mélyít a víz. Megállapítottuk, hogy egy soros temetőben vagyunk, amit a vízmosás okozta erózió veszélyeztet. 2021. 04. 27-én megkezdtük azoknak a síroknak a mentő feltárását, amelyeket az egykori földmunkákkal már megbontottak, és a leginkább veszélynek vannak kitéve. 2021. 05. 03. napjáig 6 sírt bontottunk ki, amelyek a leletanyag és a temetkezési szokások alapján a késő avar korra keltezhetők. A jelentősebb leletek: széleskarú íjvégcsont, kézzel formált kisfazekak, orsógombok, bronz- és vas-

csatok, bronz fülkarika, dinnyemag alakú gyöngyök, kisgyöngycsüngős bronz fülbevaló, csont tűtartó és a tűtartó zárásához használt lapított gömb alakú, nagyobb méretű gyöngy.

A temetőt az erózió veszélyezteti, mert a területről eltávolítottak körülbelül 1 méter vastag földréteget a korábbi golfpálya beruházás során. Ez magyarázza azt a különleges jelenséget is, hogy a terület egy részén csak a síraknák kevert földje fölött zöldell a fű, mert a körülötte elterülő tápanyagszegény altalajon nem marad meg a növényzet

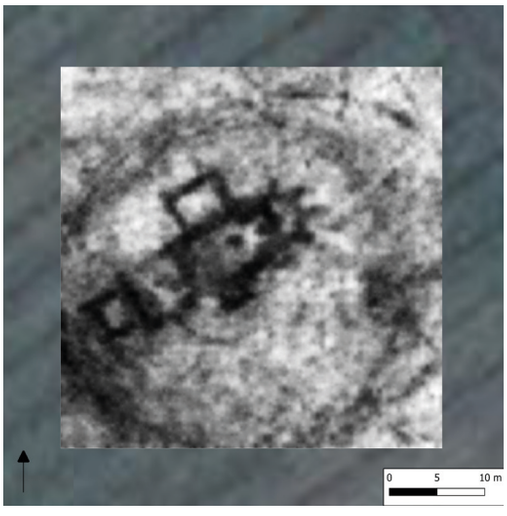
Szücsi Frigyes

Dinnyés, Templom melletti-dűlő
műszeres lelőhelyfelderítés és terepbejárás

Dinnyéstől délnyugatra fekvő külterületen, közel 21 hektáron helyezkedik el az 57160 azonosítószámú régészeti lelőhely, melyen középkori templomot és temetőt jegyeznek.

2021. októberében Dr. Stibrányi Máté vezetésével a Várkapitányság Nonprofit Zrt. munkatársai geofizikai felmérést végeztek egy kb. 40×40 méteres területen, ahol a templomot lehetett sejteni a talajművelés során felszínre került kőtörmelékek és emberi maradványok alapján. A lelőhelyet a Közösségi Régészeti Program keretén belül terepbejárással egybekötött fémkeresőzéssel is átvizsgáltuk.

Az előzetes felvételeken egy több építési periódusú templom látható a cintermet körítő árokkal együtt a lelőhely déli végében. A korai, egyhajós, egyenes záródású szentéllyel rendelkező épületet a későbbiekben átépítik és gótikus, támpillérekkel megerősített szentéllyel látják el, valamint a hosszát is megnövelik (kb. 24×9 m). Ekkor vagy ezt követően egy nyugati támpilléres tornyot is emelnek hozzá. Az északi oldalán nagyméretű sekrestye, déli oldalán egy kisebb bejárati előépítmény sejthető a felmérési kép szerint.

A lelőhely geofizikai felmérése.
(Klembala Zsombor, Várkapitányság Nonprofit Zrt.)

A templom azonosítását illetően egy 1484. évi felsorolás van segítségünkre, amelyben a veszprémi vikarius Dynnyesmed plébánosát említi.

A templomtól északra, északnyugatra nagymennyiségű középkori (késő Árpád-kor – 15. század) kerámialeletet gyűjtöttünk össze a felszínről. Elképzelhető, hogy a település ezen a részen keresendő, melynek tisztázásához további kutatások szükségesek.

A templom és a temető területén kerültek elő elsősorban pénzérmék, melyek az elsődleges adatok alapján többségében késő középkori darabok.

Dr. Stibrányi Máté – Dr. Reich Szabina

Iszkaszentgyörgy, Szőlőskert utca
leletmentés

A rendőrség részéről érkezett egy megkeresés 2021. szeptember 9. éjfél környékén, melyben a Múzeum régész-antropológusát kérdezték, hogy az általuk küldött képen emberi maradványok láthatók-e. A bejelentés a telek tulajdonostól érkezett feléjük, mivel új garázs építése során a gyerekek csontokat találtak a frissen kiásott gödörnél. Másnap (2021. szeptember 10.) reggel 8-kor megerősítettem, hogy a képen emberi csontok láthatók. Még ezen a napon egyeztetve az Örökségvédelmi Hatósággal kimentem a helyszínre. A rendőrség elvitte a korábban talált maradványokat, de elmondásuk alapján gyermekekhez tartozó csontmaradványok voltak. A helyszínen a már lemélyített részen még további emberi maradványok kerültek elő. Tájolásuk nyugat-kelet volt. Ugyan csupán részlegesen került elő a váz a kiásott gödör metszetfalában, de egyértelmű volt, hogy nyújtott testtartásban háton feküdhetett eredetileg. Látszódott a beásása is a sírnak. További csontmaradványokat nem sikerült megfigyelnem a területen. Világháborús sírok létét kizárhatjuk, mivel erre utaló leletek nem kerültek elő. Régészeti kora nehezen bizonyítható, mivel datáló lelet nem került elő, ám mégis az elhelyezkedése, valamint a tájolás és a terület miatt középkori léte nem kizárható.

A vizsgált terület egy domboldalon fekszik, mely részben beépült az elmúlt 50 évben. Nagyobb részén még gyümölcsösök és kertek találhatók, valamint lakóépületek. Régészeti tevékenység nem volt a területen, eddig ismert lelőhely sem helyezkedett el ezen a részen. A korábbi eróziók, valamint az építkezések a lelőhely nagy részét valószínűsíthetően már elpusztították. Korábban szőlővel volt beültetve ez a rész, és több pince is sorakozott az utcán végig.

Valószínűsíthető, mivel több egyénhez tartozó csont maradvány is előkerült, hogy egy nagyobb sírszámú temető lehetett ezen a területen, esetlegesen még egy templom körüli temetőt is feltételezhetünk a fentibb részeken, tekintve, hogy a domborzat is ezt az elméletet támogatná, valamint a kutatás közel erre a területre feltételezné a középkori Iszka falu templom helyét.

Líbor Csilla

Iváncsa, Kandó-rész
teljes felületű megelőző feltárás

Az Iváncsa, ipari park SKBH2 terület fejlesztése projekthez kapcsolódóan, a Várkapitányság Nonprofit Zrt. és a Szent István Király Múzeum munkatársai szoros együttműködésben 2021. április 21. és 2021. május 26. között teljes felületű feltárást végeztek a közhiteles nyilvántartásban Iváncsa-Kandó-rész néven regisztrált lelőhely földmunkával érintett részén, mely során összesen 30 502,381 m^2 felületet tártak fel. A lelőhely kiterjedését a megelőző feltárás előtt a Várkapitányság Nzrt. által végzett próbafeltárások pontosították, mely eredményeképpen az Árpád-kori „*falu*” teljes kiterjedését és korát sikerült meghatározniuk.

A település igen rövid ideig használt „*szálláshely*” lehetett. A telepet két kerítő árok övezte, melyek közül a belső árokrendszer „*házhelyeket*”, illetve a telep életéhez köthető, többek között állatok tartására vagy kultúrnövények termesztésére szolgáló tereket határolhatott. A település, vagy szálláshely központi magjában egy természetes mélyedésben 12 kút, vagy kútnak szánt, ám be nem fejezett verem helyezkedett el, melyet két körbe rendezve 19 db földbemélyített lakóépület övezett. A veremházak a korszakra jellemző szerkezettel épültek. A szelemengerendát tartó 2-3 oszlopot a veremház hossztengelyében állították fel. A felmenő falba enyhén bevájt, agyagból tapasztott kemencét a délkeleti vagy az északnyugati sarokban alakították ki, míg a füst elvezetésére szolgáló kürtőt vagy „*nyelet*” a kemence melletti, azzal szemközti sarokba helyezték. Az épületek padlójába változatos alakú munka- vagy tárológödröket ástak, döngölt vagy tapasztott padlót azonban nem lehetett megfigyelni. Kiemelendő a házak egy csoportjánál megfigyelt égett, salakos betöltés, mely a házak e csoportja mellett álló földfelszíni házban végzett műhelytevékenység terméke lehet. A házak közelében helyezkedtek el a külső, szabadon álló kemencék, melyeket gyakran a telepet kerítő belső árokrendszerben alakítottak ki. Jellemzően többször megújított, gyakran kerámiatöredékekkel kirakott sütőfelülettel, mely a házak egy részénél is megfigyelhető volt. A házak és a külső kemencék között tárolóvermek, és egyéb kisebb telepobjektumok helyezkednek el. A kútcsoport körül elszórtan 6 földfelszíni cölöpszerkezetes épületet figyeltünk meg. Az építmények alaprajzukat tekintve változatosak, a nehezen megfogható oszlophelyek alapján téglalap és négyzet alakúak. A településen feltűnően kevés állatcsont került napvilágra, jellemzően a telepet kerítő árokból. A leletanyag jelentős részét a 12. század közepére keltezhető korú kerámialeletek teszik ki, de a tüzelőberendezéseknél másodlagosan felhasznált őrlőkő töredékeket, faragott követ és fémtárgyakat is találtunk. A telepen 540 objektumot dokumentáltunk, a korszakot nagy biztonsággal a 12. század közepére helyeztük.

Szigeti Judit – Kiss Alexandra – Pomázi-Nagy Viktória – Rózsa Zoltán

Kajászó, Keskeny-dűlő
régészeti megfigyelés

2021-ben újabb régészeti megfigyeléseket és kisebb teljes felületű feltárásokat végeztünk az épülő lakópark területén. A régészeti feltárások közműépítéshez, útépítéshez és családi házak építéséhez kapcsolódtak. A lakópark keleti sarkán a középső bronzkori Vatya-kultúra urnasírjai között egy kemencés Árpád-kori házat tártunk fel. A lakópark keleti szélén, a 2007-ben és 2020-ban feltárt római kori temetkezések mellett egy újabb csontvázas, valószínűleg szintén római kori sír került elő. A lakópark keleti szélén találtunk újabb bronzkori urnasírokat, ezen a részen az urnák erősen bolygatva kerülnek elő, gyakran csak az alsó fele, legalja marad meg az urnának. Ezen a részen egy erősen bolygatott urnamaradvány mellett egy függeszthető, ékszertartó kis edényt tártunk fel, benne a korai Vatya-kultúra megégett bronzékszerei: fordított szív alakú csüngő, pánsíp alakú csüngő, bronzspirálok és bronzpitykék. A bronzkori temető déli részén végzett feltárásaink során már csak egy-egy urnamaradványt találtunk. Ezen a részen főleg árkok találhatók, valószínűleg a bronzkori temetőhöz tartoznak. A legszebb, legjobb állapotú urnasírokat a temető középső részén találtuk. Itt egy urnasír mellé kőből csiszolt öntőmintákat, kőbalta töredékeket, köveket, kavicsot és egy agyag öntőtégelyt helyeztek.

Kovács Ágnes

Kápolnásnyék, Rákóczi utca
régészeti megfigyelés

A lelőhely a Velencei-tó észak-keleti partján helyezkedik el, egy viszonylag magasabb részen, egy dombon és közvetlen környezetében. Ez volt az egykori középkori Nyék faluhely feltételezett helye Kápolnásnyék belterületén, mely a mai Rákóczi utca és környékét fedi le. A terület majdhogynem teljesen körbeépített. A lelőhely védett minősítéssel rendelkezik már 1985 óta, mivel erre a részre feltételezték a középkori templomot és az azt körülvevő temetőt írott források alapján, így a területen több régészeti munkálat is folyt az elmúlt évtizedekben. Mégis elmondható, hogy a lelőhelyen épült házak legtöbbje régészeti megfigyelés nélkül került építésre, így valószínűsíthetőleg elpusztítva a középkori temető nagyrészét.

1999-ben Kulcsár Mihály egy kisebb feltárást végzett a lelőhelyen, de régészeti objektumot, illetve leletet nem azonosított. Utána Szalai Tamás 2000-ben végzett feltárást hasonló eredménnyel. A területen helyszíni szemlét tartott Jankovics Bésán Dénes és Nagy Levente 2008-ban, majd 2013-ban Csiki József Attila is. 2016-ban két régészeti megfigyelés is volt a lelőhelyen Szőllősy Csilla és Szücsi Frigyes régészek jelenlétével, ám csupán néhány Árpád-kori árkot sikerült beazonosítania Szücsi Frigyesnek. Ezen munkák délebbre helyezkedtek el az általam feltárt területtől. A korábbi munkák során a lelőhely védettségét igazoló jelenségek nem kerültek elő.
2021 tavaszán 195/2. hrsz alatti telken lakóingatlanhoz kapcsolódó megfigyeléshez hívtak ki. Ez a telek igen közel, csupán kb. 50 méterre délebre helyezkedik el attól a területtől, ahová a kápolnát feltételezik, és ahol jelenleg Balassa Antal helyi nyéki nemes 1870-ben épült sírja áll.

2021. május 25-én már az első húzásnál emberi csontok kerültek elő. A sírok egy vagy két rétegben helyezkedtek el, így ez már feltételezhetően a temető széle lehetett. A kb 50 cm sávszélességben lehetetlen lett volna a sírok feltárása, így az ingatlantulajdonos támogató hozzáállása végett rábonthattunk nagyobb, több mint 120 cm széles-

ségben a sávalapokra, és a körmös kanál helyett iszapoló kanállal 40 cm mélységben lehumoszolhattuk a sávokkal érintett részeket.

A sírok a terület északkeleti felén a feltételezett kápolna irányába sűrűsödtek, és csupán az északnyugati sarokban nem kerültek elő sírok. A földmunkákkal érintett terület minden egyéb részén előkerültek középkori és kora újkori temetkezések. Sok esetben sérültek a vázak és részlegesek, ám a megtartásuk jó. Mivel alapvetően egyén számról és nem sírszámról beszélhetünk középkori templom körüli temetők esetében, így azt az antropológiai vizsgálatok előtt nem tudjuk biztosra megmondani, de 43 SNR szám lett kiosztva, mely mutatja a körülbelüli egyénszámot is. Faragott kő maradványokat is találtunk, melyek a templomhoz tartozhattak, és elhordták őket a templom felhagyása után, mivel jelen ásatás során már egy árok szerű objektumban kerültek elő másodlagosan.

A sírok datálásában segített a nyugat-keleti tájolásuk, a sírbetöltésből előkerült 14 – 15. századi kerámia töredékek, S-végű karikaékszerek, illetve pénzérmék. Volt néhány sír, melynél pártát, illetve fa koporsó nyomokat, épp fa maradványokat is meg tudtunk fogni. Ezáltal valószínűsíthető, hogy egy hosszabb ideig használt temetőről beszélhetünk, ami az Árpád-kortól fölfelé egészen a késő középkorig elérhetett, ám minderre a részletes feldolgozás után kaphatunk bizonyítékokat.

A korábbi kutatási eredményekkel eltérően egyértelműen régészetileg érintett területről beszélhetünk, és a védettségi besorolása továbbra is indokolt. Az írott forrás által meghatározott lelőhely ezáltal igazoltá vált, és ténylegesen ezen a részen helyezkedett el a középkori Nyék falu temploma és a hozzá tartozó temetője is.

Líbor Csilla

„M100 gyorsforgalmi út, Bicske–Esztergom közötti szakasz" elnevezésű projekt Fejér megyei nyomvonal
műszeres leletfelderítés

Az Esztergom – M1 közötti kapcsolat fejlesztése (K001.09) beruházáshoz kapcsolódóan 2021. 04. 07–23. közötti időszakban fémkereső műszerrel végzett leletfelderítést folytattunk a tervezett M100-as autóút nyomvonalán a Szent István Király Múzeum Közösségi Régészeti Programja önkénteseinek részvételével.

A kutatás érintette a korábban ismert Bicske, Tábor-állás (92827), Mány, Közép-Sajgó II. (92829), Mány, Szilhát (65822), Mány, Méhes-dűlő K (97575), Mány, Alsóörspuszta (97577) és Mány, Őszibarack (93901) néven és azonosítószámon nyilvántartott régészeti lelőhelyeket.

A Mány, Közép-Sajgó II. 92829 azonosítószámon nyilvántartott lelőhelyen a terepbejáráshoz és a fémkeresős kutatáshoz egyaránt igen kedvező mélyszántás volt, de egyetlen egy régészeti korú kerámiatöredéket vagy fémleletet sem találtunk. Ebből arra következtethetünk, hogy a lelőhelyen régészeti korú telepjelenségekkel nem, vagy csak rendkívül alacsony intenzitással számolhatunk.

A Bicske, Tábor-állás 92827 azonosítószámon nyilvántartott lelőhelyen egyetlen régészeti korú (bronzkori) kerámiatöredéket találtunk, és a fémleletek közül egyik sem keltezhető a nyilvántartási adatokban szereplő bronzkorra vagy az avar korra. Egy, a római korból szórványleletnek nevezhető ún. legios dénár, egy ismeretlen korú öntött bronz verettöredék, és ismeretlen korú (szinte bizonyosan nem avar kori) vascsatok kerültek elő.

A Mány, Közép-Gyulai-dűlő mellett néven a Várkapitányság által azonosított új, nyilvántartásba vétel alatt álló lelőhelyen sem cseréptöredékeket, sem fémleleteket nem találtunk. A lelőhelyen telepjelenségekkel nagy valószínűséggel nem (vagy csak rendkívül alacsony intenzitással), legfeljebb temetővel számolhatunk, aminek felszíni nyomai nem jelentkeztek.

A Mány, Szilhát 65822 azonosítószámon nyilvántartott lelőhelyen egyedül a lelőhely északi részén napvilágot látott vassalak említésre méltó. Lehetséges, hogy ez utóbbi már az északabbra kezdődő Mány, Méhes-dűlő K lelőhellyel hozható összefüggésbe. A Szilhát lelőhelyen a szántóföldön megfigyelt kerámiatöredékek közepes intenzitású újkőkori telepre utalnak.

A Mány, Méhes-dűlő K 97575 azonosítószámon nyilvántartott lelőhelyen fontos kiemelni az úttest közelében előkerült 10. századi öntött ezüst szíjvéget, amelynek párhuzamai nem a Kárpát-medencébe, hanem a kelet-európai térségbe mutatnak. Közelében egy Árpád-kori érme került még elő. A lelőhely déli részén egy római kori fibulát, valamint egy ismeretlen korból származó orsókarika-töredéket is leltünk. A leletek alapján a lelőhelyen kora Árpád-kori megtelepedéssel számolhatunk. Sajnálatos, hogy a területen egy illegális fémkeresős friss, visszatemetetlen gödrét és lábnyomait figyeltük meg.

A Mány, Alsóörspuszta 97577 azonosítószámon nyilvántartott lelőhelyen régészeti korú fémtárgyak nem láttak napvilágot, a felszínen nagy mennyiségben heverő – főként bronzkori – kerámiatöredékek azonban magas intenzitású telepre engednek következtetni.

A Mány, Őszibarack 93901 azonosítószámon nyilvántartott rézkori lelőhely területén régészeti korú fémlelet nem került elő és a lelőhely kiterjedésére, intenzitására utaló további adatokkal sem gyarapodtunk.

A megtaláló Gyulay Gyula által a helyszínen készített fénykép a 10. századi ezüst szíjvégről

Szücsi Frigyes

Pákozd, Bocskai utca
régészeti megfigyelés

2021 októberében régészeti megfigyelést végeztünk Pákozdon, a Bocskai utca 619/76. hrsz-ú ingatlanon épülő családi ház sávalapjának kiásásánál. Az alapárkokban összesen 9 darab régészeti jelenséget azonosítottunk és tártunk fel. A régészeti telepobjektumokat, melyeket sekély árokszakaszok, egy cölöphely és egy sekély gödör alkotják, leletanyag hiányában nem tudtuk korhoz kötni. A felszínen begyűjtött néhány kerámiatöredék alapján őskori és római kori megtelepedésre következtethetünk.

Kiss Alexandra

Pákozd, Pipacsos utca
régészeti megfigyelés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2021 októberében régészeti megfigyelést végeztek Pákozdon, a Pipacsos utcában épülő három sorház sávalapjának kiásásánál. Az ingatlan nyugati részén található házak alapárkaiban 6 darab régészeti jelenséget azonosítottunk és tártunk fel. Az objektumok az épületek déli oldalán koncentrálódtak, amelyeket 5 árokszakasz és egy nagyobb méretű, talán veremház részlete tesz ki. A földbemélyített építmény betöltéséből középkori kerámiatöredék került elő.

Kiss Alexandra

Sárszentmihály, Árpád u. 1/a.
teljes felületű megelőző feltárás és régészeti megfigyelés

A Sárszentmihály, Árpád utca 1./a. szám alatti ingatlanon cölöpalapozású csarnokok és a kapcsolódó felvonulási utak és parkolók kivitelezési munkálataihoz biztosított régészeti feladatellátást a Szent István Király Múzeum 2020. szeptember 18. és november 19. között. A munkálatok során egy a késő bronzkori urnamezős kultúrához köthető településrészlet és néhány urnasír, valamint egy Árpád-kori településrészlet került elő. A lelőhelyeken összesen 100 objektumot dokumentáltunk és tártunk fel.

A Sárszentmihályon újonnan azonosított késő bronzkori urnamezős kultúrához köthető településnek feltehetőleg a déli szélét találtuk meg. Erre enged következtetni, hogy a telepobjektumokat egy szeméttárolásra használt, méhkas alakú gödrön kívül csak egy összetett árokrendszer alkotja, melynek a település körülkerítése mellett, a közeli Sárvíz vízének elvezetésében lehetett szerepe. A tárolóverem közelében három szétszántott és igen rossz állapotban megmaradt urnasírra is rábukkantunk. A rétegtani megfigyelések és a sírok elhelyezkedése arra utal, hogy

a Sárvíz partján fekvő település felhagyását, vagy az árkok használaton kívül helyezését követően a továbbiakban temetkezési helyül használták a területet.

A lelőhely intenzívebb időszaka az Árpád-korra (11 – 12. sz.) tehető. A feltárt objektumokat veremházak, külső kemence, tárológödrök és árkok alkotják. A házhelyek a csarnok területének északi és nyugati részén elszórtan, bokrokban helyezkedtek el. A félig földbemélyített lakóépítmények a korszakra jellemző struktúrával épültek. A szelemengerendát tartó ágasfákat a veremház hossztengelyében, a széleken állították fel. Két lakóház esetében a kővel kirakott tüzelőberendezést a délkeleti sarokban helyezték el, míg a felmenő falba enyhén bevájt kemencéket az északkeleti sarokban alakították ki. Az épületek bejáratát és kürtő nyomát nem sikerült megfigyelnünk. Az SE 32 lakóépület padlószintjén égési réteget – talán a leégett tetőszerkezetet – fogtuk meg. A lakóépületek körül vízelvezetésre és telekhatárolásra szolgáló árkok helyezkedtek el. A településről előkerült leletanyag szegényesnek mondható, jelentős részét a kerámiatöredékek és állatcsontok teszik ki, míg a korszakhoz köthető fémtárgyakat egyáltalán nem találtunk. Mindez a település szándékos, tervszerű felhagyására enged következtetni.

Kiss Alexandra

Soponya, Láng
műszeres lelőhelyfelderítés és terepbejárás

2021 októberében a Közösségi Régészeti Program keretében műszeres lelőhelyfelderítést és terepbejárást végeztünk Soponya külterületén, a Nagyláng-dűlőben.

A rendelkezésünkre álló adatok (légifelvétel: Dr. Szabó Máté, 2009) alapján egy egyhajós, a sokszög három oldalával záródó, támpilléres templom állhatott itt az őt körülvevő cinteremfallal együtt. Az épület északi oldalához további két helyiséget (sekrestye, esetleg kápolna) csatoltak.

A Sárvíz-parton Soponyától délre fekvő, azzal mára összeépült Nagylángot 1936-ban csatolták Soponyához, korábban önálló település volt. A helynév és az elhelyezkedés alapján a templomhelyet a középkori Láng faluval azonosította Dr. Stibrányi Máté.

A felszínről elsősorban késő középkori leletanyagot (kerámia: kihajló, megvastagodó peremek, bekarcolásokkal díszített korsófülek, gyorskorongolt fedőgombok; érmék; pecsételt – és pántgyűrűk; pártaövveretek; késnyelek; övcsatok; fülesgomb; gyűszű) gyűjtöttünk be.

Dr. Reich Szabina

Sukoró, Köpüs utca
leletmentés

Batykó Szilvia 2021. július 16-án telefonon értesített engem, Libor Csillát, hogy a fia Jó András (10 éves) ásás/játék közben csontokat talált. Küldött róla képeket is, melyekből azonnal megállapítottam, hogy emberi csontokról van szó. Az értesítést követően július 22-én én és egy kollégám Kiss Alexandra kimentünk a helyszínre. Ekkor került elő az első sír. Egy női vázat tartalmazott, bolygatottan. Medencétől lefelé hiányzott teljesen a váz, valamint a felsőtesten is voltak hiányok. Háton feküdt a test mellé helyezett karokkal. Lelet hiányába nehéz volt eldönteni, hogy régészeti korú vagy sem a csontváz. Második világháborús sírnak női mivolta miatt nem gondoltuk. A Múzeum vezetőségével egyeztetve következő héten kimentünk ismételten megnézni a kertet. A vizsgált rész egy igen lejtős oldalon helyezkedett el. Az esőzések több szórvány csontot is lemostak. Mivel a tulajdonos korábban eltávolította a humuszréteget a területről, így az altalajt meg tudtuk vizsgálni újabb sírfoltok reményében. Nem találtunk egyértelmű sírfoltokat, csupán további emberi maradványokat. Jó András az 1. sír földjét tovább nézegette, és így megtalált egy S-végű karikaékszert, mellyel Árpád-korinak datáltuk a temetkezéseket.

A vizsgált terület egy domboldalon fekszik, mely teljesen beépült az elmúlt 50 évben. Régészeti tevékenység nem volt a területen, eddig ismert lelőhely sem helyezkedett el ezen a részen. A korábbi eróziók, valamint az építkezések a lelőhely nagy részét valószínűsíthetően már elpusztították. Korábban szőlővel volt beültetve ez a rész, és több pince is sorakozott az utcán végig. A II. világháború során ezen a részen több fegyveres összecsapás is történt, így több esetben mondták a helyi lakosok, hogy II. világháborús gránátokat, fegyver maradványokat találtak.

Valószínűsíthető, mivel több egyénhez tartozó csont maradvány is előkerült, hogy egy nagyobb sírszámú temető lehetett ezen a területen, esetlegesen még egy templom körüli temetőt is feltételezhetünk, tekintve, hogy a domborzat is megfelelő hozzá.

Líbor Csilla

Szabadbattyán, külterület
régészeti megfigyelés

2021 októberében sikerült egy új régészeti lelőhelyet azonosítani a szabadbattyáni horgásztó közelében. Az öntözőrendszer kialakításához szükséges árkok húzása során emberi csontmaradványok kerültek a felszínre körülbelül 70 méter hosszan. A temető korának tisztázása érdekében egy 40 m^2 -es kutatószelvényt nyitottunk a nyugati oldalon. 17 sír került feltárásra több rétegben, néhány esetében megmaradt a koporsó famaradványa is. A délnyugat–északkeleti tájolású temetkezések többsége melléklet nélküli volt és közel a felük gyermekhez tartozott. A karjaik az elhunyt mellett nyújtva, a mellkasra vagy a medencére behajlítva helyezkedtek el. A sírokból S-végű karikák, valamint fülesgombok (bronz, ólom) származtak. A meddőben két érmét (köztük az egyik III. István denárja) találtunk.

Az előzetes kutatási eredmények alapján kora Árpád-kortól használatos cinteremről van szó, melybe több évszázadon keresztül temetkeztek. A teljes kiterjedését nem lehetett megállapítani és templomra utaló nyomokat sem figyeltünk meg.

Dr. Reich Szabina

Szabadbattyán, Sárvíztől É-ra
régészeti megfigyelés

A Várkapitányság Nonprofit Zrt. megbízásából a „*Szabadbattyán-Balatonfüred vonalszakasz villamos üzem kiépítése, állomások részleges akadálymentesítése, felsővezeték építési, vasútépítési és kiegészítő építési munkáinak tervezése és kivitelezése*” projekthez kapcsolódóan, régészeti megfigyelést végeztünk a beruházás által érintett nyomvonalon végzett földmunkák során.

2021 áprilisában a régészeti megfigyelés mellett végzett földmunkák során egy ismeretlen, új régészeti lelőhelyet azonosítottunk, mely Szabadbattyán településétől északkeletre, a Sárvíz északi partján fekszik. A feltárás során összesen 16 jelenséget azonosítottunk és tártunk fel 447 m^2 nagyságú felületen, amelyből 11 bizonyult régészeti korúnak, míg a további öt jelenség II. világháborús lövészárok volt. A régészeti objektumok, melyeket változatos méretű telekhatároló és vízelvezető árokszakaszok, egy cölöphely, tárolóvermek és feltehetőleg egy földbemélyített lakóépület részlete alkotják, egy Árpád-kori településhez tartoznak. Az objektumok viszonylag elszórtan helyezkedtek el a lehumuszolt nyomvonalban. A feltárt településrészlet leletanyagban igen szegényesnek bizonyult, kivételt csak az egyik tárolóverem (SE 16) képez, melynek égett betöltéséből több kerámiatöredék és állatcsont mellett két csontár és egy fenőkő is előkerült.

Kiss Alexandra

Székesfehérvár, Ady u. 16.
régészeti megfigyelés

Facölöpmaradványok

2021 májusában régészeti megfigyelést végeztünk a 237. hrsz-ú ingatlanon, mely a fennmaradt metszetek és alaprajzok alapján a várost körítő falon kívül, az egykori várárok területére esik.

Az épülő házat kútalapokkal támasztották alá, ennek keretén belül kb. 130 cm átmérőjű és 410 cm mély gödröket ástak a leendő építmény teljes területén. Az egykoron itt álló épület északi és déli alapozásának szélességében cölöpöket találtunk kb. 320 cm mélyen (járdaszinttől mérve) a sötétszürke, tőzeges rétegben három–négy sorban elrendezve. A cölöpök tölgyfából faragott, elhegyesedő végű, kb. 100 cm hosszú, 12–20 cm átmérőjű darabok. Felettük helyezkedett el a pince 50 cm széles fala, mely törtkövekből és téglákból épült. A megfigyelt konstrukció az épület stabil alátámasztását szolgálhatta a mocsaras, vizenyős területen. A pontos korát a dendrokronológiai vizsgálatok tisztázhatják, de az előzetes eredmények alapján a 18–19. századra keltezhető a szerkezet. A terület erős bolygatottsága és statikai okok miatt korlátozott mértékben lehetett részletes dokumentációt végezni.

Dr. Reich Szabina

Székesfehérvár, Bárándi út
régészeti megfigyelés

2021-es év augusztusában régészeti megfigyelést hajtottunk végre Székesfehérváron a Bárándi utcában, ahol a megfigyelés során 8 objektumot találtunk. Egy földbemélyített épület sarkát (talán lakóház), két kisebb méretű tűzhelyet, valamint kisebb árokszakaszokat. Az objektumokból előkerült kerámiatöredékek kisszámúak, töredékesek, kézzel formáltak és rossz megtartásúak. A formai jegyek alapján római korra (2-3. század) lehet keltezni.

Romát Sándor

Székesfehérvár, Lövölde–Zrínyi–Budai–Huszár utcák tömbje
teljes felületű megelőző feltárás

2021 elején közel 2400 m²-es területen teljes felületű megelőző feltárást végeztünk a Lövölde–Zrínyi–Budai–Huszár utcák tömbjében, a 8502/46. hrsz-ú ingatlanon.

A tőle délre fekvő, szomszédos területen 2016-ban egy Árpád-kori település részlete került elő, melynek keleti irányba történő további kiterjedését alátámasztotta a 2020-as próbaásatás.

A kutatás során az előkerült objektumok alapján egyértelművé vált, hogy a falu szélét sikerült megfogni. Összesen négy földbemélyített lakóépítményt tártunk fel az ingatlan délnyugati sarkában. A változatos méretű (2,4–3,6×2,1–2,9 m) gödörházak négyzet, vagy téglalap alakúak, hossztengelyük északnyugati–délkeleti irányú. A tetőszerkezetet tartó oszlopok helyét az oldalfalak mentén találtuk és a délkeleti sarokban volt a kőből épített tűzhely. A ház sarkát esetenként karéjosan kivájták a tüzelőnél, a kövek és a mélyedés együttesen határozták meg

a kemence alakját. A padló letapasztott és/vagy döngölt volt. Egy házban figyeltünk meg ovális alakú munka- és ülőgödröt.

A feltárt terület legnagyobb részét árkok (szélesség: 27–240 cm; mélység: 10–95 cm) hálózták be vízelvezető és lehatárolási céllal. Betöltésükből kevés Árpád-kori kerámialelet és állatcsont származott.

Az elszórtan fekvő külső kemencék (7 darab, méreteik pl.: 110×110×20 cm; 100×100×20 cm; 115×120×30 cm) felülnézetben körte alakúak voltak, agyaggal vastagon letapasztott, erősen átégett sütőfelületük alá esetenként nagy mennyiségű kerámiatöredéket terítettek el. Boltozatukat kitapasztották, belső magasságuk mindössze 40–45 cm volt. Jellemző volt a szűk szájnyílás, melyet időnként kővel is megerősítettek. A sütőrészhez kapcsolódó hamusgödrük viszonylag sekély, tálszerűen ívelődő mélyedés volt.

A nagymennyiségű vas-, és üvegsalak mellett egy Árpád-kori csuklós mérleg és egy III. Béla kori tálkapénz gazdagította a gyűjteményt.

Dr. Reich Szabina

Székesfehérvár, Oskola u. 8.
régészeti megfigyelés

2021 szeptemberében a 255. hrsz-ú ingatlan belső udvarában végzett közműcsere során több falszakasz került elő -30 cm-től (járószinttől mérve), de alapozási mélységüket nem tudtuk megállapítani a terület korlátozottsága és az élő vezetékek miatt.

2000-ben Siklósi Gyula már végzett kutatást a területen két szondában, melynek során részben feltárta az általunk megtalált SE-01 és SE-03 falalapozásokat.

Középkori falmaradvány részlete

A belső udvar északi felében nyitott, 100 cm széles, kelet–nyugati irányú árokban -30 cm-től jelentkezett egy törtköves, sárga, vörös szemcsés, mészszemcsés habarcsba rakott falalapozás (SE-01), melyet több helyen közművekkel vágtak át. 70 cm széles és 8 m hosszú, kelet–nyugati tájolású falmaradvány, mely egy középkori ház zárófalát alkothatta. A nyugati vége valószínűleg befordul északi irányba, de a keleti végét elbontották.

Az SE-02, 03, 04 falak (mérhető hosszúságuk: 50–90 cm, szélességük: 50 cm, magasságuk: 25–50 cm) az építőanyaguk (törtkő, tégla) és habarcsaik alapján újkoriak lehetnek, korábban itt álló épületek/építmények részét képezhették.

Az árkokban kizárólag bolygatott, épülettörmelékes (tégla, habarcsdarabos), faszenes réteget figyeltünk meg. A bontás során kora újkori kerámialeletek kerültek elő.

Dr. Reich Szabina

Közösségi régészeti program és egyéb terepi kutatások

Baracska, Bakföld

terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2020. december 11-én terepbejárást és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést folytattak Baracska külterületén 5 önkéntes bevonásával.

A terepbejárás során viszonylag kevés leletet, összesen 65 darab fémtárgyat gyűjtöttünk be a lelőhelyről, ami erőteljes lefosztottságáról tanúskodik. A leletanyag – egy tárgy kivételével – a római korra keltezhető, amelyet többek között 3–4. századi kisbronzok, néhány fibulatöredék, 2 darab vésett gyűrű, néhány övveret, egy kocsidísz, továbbá egy középkori tűzcsiholó tesz ki. A kutatás során egy ez idáig ismeretlen, a közhiteles nyilvántartásban nem szereplő lelőhelyet azonosítottunk, amelyen a begyűjtött leletanyag alapján késő római megtelepedéssel számolhatunk.

Kiss Alexandra

Baracska, Túllátó-dűlő

terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

2020 decemberében beszolgáltatás révén került a gyűjteményünkbe egy több korszakot érintő, régészeti leletanyag (limoges-i corpus töredék, római és középkori gyűrűk, valamint övcsatok). A tárgyak előkerülési helyének tisztázása és pontosítása érdekében, a leleteket beszolgáltató önkéntesünkkel együttműködve 2021 áprilisában több helyszínen is műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést folytattunk Baracska határában.

A limoges-i kereszt előkerülési helyének vizsgálata során célunk egy esetleges templom beazonosítása volt. A terület kiemelten érdekes, ugyanis a közelben található egy ismert, a középkorban is használt, a Váli-vízen keresztülvezető átkelőhely. A bejárás során két nagyobb, jól elkülönülő területről kerültek elő leletek. A Váli-víz teraszának déli, „*Csádés*" elnevezésű részéről bronzkori, kelta, valamint Árpád-kori kerámiatöredékeket gyűjtöttünk be, melyek az adott korokban történő megtelepedéseket támasztják alá. Sajnos a corpus előkerülésének környezetéből épített örökségre utaló nyomot nem figyeltünk meg, azonban a területet évtizedek óta legelőnek használják, ezáltal nem zárható ki teljesen a mélyebben fekvő alapok megléte sem. A felszínen nagyon kevés fémtárgy került elő (5 darab), a kerámiatöredékek jelentős része Árpád-kori, valamint későbbi keltezésű. A terület valószínűleg azonos a középkori forrásokban megjelenő Labdásvarsány nevű településsel.

A bejárás másik helyszínét a római kori leletek előkerülési helye szolgáltatta. A kutatás fő céljaként az új lelőhely kiterjedésének lehatárolását, valamint korának és típusának pontosítását tűztük ki. A lelőhely a Váli-víz déli partján, egy kiemelkedő dombon húzódik végig, melyen sűrűn jelentkezett római kerámiatöredék és építési törmelék. A fémdetektoros kutatás révén 26 fémtárggyal gazdagodott a múzeum gyűjteménye, melyeket elsősorban 4. századi kisbronzok, néhány fibulatöredék (egygombos, erős profilú fibula; hagymafejes fibula, emailos korongfibula) és pár töredékes övcsat és övveret alkotnak. A bejárás során több zacskónyi kerámiatöredéket is begyűjtöttünk, melyek között főként római szürke házi és festett kerámia töredékeket, és néhány terra sigillata töredéket találunk. A leletek szóródása alapján sikerült lehatárolni az újonnan azonosított lelőhelyet, továbbá a tárgyak összetétele alapján arra következtethetünk, hogy a római megtelepedés a kora császárkortól egészen a késő császárkorig tarthatott.

Kiss Alexandra – Romat Sándor

Bodajk , Proletár földek I.

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2021. augusztus 18-án harmadik alkalommal végeztek műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést a Bodajk, Proletár földek I. lelőhelyen található római villagazdaság területén. A terepmunka során a lelőhelyen megközelítőleg 45 darab fémleletet találtunk. A szántott felszínen a korábbi bejárásokhoz képest új helyen, a lelőhely déli részén fogtunk meg köves-tegulás törmeléket, melyek épületekre utalnak. A párhuzamosan zajló geofizikai felmérés miatt a bejárás során a lelőhely északi és keleti részének megkutatására koncentráltunk. A begyűjtött leletanyagot főként római kisbronzok teszik ki (összesen 29 darab). A további fémleleteket néhány fibula töredéke (egygombos, erősprofilú fibula; trombitafibula; szárnyasfibula), övveret, tükörtöredék és egy ládika fogó-

részének töredéke alkotják. A nap legszebb leleteit kétségkívül az a két késő római, áttört díszítésű övcsat képezte, melyek a lelőhelytől északkeletre kerültek elő. Az övcsatok mellett talált csontszilánkok alapján arra következtettünk, hogy a tárgyak egy sírból származnak. A leletek előkerülési helyén 2021. augusztus 21-én mentőfeltárást végeztünk, mely során valóban egy késő római gyereksírt találtunk.

Kiss Alexandra

Csákberény, Arató-szérű
tervásatás

Fotó: Právetzné Róth Hajnalka

Csákberény közigazgatási területének korábban Arató-szérű néven ismert részén 2021-ben újonnan felfedezett avar kori temető tervásatását folytattuk 2021. június 21. és július 8. között. A területen mintegy másfél évtizeddel ezelőtt egy golfpálya beruházás zajlott, amelynek félbemaradt kivitelezése során néhol egy méternél is nagyobb mélységben távolították el a földet. Egy jól körülhatárolható részen csak a síraknák kevert földje fölött zöldellt a fű, mert a körülötte elterülő tápanyagszegény altalajon nem maradt meg a növényzet. Az ily módon kirajzolódó sírfoltoknak köszönhetően gépi földmunkát nem kellett alkalmaznunk, kizárólag kézi földmunkát, illetve bontómunkát.

A tervásatás elsődleges céljai közé tartozott az erózió veszélyeinek leginkább kitett (a vízmosáshoz legközelebbi) sírok feltárása, a temető széleinek lokalizálása, valamint használati idejének minél pontosabb megállapítása. E célok mentén a tervásatás keretében 33 sírt tártunk fel, és a temető északi, illetve déli szélét sikerült lokalizálni, egymástól 86 méteres távolságban. A nyugati és a keleti szélét egyelőre nem ismerjük, de az már a jelenlegi adatokból is nyilvánvaló, hogy több száz síros temetővel számolhatunk.

A feltárt temetőrészlet használati idejét a 8–9. századra tehetjük. Különösen érdekes ez abból a szempontból, hogy a Cobácai-patak túloldalán, mintegy 1200 méternyire elterülő csákberény-orondpusztai temetőben – az eddig feltárt 540 sír alapján – leginkább a 6–7. században temetkeztek (amellett, hogy kétségtelen jelek mutatnak az orondpusztai temető 8–9. századi használatára is). Elképzelhető, hogy az arató-szérűi temetőt ugyanaz a közösség nyitotta, mint az orondpusztait. Amennyiben nem, úgy talán az orondpusztai közösség létszámának és jelentőségének csökkenésével számolhatunk a késő avar időszakban, miközben a patak túloldalán egy másik közösség telepedett meg. Az egykori valóság felé mutató választ az interdiszciplináris összehasonlító vizsgálatoktól remélhetünk.

Feltártunk kettő darab kettős temetkezést is. A 10. sírban ellentétes tájolással helyeztek el két felnőttet (az egyik férfi, a másik kérdőjelesen férfinak meghatározott egyén), míg a 39. sírban szintén ellentétes tájolással egy felnőtt nőt és egy kisgyermeket. A kettős temetkezéseknél egy sírgödörbe, egy időben kettő egyént temettek el. A régészeti és embertani adatok, valamint a jelenleg folyamatban levő archeogenetikai vizsgálatok eredményeinek együttes elemzésével próbáljuk majd értelmezni a kettős temetkezéseket, hogy ezen sírok miként reprezentálhatják a korszak társadalmán belül a családi viszonyokat, illetve az emberi kapcsolatokat.

A csákberényi tervásatásunk évről-évre, így idén is közösségi régészeti eseményként, önkéntesek segítségével valósult meg. A gyermekektől a szépkorúakig szinte minden korosztályból 66 önkéntes – köztük két egyetemről 10 régészhallgató – fordult meg nálunk, akiknek munkáját a Szent István Király Múzeum 5 fős régészekből és technikusokból álló stábja koordinálta. A nagy számban érkező csoportokat, látogatókat pedig intézményünk részéről múzeumpedagógus fogadta.

A feltárást a Nemzeti Kulturális Alap és Csákberény Község Önkormányzata, valamint dr. Vécsei László polgármester támogatása tette lehetővé.

Szücsi Frigyes

Enying, Páta-dűlő
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

Enying, Páta-dűlő területére 2021 szeptemberében szerveztünk a Közösségi Régészeti Program keretén belül egy fémkeresős napot. Célunk a területen található sok építkezési törmelék beazonosítása volt. Az építkezési törmelék, a különböző embercsont töredékek, valamint a leletek azt mutatják, hogy egy templom állhatott itt a középkorban, amely rendelkezett templomkörüli temetkezéssel.

A leleteket többségében Árpád-korra lehet keltezni, de a későbbre keltezhető pénzérmék mutatják a templom használatát a török hódoltságig. Néhány kerámiatöredék mutatja, hogy a közelben lehet egy római kori település is.

Romát Sándor

Fehérvárcsurgó, Pörösek
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2020. november 3-án terepbejárást és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést folytattak Fehérvárcsurgó, Pörösek lelőhelyen 19 önkéntes bevonásával.

A bejárás egyik fő célja a római kori lelőhely kiterjedésének pontosítása, az 1960-as évek elején feltárt terrazzópadlós épület nyomának visszaazonosítása volt. A terepbejárás során viszonylag kevés leletet sikerült begyűjtenünk, ami a lelőhely erőteljes lefosztottságáról tesz tanúbizonyságot. Az előkerült fémtárgyak a római korra keltezhetők, melyeket 3 – 4. századi kisbronzok, néhány fibula- és bronzlemeztöredék tesznek ki. A bejárás során gyűjtött kerámiatöredékek között a római mellett őskoriak is előkerültek. Ezek alapján a római kori megtelepedés mellett őskori telepnyommal is számolhatunk a területen.

Kiss Alexandra

Martonvásár, Vásártéri-dűlő V.
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai és önkéntesei 2021. február 26-án műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek *Martonvásár, Vásártéri dűlő V.* és *Muránszki-féle vágóhíd és környéke* lelőhelyeken. A bejárás okát egy a tavalyi év során a *Vásártéri dűlő V.* lelőhelyről előkerült és beszolgáltatott leletegyüttes (5 db ezüst noricumi-pannoniai szárnyasfibula) adta. Kutatásunk fő célját a lelőhely kiterjedésének és korának pontosítása képezte. A bejárás során régészeti jelenségre utaló kerámiatöredékek és épülettörmelék nyomai több helyen mutatkoztak.

A bejárás során hozzávetőleg 149 darab fémtárgyat gyűjtöttünk be. A lelőhely lefosztottságáról tanúskodik, hogy a fémtárgyak számottevő részét a késő római kisbronzok teszik ki. A fémleletek a római korra keltezhetők, amelyeket a már említett kisbronzok mellett több fibula (egygombos, erősprofilú fibula; nor-pannon szárnyasfibula; trombitafibula, hagymafejes fibula) és néhány veret töredéke, valamint egy a lószerszámzathoz tartozó szív alakú csüngő tesznek ki. Érdemes említést tenni egy teljesen épen előkerült őrlőkőről, mely egy I. Contantinus érmével együtt látott napvilágot. Az előkerült tárgytípusok időbeli megoszlása az 1. századtól a 4. századig tart. A bejárás során a fémanyag mellett kerámiatöredékeket is gyűjtöttünk, mely alapján sikerült jobban lehatárolni a római lelőhelyet és elkülöníteni a bronzkori megtelepedés területét. Valószínűsíthetjük, hogy a két lelőhely közelségük miatt egy római település részét képezik, melynek déli részén található a bronzkori megtelepedés.

Kiss Alexandra

Mány, Bicskei út
műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2021. április 8-án önkéntesek bevonásával fémdetektoros kutatást folytattak a közhiteles nyilvántartásban Mány, Bicskei út néven szereplő őskori és római kori lelőhelyen, valamint közvetlen környezetében.

Épületre utaló tegulás, köves omladékot az ingatlanon a Bicskéről Mányra vezető úthoz közelebbi részen lehetett intenzívebben megfigyelni, illetve a földterület patakhoz közelebbi részén, az erdő felöli oldalon. A fémdetektoros kutatás révén 16 darab fémtárggyal gazdagodott a múzeum gyűjteménye. A bejárás során egy darab középkori érmet kivéve kizárólag római kori fémleletek kerültek elő, melyek jelentős hányadát az érmek teszik ki. A felszínen római kori kerámiatöredékeket, valamint kisebb mennyiségben őskori (neolit) edénytöredékeket lehetett megfigyelni.

Kiss Alexandra

Mór, Török-sánc
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A lelőhely területén 2021. március 4-én végeztünk terepbejárst és július 27-én fémkeresős kutatást. A földvár északi részén megfigyelhető egy hosszan húzódó sánc. Márciusban a lelőhely nyugati részén köves, habarcsos foltokat figyeltünk meg, köztük néhány törökkori kerámiatöredéket találtunk. Júliusban ezt a részt a magas növényzet miatt már nem tudtuk kutatni. A júliusban tartott fémkeresős kutatás során előkerült néhány bronzkori lelet, bronzvéső, bronz borotva és bronztű töredéke, továbbá néhány bronzkori kerámiatöredék. Bár viszonylag kevés régészeti leletet találtunk, azt sikerült megerősíteni, hogy a terület régészeti lelőhely, a késő bronzkori urnamezős kultúra települése és török kori település. Más korszakokból csak egy-egy szórvány, 1db kelta kori kerámiatöredék és 1db középkori nyílhegy bukkant elő.

Kovács Ágnes

Pákozd, Pákozdvár
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

2021. április 27-én végeztünk kutatást a vár területén. A vár déli részének felszínén viszonylag sok bronzkori, a Vatya-kultúrához tartozó kerámiatöredéket találtunk. Ezen a részen végeztük a fémkeresős kutatást. A fémkeresőzés legszebb eredménye egy arany hajkarika és egy koncentrikus bordákkal díszített korongfejű tű. A földvár középső részén is elszórtan előfordul néhány kerámiatöredék a felszínen, a vár északi részét azonban sűrű magas fű és bokrok, cserjék borítják. A vár szélén ma is jól látszódnak a sáncok és a Marosi Arnold által 1925-27 között feltárt szelvény. A középső bronzkori Vatya-kultúra jellegzetes tárgyai mellett szórvány leleteket találtunk.

Kovács Ágnes

Sukoró, Meleg-hegy
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A nyilvántartás Nadaphoz sorolja, de valójában Sukoró közigazgatási területén fekszik, a Velencei-hegység keleti részén. 2021. május 11-én végeztünk terepbejárást és fémkeresős kutatást a lelőhelyen, amely korábban csak légifényképezés révén volt ismert. A hegy tetején előfordul néhány sáncnak tűnő kiemelkedés, ugyanakkor a hegy teteje sűrűn beéptett, erősen bolygatott. A hegy tetején találtunk 1 darab bronzkori oldaltöredéket, amely a kutatásunk egyetlen kerámialelete. A fémkeresőzés során találtunk néhány bronzkorra keltezhető töredéket: bronzrögöt, sarló töredékét, bronzpitykét. A legszebb leleteünk 2 darab szárnyas balta volt. A terepbejárás során megfigyeltünk néhány kisebb, házhely méretű teraszt a hegy oldalain, a szárnyasbaltákat is egy ilyen teraszon ásták el.

Kovács Ágnes

Székesfehérvár, Börgönd, Szent László-hegy
terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Székesfehérvárhoz tartozó Börögönd déli részén, az ismert középső bronzkori, a Vatya-kultúrához tartozó földváron 2021. július 29-én és augusztus 4-én végeztünk terepbejárást és fémkeresős kutatást. A telep a Velencei-tó délnyugati részén fekvő egykori Nádas-tó szélén, egy vizes, mocsaras síkság szélén kiemelkedő dombon fekszik, rálátással a Velencei-hegységre. A földvár szélén még megfigyelhető a sánc maradványa. A földvár nagyrésze szántóföld, a felszínén sok bronzkori kerámiatöredék, állatcsont, őrlőkő töredék fekszik. A fémkeresős kutatás során a középső bronzkori Vatya-kultúra jellegzetes típusai, félhold alakú bronzcsüngő, kerék alakú csüngő, 4 nitszeges trianguláris bronztőr, lándzsahegy került elő. A földvár északnyugati oldalán egy új középkori lelőhelyet azonosítottunk a kerámiatöredékek, kő és habarcs felszíni szóródása alapján.

Kovács Ágnes

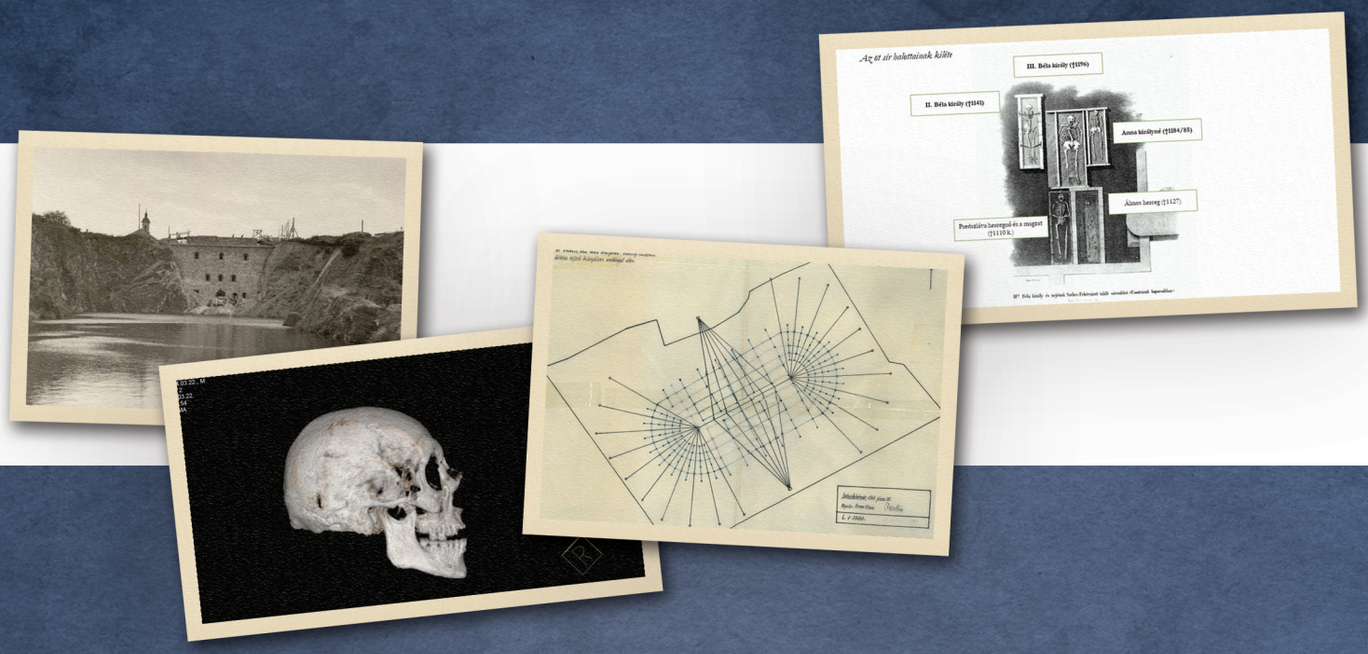
Tác, Gorsium
műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2021. június 5-én műszeres leletfelderítést végeztek Tác, Gorsium lelőhelyen. A bejáráson 14 önkéntes fémkeresős vett részt.

A kutatás a késő római erődtől délkeletre eső területet érintette, ahol a Dél Herculia 2. elnevezésű temetőrészlet található.

A terepmunka során a megkutatott területről 66 darab fémleletet gyűjtöttünk be. A tárgyak túlnyomó részét a 4. századra keltezhető kisbronzok alkotják. A további kis fémleletek között térdfibula, pelta alakú veret, bútorveret(?) és ólomlemezek szerepelnek.

Kiss Alexandra

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Alba Regia 49. (2021) 59–73.

Szabados György

A délceg púpos. Még egyszer az 1848-ban feltárt királysírok azonosításáról*

Bevezetés

Székesfehérvár történelmi jelentősége folyamatosan vonzza a régi idők kutatóinak figyelmét. Ez alól én sem vagyok kivétel: az *Alba Regia* több publikációmat is közölte az ősi koronázó főváros Árpád-kori múltjának egy-egy fejezetéről.[1] 2016-ban egy királyi házaspár földi maradványainak személyazonosításával, pontosabban szólva régi és új érvek mérlegelésével foglalkoztam, s jutottam arra a következtetésre, hogy azoknak van igazuk, akik az 1848. év decembere folyamán feltárt sírok két koronás halottja III. (Nagy) Béla király (1172–1196) és első felesége, az 1184/85 körül elhunyt Antiochiai Anna (Châtillon Ágnes) volt. 2019-ben egy szerzőpáros ellenvéleményt fogalmazott meg.[2] Erre három oknál fogva szükséges reagálnom. Első a vita történelmi hordereje, elvégre korántsem mindegy, kiknek a csontjait tárták fel 1848-ban. Második, hogy ellenvetésük nagyon nem győzött meg. Harmadik, hogy 2019-ben napvilágot látott egy publikáció, amely új módszereket állított csatasorba a régi azonosítás mellett. Az érvek sokszínűsége miatt a kutatástörténetet bővebben idézem fel.

„Melyik királyunké ez erős csontváz?" – érvek és módszerek (1849–2016)

Az 1848/1849-es szabadságharc telén a székesfehérvári Szűz Mária Bazilika romjai között öt, egymással összeérő sírt tártak fel. Az öt sírban hat csontváz nyugodott. 1848. december 5-én egy márványkoporsóra akadtak az artézi kutat javító munkások, abban egy királynét találtak, fején koronával, ujján aranygyűrűvel. A feltárás irányítását Érdy János, a Nemzeti Múzeum által kiküldött régész vette át; vele jött Varsányi János mérnök, az ásatás ügyes kezű rajzolója. Újabb márványkoporsó került elő, amelyet december 12-én nyitottak fel, abban egy koronás király nyugodott. A királysír jobbján újabb sír tárult fel december 13-án, egy melléklet nélküli csontvázzal. (Ez a férficsontváz a jelen dolgozatban jelentős szerephez jut.) A királyi pár lábainál 14-én fakoporsó törmelékei között 20–30 éves nő, medencéje balján 7–8 hónapos magzat csontjait lelték: a nő várandósan hunyt el. Végül az ötödik sírban fakoporsó nyomait, vasszegeket, vaskarikát és egy zúzott csontváz töredékét találták.[3]

A tudósok és az érdeklődők figyelme a magas termetű koronás férfi maradványaira irányult: *„melyik királyunké ez erős csontváz?"* A király (és mellette a királyné) kilétének megállapításához a 19. század közepén csak történeti és régészeti megfigyelések mentén lehetett eljutni. A Székesfehérvárott sírba helyezett királyi és hercegi személyek körét kellett szűkíteni különféle szempontok alapján – a sírok és csontok régisége, az elhunytak életkora, kik temetkeztek házastársuk mellé stb. – addig, amíg kizárásos alapon csak egyetlen lehetőség maradt. Érdy János és a fehérvári királysírok első monográfusa Pauer János mindjárt a feltárás idején jutott arra a következtetésre, hogy az uralkodói házaspár III. Béla és első felesége Antiochiai Anna volt.[4]

Ezt a sokáig elfogadott véleményt Tóth Endre régész vonta kétségbe. Abból indult ki, hogy a király sírjában talált és Érdy Jánostól zarándokkeresztnek minősített tárgyat Kovács Éva körmeneti keresztként határozta meg.[5] Tóth Endre a királyi sír mellékleteit a 11. századra keltezte és ez alapján kérdőjelezte meg, hogy a temetés jóval később történt-e, mint a tárgyak elkészítése. A körmeneti kereszt köré történeti okfejtést szőtt: mivel e tárgy, mint

* A szerző affiliációi ábécésorrendben: MKI – László Gyula Kutatóközpont és Archívum (Budapest), Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont (Székesfehérvár), Szent István Király Múzeum (Székesfehérvár).

1 SZABADOS 2016; 2017; 2019.

2 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 169–173, 219–215, 295–296.

3 PAUER 1849, 4–5; ÉRDY 1853, 44–45.

4 PAUER 1849, 19–33; ÉRDY 1853, 44–45.

5 KOVÁCS 1972, 5. V.ö. ÉRDY 1853, 46.

előviteli kereszt, a püspöki hivatal jelvénye volt, Könyves Kálmán (1095–1116) viszont országlása előtt püspöki hivatalt viselt, ily módon megillette őt ez a jelvény, sőt ez a sírmelléklet csak az ő esetében érthető.[6] Tóth szerint tehát 1848-ban Könyves Kálmán és első felesége, a szicíliai normann Hauteville-házból való Eleutheria/Felicia csontjait tárták fel.[7]

Tóth Endre okfejtése nem múló kételyeket keltett bennem. Mi alapján lehet ma, 21. századi tudással egy Árpád-kori királycsontváz személyazonosságát felderíteni? Tény, hogy egy sír feltárása és a tárgyi mellékletek kiértékelése a régészet illetékességi körébe tartozik, de a történelem egy néven nevezhető alakja ennél összetettebb, tudományközi szemléletmódot igényel. Csontjairól az antropológia és a genetika hivatott nyilatkozni. Rokonsági kapcsolatait a genealógia, viselt dolgait a politikai történet tárgyalja. Tóth érvelése már régészeti oldalról is hiányos. Nem látom annak indoklását, hogy az a feszület, amit Érdy János és Henszlmann Imre zarándokkeresztként írt le,[8] majd Czobor Béla apostoli királyi jelvénynek ítélt,[9] miért nem lehet más, mint körmeneti kereszt. Mind Kovács, mind Tóth hallgatással mellőzte, így cáfolatban sem részeltette Érdy és Henszlmann véleményét.[10]

A körmeneti keresztet, láttuk, történeti szálakkal is Könyves Kálmánhoz kívánja kötni Tóth. Valóban, Kálmán püspök volt,[11] csakhogy főpapi szolgálata nagybátyja, Szent László (1077–1095) halálával véget ért. 1116. február 3-án Kálmán követte elődjét a sírba. 20 és fél év távlatából mi késztette arra, hogy utolsó útján egy idejét múlt tisztségére emlékeztessen egy körmeneti kereszt? Ráadásul, ha ilyen erős nosztalgiát érzett főpapi pályája iránt, akkor miért nem püspöki pásztorbotot helyeztek mellé?

A régebbi zarándokkereszt-értelmezésnek, egyúttal a III. Bélaként való azonosításnak kézenfekvőbb történelmi alapja van. Bélának szándéka volt keresztes hadjáratot indítani Jeruzsálem visszafoglalására, ám ebben a halál megakadályozta.[12] Ezért sokkal valószerűbb, hogy a holttest mellé helyezett kereszt egy kényszerűen meghiúsult zarándoklati fogadalom sajátos beváltását jelképezte. Nem vagyok illetékes a tárgytipológiában, így csak megfontolni ajánlom, hogy a sírba tett feszület aktuális jelentése más lehetett, mint a személy életben betöltött eredeti rendeltetése.

A körmeneti kereszt körüli gondoknak ezzel még nincs vége. 2016-os tanulmányom írásakor sajnos elkerülte figyelmemet Uzsoki András dolgozata 1984-ből, pedig abból további szempontokat lehet meríteni a nyeles feszület értelmezéséhez. Noha Uzsoki ekkor I. András király (1046–1060) tihanyi nyughelyén talált sírlap ikonográfiai vonatkozásairól értekezett, ám a sírt fedő kőlap keresztábrázolása széleskörű művészet- és művelődéstörténeti háttérbe illeszkedik. Ez a háttér a III. Béla sírjában fellelt feszület értelmezésekor is kellő óvatosságra inthette volna Tóth Endrét, aki szintén nem adta tanújelét az Uzsoki-dolgozat ismeretének, holott ez a nyeles (hordozható) kereszt ikonográfiai párhuzamait a korai középkortól adatolja mind a bizánci, mind a nyugati kereszténység területéről. A császárok és az I. Andrással kortárs angol és svéd királyok pénzeiről, de középkori freskókról ismert számos ábrázolásban a hordozható nyeles feszület az uralkodó hatalmi jelvényeként tűnik fel. A nyeles kereszt elővitelének joggyakorlata világi uralkodóknál is felfedezhető, így a Kijei Ruszban I. (Bölcs) Jaroszláv nagyfejedelem (1019–1054) szintén élt vele (az ő udvarában tartózkodott 1046-ig András, és az ő lányát vette nőül). Magyarországon Szent István óta adatolható az apostoli kereszt főhatalmi szimbólumként. Összegezve: a nyeles kereszt *„a király egyházkormányzói méltóságjelvénye, missziós tevékenységének attribútuma."*[13]

Látni való, hogy a kereszt ily rétegzett jelentései közül nem lehet egyetlen funkciót kiragadni, és arra egy királyi személyazonosítás-elméletet felépíteni!

Érdemesebb ezért az egyes személyek felé fordulnunk: csakhogy a velük foglalkozó tudományok az eredeti identifikáció mellett szólnak!

---

6 TÓTH 2005–2006, 149–154.

7 Könyves Kálmán első feleségének nevéről l. ÍF 200.

8 ÉRDY 1853, 46. V.ö. Henszlmann Imre véleményével: *„Pauer helytelenül ország-almájának nézi az Érdy által helyesen zarándok pálcza fejének meghatározott tárgyat."* HENSZLMANN 1864, 209.

9 CZOBOR 1900, 210–211.

10 Kovács és Tóth a keltezésben nem egyezik: Kovács Éva a feszület készítését a 12. század közepére helyezi; ezzel – ha a kereszt funkció-megjelölésében nem is, de – a datálásban Érdy Jánoshoz csatlakozik (KOVÁCS 1972, 5; TÓTH 2005–2006, 149–154). Kovács nem utal arra a tárgyleírásra, amit Érdy adott a feszület Krisztus-ábrázolásának jegyeiről: *„e mű a XII. század készitménye; mert egészen hasonló azon ezüst oltárhomlokzatba foglalt feszülethez, melyet II. Coelestin (1143–1144) pápa Citta di Castello egyházának ajándékozott annak emlékeül, hogy e városban született."* ÉRDY 1853, 45–46. (idézet 46.)

11 SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 432–433.

12 Végakaratában második fiára, Andrásra, a későbbi II. András királyra (1205–1235) bízta fogadalma beváltását; más kérdés, hogy a herceg a szentföldi útra szánt haddal és vagyonnal bátyja, Imre király (1196–1204) ellen támadt. Ld. *Kölni Királykrónika* GOMBOS, CFHH I, 482, III. Ince pápa (1198–1216) 1198. január 29-én András herceghez írott levele. RI I, 17. (10. sz.)

13 UZSOKI 1984, 164–178.

A férficsontváz egy 190 cm-nyi, igen magas és erőteljes testalkatú emberé volt,[14] ami egybevág III. Bélának a Magyarországon átutazó Richárd londoni kanonok 1189-ben adott leírásával: *„ezt a férfiút a természet sokféle adománynyal halmozta el, termete magas* (statura productior)*, arca nemes* (vultu insignis)*; s ha más egyébbel nem is rendelkezne, pusztán uralkodói tekintetének előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra."*[15] E délceg férfi tekintélyes arcvonásait pedig nagy vonalakban ismerhetjük.

1965-ben László Gyula mutatott rá arra, hogy a Szent László-herma voltaképpen III. Béla arcmását ábrázolja. Tudvalevő, hogy I. Lászlót III. Béla kezdeményezésére avatták szentté 1192-ben.[16] Logikus, hogy csak az avattató király lehetett méltó modellt ülni a díszes fejereklyetartóhoz. Mivel a herma László (állkapocs nélküli) koponyáját őrzi,[17] össze lehet hasonlítani a Székesfehérvárott feltárt királycsontváz fejével. Annyit azért – az embertanban nem illetékesként – ma is meg merek kockáztatni, hogy III. Béla arcrekonstrukciója jobban emlékeztet a herma királyképmására, mint a hermában őrzött koponyáé.[18]

1968-ban publikálta Regöly-Mérei Gyula a királyi pár paleopathológiai vizsgálatát. Ennek során kiderült, hogy az asszony földi maradványain sokszori szülés jelei mutatkoztak, amelyek erősen igénybe vették szervezetét.[19] Ugyanezt az antropológia a maga módszereivel is ki tudta mutatni (2008).[20] Mármost a genealógia alapján egyértelműen kiderül, hogy melyik királyné állta ki több szülés megpróbáltatásait: Eleutheria/Felicia három (esetleg négy?), Anna viszont hét gyermeket hozott világra.[21]

2016-os tanulmányomhoz még egy orvostudományi megfigyelést felhasználtam annak bizonyítására, hogy III. Béla csontváza miért nem lehetett Könyves Kálmáné. A hazai krónika beszámolt arról, hogy Kálmánt fejfájásából páratapasszal kezelték ki, ami, úgymond, kiszívta agyveleje egy részét.[22] Az orvos-történész Wertner Mór idejekorán észrevette, hogy a *Képes Krónika* orvosi képtelenséget állít, mert nem agyvelő, hanem genny jött ki a király füléből;[23] ez logikus, hiszen az agyvelő kifolyását aligha élhette volna túl. Mármost az 1848-ban feltárt királycsontváz koponyáján hagyott-e nyomot egy ilyen súlyos betegség? Kérdésemmel Kásler Miklóshoz, az Országos Onkológiai Intézet akkori főigazgató főorvosához fordultam, aki, dolgozatom megírását az intézetében a koponyáról készült komputertomográf (CT) felvétellel és orvosi szakvéleményével segítette: eszerint a király közép- vagy belsőfülgyulladásban szenvedett, ami nyomot hagy a koponyacsonton, ám a CT-felvételen ilyesmi nem mutatkozik. A férfikoponya néhai tulajdonosa tehát nem szenvedett Kálmán király betegségében.[24]

Mindezekből arra a meggyőződésre jutottam, hogy a királyi házaspár 1848-ban fellelt földi maradványainak kiléte egyértelmű, lezárt kérdést képez. Tévedtem.

„Jobbján nagyapjával" – az 1848-ban feltárt sírok halottai

Egy 2019-es kiadású könyv szerzőpárosa perújrafelvételt kezdeményezett azért, hogy a király csontvázában mégse III. Bélát, hanem Könyves Kálmánt lássuk. Buzás Gergely és Kovács Olivér Tóth Endréhez képest más gondolati nyomvonalon haladt, egyszersmind velem (is) vitatkozott. Már az előszóban bizonyságát adták látnoki tehetségüknek. *„Nyilván lesznek, akik egyes uralkodók esetében vitába szállnak majd velünk – nos, a célunk részben valóban ez, hogy építő párbeszéd mentén gondoljuk újra múltunkat, uralkodóink, meghatározó történelmi személyiségeink szerepét, mítoszainkat és tudományos-társadalmi dogmáinkat Magyarország középkoráról."*[25] Valóban, én vitába szállok velük, bár engem szerényebb cél vezérel: építő párbeszédet „csupán" néhány csontváz kiléte felől szeretnék folytatni.

Szembeötlő, ahogy a Varsányi-féle rajzokat, valamint a sírmellékletekről készített újabb fényképeket Kálmán temetése kapcsán közlik, míg III. Bélához egy 1839-ben előkerült, homályos utóéletű lelettöredéket társítanak.[26]

---

[14] TÖRÖK 1900, 201. V.ö. REGÖLY-MÉREI 1968, 424. Éry Kinga 186 centiméternyi magassággal, ám 101 kilogrammnál is nagyobb testsúllyal számolt (ÉRY 2008, 51).

[15] GOMBOS CFHH III, 2046. Fordítását ld. KRISTÓ – MAKK 1981, 76.

[16] SZENTPÉTERY SS Rer Hung II, 525; ÍF 358.

[17] Szent László koponyájának szobrászati és grafikus arcrekonstrukcióit ld. PÁLFI et al. 2017; KŐNIG 2017.

[18] LÁSZLÓ 1965, 188–195. V.ö. SKULTÉTY 2008, 179.

[19] REGÖLY-MÉREI 1968, 426–427.

[20] ÉRY et al. 2008, 86.

[21] SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 211, 426, 444; ÁMTBF 259. V.ö. WERTNER 1893a, 228, 374–377; PAULER 1900, 33.

[22] SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 431.

[23] WERTNER 1893b, 600.

[24] SZABADOS 2016, 199–200.

[25] BUZÁS – KOVÁCS 2019, 7.

[26] BUZÁS – KOVÁCS 2019, 168–173, 209–215. V.ö. HENSZLMANN 1864, 223–225.

Jobb lett volna, ha eljárásukat a könyv kiadása előtt szaktanulmányban támasztják alá, vállalva a szakmai megmérettetést, mert így magától értetődőnek tüntetnek fel egy erősen vitatható álláspontot; jelen helyzetben érvelésük súlyát csak e könyv szövegén tudjuk lemérni.

A király füle

Mindjárt a Kálmán király fülbetegségére vonatkozó okfejtésük – hogy maradjunk az orvosi esetek világánál – több sebből vérzik. Az hagyján, hogy Kásler Miklós szakvéleményét csak részletében idézik, ám az végképp nem menthető, hogy olyasmit tulajdonítanak neki, aminek ő az ellenkezőjét állította. Szerintük *„mivel Kásler – több történész véleménye nyomán – úgy gondolta, hogy Kálmán halála a fülgyulladás miatt következett be, leírta azt a lehetőséget, hogy egy fülgyulladás hogyan okozhat halált."*[27] Mit is mondott Kásler? A hitelesség végett újraközlöm. *„A tünetegyüttes és a kórlefolyás arra utal, hogy legnagyobb valószínűséggel a király akut gennyes közép- vagy belsőfül gyulladásban szenvedett. Az akkor rendelkezésre álló beavatkozási lehetőségek közül Drákó orvos helyes megoldást választott, mert gyulladt infiltráció esetén manapság is alkalmazzuk a tapaszt, vagyis a páraködtést – természetesen egyéb gyógymódok kiegészítésképpen – abból a célból, hogy a gyulladt szövetek beolvadása megtörténjen, ezáltal elhatárolódjon a környezetétől, és akár spontán kiürüljön. Kálmán esetében a kiürülés azután következett be, hogy a tályog előzőleg feltehetően áttörte a koponyalapot és agyhártya és/vagy agyvelőgyulladást ill. koponyacsont elhalást okozott. Ennek viszont látszania kellene az RTG vagy CT felvételeken. Ilyen destrukció a CT felvételen nem látszott. Előfordulhatott az is, hogy a kiürülő genny megtévesztette a szemlélődőket, és agyvelő benyomását keltette. Ez utóbbit erősíti a Krónika leírása, miszerint Könyves Kálmán a tapasz eltávolítása után még rövid ideig élt."*[28] Szó sincs arról, hogy itt egy halálozás módja lett leírva! Ellenkezőleg: a gyógyeljárás sikerességére is kitért az orvosprofesszor, amint utalt arra, hogy a király a páratapasz levétele után „még egy rövid ideig" élt.

Meddig élt még Kálmán király? A szerzőpáros nemcsak orvosi, hanem medievista babérokra is tör, amikor a krónikaszöveget és a betegség lenyomatát újraértékeli. *„A szöveg nem Kálmán halála, hanem Álmos és Béla hercegek megvakítása kapcsán említi a király fülbetegségét, sőt elbeszéléséből az következik, hogy – az Ottmár ispán által felállított hamis diagnózisra rácáfolva – a király az eset után még jó darabig élt. Ezért semmilyen okunk nincs azt feltételezni, hogy a király fülgyulladása végzetes kimenetelű lett volna, így azt sem kell szükségszerűnek tekintenünk, hogy bármilyen nyomot hagyott volna a koponyáján. Magyarán Szabados érvei nem bizonyítják, hogy az 1848/2. sír halottja III. Béla lett volna, ahogy azt sem zárják ki, hogy Kálmán király lehetett."*[29] Fejtsük csak visszafelé ezt a bizonyításelméleti gyöngysort! Nem bizonyítható, hogy X, ezért nem zárható ki, hogy Y – valódi gyöngyszem, ami nyitva hagyja a kiskaput.

Lépjünk eggyel visszább! Ezek az orvosi érvek valójában nem az én érveim, hanem itt egy orvosi szakvéleményt hasznosítottam. Amíg én *orvoshoz* fordultam egy *orvosi* kérdésben, a szerzőpáros ezt elmulasztotta! Mivel egyikük sem rendelkezik orvosi végzettséggel, ezért állításuk nélkülözi a szakszerűséget. Kálmán súlyos fülbaja a krónika lapjain hagyott nyomot, s nem az 1848-ban feltárt király fején. A koronás koponya állapotát egy honfoglalás-kori (!), tényleges fülgyulladás tüneteit őrző koponyáéval érdemes összevetni: máris látszik, hogy ily nagy idők távlatából is felfedezhető elváltozást okozhatott ez a betegség *(1–2. ábra)*.[30]

Lépjünk még eggyel visszább! Csúsztatás elodázni Könyves Kálmán végidejét azzal, hogy a *Képes Krónika* nem a király halála, hanem Álmos és Béla megvakíttatása alkalmából említi a betegséget: a szerzők ezzel azt sugalmazzák, hogy eme két esemény között hosszabb idő telt el, *tehát* az uralkodó fülbaja nem is volt olyan súlyos, *tehát* nem is okozott a koponyán elváltozást. A légvárépítészet eme kísérlete már az első lépésben talajt veszt, mivel a hazai és külhoni – cseh, német – írott kútfőkből kiviláglik, hogy a hercegek megcsonkíttatása közel esik a király halálához! Kálmán 1115-ben számolt le öccsével és unokaöccsével, majd 1116. február 3-án hunyt el.[31]

---

27 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 171.

28 SZABADOS 2016, 199.

29 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 171.

30 A királykoponya CT-felvételeket Kásler Miklós főigazgató főorvos és Gődény Mária osztályvezető főorvos (Országos Onkológiai Intézet Radiológiai Diagnosztikai Osztály) engedte közölni 2016-ban. A honfoglalás-kori fülgyulladásos koponya fényképét Horváthné Tobischka Katalin bocsátotta rendelkezésemre 2021-ben, készülő antropológiai PhD-értekezésének anyagából. Értékes és önzetlen segítségüket ez alkalommal is köszönöm.

31 PAULER 1899 I, 224, 469–471. (A vakítás külhoni forrásainak hivatkozását ld. uo. 470.)

1. ábra
Komputertomográf felvétel III. Béla koponyájáról
(Az Országos Onkológiai Intézet felvétele, Prof. Dr. Kásler Miklós és Prof. Dr. Gődény Mária szíves engedélyével.)

2. ábra
Fülgyulladás nyomai egy honfoglalás-kori koponyán
(Horváthné Tobischka Katalin szíves engedélyével)

Könyves Kálmán országlásáról a *Képes Krónika* kritikai kiadása által megállapított 142–152. fejezete értekezik, jelentős szövegtöbbletet tartalmazva a *Budai Krónika* őséhez képest.[32] Nem valami vonzó képet fest Kálmán tulajdonságairól a 143. fejezet: *„jelentéktelen külsejű* (contemptibilis)*, de ravasz* (astutus) *és tanulékony* (docilis) *volt, borzas* (ispidus)*, szőrös* (pilosus)*, félszemű* (luscus)*, púpos* (gibosus)*, sánta* (claudus) *és hebegő* (blesus).*"*[33] Most tekintsünk el attól, hogy a púposság, a sántaság és az egyik szem elvesztésének nyomai nem látszanak az 1848-ban feltárt királyi csontvázon, mert az iménti torzkép hitelességével kapcsolatban alapos kételyek merültek fel.[34] A krónikából áradó gyűlölség láttán az sem biztos, hogy a király szenvedett-e egyáltalán valamilyen testi fogyatékosságban.[35] Ebbéli véleményemet nyomatékosítom azzal, hogy a délceg III. Béla és a „púpos" Kálmán leírását komolytalan lenne kijátszani egymás ellen, hiszen utóbbinak semmifajta bizonyító erőt nem lehet tulajdonítani. Kálmánon egy udvari gesztaíró tolla állt utólagos bosszút: mivel az ő ága fiában, II. István királyban (1116–1131) kihalt, ezért a Kálmán által megvakított hercegek vérvonalán folytatódott az Árpád-ház története.[36]

Maradjunk hát a királyi fülbetegség tágabb szövegkörnyezeténél! Annak dacára, hogy a *Képes Krónika* által felhasznált 12. század közepi geszta a „történelmi átértékelés" révén egy bolygatott időrendű, ellentétes előjelű királyképmást közöl Kálmánról, még így is látszik a szöveg történetmondásán, hogy a családi leszámolás nem sokkal előzte meg az uralkodó elhunytát. [149. fejezet]. Miután 1112-ben meghalt Kálmán N. nevű fia, a már özvegy király másodszor is megnősült, ám kijevi feleségét házasságtörésen kapta, ezért hazaküldte orosz földre. [150. fejezet.] *„Az Úr ezeregyszáztizenharmadik évében a császár hatalmas sereget indított Álmos herceg miatt, és Magyarország határvidékére jött, hogy megbeszélést folytasson a királlyal, és békét teremtsen közöttük. Ez meg is történt. A király pedig nagyon sok ajándékot küldött a császárnak, és az tisztességgel visszatért hazájába. Ezután a király békésen visszahozta Álmos herceget. A béke megkötése után azonban a király elfogatta a herceget és kisfiát, Bélát, és megvakíttatta őket. Azt is parancsba adta, hogy a kis Bélát heréljék ki. De az, aki megvakította, félt Istentől és a királyi család magva szakadásától, ezért egy kutyakölyköt herélt ki, és annak a heréit vitte a királyhoz. Az ország nemesei közül is megvakíttatta Urost, Vathát és Pált. Mégsem lett semmi haszna az ártatlan vér kiontásából, mert isteni bosszú folytán szörnyű falánksággal elnyelte őt a korai halál, és e világi országának romlásával büntette. Ezért mondják azt mindenkire: »Nem így a gonoszok…« stb. Álmos herceget pedig Dömösre vitték, a monostorába.*

[151. fejezet.] *Ezután a király súlyos beteg lett; volt egy Draco nevű latin orvosa, akiben nagyon megbízott. Ez flastromot* [tapaszt] *tett a király fülére, mert fejfájás gyötörte; és a flastrom ereje a fülkagylón keresztül kiszívta agyvelejének nem kis részét. Amikor a király már nem bírta tovább, levette a flastromot, és megmutatta Othmar ispánnak. Othmar ispán megnézte a flastromot, látta*

[32] SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 420–433.
[33] KK 179 (Bellus Ibolya fordítása). V.ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 421.
[34] Ld. KATONA 1780, 1–12; HENSZLMANN 1864, 211; KRISTÓ – MAKK 2000, 138; TÓTH 2005–2006, 148.
[35] SZABADOS 2016, 198.
[36] Ld. HÓMAN 1925, 69–75; HORVÁTH 1954, 270–288; GYÖRFFY 1984, 941; KRISTÓ 2002, 36–40.

rajta a kiszívott agyvelőt, és ezt mondta a királynak: »Szükséges immár uram, hogy az útravaló vételére fölkészülj.« A király megijedt és feljajdult ennek hallatára. Ezután pedig a legelvetemültebb emberekkel tanácskozott a király…"[37] A fejezet ezután a vak Álmos sikertelen elrablási kísérletéről tudósít. A 152. fejezet egy tárgyilagosabb összegzést ad Kálmánról, említve váradi püspökségét, „Cunues" melléknevét és Dalmácia Magyarországhoz csatolását, s eztán jön az elhalálozás, valamint a székesfehérvári temetkezés rögzítése.[38] Bár a német császári hadjárat 1113 helyett 1108-ra keltezendő,[39] de ez a tévesztés érthető, ha a testvérek kapcsolatának nehezen követhető váltakozásait tekintjük. Visszautalva a vakítás külhoni kútfők kijelölte 1115-ös idejére, s a *Képes Krónika* 150–151. fejezetének imént idézett szövegére – ahol a vakíttatás és a közelgő királyhalál előrevetítése szorosan összekapcsolódik – egyértelmű, hogy Draco orvos mégoly szakszerű gyógyeljárása sem tudta Könyves Kálmán életét sokkal meghosszabbítani: csak annyi eredményt ért el, hogy a király tanácskozóképes állapotát egy ideig megőrizte/helyreállította. Emiatt történészi szempontból sem tartom helyesnek a fülgyulladás mértékének lekicsinylését, ha az mégiscsak hírértékkel rendelkezett a krónikás számára.

A délceg „púpos"

Más részletek szintén kételyt ébresztettek az *Árpád-házi uralkodók sírjai* c. könyv szerzőiben az eredeti személyazonosítás iránt. Idézik Érdy Jánost, aki elmondja, hogy a király csontvázát *„a pesti legjelesebb orvosok e végre megkért vizsgáló küldöttsége"* véleményezte, egyebek mellett a váz adottságairól szólva. *„A jobboldali bordák domborodottabbak, a gerinczcsontok bal oldala valamivel keskenyebb levén, a jobboldal erősebb kifejlésre és a testnek baloldal felé hajlására mutatnak."*[40] Buzás Gergely és Kovács Olivér ebből egy páratlan antropológiai lehetőséget vél kivillanni saját elmélete igazolására. *„Talán ez lehetett az a testi hiba, amiből Kálmán púposságának legendája származott."* A főszöveghez járuló végjegyzet merészebben következtet. *„Ez a tartásbeli rendellenesség mindenesetre ellentmond a halott III. Bélával való azonosításának, legalábbis akkor, hogyha hitelesnek fogadjuk el a Szabados György által idézett Richárd londoni kanonok magasztaló szavait III. Béláról."*[41]

Bennem éppenséggel a szerzőpáros okfejtése ébresztett kételyeket, nemcsak szakmai természetűeket. Milyen indok van arra, hogy Richárd szavahihetőségét megkérdőjelezzük? Csak mert az ő 1189-ből ránk maradt szemtanúi beszámolója ellentmond egy 1848-ban adott csontvázleírásnak? Valóban ellentmond? Innen már etikai aggályaimnak kell hangot adnom. Előbb azért, mert Érdy János szavai ki lettek forgatva. A pesti orvosok szakvéleményéből Érdy egy percig sem gondolt arra, hogy itt olyan gerincferdülésről lehet szó, amiből Kálmán krónikás alakjára lehetne asszociálni, hiszen a vázat határozottan III. Bélának tulajdonította. Buzásék emellett elhallgatják, hogy Érdyék *in situ* szemlélték meg a sírban nyugvó csontokat, vagyis a leírás nem laboratóriumi körülmények között született. Fenntartásaim még tovább súlyosbodnak, amint Buzás és Kovács „elfelejti" megemlíteni azt, hogy a csontvázakról több embertani és orvostudományi elemzés készült. Pótlandó ezt a mulasztást következzék egy tallózás az Érdy János utáni szakirodalomból!

Török Aurél 1883-ban vette át embertani vizsgálat céljából a 35 évvel azelőtt feltárt csontokat.[42] Akadémiai székfoglaló értekezése, a *Jelentés III-ik Béla magyar király és neje testereklyéiről* címmel látott napvilágot 1894-ben: a királyi csontváz tüzetes ismertetése során kitért az egyes csontok állapotára, sérüléseire, hiányosságaira, de antropológusi szeme nem észlelt rendellenességet.[43] Ellenkezőleg: 1900-ban félreérthetetlenül nyilatkozott arról, hogy „*III. Béla király csontváza az erőteljességnek és a daliásságnak a bélyegét viseli magán…"*[44] Délceg királyunk a 20–21. században sem akart púpossá görbedni. Török szavait tovább erősíti Regöly-Mérei Gyula paleopatológiai szakvéleménye. *„A szépen formált, boltozatos koponya, a magas termet, az erőteljes izomzatra utaló izomtapadási barázdák valóban imponáló, daliás küllemet bizonyítanak."*[45] Végül 2008-ban *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei* tanulmánykötet említendő. Az antropológusok úgy találták, hogy a királyi csontok megtartási állapota közepes, helyenként rossz. A vázcsontokon részleges károsodás figyelhető meg. Részletesen felsorolják a csigolyák nyúlványainak sérüléseit, s az egyes bordák csonthiányait. Félvakságra utaló jelet nem észleltek.[46] A koponyacsont radiológiai vizsgálata során sem említtetik

37 KK 188 (Bellus Ibolya fordítása). V.ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 429–431.
38 SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 432–433.
39 MAKK 1980, 28.
40 ÉRDY 1853, 44.
41 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 171, 296.
42 TÖRÖK 1900, 199.
43 TÖRÖK 1894, 143–146.
44 TÖRÖK 1900, 200–201. (idézet 201.)
45 REGÖLY-MÉREI 1968, 424.
46 ÉRY et al. 2008, 41–42.

félvakság. Az egész gerincről készült oldalirányú felvételből sem derül ki gerincferdülés, avagy púposság. *„A csontok szerkezete, mésztartalma megtartott. A gerinc élettani hajlatai szabályosak."*[47] A sérüléseknek, elváltozásoknak, beavatkozásoknak szentelt tanulmány ennyiben foglalja össze a maradványok ismérveit: *„III. Béla király. 45–49 éves. Elváltozások a koponyáján: jelképes trepanáció a koponyatetőn a bregmaponton, átmérője 9×8 mm, mélysége kb. 2 mm, pereme legömbölyödő, alapja felritkult, de a szivacsos állomány nem látszik; a beavatkozás jóval a halál előtt történt. Orrsövényferdülés enyhe mértékben. Fogínysorvadás a felső és alsó állcsont peremét közepes mértékben. Elváltozások a váz csontjain: röntgenfelvétel szerint gyógyult törés a bal orsó- és singcsonton, jóval a halál előtti. Összecsontosodás a bal I. kézközépcsont és bal hüvelykujj alapperce között gyulladás jele nélkül; jóval a halál előtti. Porckorong-elfajulás a nyaki és háti csigolyákon enyhe és közepes mértékben, fokozott izomműködés következtében. Csonthártyagyulladás mindkét sípcsonton enyhe mértékben."*[48]

Szerzőpárosunk azokat az embertani megfigyeléseket sem tartja nagyra, amelyeket ismer. Emlékezetes, hogy Török Aurél észlelte a Szent László-herma arcának és III. Béla koponyájának feltűnő antropológiai egyezéseit;[49] a kutatást László Gyula lendítette tovább, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a hermát a László szentté avattató III. Béláról mintázták.[50] Mindezt Buzásék emígy értékelik: *„Ez az érvelés tipikus példája a bizonyítatlan feltételezésekre épített feltételezések többszörös halmazának, ami bizonyítékként semmiképpen sem fogadható el."*[51] Mármost ha ők László Gyula terjedelmes, több tudományág eszköztárát megmozgató elemzését így minősítik, akkor – kellő tárgyilagosság esetén – milyen ítéletet mondanának saját eljárásukról III. Béla maradványainak „meghatározásakor"? Buzás és társa ugyanis egy 1839-ben feldúlt sír (töredékesen korunkra jutott!) leleteinek régészeti keltezése alapján nagy magabiztossággal fogalmaz: *„A sír egyedülállóan gazdag aranyleletei, valamint igen előkelő helye a bazilika közepén, azt sem teszik kérdésessé, hogy királysírról van szó. Elég nyilvánvalóan levonható ezek alapján az a következtetés, hogy ez volt III. Béla sírja."* Ám amikor a leletek között említik egy 40 évét túlhaladott férfi koponyatöredéke, alábbhagy a magabiztosság. *„Az 1839-ben feldúlt sír még minden bizonnyal valamilyen mértékben fellelhető maradványai feltárásra várnak a bazilika eddig teljesen kutatatlan részén, a főhajónak a Szent István sír előtti szakaszában. A király koponyájaként esetleg azonosítható* [!!!] *töredék radiokarbon és archeogenetikai vizsgálata kimutathatná, hogy valóban egy 12. századi sírból származik-e…"*[52]

Mielőtt rátérnék az emberi csontok régi és új módszerekkel elvégzett vizsgálatának eredményeire, a szerzőpáros magabiztosságának még két megnyilvánulását kell kiértékelnem; ezúttal az 1848-ban feltárt síregyüttes kapcsán. Előbbinél még csak a régészet kap szót, de aztán a genealógia sem kerülheti el sorsát.

A régészet „legegyszerűbb és legegyértelműbb" módszere, a stratigráfia (rétegtan) hozhat, úgymond, döntő érvet a sírazonosításhoz. Már Érdy János leírásánál és Varsányi János metszetrajzán, de a modern régészet által is megfigyelhető, hogy a király és a királyné sírjának kialakításakor elvágtak néhány réteget, majd ezekre került egy vörös terrazzo padló; így ezt a műveletet szükségképpen a temetések után hajtották végre. Hogyha ezt a sírok fölött áthaladó terrazzoréteget a 12. század első felére lehet keltezni, amint azt Biczó Piroskára hivatkozva Buzásék tették,[53] akkor tényleg ezen idő elé kell keltezni a temetkezést. Csakhogy a szerzőpáros adósunk marad annak alátámasztásával, hogy a puszta terrazzo padló mitől tud ennyire biztosan a 12. század első felére kelteződni. Nem kívánok régészkedni, ezért nyitva hagyom ezt a kérdést, sőt, megtoldom egy történetivel. Nem lenne logikusabb akkorra datálni a terrazzoréteg lefektetését, amikor (egy időre) megszűntek a királyi temetkezések a koronázó bazilikában, hogy így ne kellett légyen minduntalan átvágni a padlót? Tudjuk, hogy az utolsó Árpád-házi király a gyermek III. László volt, akit 1205-ben tettek sírba; őutána legközelebb csak az első Anjou-királyt, I. Károlyt temették a Szűz Mária Bazilikába 1342-ben. II. András (†1235), IV. Béla (†1270), V. István (†1272), IV. László (†1290), III. András (†1301) rendre máshol választotta végső nyughelyét. Nem lenne ez alapján logikusabb arra gondolnunk, hogy az inkriminált vörös terrazzo padló a 13. században került a bazilikába?

Mindenesetre a vörös padló alá vezet a Buzás-Kovács tandem genealógiai fejtegetése. Önmagában elismerésre méltó, hogy tudatosították: 1848-ban nem két, hanem öt sírt tártak fel, tehát a királyi pár személyén túl a sírcsoport többi halottjára is oda kell figyelni. Szerzőink ezt meg is tették, illetve legalább a koronás király jobbján nyugvó, jóval korábban eltemetett halott kilétére kínáltak magyarázatot. Tehát, ha Könyves Kálmántól kell visszafelé számolni, akkor kiesik Vácott eltemetett apja, I. Géza (†1077), Szekszárdon nyugvó nagyapja I. Béla (†1063), Nagyváradon nyugvó nagybátyja, I. László (†1095), s kiesnek még nagyapja bátyjai, I. András (†1060) tihanyi, Le-

47 LUZSA 2008, 149.
48 ÉRY – MARCSIK – SZALAY 2008, 219.
49 TÖRÖK 1900, 205–206.
50 LÁSZLÓ 1965.
51 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 296.
52 BUZÁS – KOVÁCS 2019, 209–215. (Az idézeteket ld. uo. 214–215.)
53 BICZÓ 1999, 22–23.

vente (†1046) taksonyi sírjuk révén. *„Kálmán apai ágú elődei közül viszont dédapjának, Vazulnak a temetkezési helyéről nincs tudomásunk. Őt még Szent István életében meggyilkolták, de mint István király unokatestvére és reménybeli trónörökös megillethette őt a méltó temetés a Szent István által alapított bazilikában… Vazul itteni temetése indokolhatta Kálmán sírhelyének megválasztását is a bazilikán belül, közvetlenül dédapja sírja mellett."*[54] Tetszetős megfejtésnek tűnik; milyen kár, hogy szakmailag teljesen elfogadhatatlan! Kezdve azon, hogy valójában nem tudjuk, mikor halt meg Vazul, mert csak annyi biztos, hogy Szent Imre herceg halála (†1031) után István unokaöccsét, Orseolo Pétert jelölte utódául, a döntését ellenző Vazult megvakíttatta, fiait száműzte.[55] A vakítás előzménye egy király elleni merénylet volt, amelynek hátterében Vazul húzódhatott meg.[56] István és Vazul, a két unokatestvér viszályban állt egymással; 1038 és 1046 között István két leányági unokaöccse, Orseolo Péter és Aba Sámuel uralkodott, jórészt Péter, a Vazul-vakítás kedvezményezettje; 1046 után a hazatért Vazul-fiak és még azok fiai sem voltak hajlandóak István mellé temetkezni: ily zaklatott család- és politikatörténeti környezetben ki gondolhatott volna arra, hogy Vazult a bazilikába temesse? Legkorábban Kálmánról feltételezhetnénk, hogy valahonnan előkerítette dédapja holttestét és azt a bazilikába vitette. A királycsontok „elkönyveskálmánosítása" végett szárnyra kapott eszmefuttatásoknak azonban egy 2019-ben kiadott könyv megálljt parancsolt.

A Mátyás-templomban elhelyezett Árpádházi csontvázak azonosítása kötet alcíme – *Történészi, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával* – felsorolja az alkalmazott vizsgálati módszereket. Azt tartom legfontosabb eredménynek, hogy Szentirmay Zoltán vezetésével a kutatás azonosította a III. Béla jobbján feltárt II/52_3-as csontvázat. Mielőtt erre rátérnénk, rá kell mutatnunk arra a nehézségre, ami már a 19. század második fele óta hátráltatta a vizsgálatokat. Amikor Török Aurél 1883-ban átvette embertani vizsgálat céljából az 1848 decemberében megtalált csontokat, akkor a király jobbján feltárt férficsontváznak már hiányzott a feje. Annál nagyobb érdeme, hogy így is maradandó meglátást tett. A fiatal férfi testalkata III. Bélára emlékeztette. *„Mindenekelőtt feltűnt, hogy valamint III. Béla király csontváza az erőteljességnek és a daliásságnak a bélyegét viseli magán, azonképen eme fiatal férfi csontváza is ezt árulja el. De még inkább az egyes csontok bizonyos alakvonásai, így különösen a gericzoszlop egyes csigolyáin, valamint a végtagokon, amelyek mindkét csontvázon hasonló specialis módon vannak kifejlődve, azt a benyomást teszik ránk, mintha egyazon testalakot a fiatalabb és öregebb életkorban hasonlítanók össze."* Kettejük vérrokonságát így bizonyosra vélte Török Aurél.[57] Ennél tovább csak az archeogenetika színre lépésével lehetett jutni. Az Olasz Judit első szerzőségével 2018-ban megjelent szaktanulmány oda konkludált, hogy noha III. Béla és a II/52_3-as váz nagyon közeli rokonságban állt egymással, ám a rokonság foka az apa-fiú kapcsolatnál tágabb, ilyenformán II. Géza személye elesik.[58] Erre épült a végső, ténylegesen interdiszciplináris alapú személyazonosítás eredménye.

A radiokarbon kormeghatározás 95,4%-os valószínűséggel 1035 és 1155 közé teszi az elhalálozást; ez egybevág azzal a régészeti megfigyeléssel, hogy a II/52_3-as sír korábbi, mint III. Béláé, vagyis III. Béla alakíthatta ki családi temetkezését e nagy tekintélyű ős mellett. Az archeogenetikai vizsgálatból korábban kiderült, hogy a váz mitokondriális, vagyis a nőági felmenőktől örökölt génjei nyugat-európai eredetre utalnak, ami nemcsak II. Gézát (†1162), hanem öccseit, III. Lászlót (†1163) és IV. Istvánt (†1165) is kizárja, mivel édesanyjuk, Ilona királyné szerb és bizánci ősöktől eredt. Egyetlen személy van csak, akire mindezen ismérvek érvényesek, de akire érvényesek mindezen ismérvek: a *II/52_3-as csontváz II. (Vak) Béla személyével azonosítandó*, III. Béla jobbján apai nagyapja, az Álmos-ág első királya nyugodott.[59] Az 1141-ben elhunyt Vak Béla édesanyja a Rurik-házi Predszláva volt, aki egy cseh hercegnőtől született: így érthető a II/52_3-as csontváz mitokondriális génjeinek nyugat-európai eredete. II. Bélával köztudomásúan az Árpád-ház új ága jutott trónra, mivel elődje és unokatestvére II. István magtalanul szállt sírba. A sikeres ágváltás első királya idők múltán kellő ősatyai tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy az ő földi maradványai mellett válassza végső nyughelyét unokája, aki még a keresztnevét is tőle örökölte! Mármost ez a genetikai összefüggésrendszer is kizárja azt, hogy III. Béla csontjait Könyves Kálmánnak tulajdonítsuk. Kálmán atyai felmenői közül ugyanis nem tudunk senkiről, aki Székesfehérvárra temetkezett. Ismétlésül vegyük sorra! Kálmán édesapja I. Géza (†1077) Vácott, nagyapja I. Béla (†1063) Szekszárdon lett sírba téve, dédapjának Vazulnak és ükapjának Mihálynak pedig sem halálozási ideje, sem nyughelye nem ismert (utóbbiak nyugati nőági felmenőiről végképp nem érdemes elmélkedni). Vagyis, ha III. Béla helyére Kálmánt képzeljük, akkor a II/52_3-as váz csak

[54] BUZÁS – KOVÁCS 2019, 173.

[55] ÁKÍF 240.

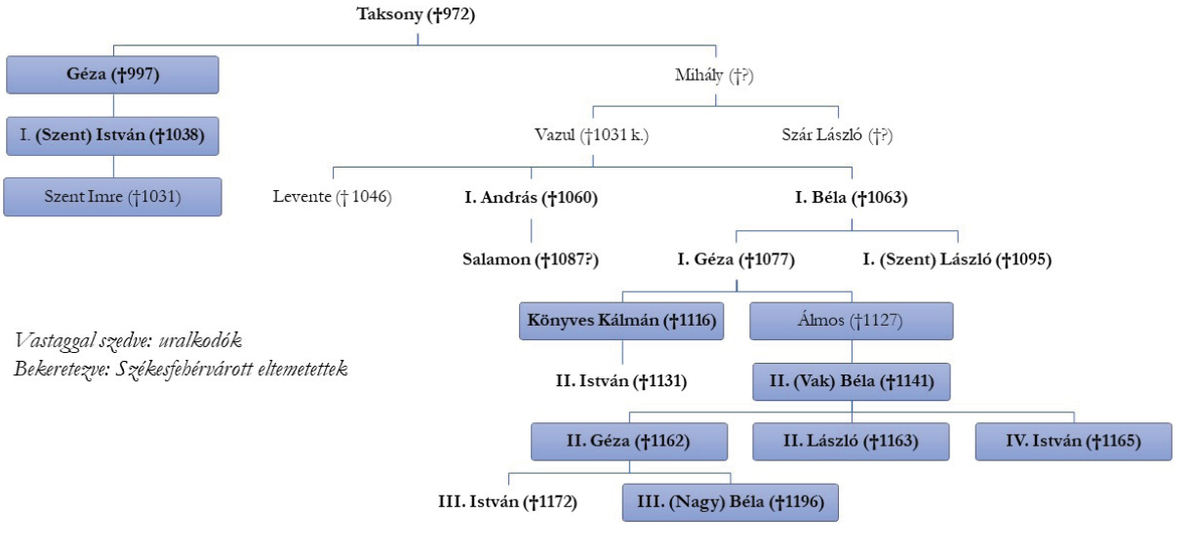
[56] SZENTPÉTERY SS Rer Hung II, 399. V.ö. HÓMAN 1935, 236; KRISTÓ 2000, 202–221.

[57] TÖRÖK 1900, 200–201. (idézet 201.)

[58] OLASZ et al. 2019. (A tanulmány első, csak digitális változata 2018-ban jelent meg.)

[59] KÁSLER – SZENTIRMAY 2019, 171–191. A III. Béla jobbján feltárt férfisír jelölésekor a Szentirmay Zoltán által alkalmazott számozáshoz igazodtam.

távoli unokanagybátyjaié, Szent Istváné (†1038), vagy inkább – ha a nyugat-európai mitokondriális gének kívánalmát is figyelembe vesszük – Szent Imréé (†1031) lehetett volna. Ismerjük Imre herceg sírhelyét a bazilikában, ez az ötsíros temetkezéstől keletebbre fekszik. De nemcsak ez zárja ki azt, hogy III. Béla mellé temetkezett volna, hanem kettejük igen távoli rokonsági foka *(3. ábra)*.

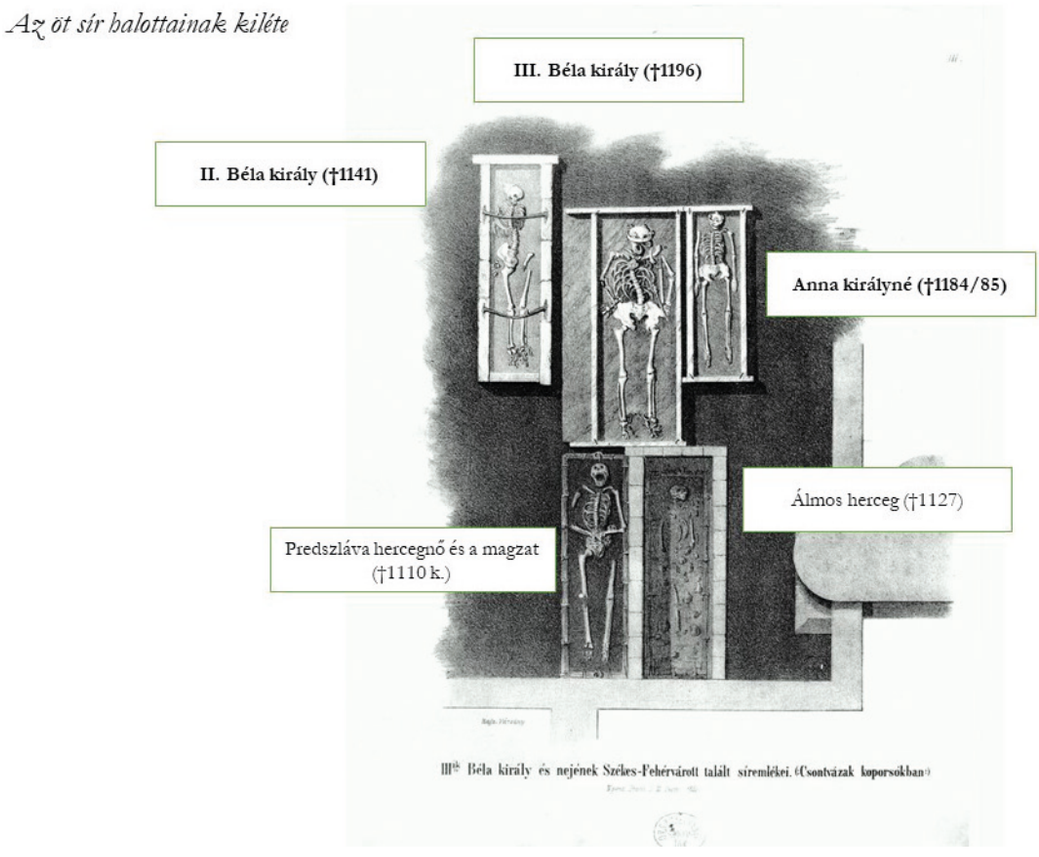
3. ábra
Árpád-házi férfiak temetkezése 10–12. század (egyszerűsített vázlat) – saját szerkesztés

Hogyha rendszerszerűen gondolkodunk, akkor nem mellőzhető a királyi pár lábánál található 4. és 5. sír tanúságtétele sem; kiváltképp azért, mert ezek egyikéből archeogenetikai vizsgálatra alkalmas csontváz áll rendelkezésünkre. Meglepő, de ez a váz éppen a magzat földi maradványa volt. Olasz Judit és Csernák Erzsébet meghatározta: a magzat leány, anyai genetikai markerei és mitokondriális haplocsoportja megegyezik II. Béla anyai markereivel. Ebből következik, hogy a magzat II. Béla meg nem született húga volt, vagyis a várandósan elhunyt édesanyát is néven nevezhetjük: ő volt Predszláva kijevi hercegnő. Noha az asszony csontváza 1848 óta elveszett, de a magzat révén nemcsak az ő személyazonossága bizonyos, hanem biztosra vehető az is, hogy a mellette feltárt, ám azóta szintén elkallódott töredezett csontok Predszláva férjéé, II. Béla apjáé: Álmos hercegé voltak.[60]

Ezért, ha rendszerszerűen gondolkodunk (ami illenék egy sírcsoport esetében), akkor hamar láthatjuk, hogy archeogenetikai kirakós sehogy sem jön ki Kálmánnal, mert legalább egy kívánalom hibádzik. III. Bélától kiindulva viszont mind az öt sír hat halottjának kilétére kínálkozik tudományos válasz, még úgy is, hogy sajnos nem mindegyik csontváz maradt ránk. Íme a 2019-ben felvázolt rendszer. 1. sír: III. Béla király (megvan), 2. sír: Antiochiai Anna királyné (megvan), 3. sír: II. Béla király (a koponya híján megvan). 4. sír: II. Béla édesanyja, Predszláva a várandóssága végszakaszában elhunyt kislányával (a magzat csontváza megvan, a hercegnőé nincs), 5. sír: II. Béla édesapja, Álmos herceg (a rossz megtartású csontváz nincs meg) *(4. ábra)*.

A fentiekből pedig az alábbi temetkezési sorrend rekonstruálható. Először a várandós Predszláva hunyt el 1110 körül (hogy akkor temették-e el a Szűz Mária Bazilikába, amikor Kálmán és Álmos éppen békében volt egymással, vagy II. Béla exhumáltatta anyja holttestét ismeretlen helyről, azt nem tudni). Másodjára Álmos herceg hunyt el bizánci száműzetésében 1127 folyamán; az ő holttestét 1137-ben hozatta haza Vak Béla király. Harmadjára, 1141-ben magát a vak királyt helyezték végső nyugalomra, a bazilika déli hajójának középvonalában.[61] A nagyapja és a dédszülei végső nyughelye közé III. Béla alakíttatott ki (előbbiektől északra, utóbbiaktól nyugatra) egy házaspári sírt, ahová 1184/85 táján Anna királyné, majd 1196 késő tavaszán az ő holttestét bocsátották alá; időrendben ez a kis sírcsoport negyedik és az ötödik temetkezése.

[60] KÁSLER – SZENTIRMAY 2019, 178–187.
[61] A Szabó Zoltán készítette alaprajzot ld. ÉRY 2008, 16–17. oldal közötti mellékleten.

4. ábra
Az öt sír halottainak kiléte. Készült Varsányi János rajza alapján az 1848 decemberében feltárt sírokról. Közölve „III-ik Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremlékei. (Csontvázak koporsóban)" címmel KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre *szerk.: Magyarország és Erdély képekben I. kötet. Pest, 1853. tábla a 44. és 45. oldal között.*
Jelen másolat az Országos Széchényi Könyvtár Törzsgyűjteményéből származik.

Első pillanatra meglepőnek tűnik, hogy II. Béla a Bazilikába temetkezett az őt és apját megnyomoríttató Könyves Kálmán közelségébe (hogy most Henszlmann Imrének igaza van-e s Kálmán nem is a bazilikába, hanem a templomkertben jelölte ki sírját, szempontunkból nem perdöntő erejű),[62] s ott nyugszanak szülei is, ám ezt a döntést egy történelmi érv szilárdan alá tudja támasztani: Vak Béla király így vett utólagos elégtételt Kálmánon jelezvén: szándéka ellenére mégis az ő vérvonalán folytatódott a legitim magyar királyi ház.

A 2019-re kialakult archeogenetikai ismeretek még nem a teljes genom vizsgálatán alapultak, ezért a további mérések módosíthatják, felülírhatják az imént felvázolt személyazonosság-rendszert. Egyvalamit azonban már a 2018-ra publikált szaktanulmány alapján az Y-kromoszóma analíziséből tartós eredményként lehet elkönyvelni. A koronás király és a II/52_3-as csontváz között másodfokú férfiági rokonság (nagyapa-unoka, nagybácsi-unokaöcs) áll fenn, márpedig Könyves Kálmánnak másodfokú, fiatalon elhunyt fiági rokona dokumentálhatóan nem temetkezett Székesfehérvárra: I. Béla szekszárdi sírhelyéről már esett szó, két nagybátyja, a Nagyváradra eltemetett Szent László király és az ismeretlen helyen nyugvó Lampert herceg pedig jóval hosszabb ideig élt, mint a II/52_3-as csontváz fiatalon elhunyt néhai tulajdonosa.

[62] HENSZLMANN 1864, 204–205. Vele egyetértően FORSTER 1900, 192.

Zárszó

Bízom benne, hogy fejtegetéseim meggyőzik a tárgyilagosságra törekvő olvasót: egy királyi pár csontjainak – hát még egy kisebb dinasztikus temető vázainak! – személyazonosítása komplex, tudományközi együttműködést követel. Tisztában vagyok azzal, hogy az általam bírált 2019-es kiadású könyv anyagán nem lehet számon kérni egy másik 2019-ben megjelent könyv ismeretét, ám a székesfehérvári királycsontokat megillető interdiszciplináris szemlélet kívánalma jóval 2019 előtt is magától értetődő volt. Egy kutató nem lehet egyszerre történész, régész, orvos, antropológus, archeogenetikus egy személyben. Hogy aztán ki mennyire képes a másik tudományágára odafigyelni, a másik tudomány művelőjétől szakmai segítséget kérni, az sokat elárul egy adott szakember felelősségérzetéről.

Fenntartom, sőt az újabb kutatási eredmények fényében megerősítem 5 évvel ezelőtti álláspontomat. Nyilvánvaló: a különböző tudományágak különböző természetű érvei az eredeti személyazonosítás mellett szólnak, és az újabb tudományok is régi tudósaink igazát erősítik. Úgy tartom illendőnek ezért, hogy ismét az ásatás első régész szakértője, Érdy János szavai vonják le a végkövetkeztetést. *„Az I. és II. márványkoporsó tehát III. Béla magyar királynak és első nejének Anna királynénak koporsója; mert az eléadott okok ezekre igen, de a XII. században élt más magyar királyra s nejére épen nem alkalmazhatók.”*[63]

[63] ÉRDY 1853, 48.

Irodalom

Forráskiadványok

GOMBOS, Albinus Franciscus ed.
CFHH *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* I–III. Budapestini, 1937–1938.

KK
1986 *Képes Krónika*. Fordította BELLUS Ibolya. Budapest.

KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc
1981 *III. Béla emlékezete*. Budapest.

MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor szerk.
ÍF *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2006.

MORAVCSIK Gyula szerk.
ÁMTBF Az *Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988.

HAGENEDER, Othmar – HAIDACHER, Anton hrsg.
RI *Die Register Innocenz' III. 1. Pontifikatsjahr, 1198/99. Texte*. Graz–Köln, 1964.

SZENTPÉTERY, Emericus ed.
SS Rer Hung *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Budapestini, 1999. (reprint)

Szakirodalom

BICZÓ Piroska
1999 Érdy János leletmentésének tudományos jelentősége. CSERMÉNYI Vajk szerk.: 150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Székesfehérvár, 1999. 16–24.

BUZÁS Gergely – KOVÁCS Olivér
2019 *Az Árpád-házi uralkodók sírjai*. Visegrád.

CZOBOR Béla
1900 III. Béla és hitvese halotti ékszerei. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest. 207–230.

ÉRDY János
1853 III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált siremlékei. In: Kubinyi Ferenc – Vahot Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben*. I. kötet. Pest. 42–48.

ÉRY Kinga
2008 Az embertani vizsgálatok. Kutatástörténet. In: Éry Kinga (szerk.): *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest. 13–30.

ÉRY et al.
ÉRY Kinga – MARCSIK Antónia –NEMESKÉRI János – SZALAI Ferenc
2008 Az embertani vizsgálatok. Az épített sírok csontvázleletei (I. csoport). In: Éry Kinga (szerk.): *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest. 37–118.

ÉRY Kinga – MARCSIK Antónia – SZALAI Ferenc
2008 Sérülések, kóros elváltozások, művi beavatkozások és anatómiai változatok a csontokon. In: Éry Kinga szerk.: *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest. 219–236.

FORSTER Gyula
1900 A királyi tetemek viszontagságai. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest. 191–199.

GYÖRFFY György
1984 A magyar állam megszilárdulása. In: Székely György (főszerk.): *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest. 893–1006.

HENSZLMANN Imre
1864 *A székes-fehérvári ásatások eredménye*. Pest.

HÓMAN Bálint
1925 *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest.
1935 *Magyar történet* I. Budapest.

ifj. HORVÁTH János
1954 *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stíluproblémái*. Budapest.

KATONA, Stephanus
1780 *Historia Critica Regum Hungariae. Stirpis Arpadianae. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata… Tomulus III. Complectens res gestas Colomani Stephani II. Belae II. Geisae II*. Pestini.

KÁSLER Miklós – SZENTIRMAY Zoltán
2019 *A Mátyás-templomban elhelyezett Árpád-házi csontvázak azonosítása. Történészi, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával*. Budapest.

KOVÁCS Éva
1972 III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. *Művészettörténeti Értesítő* 21/1. 1–14.

KŐNIG Frigyes
2017 Szent László grafikus arcrekonstrukciói. In: Kristóf Lilla Alida – Lukácsi Zoltán – Patonay Lajos (szerk.): *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai*. Győr. 176–189.

KRISTÓ Gyula
2000 Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: Kristó Gyula (szerk.): *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged. 195–227.
2002 *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest.

KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc
2000 *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged.

LÁSZLÓ Gyula
1965 Szent László Győri ereklyetartó mellszobráról. *Arrabona* 7. 157–209.

LUZSA György
2008 Radiológiai vizsgálat III. Béla király és Antiochiai Anna királyné csontvázleletén. In: Éry Kinga (szerk.): *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest. 148–159.

MAKK Ferenc
1980 Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 67. 21–31.

OLASZ et al
OLASZ, Judit – SEIDENBERG, Verena – HUMMEL, Susanne – SZENTIRMAY, Zoltán – SZABADOS, György – MELEGH, Béla – KÁSLER, Miklós
2019 DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11. 1345–1357.

PAUER János
1849 *A' Székesfejérvárott fölfedezett királyi sirboltról*. Székesfejérvárott.

PAULER Gyula
1899 *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* I. Budapest.
1900 III. Béla és családja. FORSTER Gyula szerk.: *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest. 28–34.

PÁLFI et al.
PÁLFI György – MOLNÁR Erika – PAP Ildikó – BALIKÓ András – KUSTÁR Ágnes
2017 Szent László király koponyaereklyéjének biológiai vizsgálata és szobrászati arcrekonstrukciója. In: Kristóf Lilla Alida – Lukácsi Zoltán – Patonay Lajos (szerk.): *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai*. Győr. 161–175.

PAULER Gyula
1899 *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* I. Budapest.

REGÖLY-MÉREI Gyula
1968 III. Béla magyar király és hitvese, Anna királynő hamvainak paleopathológiai vizsgálata. *Orvosi Hetilap* 109/8. 423–427.

SKULTÉTY Gyula
2008 Arcok a székesfehérvári királyi bazilikából. In: Éry Kinga (szerk.): *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest. 177–184.

SZABADOS György
2016 Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia* 44. 193–204.
2017 Székesfehérvár új Árpád-kori történetéről. ZSOLDOS Attila – THOROCZKAY Gábor – KISS Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. (*Székesfehérvár története* I. Sorozatszerkesztő: CSURGAI HORVÁTH József) 366 p. (könyvkritika). *Alba Regia* 45. 489–494.
2019 „Országnak nagy örömével" – Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia* 47. 105–116.

TÓTH Endre
2005–2006 III. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysír azonosításáról) *Folia Archaeologica* 52. 141–161.

TÖRÖK Aurél
1894 Jelentés III-ik Béla magyar király és neje testereklyéiről. *Értekezések a Természettudományok Köréből* 23/4. 175–355.
1900 III. Béla és első hitvese földi maradványai. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest. 200–206.

UZSOKI András
1984 I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 145–188.

WERTNER Mór
1893a *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek.
1893b Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek. *Századok* 27. 599–608.

György Szabados

The stately humpbacked king. On the identification of a royal graves found in 1848 – once again

During the excavation of 1848 five burial places were found amongst the ruins of the Royal Basilica in Székesfehérvár. Two of the skeletons had been defined as a royal pair. Soon after János Pauer and János Érdy identified them with King Béla III the Great (1172–1196) and his first wife Queen Anna. Their identification became accepted generally by the scholars until Endre Tóth published a counter-advice. According to his archaeological aspects the two skeletons were the mortal remains of King Kálmán the Learned (1095–1116) and his first wife Queen Eleutheria/Felicia. A paper of mine supported the elder identification in 2016. On the one hand the argumentation of Tóth was limited to some uncertain archaeological dating. On the other hand, the various disciplines prove all that this royal pair was King Béla III and Queen Anna. 1.) The man's skeleton was remarkably tall, and Richard of London emphasized the tallness of the Hungarian king whom he met in 1189. 2.) The Nordic features of the king's body were resulted from the kinship with the dynasty of the Kievan Rus which had Viking origin, but it was true only for Béla's ancestors. 3.) The head-shrine's portrait of King László I the Saint (1077–1095) is similar with the face-reconstruction of the skull: as László I was canonized in 1192, thus Béla III could be the model for the shrine. 4.) The woman's skeleton has signs of many pregnancies: Anna bore 7, but Eleutheria/Felicia had only 3 children. 5.) Kálmán had serious inflammation of ear which hurts the skull, but the royal skull shows no symptom of this illness. 6.) Kálmán ordered by his own law that Christians must be entombed in cemetery, but the skeletons were excavated from inside the ruins of the Royal Basilica in Székesfehérvár.

Nevertheless in 2019 a book was published by Gergely Buzás and Olivér Kovács and their identification is similar with Tóth's theory. Unfortunately, their arguments are based on false logic, ignoring and misinterpretation of certain scientific facts considering the archaeology, history, anthropology, and medical science as well. My paper makes the detailed criticism of their reasoning. Furthermore, the recent results of archaeogenetic research strengthen the correctness of the original identification published by János Pauer and János Érdy, complete this identification with naming the other skeletal remains. During the excavation in 1848 there was found a small group of 5 graves with 6 skeletons: 1.) a King with his crown, 2.) a Queen with her crown, 3.) a male skeleton of an elder burial on the King's right side, 4.) a skeleton of a pregnant lady with her unborn child (in the 7th or 8th month of her pregnancy), 5.) a very fragmented skeleton. A study was published first in 2018 by Judit Olasz and her contributors and soon after a book was edited in 2019 by Miklós Kásler and Zoltán Szentirmay on the identification of these royal skeletons, applying historical, archaeological, anthropological, radiological, morphological, radiocarbon dating and genetic methods. Although some of the skeletons are lost, but the scholars could reconstruct the burials of the afore-mentioned small group. 1.) King Béla III (†1196), 2.) his wife Queen Anna (†1184/85), 3.) on the right side of King Béla III. laid his paternal grandfather King Béla II the Blind (†1141 – his skull was lost in the second half of the 19th century), 4.) by the feet of the royal pair laid Princess Predslawa of Kiev (†ca. 1110) mother of King Béla II with her unborn daughter (the skeleton of the lady was lost, but the remains of the female foetus are available), 5.) the very fragmented skeleton was lost, too, but it can be identified with Duke Álmos, father of King Béla II (†1127 in exile in Byzantium and his body was exhumed in 1137 and re-buried in Székesfehérvár). These dynastical relations can be reconstructed in an only viable way if we accept the fact that from the grave of King Béla III was excavated King Béla III himself.

Alba Regia 49. (2021) 75–119.

Demeter Zsófia

Rádiótelep Székesfehérvárott[1] (1924–2004)

1. Szólt a rádió…

Igen. Fehérvárról is szólt a Rádió, bár a székesfehérvári rádióállomás 1924-ben még nem ezzel a céllal, nem a műsorszórás céljával nyílt meg. Persze, ekkor még éppen csak indultak a kísérletek a fővárosban, a Postakísérleti Állomás udvarán, a Gyáli úton álló bútorszállítóban kialakított stúdióban a műsor megindítására, Csepelen pedig a műsorszóró adóállomás beállítására. A kísérletek élén Magyari Endre állt. Ha jól megnézzük a korabeli képeket látjuk, hogy ezt a bútorszállító fedett kocsit még lovak húzták,[2] ha mozgott. A rádió első adására is várni kellett 1925 decemberéig, a róla szóló Presser Gábor szerzeményre pedig egészen 1977-ig. A dal a solti rádióadó üzembe helyezésének évében született, melynek híres elődjét, a lakihegyi adót 1985-ben ipari műemlékké nyilvánították.[3] Íme, legújabb kori történelmünk egyetlen dal kapcsán.

1.1. A vezeték nélküli híradástechnika

A vezeték nélküli, azaz a „drótnélküli" híradástechnika már a 19. század végén fejlesztés alatt állt. Az első drótnélküli távirat a rádióhullámok szárnyain 1896-ban jellemzően és stílusosan Heinrich Hertz nevét tartalmazta.[4] Így jött létre a hosszúhullámsávokat kihasználó rádiótávíró szolgálat, mely kezdetben szikraadókkal és Morse-jelekkel dolgozott a földfelszíni térben. A Magyar Királyi Posta azonnal megkezdte saját kísérleteit. „*A kísérletek 1896-ban kezdődtek meg, a konkrét összeköttetés-vizsgálatok pedig 1903-ban indultak el.*" Így fogalmazott a száz éves évfordulón Dósa György, a fejlesztések részeseként, és az egyik legtöbbet publikáló szakemberként.[5] A hazai intézményi hátteret Baross Gábor, mint illetékes miniszter a posta, a távírda és a telefon egyesítésével teremtette meg, 1888-ban pedig a távíró-, és a telefonállomás, valamint a villamos jelzőberendezések létesítését állami monopóliummá nyilvánította.[6]

Az új üzletágat, mint tipikusan globális jellegűt, szinte azonnal nemzetközi egyezményekkel kellett szabályozni. Előbb a nemzetközi vizeken várakozó hajók, majd a mozgó hajó és a szárazföld, illetve a hajók egymás közötti kapcsolatai kerültek szóba, és csak ezután, 1912-ben foglalkoztak a szárazföldi rádiótáviratozással. A londoni értekezleten már elkezdődött a frekvenciákért folytatott harc.[7] Magyarország törvényei közé 1929-en iktatták be az 1927. évi Nemzetközi Rádiótávíró Egyezményt, amely a híreknek „*a Hertz-féle hullámok segélyével, drót nélkül történő továbbítását*" szabályozta, új rádiótávíró egyezményt hozott létre. Meghatározta a hívójeleket, a hozzáférés szabályait, és pl. véglegesítette az egyébként már 1906. óta ajánlott SOS Morse-betűkombináció, a segélykérés elsőségét.[8] Ezen a konferencián alakult meg a CCIR, azaz a Nemzetközi Rádióhírközlési Konzultatív Bizottság.[9] A rádiótáviratozásra vonatkozó szerződések előbb, a műsorszórásra vonatkozóak értelemszerűen csak később következtek.

[1] Itt köszönöm meg Dienesné Fluck Györgyi, Kóger László, Papp Kálmán, Rostásiné Hegedűs Mária, Sávoly Tamás, valamint a levéltáros kollégák segítő támogatását.

[2] SUGÁR 1985, 80.

[3] SZÓL 2012. http://inno-anno blog.hu_szol a radio (Utolsó letöltés: 2021. június 20.

[4] SUGÁR 1985, 15.

[5] DÓSA 2007a, 58–59.

[6] A MAGYAR MÉRNÖK- és ÉPÍTÉSZEGYLET 1928, 930–931.

[7] SUGÁR 1985, 19–23.

[8] NEMZETKÖZI 1927.

[9] SUGÁR 1993, 131.

A Nemzetközi Rádió Unió 1925-ben jött létre,[10] amelynek Magyarország már 1926-ban tagja lett. Rövidhullámú frekvenciákat Magyarország az 1938. évi kairói rádiós világtalálkozón kapott: ezzel fedte le az ezévben már bővített székesfehérvári rövidhullámú műsorszórást.[11] A Nemzetközi Távközlési Egyezmény Rádiószabályzata csak a második világháború után, 1947-ben döntött a rádiós műsorszórásra felhasználható frekvenciasávokról, ennek alapján készült el 1948-ban a koppenhágai frekvencia-terv, amely 1950-ben lépett életbe. Ezzel párhuzamosan adták át a szolnoki nagyadót 1949-ben és a Balatonszabadi adóállomást 1953-ban.[12] Ez azonban már nem a Posta kötelékében történt. A Postát és a rádióstúdiókat szervezetileg 1949. október elsején különválasztották, úgy, hogy az adó- és a modulációs vonalak a Postánál maradtak.[13] A 20. század első évtizede tehát új kommunikációs lehetőséget nyitott, a rádiókommunikációt, melyet ekkor a szikratávíróra, azaz a rádióhullámok felhasználására alapoztak. A vezeték nélküli írásközlés (távirat) után következhetett csak a hang (műsorszórás, broadcasting, Rundfunk), majd a kép továbbítása (távolba látó, televízió).

Már az első európai szintű értekezlet után, 1903-ban Berlinben a magyar küldöttség megvásárolta az első berendezést: egy szikraadót (Slaby rendszerűt) és egy vevőberendezést (Branley-rendszerűt), amelyekkel megkezdődhettek a kísérletek.[14] Az 1890-ben alapított Posta Kísérleti Állomás a Posta- és Távirda Vezérigazgatóság szervezetében folytatta a kísérleteket a szikra adóval és kohéheres vevővel a csepeli Weiss Manfréd gyár és az újpesti Egyesült Izzó gyárkéményei között.[15] A kísérletező csoport Hollós Józsefből, Tolnai Henrikből és Kolozsváry Endréből állt.[16]

A rádiós híradástechnika minden ága a 20. század folyamán évtizedenként szintet ugrott. Élvonalában a magyar teljesítményeket is megtaláljuk. 1904-re a Bécs-Budapest kapcsolattal dolgoztak. 1906-ban – még tengerparttal rendelkező országként –, az Adrián az „*Előre*" nevű mozgó gőzhajó és a Fiumébe telepített parti állomás közötti kísérletek folytak nagy sikerrel.[17] A legfontosabb eredményt az jelentette, hogy jó vétel volt a 250 km-re, Anconáig eltávolodó mozgó hajó és Fiume között.[18] Már ekkorra kiderült a magyar fejlesztők jelentős újításokkal járulnak a sikerhez: a mozgó hajó és a part közötti kapcsolat sikere többek között a Szvetics Emil gyártotta kondenzátor alkalmazásán nyugodott.[19]

A 20. század első évtizedében, egyre nyilvánvalóbban az I. világháború várható kitörése légkörében, elsősorban a hadi célok nyomására egyre modernebb berendezéseket, előbb az ívfény adót, majd a nagyfrekvenciás gépadót kezdték használni. A gépadók számára villamos forgógéppel állítottak elő nagyobb teljesítményű vivőfrekvenciát.[20]

1.2. Csepeli fejlesztések

Az első világháború kitörésekor, 1914-ben építették ki Csepel szigetén az első helyhezkötött rádióállomást, a szikraadót,[21] melyhez mintegy 60 katasztrális holdat béreltek Csepel községtől.[22] Ezen állt az adóépület, az antennarendszer és a földrendszer 1914 szeptemberére, a 120 méteres vascsöves tornyot szeptember 6-án állították fel. Az épületek tervezője Bierbauer János posta műszaki tanácsos volt.[23] Az adó- és a vevőkészüléket a Telefunken gyár készítette el, s a berendezés hamarosan egy ívlámpa adóval is kiegészült.[24] Az októberre működő első állomás vezetője Tolnai Henrik lett.[25] Az 1914 nyarától telepített csepeli állomás október 4-én már megkezdte az adást. Ebben a sietségben természetesen az I. világháború kitörése, azaz a katonai alkalmazás sürgőssége fontos szerepet játszott: hiszen a Központi Hatalmak csak a rádiófrekvenciákkal tudta elérni déli szövetségeseit, Bulgáriát és

10 SUGÁR 1993, 127.
11 DÓSA 2002, 2.
12 FUCSKÓ 1976, 67–68.
13 SZŰCS 2000, 74.
14 DÓSA 2007a, 58.
15 SZÓL 2012.
16 DÓSA 2006, 46.
17 SUGÁR 1985, 12; HUBER 1973a, 20.
18 DÓSA 2007a, 58.
19 DÓSA 2006, 46; HENCZ szerk. 1937, 263.
20 DÓSA 2006, 46.
21 SUGÁR 1985, 33–37.
22 SUGÁR 1993, 12–13.
23 TOLNAI 2014, 2.
24 SUGÁR 1993, 14.
25 DÓSA 2006, 47.

Törökországot. A postai központtal eleinte küldöncök tartották a kapcsolatot, a Hughes-összeköttetést, azaz a betűnyomó távíró gépet, később használták.[26] A telepítést a kísérleteket végző mérnökök magyar gyártmányokkal és fejlesztésekkel egészítették ki. Jelentős volt, hogy Hollós József mind a Morse-, mind pedig a Hughes-gépet tökéletesítette.[27] A szakemberek munkáját dícséri, hogy 1915-ben már Konstantinápollyal, Szófiával és Barcelonával is rendszeres kapcsolatot tudtak lebonyolítani.[28] A Csepelről Temesvárra áttelepített lámpaadó 1915 szeptemberében a Mackensen-főparancsnoksággal tartott kapcsolatot, így a szerbiai áttörés alkalmából döntő jelentőségű lett (pl. a Zeppelinek mozgását figyelő szerepével).[29]

Az állomás természetesen állandó fejlesztés alatt állt, hiszen előbb a háború nemzetközi hírei, a szövetségesekkel való állandó kapcsolat, 1917-től a svéd Boden adón keresztül érkező hadifogoly-üzenő adások, azaz az orosz hadifogságban lévők táviratai[30] (ezeket a Nemzetközi Vöröskereszt szervezte), a Magyar Távirati Iroda hírei, a hadseregektől érkező újságtáviratok, majd a béketárgyalások diplomáciai forgalma életbe vágó 24 órás kapcsolatokat igényeltek. Tolnai Henrik megjegyezte, hogy „*a háború egész négy éve alatt propaganda-presset adtunk*".[31] Fontos lépés volt a teljesítmény növelése miatt az adó- és a vevőberendezés szétválasztása. Amíg mindkettő Csepelen volt, az antennát vagy adásra, vagy vételre kellett állítani, s így egyszerre csak az egyik funkció üzemelhetett. Nem tisztázott, hogy a vevőberendezést 1918 végén, vagy 1919 elején telepítették-e át. Tény, hogy ezután a vevő a Posta Kísérleti Állomás Gyáli úti épületében működött,[32] már amikor munkáját az antant megfigyelő tisztek (1918 és 1919 végén), illetve a román megszállók (1919 nyarán) nem akadályozták. Az 1920. január 8-án újra kezdett adások első pillanatában nagyon fontos feladat előtt állt a csepeli adó, hiszen most már a párizsi békedelegációval kapcsolatos forgalmat kellett lebonyolítani.[33] Az adó- és a vevőberendezés elkülönítése, a legalább 30 km-es távolság betartása ebben az évtizedben került a szabályok közé, hiszen felismerték, hogy az adó zavarhatja a vevőt.[34] A következő évtizedben vált aktuálissá a távíró és műsorszóró üzem szétválasztása.

A csepeli adó túlterheltségét az új igények is fokozták: a meteorológiai jelentéseket és a légi közlekedés híreit is kezelni kellett. Az üzembe állított egyre modernebb és nagyobb teljesítményű berendezések lassan átvették az elsőbbséget, a szikraadó háttérbe szorult (1924-ben leszerelték), helyét a csillapítatlan hullámú adók (Csepelen lámpaadók, Fehérváron később a gépadó) vették át.[35] A legjelentősebb fejlesztés 1923-ban két távíró és távbeszélő üzembe állítása volt Jurcsek Viktor és Erdős Gyula vezetésével, amely már a hang- és műsortovábbítás kísérleteit tette lehetővé. Ilyen módon működött az MTI híreket továbbító rádió-hírszolgálat, Paskay Bernát szerint „*Magyarország tehát rádió-hírszolgálat terén megelőzte a külföldet*".[36]

1925-ben telepítették az első teljesen hazai kivitelezésű távíró-távbeszélő adóberendezést Magyari Endre és Tomcsányi István vezetésével. Ezért fogalmazott úgy Dósa György, hogy a csepeli állomás 1934-es megszüntetéséig egyszerre volt a rádiótávírás, a rádiótávbeszélés és a rádiós műsorszórás bölcsője.[37] Fontos, hogy minden új eszközt, és eljárást a Posta Kísérleti Állomás kezdett, de Csepel próbálta ki a gyakorlatban. Eredetileg ide rendelte meg, és 1919 nyarán ki is fizette a Magyar Királyi Posta azt a gépadót,[38] amivel szintet léphetett a rádiós kommunikáció. Ezt a berendezést azonban már Székesfehérvárra telepítették.[39]

A telepítés munkáihoz került át Székesfehérvárra Jurcsek Viktor, az új adóállomás vezetője (1923–1933 között[40]) és Novák Károly, a csepeli adó munkájában nevet szerzett távírász. Novák postaellenőri besorolásban került Fehérvárra,[41] Ormos Vilmos visszaemlékezései szerint mint az adóépítéshez a gyakorlatban jól értő, megbízható

26 SUGÁR 1993, 12–15.
27 BÖDŐK 2005, 46.
28 DÓSA 2007a, 59.
29 TOLNAI 2014, 3; GASPARIK 2014, 25.
30 SUGÁR 1993, 15; HENCZ szerk. 1937, 266.
31 TOLNAI 2014, 5.
32 A MAGYAR MÉRNÖK- és ÉPÍTÉSZEGYLET 1928, 942; HENCZ szerk. 1937, 267.
33 TOLNAI 2014, 5.
34 PASKAY 2014, 12.
35 SUGÁR 1993, 23.
36 PASKAY 2014, 14.
37 DÓSA 2006, 49.
38 HENCZ szerk. 1937, 269.
39 PASKAY 1934, 58.
40 POSTAMÉRNÖKI 1938, 323.
41 TOLNAI 2014, 8.

munkaerő, aki Jurcsek Viktorral teljes egyetértésben vett részt az adóállomás kialakításában.[42] (Üzemvezető volt 1947–1949 között.)

A Telefonhírmondó, az MTI és a Magyar Rádió együttes fejlesztésével (közös nevük ezután Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt.[43]) az 1930-as évekre rádiós műsorszóró rendszerünk Európa legjobbjai közé tartozott. Már létrehozásában is élén állt egyre hatalmasabb médiavezérként a Baracskához, Iváncsához, Agárdhoz és Székesfehérvárhoz is szorosan kötődő egykori 10-es huszár csapattiszt, későbbi miniszter Kozma Miklós.[44] Az 1925-ben induló rádiós műsorszórás Puskás Tivadar találmányára, a telefonközpont (1881) elvére építő *Telefonhírmondó* (1893) megszerzésével, és állami monopóliumba vonásával, a posta szervezetébe építve valósult meg.[45] A Telefonhírmondó lényegében a vezetékes műsorszórás (hiszen önálló vezetékes rendszert épített ki[46]) megvalósításával ugyan a világon először mutatkozott be a rádió elődeként, ám a találmány nem a műsorszórás ötletére, hanem a technikai megvalósításra vonatkozott.[47] A rádiós műsorszórás rohamos fejlődésében élen járt a Magyar Rádió. A telefon és a távirati iroda ilyen módon való összekapcsolása, az emberi hang segítségével továbbított hírek, műsorok szórására ösztönzött. Kozma Miklós, akkor miniszteri tanácsos, az MTI elnöke, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. alelnök-igazgatója, a rádió végrehajtó bizottságának elnöke. A megnyitáskor a hamarosan röviden csak rádiónak emlegetett műsorszórást fegyverként határozta meg: „*A magyar kultúra fegyvertára erős fegyverrel szaporodott. Ez a fegyver a most meginduló broadcasting*", hiszen azt a Trianonnál elszakított magyarsággal való kapcsolattartás elsőrendű fegyverének tartotta.[48] Az adás technikai lehetőségeinek szempontjából a siker kulcsának találta 1928-ban, a „*mai 20 kilowattos lakihegyi állomás*" megépítését, aminek következménye szerinte, hogy „*a magyar állomás Európa egyik legismertebb állomásává lett*".[49] A Telefonhírmondó a hírek, információk továbbításával még vezetéken, a rádió pedig már a rádiótechnika segítségével vezeték nélkül továbbított hangot. 1925, a rádióadás megindítása után a Telefonhírmondó gyakorlatilag a rádió műsorát sugározta saját vezetékein, egyes adatok szerint 1943-ig.

Az 1920-as évtized azonban Fehérváré. Önmagában ez a tény is rávilágít a rohamos fejlesztésre. Az 1910-es évtized végére már elavult a szikratávíró, amelyre az első magyar, a csepeli adó épült. Bár modernizálták, fejlesztették, és 1924-ig használták, utóbb csak Párizs, Krakkó, Szófia és Fiume távirati elérésében, végül csupán a meteorológiai jelentéseknél volt szerepe.[50] A csepeli adót ugyanakkorra szinte körülnőtte a város, zavarta a dunai hajózás és 1910-től a Nemzeti Szabadkikötő fejlesztése,[51] illetve a gyárépítések. Súlyos kár érte azzal is, hogy a fővárost is megszálló román hadsereg 1919 őszén veszélyeztette és megrabolta. Fontos funkciók lassan leváltak erről az adóról: 1923-ban a repülési forgalom kiszolgálása Mátyásföldre, majd 1938 után Budaörsre, a rádiótáviratozás 1924-ben Székesfehérvárra, a rádiós műsorszórás adóberendezése pedig 1928-ban Lakihegyre került.[52]

A rádiós műsorszórás fejlesztésének feltételei, az adóberendezés, és a stúdió is fokozatosan találta meg helyét. Még Csepelre telepítették 1925 januárjában a Telefunken cégtől vásárolt 2 kW-os „rádiótelefon" adóberendezést (egy Hut-adót).[53] A Telefonhírmondó Rákóczi-úti helyiségeit pedig bővítették, hogy új feladatának megfelelhessen. A végleges megoldás 1928-ban alakult ki: a lakihegyi nagyadó 1928. április 29-én a déli harangszó sugárzásával kezdte meg a műsorközvetítést (fejlesztve és átalakítva 1933-ra), az új stúdiót (a mai Bródy Sándor utcában) pedig ez év októberében adták át.[54]

Azt érdemes azonban megjegyezni, hogy a Lakihegyre kerülés előtt az első hírszóró adók is Csepelen voltak: csak ezen keresztül kaphattak híranyagot a Magyar Távirati Irodától a vidéki lapszerkesztőségek.[55] Csepel azonban egyre veszített jelentőségéből, az adó 1934-es felszámolására jellemző, hogy utóbb a Szikratávíró utca, a kikötő északi medencéje, illetve a MASPED raktára áll a helyén.[56]

---

42 ORMOS 1964a.
43 KOLLEGA TARSOLY – BEKÉNY – DANYI 1998, 354.
44 ORMOS 2000, 27–33.
45 ORMOS 2000, 137–139; ROSTA 1999, 359.
46 KOLLEGA TARSOLY – BEKÉNY – DANYI 1998, 353.
47 BALÁS B. 2009, 172.
48 KOLLEGA TARSOLY – BEKÉNY – DANYI 1998, 355.
49 KOZMA 1930, 3.
50 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
51 ROSTA 1999, 336.
52 SUGÁR 1985, 73, 87, 244.
53 BALÁS B. 2021.
54 BALÁS B. 2021.
55 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
56 BALÁS B. 2021.

1.3 Alkalmas terület Székesfehérváron

Székesfehérváron tehát az új rádiótávíró állomás építését tervezték. A stratégiailag is fontos, akkor modern hírközlési ágazatnak számító üzem a Magyar Királyi Posta kötelékében szerveződött, egész fennállása alatt a várostól különálló, az idő nagy részében bekerített és fegyveresen őrzött terület volt. Állam, az államban – mondták joggal.

Létrehozása jól illeszkedett Zavaros Aladár, akkori fehérvári polgármester programjába.[57] 1919 és 1930 között töltötte be ezt a tisztséget, amely idő alatt a nagyvárossá fejlesztés alapjait rakta le. Jelentős infrastrukturális beruházások indultak, ezek közül a villanytelep, a villamosmű és az erőmű modernizálása a legfontosabb témánk szempontjából,[58] nyilván a tárgyalások alkalmával ezt a már elhatározott későbbi fejlesztést figyelembe vették, sőt egyes adatok szerint az átállást a posta ezért támogatta.[59] Egészen más kérdés persze, hogy a morfinista sikkasztó Zavaros a fehérváriak előtt nem elsősorban fejlesztéseivel vált emlékezetessé.[60]

1922-ben a várostól távol eső területről – a Maroshegy alatti laposról, ami az Úrhidai út és az akkori Hidrogéngyár mellett terült el – kezdődtek meg a tárgyalások. A határrészt akkor Bikaszigetnek nevezték. Későbbi utcanevekkel az Úrhidai, Lugosi, Vízaknai utcák által bezárt részről volt szó, melyet utóbb még növeltek, így az Úrhidai út másik oldalán, a Temesi utcától kezdve is helyeztek el később antennákat. Akkor ez a mély terület a hosszúhullámú adó kialakítása szempontjából ideális volt, ilyet kívánt meg a kialakítandó földhálózat.[61] A mélyfekvésű, sík terület mellett az adóállomás telepítésének másik feltétele a nagy áramszükséglet kielégítése volt.[62] A posta igényeihez igazodva a törvényhatósági jogú város kedvező ajánlatot adott: a kiszemelt 85 katasztrális holdat örökbérletbe adták.[63]

Az adó területét fennállása 80 éve alatt csak fokozatosan lakták be. Utóbb a kezdeti két antennatartó torony látványa mellett már 40-50 különböző adásra alkalmas antenna volt látható. Az alapításkor tehát fontos volt, hogy az akkor még nem használt területeket is hasznosítsák. Itt valósult meg a csepeli elavult adót elsősorban a rádiótávíró üzletágban kiegészítő, majd pótló rádióállomás és a posta csikótelepe.

1.4. A posta csikótelepe

Csikókat neveltek itt egészen az 1950-ig a posta üzemei számára, hiszen az alapításkor még a közúti forgalmat általában lovas kocsikkal bonyolították le. A fehérvári telep nagy területén és a Balaton melletti telepen (itt épül majd Balatonszabadi adója) termelték meg a postai állatok számára a téli takarmányt: a szántókon vetett takarmányokat (még rozsot is) és a réteket kaszálták.[64] Egy 1943-as filmhíradó foglalkozott a postai lovak nevelésével. Ennek szövegében elmondták, hogy a kancákat – arab és nónius fajtájúakat – a fővárosi telepen fedeztették és az elválasztásig a csikókkal együtt legeltek. A választott csikók kerültek Fehérvárra, itt nevelték fel őket, s természetesen dolgoztak is a földeken. A csomagszállító fogatokba a posta fővárosi hajtópályáján tanították be a lovakat. A filmben azzal is büszkélkedtek, hogy több továbbtenyésztésre való kiváló kanca is van a posta ménesében.[65]

A posta által fenntartott és a postai területen épített csikótelep 1950-re szűnt meg, állatállományát már 1949-ben elszállították.[66] Vezetője, Fluck Ákos postai szolgálatban, postafőtiszti besorolásban[67] dolgozott a telep megszüntetése után is 1952. évi haláláig.[68] Utána felesége állt postai szolgálatba, a család így a volt csikótelepi szolgálati lakásban maradhatott.

A csikók ellátása és nevelése után a területet a Posta Járműtelepe, illetve Mezőgazdasági üzeme néven és feladattal szervezték újjá. Továbbra is lovak tartása maradt tehát a fő feladat. Ők látták el egylovas kisebb kocsikkal a levélszállítást, nagyobb kétlovasokkal a csomagszállítást. A gazdaság vezetését Fluck Ákos halála után felesége végezte a Mezőgazdasági Üzem 1958-as megszűnéséig. Az üzem tűzoltó eszközeit a rádiótelep vette át.[69] Flucknét is a rádiótelep alkalmazta a továbbiakban raktárosként.[70]

---

57 DEMETER 2017, 81–84.
58 DEMETER 2020, 63–66, 88.
59 POSTAMÉRNÖKI 1938, 155.
60 DEMETER 2017, 81–84.
61 ZSOHÁR 2006, 93.
62 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
63 SUGÁR 1985, 91–92; ZSOHÁR 2006, 92–93.
64 Dienesné Fluck Györgyi visszaemlékezése.
65 HÍRADÓ 1943.
66 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
67 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
68 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
69 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
70 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.

A csikótelep megszüntetése után természetesen jelentkezett a terület megművelésében az igaerő gondja. Jól látszik az iratokból, hogy a telep állataival nagy szántóterületet műveltek: 1945-ben, a háborús károk közé kellett az állatok hiányát számítani, mert a szántó és kaszáló parlagon maradt.[71] Egy részüket, mint konyhakertként vállalható földeket már 1946-ban kimérték a telepen lakó jelentkezőknek,[72] hiszen a személyzet ellátása nagyon nagy gondot jelentett.

A mezőgazdasági telep postai fenntartása után istállói az 1960-ban szerveződő Kossuth TSz-hez kerültek, itt ekkor már marhákat neveltek.[73] Az általuk használt épületek megközelítéséhez a szövetkezet dolgozóinak a rádiótelepen való áthaladáshoz belépési igazolványt kellett biztosítani.[74] Egy 1955-ös, tulajdonképpen a községfejlesztési hozzájárulás fizetése ügyében keletkezett kimutatás szerint az egykor a csikótelephez, majd a Járműtelephez tartozó épületek (istálló, raktár, nyitott szín és sertéshizlaló telep) nem tartoznak a rádiótelephez, így azok után a hozzájárulást nem fizették.[75] A lakóházat viszont a rádiótelep állományába vették, így a Mezőgazdasági Üzem megszűnése után ezt a telep D épületeként kezelték, benne a kétszobás szolgálati lakás használatát Fluck Ákosnénak és két kiskorú gyermekének megengedték. A másik egyszobás lakást Vigh Sándor házfelügyelői megbízással használta (a C épület házfelügyelője Tihanyi Bálint, az A és B épületé Csurgó József, Öreghegyé Berendi József).[76]

A csikótelep jelentőségét a korban egyáltalán nem csökkentette, hogy a posta autót, mint sajátos célú gépjárművet, Csonka János modelljét 1905 után szolgálatba állították, sőt 1910-ig majdnem száz darabot rendeltek belőle.[77] Elsősorban a nagyvárosok levél- és csomagforgalmára használták a gépjárműveket,[78] az expressz csomagokat már 1907-ben gépkocsival hordták ki Budapesten. A posta élen járt az autómobilizáció terén: már az 1910-ben elkészült az első postaautóbusz, amellyel a személyszállítást is elkezdték a postai levél- és csomaggyűjtéssel összekapcsolva. 1927-ben hat menetrend szerint közlekedő autóbuszos postajárat volt, s ezeket a következő évben újabb hattal (Veszprém és Szekszárd környéki járatokkal) egészítették ki. Ezeken az útvonalakon a postai küldeményekkel együtt, – elsősorban olyan helyeken, amit nem érint vasút – személyszállítást is végeztek.[79] Ugyanúgy tehát, mint a történelmi idők postakocsijai! A személyszállítást és az autóbuszokat a posta csak 1934-ben adta át a MÁVAUT-nak.[80] Azt azonban nem szabad elfeledni, hogy a posta számára fejlesztett Csonka-féle modell volt az első magyar gyártású autó![81]

1.5. Hosszúhullámú rádiótávíró adóállomás építése Székesfehérvárott

A Rádiótelep építése rekord sebességgel 1922 és 1924 között befejeződött *(1–3. kép)*. A megrendelő, a Magyar Királyi Posta vezetősége a technika minden lehetőségét ki akarta használni, ezért a már Csepelre megrendelt 50 kilowattos gépadót még itteni felszerelése előtt modernizáltatták, és mellé egy 10 kilowattos korszerű, elektroncsöves úgynevezett lámpaadót rendeltek a Telefunken cégtől.[82] A lámpaadónál (külön gerjesztéssel, 10 ezer voltra transzformálva) az elektronlámpák, a gépadónál pedig váltakozó áramú generátor termelte a nagyfrekvenciás áramot. (A lámpaadó nagyfeszültségű részeihez automatikusan záródó, önműködő ajtókkal biztosították a balesetvédelmet.) A gépadó berendezése is Telefunken fejlesztésű volt, két transzformátorral működött és különleges billentyűzéssel.[83] „*Ez volt az első jelentősebb adóberendezés, amely csövekkel működött, 1924-ben került használatba. A Posta helyezte üzembe a székesfehérvári rádióállomáson*" – emlékezett rá Garai László *(7. kép)*. Garai fontos tanúja a fehérvári üzemben bevezetett újításoknak, hiszen később a fehérvári üzem vezetője, 1945 után a Rádió Műszaki Igazgatóság igazgatója, 1951-től pedig a Magyar Adócsőgyár főmérnöke volt.[84]

---

71 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
72 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
73 Dr. Perényi István visszaemlékezése 2020. december 10.
74 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 14.
75 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
76 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11. .
77 A MAGYAR MÉRNÖK – és ÉPÍTÉSZEGYLET 1928, 805–807.
78 ROSTA 1999, 364–365.
79 HENCZ szerk. 1937, 233–234.
80 POSTAMÉRNÖKI 1938, 357–362.
81 Az ELSŐ 2020. www.csonkamuzeum.hu
82 PASKAY 1934, 58.
83 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
84 GARAI 2000, 87–88.

Mindkét adóberendezés éjjel-nappal gyorstávíró üzemben működhetett. Az antennák rögzítésére 152 méteres hengerelt vasszerkezetű tornyokat rendeltek, az északit a Telefunken, a délit a Magyar Állami Gépgyár készítette el, és ez utóbbi telepítette.[85] Jellemző, hogy a Magyar Rádió Újság mit emelt ki a fehérvári építkezésből. Az igénybe vett hatalmas terület az antenna- és a földvezeték hálózat elhelyezésére szükséges volt, hiszen 39 km vörösréz huzalt kellett elhelyezni. Megjegyezték azt is, hogy a vastornyok, amelyek közé az antennákat feszítették, gömbcsuklós rendszeren speciális porcelán szigetelőkön álltak.[86] A két toronyra és a 15 méteres faoszlopokra feszített két félernyő-antenna mellett egy tetőantenna is épült: a félernyők általában a nagyobbik, a tetőantenna pedig a kisebbik adót szolgálta ki, de szükség esetén bármelyik külön is kapcsolható volt.[87] A kezdeti antennaállapotról 1961-ben emlékezetből készített rajzot Ormos Vilmos. Jól látszik rajta, hogy a tornyok közötti távolságra (300 m) acélkábelt feszítve helyezték el a hosszúhullámú félernyő antennákat. A rajz jelöli a szerkezet alatt ellipszis alakban elhelyezett földkábel hálózatot.[88] A földelésnek ezt a módját a korabeli szakirodalom karomföld-rendszernek nevezte,[89] bonyolultságának magyarázata volt az, hogy egyszerre volt földelés és ellensúly is.[90] Az antenna alatti földhálózat, a Thomson-tükör fontosságát az 1910-es évek után ismerték fel *(6. kép)*.[91]

A telep épületeit: az adóépületet, a gépházat, a raktárt, a szivattyúházat a víztoronnyal és a lakóházakat 1923-ra megépítették. 1922–23 kemény telén készült el az északi torony is, így azt a telet az állomás és a gépgyár személyzete sokáig borzongva emlegette. Még ugyanebben az évben felépült a második torony, és már szerelték az adó berendezéseit. Az adóházat egyébként tudatosan a két antennatartó torony között középen helyezték el, hogy az antennákra a lehető legkevesebb tápvonallal csatlakozhassanak.[92] A munkában résztvevő mérnökök és műszerészek elfoglalták lakásukat. Az egyik emeletes házban családostól a postatiszti besorolásban lévők laktak nagyobb, fürdőszobás lakásokban, a másikban az altiszti állományúak. A magányos fiatal emberek a földszintes nőtlen szállón kaptak szobát.

Az üzemszerű működés, a rádiótáviratok továbbítása a 10 kilowattos lámpaadón kezdődött 1924. február elsején. Fontos megjegyezni: hívójele HAR, Hungária Alba Regia volt. Rendesen a Németországba irányuló rádiótáviratokat továbbította.[93]

A másik adó, az 50 kilowattos gépadó fél év múlva, augusztusban kezdte a próbaadásokat. A berendezés telepítése és működtetése a posta híradástechnikai üzemága legjobb szakembereit vonzotta Fehérvárra. Huber István, a fehérvári állomás 60-as évekbeli (1964–1975), és Papp Kálmán a 80-as évekbeli, egyébként legtovább szolgáló (1982–2000) vezetője, egyaránt kiemelték, hogy fontos megemlékeznünk róluk. Dr. Magyari Endrét, Novák Károlyt, Árkövi Gyulát, Czirják Gyulát és az első telepvezetőt, Jurcsek Viktort mindketten emlegették.[94]

A világban kifejlesztett gépadók közül Magyarország elsőként a Telefunken társaság vezetője által kifejlesztett és róla elnevezett *Arco* rendszerűt vásárolta meg. Újdonsága, hogy távíró és távbeszélő üzemre egyaránt alkalmas volt, sőt 1912-es bemutatóján zenét és beszédet is sugárzott.[95] A Telefunken Arco gépadóját állították fel 1924-ben Fehérváron. Működését 1957-ben Ormos Vilmos, majd Garai László és Susánszky László mérnökök emlékezései alapján Balás B. Dénes egyetlen Magyarországon ismert gépadóként ismertette.[96]

A gépadót (hívójele HAX) az állomás fő berendezésének szánták, hiszen a gépadók negyedik nemzedékeként, technikai újdonságnak számított. Az épület centrumába helyezték, hozzá teljes tartalék alkatrész készletet rendeltek. Ezeket 1931-es átalakítása után fel tudták használni. Mintegy húsz évig sikeresen üzemelt (1943-ban állt le), az átalakításig az épület központjában maradt.[97] Rendes üzemmódban hullámhossza 8080 m volt, és az eredeti tervek szerint Anglia, Franciaország, Olaszország, illetve Varsó irányába adott.[98] Teljes üzemben 9 és 21 óra között továbbította a táviratokat.[99]

---

85 SUGÁR 1985, 91–95; ZSOHÁR 2006, 93.
86 Idézi: SUGÁR 1985, 94.
87 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
88 Ormos Vilmos rajza a Székesfehérvár Adóállomás hosszúhullámú antennáinak elhelyezéséről, 1961. Papp Kálmán gyűjteménye.
89 A MAGYAR MÉRNÖK – és ÉPÍTÉSZEGYLET 1928, 942.
90 BALÁS B. 2009, 142.
91 BALÁS B. 2021.
92 BALÁS B. 2009, 142.
93 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 41.
94 HUBER 1973a, 20; ZSOHÁR 2006, 93.
95 BALÁS B. 2009, 126–137.
96 Balás B. Dénes: Egy gépadó Magyarországon. Kézirat. 13 pp. Papp Kálmán gyűjteménye.; BALÁS B. 2009, 140.
97 Balás B. Dénes: Egy gépadó Magyarországon. Kézirat. 13 pp. Papp Kálmán gyűjteménye.
98 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 42.
99 POSTAMÉRNÖKI 1938, 155.

A rádiós híradástechnika ezen szakaszát a szakma a hosszúhullámú rádiótávírás korszakának tekinti, legjelentősebb fejlesztése a székesfehérvári állomás létrehozása volt. A fehérvári adó és a vele egy időben, 1924-ben Tárnokon megépített új vevő állomás, mint egység a fővárosi főpostán ugyanebben az időben, 1924-ben kialakított új üzemközponthoz távíró légvezetékeken és közvetlen távbeszélő áramkörrel is kapcsolódott.[100] Fontos ebből a szempontból Tolnai Henrik megállapítása: „*Úgy Székesfehérváron, mint Tárnokon azonban csak műszaki berendezések vannak. Az adás a központi távírdán berendezett Rádió Üzemközpont helyiségéből távbillentyűzéssel történik*"[101] Az üzemközpont létrehozása az összes adó egységes irányítását tette lehetővé, sőt a berendezések gazdaságos kihasználása is a szempontok között szerepelt.[102]

A telefonkapcsolatot a berlini Huth gyártól 1923-ban beszerzett lámpaadók szolgáltatták.[103] A távirati- és távbeszélő vonalak száma természetesen a bekapcsolt egységek (Öreghegy, Tárnok), a billentyűző vonallal, illetve a műsorszórásra használt Hell vonallal a fejlesztések folyamán szaporodott.[104] Minden kimenő táviratot Székesfehérvár adott, úgy, hogy a fővárosi rádió üzemközpontból indították, azaz innen billentyűzték először *Morse* kódban. Minden külföldről bejövő táviratot Tárnok fogadott és továbbított a fővárosi központba.[105] Együtt alkották a Távíró- és Távbeszélő Igazgatósághoz tartozó önálló hivatalt,[106] mely mérnöki vezetéssel működött, és hozzá a tárnoki vevőállomás kirendeltségként csatlakozott.[107]

A fehérvári üzem erőforrását eleinte két félstabil gőzlokomobillal (*Schlick* és *Röck* rendszerű gőzgépekkel) és két háromfázisú generátorral[108] saját áramfejlesztő telepről, a gépházból biztosították. Az eredeti tárgyalásoknál a város vállalkozott az egyenáramú rendszerről a váltóáramúra való átállásra,[109] cserébe a város vállalkozását a posta támogatta.[110] Ez 1925 végén valósult meg, így 1926-ban kapcsolhatták csak át a rádiótelepet városi villamos hálózatra[111] egy erre a célra épített 3 km hosszú 5 kilovoltos nagyfeszültségű légvezetéken.[112] A légvezetékek tartó, vasbeton oszlopait 1925 őszén emelték, az ezeken érkező áram a rádióállomás transzformátorához csatlakozott *(4–5. kép)*.[113]

A gépadóval létesítették 1927-ben az amerikai Long Islanddel az első megbízható kapcsolatot. Az évtized végére az újabb lámpaadóval (5 kilowattos) fejlesztett állomáson már a 2000 km-es távolságra történő hosszúhullámú rádiótávírás is mindennapossá vált.[114]

2. A magyar rövidhullámú adások kezdete: az 1930-as évek újdonságai Székesfehérvárott

A fehérvári adó megújulása az 1930-as években egyrészt a rövidhullámú technológia használatához, másrészt az öreghegyi adóállomás létrehozásához kapcsolódik. A folyamat időben is szétválasztható. Az első szakasz közvetlen célja az volt, hogy az 1932. évi Los Angelesben rendezendő nyári olimpiai játékok idejére stabil rádiótávíró összeköttetést alakítsanak ki, illetve szinte járulékosan elkezdődjön a rövidhullámú műsorszórás. A másodiké pedig sajnos már a II. világháborúra való felkészülés.

Az 1920-as évek végére világszerte a rövidhullámú rádiótávírás került előtérbe. Akkora a hosszúhullámon már nagy volt a tolongás, a rövidhullámon viszont a Föld egésze elérhetővé vált.[115] Ez volt az első fejlesztés, amellyel már nem a csepeli, hanem a fehérvári adót építették tovább. A székesfehérvári rádiótelep tehát egyúttal a rövidhullámú technológia magyarországi születési helye is.

---

100 SUGÁR 1985, 95–96.
101 TOLNAI 2014, 7.
102 ERDŐSS 2014, 16.
103 A MAGYAR MÉRNÖK – és ÉPÍTÉSZEGYLET 1928, 943.
104 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
105 PASKAY 1934, 58.
106 HUBER 1973a, 21; PAPP 1994b, 435.
107 SUGÁR 1993, 75.
108 -RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 42.
109 PASKAY 2014, 13.
110 HUBER 1973b, 18.
111 SUGÁR 1985, 92.
112 HUBER 1973a, 20.
113 RÁDIÓTÁVÍRÓ 1930, 42.
114 HUBER 1973b, 18–19.
115 SUGÁR 1993, 153.

A Magyar Királyi Posta 1931-ben döntött a rövidhullámú technológia Fehérvárra telepítéséről. Az indoklásban a nagyobb távolságok áthidalása mellett az is szerepet játszott, hogy a rövidhullámú adó működése olcsóbb és a légköri zavarok kevésbé veszélyeztetik az adás minőségét.[116] A magyar Standard cégnél műsorszórásra is alkalmas 25 kilowattos, a Telefunken cégnél pedig távbeszélő üzemre is alkalmas 20 kilowattos rövidhullámú berendezést rendeltek *(8. kép)*.[117] A Telefunken adó, éppen az olimpia miatt már 1932. július 7-én összeköttetést biztosított, a célnak megfelelően az olimpiai játékok megnyitására.[118] Az Újpesten készült Standard adót 1932 végén kezdték működtetni,[119] ekkor ezt távíró üzemmódban állították be.[120] Láttuk azonban, hogy a gépek vásárlásakor kifejezetten szerepelt a célok között az Észak- és Dél-Amerika felé sugárzott műsor.[121]

Az 1930-as évek végére tehát a fehérvári adó és a tárnoki vevő fő terepe a rádiótávírás maradt. Ezt hangsúlyozta az 1957 elején, Czirják Gyula, akkori üzemvezető által készített feljegyzés is, *A székesfehérvári sóstói rádióállomás krónikája*: „*A rádióüzem fő feladata a nemzetközi távíróforgalom lebonyolítása rádiótelefon-adókkal. 1932-től nyugateurópa, északamerika és délamerika felé magyar műsort is sugároz* [sic!].”[122]

Az új berendezésekkel párhuzamosan az antennarendszert és az adóépületet is át kellett építeni. Ezt az átalakítást az állomás szakemberei saját munkájukkal támogatták, a 10 kilowattos hosszúhullámú adót is átalakították és ide telepítették a Csepelről leszerelt és felújított lámpaadót is.[123] Az adó régi fa- és márvány homlokzatát fémmel, üveggel és bakelittel burkolták újra, mindössze hat hét alatt.[124] Az adó kezelése egyszerűbbé, hatékonyabbá vált, a beépített adócsöveket is igyekeztek magyar gyártmányokra cserélni, így gazdaságosabb is lett a működtetés.[125]

2.1. „Kis erdő, melyet antennacsemeték, antennák és antennaóriások alkotnak”[126]

Természetesen a rövidhullámú technikához teljesen új antennarendszer kellett. Három-három 60 és 30 méteres, valamint két 20 méteres antennatartó torony épült a sík- és dipólantennák felfüggesztésére.[127] „*A 60 méteres tornyok közé felfüggesztett sík (más néven függöny) antennákat Észak-Amerika felé tájolták. Reflektoros antennák voltak egymás mögött. A fősugárzási irányt adó sík és a reflektoros sík felcserélhetők voltak, így 180°-os irányváltást lehetett elérni. Az irányváltást Telefunken gyártmányú illesztő egységek tették lehetővé. Ez a megoldás világszínvonalú volt. Az egyik illesztő egységet sikerült megmenteni, most a diósdi Rádió és TV Múzeum parkjában áll.*”[128] A síkantennákon indult meg a műsorszórás.[129]

A fejlesztés állandó magyar-amerikai távíró összeköttetést eredményezett. „*A technika legújabb vívmányainak felhasználásával létesített magyar-amerikai rádió összeköttetés kiemelkedő eseményt jelent a magyar távíró történetében*” – fogalmazott a Magyar Posta 1932-ben, azért is, mert a fogadó állomás az itteni táviratokat saját rendszerén továbbította Közép- és Dél-Amerika felé.[130]

A rövidhullámú fejlesztés természetesen a terepen, a vasútról is látszott. Ekkor figyelt fel először a közvélemény az antennaerdőre. 1934-ig a hosszúhullámú régebbi adókhoz négy antennaoszlop tartozott. Most mindez tízre szaporodott. Ezt a korabeli lap a következőkkel magyarázta: „*Minden hullámhosszhoz feltétlenül más-más hosszúságú antennát kell alkalmazni….két-két antennaoszlop közé több különféle hosszúságú antennát is függesztünk fel, melyeket azután szükség szerint kapcsolunk be*”. Az akkori tudósítás pontosította azt is, hogy a három sor új, alacsonyabb antennák hátsó sorában voltak az irányított antennák, melyek a rövidhullámú távíróhoz kapcsolódtak.[131]

---

116 PASKAY 1934, 58.
117 POSTAMÉRNÖKI 1938, 157.
118 HUBER 1973b, 18–19; SUGÁR 1985, 193; DÓSA 2002, 1.
119 SUGÁR 1993, 158.
120 DÓSA 2002, 1.
121 KOLLEGA TARSOLY – BEKÉNY – DANYI 1998, 362.
122 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
123 SUGÁR 1985, 195–196; HUBER 1973a, 20; POSTAMÉRNÖKI 1938, 157.
124 SUGÁR 1985, 196.
125 POSTAMÉRNÖKI 1938, 156.
126 BUDAPEST–NEW YORK 1934, 14.
127 ZSOHÁR 2006, 94.
128 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. december 13.
129 SUGÁR 1985, 193–194, 204.
130 SUGÁR 1993, 160.
131 BUDAPEST–NEW YORK 1934, 14–15.

A többi új antenna a most kezdődő broadcasting adásra adott lehetőséget, a váltás az új gépeken pusztán egy kapcsoló elfordításával történt „*Távíróról Telefónra….ennyi az egész. Egy pár ellenállás kikapcsolódik és Amerika Budapest zenéjét hallgatja.*"[132] Egyszerűsítő átalakításról számolt be Garai László üzemvezető is: a 15 kilowattos Standard adó a nagy forgalmú időszakban a nemzetközi rádiótávírásban dolgozott, hajnalban ezt állították át műsorszórásra.[133]

Természetes, hogy ugyanekkor a tárnoki vevőt, de még a pesti üzemközpontot is modernizálni kellett: az új vételi berendezés 1933-ra, a teljesen új üzemközpont 1938-ra készült el.[134]

Közben persze a rövidhullámú fejlesztés egyre nagyobb szerepet kapott: az új dipólantennák segítségével az év végén megindult a rendszeres rövidhullámú műsorszórás a világ magyarsága tájékoztatására.[135] Ezek a fehérvári adók már magyar és idegen nyelven is sugároztak Európa és Észak-Amerika felé, 1937-től újabb két szélessávú irányított rombuszantenna segítségével már Dél-Amerikát is célozták:[136] egy adóra kapcsolva mindkét irányban sugároztak.[137] Sőt az irányváltoztatással a Közel-Kelet is sugárzási térbe került.[138]

Garai László, a fehérvári adó akkori vezetője (1938–1944) visszaemlékezései szerint már naponta sugároztak műsort a helyi adók. Ez nagy előrelépés volt, hiszen 1934 elején még csak heti egyetlen napon adtak, ezután (újabb antennák, a körsugárzók felépítése után) a műsoridő havi 100 órára növekedett.[139] Fontos, hogy nem a Magyar Rádió adását sugározták azonban, hanem hírek bemondásából (tőzsde- és sporthírek), felolvasásokból és gramofonlemezek lejátszásából álló élő adást.

A háborúra való felkészülés 1938-ban már kézzelfogható szakaszba lépett. A postai tevékenységet a Magyar Nemzeti Munkavédelem egyetlen stratégiai szervezetévé alakította, tehát ezután hatósági feladatokat látott el, alkalmazottai is hatósági közegnek minősültek: ezután nem hívhatók be katonának, de ők sem mehettek el a cégtől. 1939-től gyakorlatokat, próbariadókat szerveztek az állomáson.[140]

A fehérvári adó különleges feladatot is kapott: a második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.) visszacsatolt Észak-Erdély távközlési kapcsolatának kiépítését. Az itteni szakemberek az adó- és vevőkészüléket egy hét alatt megépítették, teherautóval Marosvásárhelyre szállították és a két kiküldött műszerész fel is szerelte. Az adót Székesfehérvárral kapcsolták össze: az adóvégfokozatot a fehérváriak ugyancsak egy hét alatt építették meg. A posta vezetékesei Marosvásárhelyen dipólantennát építettek. Betűíró rendszert is felszereltek. Marosvásárhely – Budapest – Székesfehérvár és Tárnok voltak a sebtében kialakított hálózat tagjai, de az anyaországi rendszerrel a nemzetközi forgalom is elérhetővé vált Észak-Erdély számára.[141]

2.2. Az öreghegyi adó fejlesztése

A háborús készülődés miatt a fehérvári fejlesztés, különös tekintettel a korszak modern, rövidhullámú rendszerére, már csak védett, bombabiztos új telephelyen valósulhatott meg.

A fehérvári és a háborús viszonyok ismeretében Garai László a következő jelentős bizonytalansági tényezőket említette: az áramszolgáltatás megszűnését, a rombolás lehetőségét és a billentyűző vonalak sérülését. Összefoglalásában kifejtette, hogy ezeket már a tervezéskor igyekeztek kiküszöbölni, ezért a tervezett adóépületnek saját erőforrással kellett rendelkezni, bombabiztos elhelyezést és kivitelezést igényelt, és legalább háromszoros elérhetőséget (billentyűző, rádió távbillentyűző vonal Svábhegyről, légvezeték) biztosítottak számára.[142]

A posta által megrendelt két 5 kilowatt teljesítményű rövidhullámú adó elhelyezésére épült az öreghegyi rádióállomás méteres falakkal, légmentesen záródó fém nyílászárókkal.[143]

A *Templomháti kőbánya* felhagyott bányagödre vízzel töltődött fel 1917-ben. Utóbb a fehérváriak kedvelt kirándulóhelyévé vált. Többen mesélték nekem, hogy „*a Bányató volt a mi Balatonunk*." *(15. kép)* [144]

---

[132] BUDAPEST–NEW YORK 1934, 15.
[133] GARAI 1995, 125.
[134] SUGÁR 1993, 162–164.
[135] ZSOHÁR 2006, 94; POSTAMÉRNÖKI 1991, 230; BALÁS B. 2009, 202.
[136] DÓSA 2002, 2.
[137] HUBER 1973b, 19; POSTAMÉRNÖKI 1991, 232; DÓSA 2002, 1–2.
[138] DÓSA 2002, 1.
[139] DÓSA 2002, 2.
[140] SUGÁR 1985, 240.
[141] SUGÁR 1985, 240.
[142] GARAI 2000, 82.
[143] HUBER 1973b, 19; POSTAMÉRNÖKI 1991, 232.
[144] DEMETER 2017, 156.

Az 5000 m²-es tó mélyebb része nézett a Zsolnai utca felé, sekélyebb része pedig a bányaművelés idején kialakított mélyülő utat, a siklót fedte. Ezt a lejáró utat kiszélesítve, és a szakaszt lemélyítve, a kitermelt kőből építették meg az adó oldalfalait. A vízfelület felé néző oldalt a természetes sziklafalak közé építették, tetejét vasbetonnal, kővel és gyeppel fedték, így teljesen a tájba olvadt *(16–17. kép)*.[145]

Schármár Jenő postai építész tervei alapján háromszintes épület alakult ki,[146] melynek alsó szintjén az épület hűtő-fűtő berendezését, középső szintjén az adókat és a kezelőhelyiséget, a felső szintjén pedig vendégszobát, irodákat és az antennakapcsolót rendezték be.[147] Hazai viszonyok között ez volt az első telephely, ahol tartalék Diesel meghajtású saját áramforrást is telepítettek, és megoldották a légkondicionálást *(18. kép)*.[148] A hűtő-fűtő helyiséget levegőbefúvással tartották a megfelelő hőmérsékleten: az adócsöveket hűtő levegő melegét használták fűtésre; szabályozták a páratartalmat is.[149]

Az építkezést és felszerelést a Posta Kísérleti Állomásról Magyari Endre ellenőrizte.[150]

Az antennákat az épület tetején, a természetesnek ható dombon helyezték el: nyolc robusztus, csonka gúla alakú, fa ácsolatú antennatartó toronyra függőleges dipólantennákat szereltek.[151] Az antennák nyolc frekvencián sugározhattak.[152] Susánszky László postamérnök tervei alapján építették meg az antennarendszert *(19. kép)*.[153]

Az új állomás adóit a Magyar Philips Művek gyártotta és szerelte fel. A távíró és távbeszélő üzemre is alkalmas új adóállomást 1940-ben helyezték üzembe Székesfehérvár Öreghegy néven. Teljes kapacitását 1942-re érte el, addigra a katonai rádiótávközlést, a légvédelmi kommunikációt és az Országos Meteorológiai Intézet vonalait is ide irányították.[154]

Az új adóállomás kiépítésében és szerelésében döntő részt vállaló Árkövi Gyulával és Ormos Vilmossal együtt nyolc személy kezelte az adót. Árkövi műszerészként, mint főcsoportvezető 1962-es nyugdíjazásáig vezette az adót, családjával a Zsolnai út 17. szám alatt levő szolgálati lakásban lakott (a mindenkori öreghegyi gépésszel egy házban).[155] Árkövi munkájának teljes megbecsülését jelzi, hogy 1945-ben az elsőként igazoltak között szerepelt,[156] 1962-ben pedig vezérigazgatói elismerése után vonult nyugdíjba.[157]

Az öreghegyi állomás mind építészeti, mind műszaki, mind üzembiztonsági szempontból az 1930-as évek legmodernebb híradástechnikai vívmánya volt. Az adók A1, A2 és A3 üzemmódban előre programozhatók voltak, félautomatikus hangolásuk volt. A kezelőasztal kialakítása, a kézi antennakombinátor beépítése, valamint a légkondicionáló rendszer miatt igen kényelmes munkahelynek számított.[158] Ormos novelláit írta, Papp Kálmán pedig tanulhatott is a nagy kezelőasztal mellett *(20. kép)*.[159]

2.3. Munkahelyi közlekedés

A dolgozók egy része a sóstói rádiótelepen élt, így a telep járműve naponta járt a a városba és a postára, az öreghegyi egység megépülése után a két telep között is. A járat kezdetben lófogatú volt, amit Garai László visszaemlékezésében[160] és Ormos Gerő írásában[161] omnibusznak nevezett. Ezt a lófogatút bizonyosan kiváltotta már a háború előtt a postaautóbusz. A háború után megnehezedett a közlekedés, mind a járat, mind pedig a dolgozók terepen való mozgása szempontjából. 1945 novemberében jármot, lószerszámot és lovat igényeltek a rádiótelep számára. Sajnos a fogatot hamarosan baleset érte, újabb lovakat kellett igényelni. Majd hamarosan kaptak három

145 SUGÁR 1985, 256.
146 DÓSA 2007b, 168.
147 SUGÁR 1985, 258.
148 POSTAMÉRNÖKI 1991, 231.
149 SUGÁR 1993, 235.
150 GARAI 2000, 82.
151 POSTAMÉRNÖKI 1991, 231.
152 SUGÁR 1993, 236.
153 DÓSA 2007b, 170.
154 POSTAMÉRNÖKI 1991, 232.
155 HUBER 1873c, 19.
156 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
157 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 14.
158 POSTAMÉRNÖKI 1991, 231.
159 Papp Kálmán közlése 2020. október 10.; november 17.
160 Garai László: Így éltünk Székesfehérváron. Garai szerint a visszaemlékezés a diósdi Rádiómúzeum kézirattárában található. GARAI 2000, 88.
161 ORMOS 1964a.

kerékpárt.[162] 1946-ban gépkocsit és motorkerékpárt igényeltek, 1947-ben az állomások közötti rendszeres közlekedésre kincstári autóbuszjárat állt rendelkezésre.[163] 1950-ben szóltak az iratok az iskolajárat újbóli bevezetéséről, tehát itt most csupán újraszervezték és beépítették az üzemi társas gépkocsi menetrendjébe.[164] A menetrend kialakításánál figyelembe vették, hogy a gyerekek délelőtt, vagy délután mennek-e iskolába. A csütörtöki napok délutáni járatát a pártiskolai programhoz igazították.[165] 1957-ben ezt a külön programot már a kultúrjárat – a vezető által egyedileg engedélyezett – utazási célként jelenítették meg. 1957. február 21-én részletezték magát a menetrendet (Sóstó, I. Postahivatal, Piac tér, Öreghegy) óránkénti, műszakváltáskor félóránkénti indulással, hétfőtől szombatig. Az adók persze vasárnap is dolgoztak, így a busz vasárnap is járt, de csak az adók között (napi 40 km-es távon). Más napokon dél tájban a Motorjavító konyhájáról a busszal hozták az ebédet is mindkét állomásra. Néhány pontban leszögezték a járatok célját: a dolgozók munkahelyre, és a leváltás után a telepre szállítása, az iskolások és a dolgozók közvetlen családtagjainak városba, és visszaszállítása, az ebéd kihordása a munkahelyekre, a napi postai küldemények kihordása. A napi járat reggel 6- és 18 óra között közlekedett, szombaton 19 órakor indult utoljára. Vasárnap csak a reggeli járatok indultak, ebédszállítás sem volt.[166]

3. Háborús fejlesztések Sóstón

A székesfehérvári központi adót Öreghegy belépése után Székesfehérvár Sóstó néven emlegették. Közben Sóstó megtelt, hiszen 1940-ben már három hosszú- és két rövidhullámú adó működött *(9. kép)*.[167] A fejlesztés tehát már csak úgy volt lehetséges, ha a régi gépadót kiiktatták. 1942 folyamán az üzem személyzete vállalta egy új 15 kilowattos hosszúhullámú adó beszerelését az épület két szintjén (az adóterem melletti benyílóban és az adóberendezés alatt).[168] Nagy lelkesedéssel, teljes erőbedobással, fizetett túlórában végezték el a szerelést. Az építés utáni adatok azt mutatták, hogy kevesebb energia felhasználásával is háromszorosára nőtt a táviratozás sebessége.[169] A teljes szakmai sikert arató lelkes munkával azonban a postán belüli szakmai féltékenységet (vagy irigységet) is sikerült felkorbácsolniuk: a műszaki felettesek, a Kísérleti Állomás szakemberei el sem jöttek az avatásra.[170]

A világháborúba való belépés után az adók legfontosabb feladata természetesen a hadi célú hírközlés lett. Ez – különösen nagy fordulatok idején – az országos műsorszórásban is jól hallható volt. 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásakor arra lehettek figyelmesek a rádióhallgatók, hogy Chopin gyászindulóját, majd pattogó ritmusú német és magyar indulókat sugároznak. A műsorszámok alatt a fővárosi stúdiót is elfoglalták a németek. Fehérváron az adást egy német tábornok parancsára két napra leállították: sem távirat, sem műsor nem mehetett ki. Az üzem újraindítását már egy német hadnagy és öt német katona jelenlétében kellett végrehajtani. A visszaemlékezések szerint ők civilben mindannyian postások, műszerészek voltak, a hadnagy rádiómérnök.[171]

Újabb német indulók Horthy kormányzó 1944. október 15-én a rádióban beolvasott proklamációja után uralták a rádió adását, hiszen ezután is elfoglalták a nyilasok az adót.[172]

A front közeledtére, és az ország egészének hadműveleti területté nyilvánítására megszűnt a rádiósok mentesítése. Sokakat Fehérvárról is katonának vittek, mások családjukkal menekültek. A hadi helyzet, azaz a szovjet Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt december elején már a hatalmat kegyetlen módon gyakorló nyilasok is menekültek Fehérvárról.[173] A sóstói adót távműködtetésű robbanószerkezettel látták el, az épületben robbanóanyagot halmoztak fel, a személyzet csak a mozdítható bútorokat, iratokat és könyveket hordhatta ki. Robbantás azonban nem történt. Karácsonyra a várost a Vörös Hadsereg elfoglalta, az üzemet épségben találták, fegyveresen őrizték, a lakóházakban tábori kórházat rendeztek be. Az öreghegyi állomásba lovas-szekeres alakulatot helyeztek, természetesen lovakkal együtt.

---

162 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
163 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
164 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
165 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
166 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
167 POSTAMÉRNÖKI 1991, 232.
168 SUGÁR 1993, 236.
169 SUGÁR 1993, 237.
170 SUGÁR 1985, 258–259.
171 SUGÁR 1985, 265.
172 SUGÁR 1993, 254.
173 DEMETER 2020, 20.

Ugyanígy lovasok vették be ide magukat 1945. január 22-én, a német–magyar csapatok visszafoglalásakor is. A hadseregek lovasait és lovait az öreghegyi épület nagyon megszenvedte: borzalmas mocsokban találták a háború befejezése után, ám a berendezés lényegében épségben maradt.[174]

Látható volt, hogy a hírszolgáltatás helyreállíthatóságát mindkét változás fontosnak tartotta: 1944. december 24. és 1945. január 22. között a szovjet hadsereg, ezután 1945. március 23-ig a német-magyar hadsereg tartotta megszállás alatt a várost.[175] A visszafoglalás után a sóstói állomásról elvitték a robbantó berendezést (a robbanóanyagot nem), ám a műszaki berendezés leszerelése és elszállítása is elkezdődött. Később azt Pápa környékéről hozták vissza. Az épületek álltak, csak az egyik torony kapott találatot:[176] a lakóházakban német tábori kórház volt.

1944 karácsonyáig mindkét fehérvári adó lényegében sértetlenül üzemelt. Garai 88 évesen is visszatért a rombolás mikéntjére. Sóstóról 1944 decemberére és 1945 januárjára megjegyezte, hogy „*a rombolást német kényszerítéssel jórészt a magyarok végezték…*", Öreghegy adóval kapcsolatban pedig így írt: „*Az üzem zavartalanul működött mindaddig, míg az orosz front 1945 karácsonyán el nem érte*"[177]

Az 1945 utáni új berendezkedéssel azonban fel volt adva a lecke: minden töredékes, az épületek állaga nagyon megromlott. Direkt bombázásnak nem voltak célpontjai, mégis több belövést kaptak. Sóstón minden adó sérült valamennyire, az előzőleg menekített felszerelés eltűnt.[178] A legsúlyosabb kár azonban a háború végéig az antenna- és táphálózatot érte,[179] ez különösen Öreghegynél mutatkozott meg.

3.1. Háborús károk és újratervezés

A sokat szenvedett Fehérváron a rádióállomások sérülései ellenére az üzemek jobban jártak, mint a város. Annyi káruk lett, amit a sűrű bombázások, belövések okoztak, no és annyi, amit a német, a magyar és végül a szovjet csapatok okozhattak. A sóstói állomás leszerelt alkatrészei persze szétszóródtak. Papp Kálmán megfogalmazása szerint: „*Pápától a Teleki térig*" cserkészve szedték össze. Garai Lászlóról elterjedt, hogy egy alkalmasnak látszó 1 kilowattos adót, melyet a lebombázott japán követségről szerzett valaki, két kiló szalonnáért vett meg a Teleki téri „*Tangón*".[180]

Garait a hivatalos Cím- és Névtár 1944-ben a Magyar Királyi Posta Rádióhivatala székesfehérvári egysége vezetőjeként jelezte, ellenőrök Major István és Lányi János, segédellenőr Karácsonyi Rezső, műszaki főellenőrök Novák Károly és Dobos József, műszaki segédellenőrök Altai Ferenc, Árkövi Gyula, Füvesi Gyula, Ormos Vilmos, Jósa Tibor és Breitner István. Már tagja volt a hivatali személyzetnek Burján Lajos és Kaszap József is.[181] Ebből a névsorból kitűnik Breitner István, akit 1947. februárjában, népes családját éppen Fehérvárra visszahozva a fehérvári rádióállomás vezetőjeként említettek, de őt már októberben áthelyezték az épülő diósdi állomás vezetőjének, így az év végén már Novák Károly levelezett a hivatal vezetőjeként.[182] A másik kiemelendő érdekes név Kaszap Józsefé, Kaszap István testvéréé. (Kaszap a gyökeres rendszerváltás ellenére, nyilván kiváló szakmai ismeretei miatt megbízható munkatársként dolgozhatott 1953-ig. A műszaki felügyelő felmondását a Magyar Rádió illetékes főosztálya kezdeményezte, Susánszky László a Rádióműszaki Üzemi Vállalat vezetője hajtatta végre.[183])

Az adók működése 1945-ben is létfontosságú volt: a lehető leggyorsabban, és bármilyen körülmények között is meg kellett indítani. A műszakiak lassan visszatértek a frontról, hadi fogságból, menekülésből, kitelepítésből, a világháború előtt visszatért és most újból elcsatolt területekről. A postaüzemen belül Garai László vezetésével létrehozták a Rádióműszaki Igazgatóságot azzal a feladattal, hogy az állomásokon talált alkatrészekből működő berendezéseket állíthassanak össze.[184] Neki erről Fehérváron már voltak tapasztalatai. Bizonyára helyes az a megfigyelése is, hogy a műszaki vezetők közül kevesen jöttek haza, a következő korszak vezetői a régi műszerészek közül kerültek ki (pl. Breitner és Novák is).[185]

---

174 SUGÁR 1985, 278; HUBER 1973b, 20.
175 DEMETER 2020, 14–23.
176 HUBER 1973b, 20.
177 GARAI 2000, 82.
178 SUGÁR 1985, 279.
179 POSTAMÉRNÖKI 1991, 232.
180 HUBER 1973c, 21.
181 MAGYARORSZÁG 1944, 379.
182 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
183 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
184 HUBER 1973c, 21.
185 GARAI 1995, 128.

1945-ben a rádiós műsorszórás újraindításában is volt bizonyos szerepe Székesfehérvárnak. A rádió műsorszóró adókat ugyanis lényegében elpusztították: a visszavonuló német csapatok 1944. november végén és december elején felrobbantották a lakihegyi adót, majd a menekülő nyilasok az utoljára szóró magyaróvárit is 1945 márciusában. 1945. május elsején hangzott fel „Tyukodi pajtás" nótáját idéző újabb szünetjel (az elsőt 1928-tól használták, s tulajdonképpen az adó azonosítására szolgált) a rádióban. Ehhez a Szabadság-hegyre, a távbeszélő központba telepített egyetlen maradék adót lehetett felhasználni, amelyet eredetileg a székesfehérvári billentyűző áramkör hibája esetére építettek ki. Ez lett később a Budapest II, azaz a Petőfi Rádió adója (1957-től sugárzott újra), illetve a Soltra felszerelt, Kolozsvárról Czirják Gyula által kimentett nagyobb adóberendezés a Budapest I, azaz a Kossuth Rádió adója.[186] A háborús károkat mutatja, hogy az újra megszólaló rádió csak a főváros hét utcai hangszórójából szólhatott:[187] az adó körüli bajok mellé sorakozott a vevőkészülékek hiánya is (ezeket tiltották, elkobozták, vagy vitte a beözönlő hadsereg).

Fehérváron először egy összebarkácsolt hosszúhullámú adót tudtak üzembe helyezni, amely jellemzően Moszkvába adott.[188] Sóstón 1945. június 28-án, Öreghegyen pedig szeptemberben tudtak már sugározni. A következő év tavaszán három új rövidhullámú adó állt munkába, de a megnövekedő távíró-igényt és a magyar nyelvű műsorszórást nem elégíthette ki. A Philips Műveknél megrendelt hat új adó közül az első 1948-ra készült el, berendezéseiket és üzembe helyezésüket az itteni műszakiak készítették elő, és végezték el Burján Lajos és Szakál János irányításával.[189] A Philips-adó üzemi kísérletei 1948 decemberében a 4570 méteres hullámhosszon indultak, az ideiglenes átvétel után a HAR hullámhosszról áthangolták a HAB hullámhosszra. A Philips cégtől megrendelt 15 kilowatt antennateljesítményű adót magát 1948 végén adták át próbaüzemre. Az eredményről az 1949. év elején készült jegyzőkönyv a következőket állapította meg: „*az adóberendezés kisebb üzemzavarok után a szokásos 1 hónapos próbaüzemben a gyári és helyszíni vizsgálati jegyzőkönyv fenntartásainak figyelembevételével megfelel*"[190]. 1949-es adásideje elérte a 771 órát *(10. kép)*.[191]

Újdonság volt, hogy 1949 januárjában WTZ távbillentyűző készüléket szereltek be Öreghegyre.[192] 1949 végére további Philips adók átadásával már 12 adóberendezés üzemelt, s ezzel a fehérvári üzem a szomszédos országok távíróforgalmát is lebonyolíthatta.

Az adók működése persze nagyon sok helyi újjáépítési feladat függvénye volt: a „se ajtaja, se ablaka" üzemépületek rendbe hozása, az antennák és tápvonalak javítása az általános anyaghiány miatt számtalan nehézséget okozott. Az adók már üzemeltek 1946-ban, amikor végre megkezdhették a sóstói adóépület átépítését, majd az újabb négy adóberendezés beszerelése miatt 1950-ben ezt már bővíteni is kellett *(11. kép)*.[193]

Láttuk, hogy a fehérvári műsorszórás kezdete az 1932-es fejlesztésekhez kötődött. 1945 után a fehérvári adók a magyar- és idegen nyelvű műsorszórást az 1947-ben épülő diósdi állomással párhuzamosan kezdték újra, így az 1950-től újra indult.[194]

Az 1951-ben épített Balatonszabadi adóállomás a rádiós műsorszórás feladatát látta el: elsődlegesen az 1932-ben kísérleti jelleggel, 1934-ben rendszeresen indult Budapest II, későbbi nevén a Petőfi Rádió műsorának vételkörzetét növelte. Új feladatai (a rádióadók külföldre irányuló műsorai) miatt 1954. szeptember 25-től a fehérvári rádióadó is bekapcsolódott a Petőfi adó, és az ún. Békeműsor (a Szovjetunió Nyugat felé irányított propagandaadása) sugárzásába, ekkor még csak kísérleti jelleggel a modulátorvonalak segítségével.[195] (A két rádiócsatorna 1949-től viselte Kossuth és Petőfi nevét.[196])

A Magyar Rádió idegen nyelvű adásai 1957-ben már az egész napot lefedték 0 óra 30 perctől 24 óráig. Adtak angol, spanyol, francia, görög, török, olasz, finn, német nyelven vegyes és zenés műsorokat. A külföldi magyaroknak szólt vasárnap és szerdán a „Szív küldi" és a „Szülőföldünk", valamint vasárnaponként a Kossuth adó műsorából készített „Vasárnap sportja". Amerika felé magyar és angol nyelven is, Dél-Amerikába magyarul sugároztak műsort. Szombaton és vasárnap csak zenés műsort adtak több nyelven.[197]

---

186 SUGÁR 1993, 264.
187 SZŰCS 2000, 73.
188 POSTAMÉRNÖKI 1991, 232.
189 HUBER 1973c, 21.
190 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
191 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 1.
192 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
193 HUBER 1973c, 21.
194 POSTAMÉRNÖKI 1991, 235.
195 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
196 FUCSKÓ 1976, 66.
197 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.

4. Életképek az 1940-es 50-es évekből

Érdekes képet őriztek meg a fehérvári rádióállomás 1945 utáni archivált adatai a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára anyagában.[198] Az üzemnaplókból jól látszik, hogy 1945. július 31-étől fokozatosan nőtt az adásidő, hiszen már két adó dolgozott. Az egyik adó 1946. januári havi üzemideje 603, még a másik adóé 46 óra volt. 1946 nyarán elkezdődtek a II. számú HA adón a távbillentyűzési kísérletek, eleinte sikertelenül, majd 1947 elejétől „rendes üzemben".[199]

Az adásbiztonságot a technikai hibák mellett a háború utáni kétségbeejtő állapotok: az energiahiány, a vonalak bizonytalansága és túlterheltsége, valamint az adó újjáépítését jelentősen akadályozó anyaghiány veszélyeztette. Még 1947 őszétől is előfordult, hogy a következő hónapokban reggel 5 órától 10-ig a telep nem kapott áramot, így persze vizet sem.[200]

Az adók tehát már működtek, pedig az adó területén még robbanóanyagok és lövedékek voltak. 1945 nyarán kezdeményezték ezek elszállítását, de csak 1950. március 7-én sikerült.[201]

Az adók működése alatt igazán heroikus módon, döntően a dolgozók saját munkájával folyt a telep rendezése, a kerítés újjáépítése és a lakóházak háború utáni tatarozása. Novák Károly hivatalvezető 1949 folyamán mind a személyzet munkabeosztását, mind pedig a helyiek saját munkájának értékét illetően, a háborús károk javításával foglalkozott. Június 3-ai jelentésében a sóstói dolgozók munkájával elért megtakarítást 4010 Ft-ban, az öreghegyiekét pedig 3010 Ft-ban állapította meg. Ennek ellenére még volt javítandó bőven. 1949. október 28-ai jelentése a háborús sérülések feltétlenül szükséges kijavításáról szólt. A 85 holdas sóstói területet be kell keríteni, az A és B épületet tatarozni, az ajtókat és a villanyhálózatot cserélni, a burkolatokat javítani, a baromfi ólakat újjáépíteni. Az öreghegyi lakóépületet, az utakat és az antennákat javítani.[202] A C épületre tatarozására csak 1950-ben került sor.[203]

Ugyanezt az időszakot jellemezte a Philips cégnél megrendelt adók szereléséhez kapcsolódó saját munkák hosszú sorozata, hiszen a cég a helyben végzendő feladatokat a fehérvári rádiósokkal külön szerződés szerint végeztette el, amiért természetesen külön juttatás járt nekik. A külön szerződés alapján végzett munkáról és a díjáról persze külön jelentések készültek, melyek a személyi iratokban fennmaradtak. 1949. január 28-án például a 12 dolgozó 64 túlórájáért összesen 4224 Ft-ot kapott (5,50 Ft-os órabérrel számolva).[204]

Szinte elrettentő példaként hozom fel az 1949. június havi, Ormos Vilmos által készített üzemgazdasági jelentést, melyben számot adott a Philips cég munkájáról, a sóstói mérőszoba munkaasztalának építéséről, ugyanakkor saját erővel készült el a kezelőasztal huzalozása, megépült az öreghegyi adó akkumulátor szobája, a VII. számú adó karusszeljének fogaskereke, valamint a berendezések átfestése, a sóstói Úrhidai úti kijárat és maga a kapu is. Persze, mindez az éppen aktuális munkaverseny keretében. Ebben az évben folyt a „tízhónapos" (1949. március 1–december 31.) és a Sztálin születésnapjára szervezett munkaverseny. Emellett több héten át 3 embert kötött le az „amerikai szövőlepke hernyóinak hatóság által elrendelt" irtása.[205] Ekkor az üzemben 33 ember dolgozott. A következő évben már zajlott a koreai hét rendezvénysorozata is ugyancsak munkaversennyel díszítve.[206] 1951-ben dúlt a sztahanovista mozgalom: ennek keretében előbb Burján Lajos, majd Czirják Gyula és Szakál János nyerte el a sztahanovista címet.[207] Verseny volt kicsiben és nagyban egyaránt. A fehérvári üzem 1951-ben elnyerte a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium vándorzászlaját. A szép és jó munkáért járó kitüntetéshez a Rádióműszaki Üzemi Vállalat vezetősége és dolgozói táviratban gratuláltak.[208] Az élüzem címért folyó verseny kiértékelésén a II. helyezést érték el, az ünnepségen 1951. július 31-én az egyéni számla adatai szerint a takarékossági versenyben élen járó dolgozókat jutalmazták.[209]

198 MNL FML XXIV. 481. 1–14. doboz.
199 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 1.
200 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 1.
201 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
202 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
203 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
204 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
205 MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
206 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
207 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
208 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
209 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.

A munkaversenyek keretében saját erőből készített berendezések és tartozékok leselejtezett, vagy roncsanyagokból készültek, s ezekkel olykor külföldről beszerezhető berendezéseket tudtak pótolni, ez persze növelte a saját munka értékét. Az ésszerűsítéseket többször újításként is elfogadta a postai hatóság.

Kezdetben a hozzáértő és az új rendszer szempontjából megbízható kezelőszemélyzet is hiányzott. 1945 nyarán fel kellett mérni a hadifogolytáborban lévő, a tényleges katonai szolgálatban lévő, majd külön a stockeraui hadifogolytáborban lévő postai alkalmazottak névsorát. Fontos megjegyezni, hogy az orosz hadifogságból visszatért alkalmazottakat csak 1947-ben tudták munkába állítani.[210] Ugyanebben az évben összeírták az Erdély közigazgatási területén a visszacsatolás után dolgozó postai alkalmazottak ott maradt ingóságait, 1948-ban a Jugoszláviában maradt magyar vagyont.[211] Jelentkezési kötelezettséget írtak elő a visszatért közalkalmazottak számára.[212] Az igazolási eljárások 1945 szeptemberétől a rendszerhű alkalmazottak kiválasztására voltak alkalmasak.[213] A távollevő alkalmazottak családtagjainak ellátása, majd a visszatérők számára fizetési előleg biztosítása is szükségessé vált 1945 szeptemberében.[214]

A munkába állított dolgozók ellátására a telepen parlagon heverő területeket felmérték, és a személyzettől 1945. október 22-ére összegyűjtötték a földhasználati igényeket. 1946. márciusában a területet a 20 jelentkező számára szántóföldi és konyhakerti használatra szétmérték.[215] Ehhez járult a posta csikótelepének 1950-es megszüntetésével használatba vett terület egy része is. A telep kertté alakított területe az idők folyamán növekedett: 1956 januárjában több 300 négyszögöles és kevesebb 200 négyszögöles parcellát a lakóépület mögött, a garázsnál, a Lugosi úti részen, a derítőnél, a kikötőnél és az új trafóháznál mértek ki 36 igénylőnek. A dolgozók ezeket a parcellákat csak Micsurinnak nevezték.[216]

A jegyrendszer valóságában az ellátási ügyek 1951-ben a feladatok élére kerültek. Ügyiratok szóltak a dolgozók kenyérrel, hússal, szappannal, tüzelőanyaggal (pl. csutával!) való ellátásáról. Külön ügy volt a csecsemők szappannal való ellátása, illetve az üzemben szükséges szappan beszerzése. A talpbőr ellátás helyett a talpalási utalványok adásával kísérleteztek.[217] Az alkalmazottak ruhagondjain a munkaköpeny, a munkaruha, a téli védő ruházat és a lábbeli juttatása segített. 1946-ban már januárban rendelkeztek a postatisztek egyenruhájáról, illetve az altisztek és takarítók munkaruhájáról: a vászon munkásöltönyhöz két zubbony, nadrág és bakancs járt, a takarítónők köpenyt és lábbelit kaptak.[218]

Különös küzdelmet vívott Czirják üzemvezető 1951-ben a kiemelt üzemeket megillető közellátási jegyekért. A panaszt a kereskedelmi miniszter elé vitte május 30-án a 32 fehérvári rádiótelepi dolgozó nevében. Indulatosan harcolt a kiemelt közellátási besorolásért, hiszen azt a diósdi és a lakihegyi állomások már megkapták, a fehérvári pedig nem. Nem csak azzal érvelt (buzgó szocialista öntudattal), hogy Fehérvár ugyanolyan munkát végez, tehát ellenzi a megkülönböztetést, hanem valóságos közellátási gondokat ír le: „*Hónapokon át nem láttunk húst az asztalunkon. Ruhánk a munkában szennyeződik, gyermekeink vannak, s annyi szappant sem tudunk szerezni, amennyi az elemi egészségügyi követelmények biztosítására szükséges*".[219]

Jellemzőnek kell tartanunk, hogy az üzemvezetők szintjén nem találkozunk megalapozatlan káderserékkel. Éppen a fontos, ritka híradástechnikai ismeretek szükségessége miatt nem kerülhetett méltatlan intézkedésekre sor: a telepvezetők mindannyian a szakmából, a posta berkeiből kerültek ki, sőt az is jellemző, hogy Székesfehérvárra helyezésük után, az előző vezető áthelyezése, vagy pl. Novák Károly esetében, a nyugdíjazása előtt néhány hónap tanulóidőt is biztosítottak. Novák Károlynak, Huber Istvánnak és Papp Kálmánnak azonban nem kellett gyakorló idő: mindannyian már itt dolgoztak jóval kinevezésük előtt.

A szakma igazi nagy öregének írta le Ormos Gerő Novák Károlyt. Visszafogott, halk szavú, jó szervező volt: „*Mindig egyformán szerény, talán egy kicsit félszeg ember volt, szerette a mértéktartó derűt, szoros barátságot senkivel sem kötött, de ellensége sem volt a közösségben*". Ormos különösen kiemelte, hogy az adó építése idején szorosan együtt tudott dolgozni az akkori üzemvezetővel, Jurcsek Viktorral. Az együttműködés eredményeként értékelte Ormos a nyu-

[210] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[211] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[212] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[213] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[214] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[215] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[216] MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
[217] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[218] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[219] MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.

godt, biztos tudású fiatalemberek kinevelését, a „fehérvári szellemet", melyről híresek voltak az innen elszármazott szakemberek. „*A székesfehérvári adókat születésük órájában ismerte meg, sokat tanult a Telefunken gyár Bergholz nevű szakemberétől… aki akart, sokat tanulhatott tőle.*" Novák szakmai kiválóságát jellemezte a szerző az általa kidolgozott, folyamatokra osztott adókarbantartási módszerrel, s azzal a ténnyel is, hogy megtanította a legényszállón lakó fiataloknak a detektoros rádió építését.[220]

1949-ben különös hír volt, hogy a rádiótelep vezetője, akkor posta főfelügyelői rangban Novák Károly betöltötte 40 éves postaszolgálati idejét „*miután azt 1909. VII. 12-én kezdte meg*". Novák így december végével nyugdíjba vonult.[221] Pályáját még Csepelen kezdte távírászként, onnan helyezték Fehérvárra posta főfelügyelői rangban. Egy 1954-ben készített személyügyi kimutatás szerint Novák 1922-ben került Fehérvárra: „*az üzem első tégláinak lerakásától nyugdíjazásáig, 1950. január 1-ig, mint vezető műszerész, majd mint hivatalvezető, igen jelentősen kivette részét az üzem fejlődésében*".[222] Üzemvezetőként 1947 októberében véglegesítették. Kinevezésével kapcsolatban az a bizonytalanság merül fel, hogy közben Breitner pályázott a diósdi üzemvezetőségre, így tulajdonképpen csak 1947 októberében nyugodott meg a helyzet.[223] 1950 elejével kinevezett utódát, Czirják Gyula műszaki segédellenőrt már az előző év októberében átirányították a rádióállomások közvetítő hivatala állományából.[224]

Érdekesség, hogy a hivatalvezető egyben a rádiótelep „*kincstári postaházának házgondnoka*" is volt. Novák Károly és hivatalvezető utóda, Czirják Gyula is végezte ezt a feladatot. Czirják házgondnoki megbízásában a postai szabályzatban előírt juttatást a terület alapján állapították meg: felügyeletéhez tartozott a hasznos padlóterületként (adóépület, lakóházak, garázs, kiszolgáló épületek) számba vett 5044 négyzetméter és a 96 katasztrális holdas terület. Az általános rendtartási feladatok részletes leírásakor a számvevőség évi 500 Ft-ban állapította meg járandóságát.[225] A terület, az ingatlanok és a tartozékok átadására a felettes hatóság jelenlétében került sor 1950. január 24-én. Az átadáskor azonban Czirják megjegyezte, hogy semmilyen dokumentum nem állt rendelkezésre, hiszen „*a háborús események következtében az ingatlanokra vonatkozó irattárunk teljesen megsemmisült*".[226] Részben ezen iratok pótlására készült el 1950 decemberére a területen található 1919–1944 között épült ingatlanok felmérése, melynek értékét az újraépítés akkori költségeivel számolták ki. Ilyen módon a sóstói telep ingatlanai több mint négymillió Ft-ot értek, az öreghegyi telep ingatlanai (adó, lakóépület, transzformátorház, ólak) pedig megközelítették az egymillió Ft-ot.[227] Mint házgondnoknak, Czirjáknak is a háború utáni tatarozások elmaradása miatt kellett leveleznie. 1950. augusztus 20-án kelt levelében a korban szokásos frazeológiával érvelt: „*Kérem a vállalat vezetőségét, hogy mérlegelje azt, hogy a sóstói rádióállomás lakóépületein az ostrom után semmiféle javításokat nem végeztek, és az itt lakó dolgozók háttérbe szorultak a többi rádióállomáson dolgozó szaktársaikkal szemben.*"[228]

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Rádióműszaki Vállalat, s így a hozzá tartozó üzemek szóhasználatában, a megszólításokban csak a szaktárs kifejezés fordult elő 1956 előtt: szaktárs volt az üzemvezető és a vállalat igazgatója, valamint az órabéres alkalmazott, és a takarítónő is. 1957 elején, éppen az 1956-os eseményekről számot adva azonban elkezdődött az elvtársozás már január 20-án.[229] Egymás között továbbra is szaktársnak nevezték egymást, felfelé (még a postán belül is), a városi és tanácsi ranglétrán is elvtárs volt a megszólítás.

Valamennyire ide tartozik, hogy 1949. május 12-én a vállalat felsőbb utasítására felmérték a párttagokat a fehérvári telepen. Novák Károly kimutatása öt MDP tagot jelzett: ketten közülük asztalos mesterek, ketten antennakezelők, és egy hivatali dolgozó volt.[230] Ugyanebben az évben a dolgozói létszám 33 fő volt. Az iratokból más, a párttagságra kifejezetten vonatkozó adat nem maradt fenn.

A szolgálati lakások igénybe vételét a felettes hatóság engedélyezte, az időről-időre szükségessé váló tatarozást, modernizálást (pl. fürdőszobák kialakítása és felszerelése), illetve a lakások számának növelése költségvetési feladat volt. Ám, mint láttuk a rendtartás, a már nem itt dolgozók kiköltöztetése, a helyieké. A szolgálati lakásban lakók természetesen bért fizettek. 1950-ben a 18 bérlő (5 darab háromszobás, 21 darab kétszobás és 3 darab egyszobás) lakásért 345 Ft 50 fillért fizetett. A bérlők között volt a közben megszűnt csikótelep vezetője (Fluck, majd özvegye),

220 ORMOS 1964a.
221 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
222 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
223 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
224 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
225 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
226 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
227 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
228 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
229 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
230 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.

a régi (Novák) és az új (Czirják) üzemvezető, valamint a csikótelep helyén kialakított Járműtelephez tartozó két gépkocsivezető is.[231] Novák 1957-ben adta át szolgálati lakását.[232] A házgondnokok jelen voltak a lakások átadásánál, a jogcím megszűnése után nehéz feladatuk volt a régi bérlő számára lehetőleg lakást szerezni a Városi Tanácstól. Ilyenkor számított az, hogy a sóstói házgondnok sokáig egyben az üzemvezető volt. Ugyancsak üzemvezetőként kilincselt 1959-ben Czirják Gyula azért, hogy egy feleslegessé vált raktár és egy legénységi szállás összenyitásával szoba-konyhás szolgálati lakást alakíthassanak ki. A nagy lakásínségre és a közelgő télre hivatkozott.[233]

4.1. Zajgenerátorral a békéért

Zavaró adásokkal már a II. világháború alatt találkozhatott a szakember-gárda. Ha minden igaz, a németek kezdték Moszkva és a BBC műsorának zavarásával, vagy fordítva. Az ellenséges zavarás már 1941-ben a magyar postánál is előfordult, rendszeressé az Amerika Hangja zavarása vált 1944-ben: Lakihegyről zavarták a Szalonikiből sugárzott műsort (Balás B. Dénes szerint a Kolozsvárról visszahozott Telefunken adóval).[234]

A zavarás a szocialista tábor igazi jellemzőjévé a II. világháború befejezése, s különösen a hidegháború viszonyai között vált, bár ekkor sem volt kizárólagos fegyver. Tulajdonképpen a világvevő készülékek vásárlásának és gyártásának tiltása, illetve a néprádiók rendszerének erőltetése (még a ráfordítható anyagiak hiányában is) valamiféle zavarás volt,[235] és egyébként ez a rendszer lényegéből fakadt. Ahogy az is, hogy súlyosan kriminalizálta a rendszer az „ellenséges" adók hallgatását: büntetőjogi, adminisztratív intézkedésekkel a csoportos hallgatás miatt súlyos államellenes tényállások is előfordultak, s ezek persze hangos nyilvánosságot kaptak.[236]

Az alaphangot a Szovjetunió adta meg, hiszen 1948-tól az Amerika Hangja mellett a BBC adását is zavarták, illetve minden olyan adót (pl. Vatikán, Párizs, Madrid, sőt Ankara is) amely magyar híreket adott. Igazi össztűz az 1950-től jelentkező Szabad Európa Rádió adásaira irányult. Az újfajta kelet-európai internacionalista együttműködés jelentős technikai teljesítménnyel zavaró hálózatot hozott létre, melyben elsősorban a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország vett részt Magyarország mellett. Az akció mélyén magyar vonatkozásban valamiféle bartelügylet is felsejlett. A „békeműsor" adásának sugárzásáért a Szovjetunió fizetett Magyarországnak. A magyar vezetők viszont nagyon elcsodálkoztak, amikor a magyar adások zavarásáért a Szovjetunió már 1952 decemberében benyújtotta a számlát: 1952-re több mint 3 millió rubelt fizettünk.[237]

A felkészülés természetesen Magyarországon is megkezdődött: mindenféle és bármilyen adóval (pl. a Belügyminisztérium állomásaival), az azonban jól látható, hogy a komoly felkészülés után kialakított országos zavaró rendszer gerincét a postai rádióállomások alkották, kialakításuk maga is jelentős technikai teljesítmény volt.[238] Kezdetben a postai állomások két eminense Székesfehérvár és Szolnok volt.

A székesfehérvári rádiótelepre elsőként 1948-ban telepítettek egy Standard Rt.-nél gyártott 1 kilowattos adót, amely a zavaró hangot forgó tárcsával állította elő és ezzel együtt az adó azonosító jelét továbbította. Még ebben az évben kiderült, hogy nagyobb kapacitásra van szükség: 3 darab rövid- és 3 darab hosszúhullámú 15 kilowattos adót rendeltek a Philips cégtől, melyekbe már beépítették a zavaráshoz szükséges frekvencia moduláló áramkört.[239] A levéltári adatokból valószínűsíthető, hogy a zavarási célról az itteni szakemberek az építés idején még nem igazán tudhattak, sőt az is lehetséges, hogy a hat új adót a távírószolgálatban használták, s a zavarásra csak az újabb 4 darab 15 kilowattos adót állították be. 1952-re bizonyossá vált, hogy az itt és Szolnokon beállított szovjet gyártmányú VCSD-adók a BHG gyártmányú végfokozattal eleve a zavarásra álltak rá.[240] Erre a célra persze Fehérváron is újabb három rombuszantennát és négy, Nagyenyenkó-féle szögletantennát kellett telepíteni.[241] Miután a nagyobb teljesítményű adók nem a helyi zavarásra voltak alkalmasak, életbe lépett a szocialista tábor között gondosan eltervezett munkamegosztás: a magyar zavaró adók átsugároztak Szlovákiába vagy a Szovjetunióba, s az ottani nyugati adást zavarták, onnan pedig ide sugározták a zavaró jelet. Az adók száma is szaporodott, idővel ezeket öt zavaró központ

231 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
232 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
233 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
234 BALÁS B. 2009, 301.
235 RÉVÉSZ 1996, 10–14.
236 RÉVÉSZ 2002.
237 RÉVÉSZ 1996, 14.
238 BALÁS B. 2009, 303.
239 BALÁS B. 2009, 302.
240 BALÁS B. 2009, 304–305.
241 PAPP 1994a, 6.

alá rendelték, s ezek közvetlen kapcsolatban álltak egymással. A koordináló szerepet a 118. számú speciális postahivatal látta el. Középhullámon minden adónak be kellett kapcsolódni a zavarásba, a műsorszóró adók éjszakai adásszünetük idején ugyanúgy zavartak, mint a többiek. Minden modernizálás természetesen a SZER fejlesztéseivel állt kapcsolatban.[242]

A rejtjelesen „II-es adásoknak" nevezett adóberendezések Sóstón az alagsorba kerültek. Papp Kálmán még jól emlékszik, hogy ezeket itt „alvilágnak" nevezték. „*Szinte az összes postai rádióállomáson elrendelték a budapesti OTI toronytól Nyíregyházáig, közép és rövidhullámon. Rövidhullámon Fehérvár mellett ugyancsak négy adóval és a hozzájuk tartozó antennákkal Szolnokon is zavartak. Ott is a pincében működtek a zavaró adók, és még inkább pokoli hely volt, mint a fehérvári: iszonyú zajban dühöngött a hidegháború*".[243] A zavarást 1964-ig kellett fenntartani, de a berendezések maradtak, így az 1968-as csehszlovákiai események miatt újra lehetett, és persze kellett is működtetni. 1979-ben szerelték le a zajgenerátorokat.[244] „*Ehhez meg kellett halnia a moszkvai referensnek, halála után derült ki ugyanis, hogy már több éve leállíthattuk volna*" – mondta Papp Kálmán.[245]

Czirják Gyula 1957-es tájékoztatója is szól a zavarásról, „fedő adásnak" nevezve. „1*952–1956. október 23-ig az úgynevezett fedő adásokkal is foglalkoztunk, az ellenséges propaganda adások ellensúlyozására. A fenti időpontban ezt az adást leállítottuk utasításra. Jelenleg nem dolgozunk ezen az adásmódon, de energia sem áll rendelkezésre.*"[246] Czirják a jelentés idejében valószínűleg az igazságot írta le az adások pillanatnyi megszűnéséről.

4.2. Munkahelyi programok az 50-es években

Az egyre nagyobb igénybevétel 1954-re a három műszakos munkabeosztást tette szükségessé. A sóstói állomáson ekkor működő 13 adó, valamint a távíró- és modulációs vonalakat, illetve a távbeszélő központot irányító kezelőasztal üzemeltetésére három műszakban 8, azaz 24 szakemberrel és egy beugróval (a szabadságosok és betegek pótlására) számoltak, de csak 23 ember állt rendelkezésre.[247]

1951 januárjában a vállalat elindította a szakemberek tapasztalatcseréjét. Januárban Diósdon, márciusban Lakihegyen jártak a többi állomás küldöttségei 3–4 fővel. Februárban Székesfehérvárra látogattak Szolnok, Lakihegy, Diósd és a budafoki repülőtér szakemberei. A Novák Károly elvei alapján kidolgozott preventív vizsgálati módszert tanulmányozták. A sajtótudósítóvá kinevezett Ormos Vilmos cikkeiből tudjuk, hogy február 9-én a két üzemet mutatták be (különös tekintettel az egyéni újításokra), majd az összefoglaló előadásokat és az értékelő beszélgetést Sóstón, a kultúrhelyiségben tartották. Részt vett és előadást tartott a vállalat igazgatója, Susánszky László is, aki a hatásfok kérdését különösen a résztvevők figyelmébe ajánlotta, s mindenkit biztosított, hogy a hatásfok javítására irányuló újításokat a vállalat mindenben támogatja.[248]

Érkeztek is Fehérvárról az újítási javaslatok olyan szép számmal, hogy könnyebb lenne azok nevét meghatározni, akik nem adtak le újítási javaslatot.

A sóstói szépen berendezett kultúrteremről ugyancsak 1951 januárjában kapunk hírt. 19-én a nagyszabású kultúrprogram első alkalmára került sor az atom energiáról és az emberiség kultúrtörténetéről tartott előadásokkal, melyet a dolgozók családtagjai is érdeklődve hallgattak.[249]

1954-ben valószínűleg csak a fehérvári rádiósok emlékeztek meg az itteni telep fennállásának 30 éves jubileumáról. Május 22-én az ünnepséget a kultúrteremben és a parkban tartották. A terem díszítéséhez és a műsorra szerződtetett zenekar kifizetéséhez 700 Ft-ot kértek a vállalattól, míg a büfé költségéhez csak utólagos elszámolásra kértek kölcsön 4 ezer Ft-ot. A büfé tehát nem volt ingyen, utólag el kellett számolni a bevétellel.[250]

---

242 BALÁS B. 2009, 305–311.
243 Papp Kálmán visszaemlékezése 2020. december 13.
244 ZSOHÁR 2006, 99; BALÁS B. 2009, 311–312.
245 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020.december 13.
246 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
247 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.
248 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
249 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
250 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 10.

5. A Csinn-Bumm Cirkusznak vége, de a Csili-Csala Csodái még folytatódnak

A furcsának tűnő alcímet a Magyar Rádió műsorújságait böngészve alakítottam ki. Valóban: az 1956 előtt nagyon sikeres műsorok egy része megszűnt, néhány azonban folytatódott. Így történt a jelzett gyermekműsorokkal.

Érdekes kérdés, hogy hogyan, mennyire és mikor vett részt a rádiótelep a Vörösmarty Rádió szervezésében és szolgáltatásában. A levéltári források kétféle tájékoztatást adnak: egyrészt az üzemnaplók jelzik, hogy mely napokon folyt a forradalmi műsorszóró rádió adása a rádiótelep biztosította berendezéssel, illetve vonalukon. Másrészt azonban látni fogjuk, hogy természetesen a műsorszórás szervezeti, tartalmi és személyi kérdéseitől mereven elzárkóztak, sőt a tartalmi vonatkozások, azaz a forradalmi jelleg miatt a későbbi beszámolók igyekeztek elkenni az adás fontosságát, kisebbíteni a rádiótelep szerepét. Így persze fontos azt is látni, hogy az üzem és a köztörténeti adatok között ellentmondások vannak, többek között a Vörösmarty Rádió adásainak kezdése és megszűnése esetében is. Ezek jelzik, hogy további kutatásokra van szükség, tehát itt most csupán a rádiótelep vonatkozó adatait ismertetem. Elég most nekünk a levéltári forrásokból kiolvasható ellentmondás vizsgálata!

Czirják Gyula üzemvezető 1957 januárjában az MSZMP megyei szervezetének írott anyagában (Hankó elvtárs kezeihez) Vörösmarty Rádióval kapcsolatban így fogalmazott: „*1956. október 29–1956. november 3-áig az egyik hosszúhullámú adóval a Vörösmarty Rádió adását sugároztuk, majd 1956. november 8-ig szüneteltettük, s ismét elkezdtük a műsor sugárzását.*" A szövegben általában szól a műsorszórásról, de jótékonyan takarja azt, hogy november 8. után valóban a Vörösmarty Rádió szólt-e.[251]

Ezzel ellentétben úgy tudtuk, hogy 1956-ban az átszerelt középhullámú adó sugározta a helyi forradalmi *Vörösmarty Rádió* adását. A 379 méteres középhullámon indított adást Könczöl Imre főszerkesztő vezette. A városházán, majd a Petőfi utcában a főposta épületében alakítottak ki stúdiót: szignálja a *Szózat* első két sora volt. Műszaki vezetőként Zoltán Tibor dolgozott.[252]

Ezzel részben összecseng Czirják Gyula 1957. áprilisi számadása az 1956-os eseményekről. Október 29-i feljegyzésében a következők szerepeltek: „*11,00 órakor a közeli Motorjavító vállalattól 50 tagú munkásküldöttség jött, mejből* [sic!] *10 tag bejött az üzembe, hogy tárgyaljon velünk középhullámú műsoradó üzembe helyezése céljából. Tekintettel arra, hogy a küldöttség a kérését már úgy terjesztette elő, hogy vállaljuk-e egy adó üzembe helyezését vagy pedig ők helyeznek egyet üzembe, a berendezések megóvása érdekében inkább vállaltuk, mert így biztonságosabbnak láttuk azt, hogy az üzem a régi személyzet kezében marad. Kikötésünk az volt, hogy a sugárzott műsorért mi felelősséget nem vállalunk és a stúdió üzembe helyezését sem vállaljuk. A posta távbeszélő részlege a vonalakat kiépítette és este 21,30-kor az ideiglenes stúdió megkezdte műsoradását a 379 mtr. hullámhosszon*".[253]

Nem sok szó esik az 1956-os eseményekről az iratokban: a Vörösmarty adó kivételével, a városiakról pedig semmi. A korabeli kevés irat, valamint az 1957 első felében, a forradalmi eseményekre visszatérő összegző jelentés több ellentmondást tartalmaz. Az ellentétes adatokat kontrollálni utólag nem tudom, csak közlöm azokat.

Az üzemnaplók Czirják jelentésével ellentétben a Vörösmarty Rádió adását 1956. november elején jelzik először, és december 15-én utoljára. Viszonylag folyamatosan, naponta, kétnaponta jelentkezett november 19-től december 7-ig. Novemberi üzemideje 82,5 óra volt.[254]

Október 25-én az üzemnapló jelezte, hogy az üzemközponttal megszakadt az összeköttetés, a távíró vonal nem üzemelt, csak az erősítőkön és telefonon sikerült kapcsolatot létesíteni.[255] November 2-án külön telefonvonalat építettek a Vörösmarty stúdiójához, a vonalat pedig csak a „*fehérvári erősítőt közvetlenre kapcsolva*" működtették.

November 4-én az üzem leállt, szovjet katonai alakulatok vették át az őrzést. A személyzetnek az üzemet el kellett hagyni. November 8-án újból beléphettek, a helyiségeket és a berendezést a katonák visszaadták, és „*engedélyt adtak a munka felvételére*"[256] A terület katonai őrzése azonban nem szűnt meg, a szovjet őröket november 20-ától rendőrök váltották. November 27-étől az adó céljául a Kossuth Rádió műsorának sugárzását írták elő. November 23-tól a Vörösmarty Rádió adását egy mellékállomásra kötötték át, december 15. után megszűnt.[257] A személyzet házi feladata a berendezések leltározása volt december végéig: gondolkodni nem kellett.

---

251 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
252 DEMETER 2020, 43.
253 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
254 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 20. kötet.
255 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 19. kötet.
256 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 19. kötet.
257 MNL FML XXIV. 481. 1–9. doboz. 19. kötet.

Már az 1956. november végén készült jegyzőkönyvek természetesen ezekből a leltárívekből dolgoztak. Számot adtak anyagok, eszközök hiányáról, a pénztár hiányáról, illetve a lakásokban, elsősorban a legénységi szálláson mutatkozó hiányokról. 1956. november 24-én már megnyugodva közlik: „*a forradalmi cselekmények következtében előállott harci cselekmények alatt az üzem sóstói és öreghegyi rádióállomás berendezései épségben maradtak és az üzemeltetést rögtön megkezdhették az üzemi helyiségek visszaadása után*".[258] A leltározás nehézségeként jegyzik meg 4 munkatárs eltűnését. Négyüket 1957. január 7-én disszidáltként az állományból törölték.[259]

1956 végén számot adtak arról is, hogy az éppen bevonultatott katonák tömegesen tértek haza a forradalom alatt. A károk felmérésében és a javításokban dolgoznak, de hosszabb távon el kell őket helyezni. Leszerelt katonaként jelentkezett és segélyt kért 1956. december 5-én Borszuk Endre, Árkovics Miklós, Németh László és Tóth László. Az állomás leszögezte, hogy akár Fehérváron is dolgozhatnak, ha pótolja a központ az elveszett szerszámkészletet, a központi javításokba is bekapcsolódhatnak.[260] A szerszámkészlet pusztulását 80%-ban állapították meg, s ez az arány a karbantartást szinte lehetetlenné tette.

1956. december elején az elveszett eszközökről „*az orosz katonaságtól kapott …átvételi elismervényt*" említettek.[261] 1957 januárjában az üzemvezető azt jelentette, hogy „*személyes közbenjárásomra a Szovjet Katonai Parnál* [sic!] *egyes állóeszközöket sikerült visszaszerezni*".[262] A következő hónapban kaptak vissza a szovjet katonai alakulattól egy jelentős berendezést: „*egy SFR típusú távíró- műsor vevő készüléket*".[263]

Már 1956. november 22-én rendelkezett a közlekedési minisztériumi központ arról, hogy a forradalmi események időszakától november 10-éig hogyan lehet és kell elszámolni a béreket. Az alapelv az volt, hogy aki munkát végzett, vagy az események miatt nem tudott dolgozni, és erre az időre távolmaradásának indokait elfogadták, kapjon fizetést az októberi időszakra. A novemberi szakaszra ugyanígy határoztak, ám, aki önhibájából nem végzett munkát (távollétének indokait nem fogadták el, illetve sztrájkolt) ezekre a napokra bért nem kaphatott, ha utána munkába állt, ezeket a napokat levonták.[264]

A szervezet munkástanácsának öt tagú vezetőségét 1956. december 13-án választották meg. Az üzem létszáma száz fő alatt volt, így csak vezetőséget kellett választani (Szakál, Ormos, Szabó, Csondor, Röchlich), illetve közülük három tagot a vállalat központi tanácsába delegáltak (Szakál János, Csondor Ferenc, Ormos Vilmos).[265]

1957. január 29-én a postafőosztály jelezte, hogy vannak postai üzemek, amelyek saját hatáskörben kérnek segélyeket külföldi postáktól. Ezt erélyesen tiltották, miután „*az ilyen eljárás zavarja a szervezett segélyezést, s az esetlegesen igazságtalan szétosztás ellentéteket eredményezhet a dolgozók között*".[266]

Czirják Gyula üzemvezető 1957. április 5-én készített hosszú, a körülményeket részletesen ismertető, három oldalas jelentést a Posta Rádióműszaki Hivatala számára.[267] A késői időpont persze elvileg lehetővé tette a körülmények pontos feltárását, ugyanakkor valószínűleg a közben terjengő rémhírek is beszivárogtak a szövegbe. Nem valószínű, hogy valamit is megtudhatunk arról, hogy ki lett volna tűzve „*az üzemben dolgozó kommunisták kivégzése*", az azonban bizonyos, hogy „*a párttagok ellen valami készülőben*" volt[268]. Czirják egyes szám harmadik személyben szól önmagáról, mint felelős üzemvezetőről. A beszámoló forrását a Sóstói és Öreghegyi adók üzemnaplóiban, valamint saját följegyzéseiben jelölte meg. Az adót október 24-én hajnalban állították le, hiszen – akkor üzemzavarnak tűnt ugyan – a rövidhullámú közvetítés és a központtal való összeköttetés megszakadt. A II. adás (azaz a zavarás) közvetítését 26-án maguk állították le engedéllyel, hiszen felmerült hogy az adással esetleg rontanak a helyzeten. Saját helyzetük is rossz volt: két rendőr ragadt az üzemben, azokat élelmezni kellett, ugyanis nem tudták őket leváltani. Az üzemi forradalmi Nemzeti Tanács október 27-én alakult meg Szakál János elnökletével, két nappal később a küldöttek beszámolóit hallgatták meg. Az üzemvezető kezdeményezésére az üzemi forradalmi és a szakszervezeti bizottság is nyilatkozott arról, hogy megbíznak-e az üzemvezetőben. A bizottsági vezetők a bizalom mellett nyilatkoztak, de az ügyek intézéséről beszámolót kértek.

---

258 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
259 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
260 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
261 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
262 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
263 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
264 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
265 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
266 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
267 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
268 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.

A károk sorozata október 29-én kezdődött: ekkor az öreghegyi adó új szivattyús kútjának motorját ellopták.

Október 30-án a Népfront Nemzeti Bizottsága megvizsgáltatta az adó őrzését, s estére egy honvéd századot vezényeltek ki tüzérséggel. A honvéd egység másnap egy tizedest küldött ki, aki az ávós és MDP-tagok felől érdeklődött. November elsején az öreghegyi adó őrzését is megerősítették: hat katona őrködött.

November elsejével kapcsolatosan a beszámoló két dolgot említett az adásról: a stúdió kérésére rövidhullámon közvetítették Nagy Imre beszédét (tehát a parlamentből közvetített Szabad Kossuth Rádió műsorát), illetve azt, hogy további intézkedésig a Kossuth műsorát adják. Helyesen mutatnak rá, hogy a zenei vonal gyengesége miatt ezt „vonalon" tudták közvetíteni, a további pontosítások (melyik beszéd, melyik adó) azonban elmaradtak.

Sóstón november 4-én hajnalban jelentek meg a kapu előtt, illetve már az adóépületben az oroszok. A személyzetnek el kellett hagynia az adót, mindenféle összeköttetés megszűnt. Öreghegy adóépületét még 5-én megszállta egy felfegyverzett magyar forradalmi egység – a beszámoló szerint suhancok –, ám felszólításuknak a dolgozók nem tettek eleget, nem adták át az adót. A vita végén a csapatot egy öreghegyi pincébe borozni hívták, fegyvereiket a tóba szórták. Délutánra itt is megjelentek a orosz csapatok, ők aztán el tudták érni, hogy az adót a személyzet elhagyja.

A sóstói telepet az orosz őrség november 7-én, az öreghegyit 12-én hagyta el, mindkét adót üzemeltetési paranccsal adták át. A közben eltelt napokban kiderültek a károk (műszerek, írógépek, készülékek és szerszámok tűntek el), amelyek visszaadásáról az üzemvezető a szovjet katonai parancsnokságon próbált intézkedni, némi sikerrel. Az iktatókönyv elején megjegyzik, hogy „*ügyiratok hiányoznak, az 1956. októberi események következtében megsemmisültek.*"[269]

6. Fejlesztések az igények vonzásában

A Marokkó–Kína irányú adás kiépítését az 1950-es évek végén a megrendelők igényei erőteljesen követelték. Erről részletesen szólt több fórumon Dósa György. „*Az ötvenes évek végén a nemzetközi rádiótávíró összeköttetéseink száma elérte a tizenhatot, ezen belül a rádiótávíró forgalom mennyisége is jelentősen felfutott. Ugyancsak fokozatosan növekedtek az MTI sugárzások is. Ezen szolgáltatásokat a székesfehérvári rádióállomás 15 kW-os Philips adói bonyolították le, részben hosszúhullámon, de túlnyomórészt rövidhullámon*". A munkát szaporította az idegen- és magyar nyelvű műsorszórás is. Dósa György, a projekt felelőse mindezt így összegezte. „*1957 elején konkrét igényként jelentkezett Tanger és Peking felé postai- és MTI rádiótávíró összeköttetések létrehozása. A Tanger-i (Marokkó) összeköttetés nagyon fontos viszonylat volt, miután a Tanger-i Nemzetközi Kommunikációs Központon keresztül bonyolódott le az afrikai tranzitforgalmazás túlnyomó része, valamint Dél- és Közép-Amerika felé is ez végezte a nemzetközi tranzit forgalmazás bizonyos részét*".[270]

Dósa György erről a fehérvári munkájáról hosszan beszélt a Puskás Televízió Életutak és a magyar távközlés története című sorozatában.[271] Kiemelte, hogy saját számításai, tervei mellett a sikerben jó részt vállalt a fehérvári üzemvezető: Czirják Gyula sokrétű támogatása, Csondor nagyantennás, és Szőllősi adós csoportvezető részvétele. „*Az állomásvezető, Czirják mondta, hogy van három torony, amire lehet két antennát szerelni. Csondorék építették, három hónap alatt elkészült. Az adóberendezést Szőllősi csoportvezető vezetésével építették át*".

A megváltozott igényekhez újfajta antennákkal, új tápvonalrendszerrel, illetve 17–21 MHz-es frekvenciatartomány használatával lehetett alkalmazkodni: tehát két irányváltós síkantenna, és 600 ohm-os tápvonal készült el 1958-ra, ez év szeptemberében – elsőként a tangeri kapcsolattal – az újjáalakított adóberendezés megkezdte az adást (hívójele: HGX). A Posta Központi Távíróhivatalához fordultak az üzembe helyezés után.[272] „*Az 1958. szeptember 11-én a forgalomnak véglegesen átadott HGX hívójelű 21,8 Mc/s. frekvenciasávban FSK üzemmódban üzemeltetett 15kw. teljesítményű rövidhullámú adó és irányított antenna kiértékeléséhez szíves támogatásukra van szükségünk.*" Kérdéseikre választ a szeptember 11–18. közötti adások vételével kapcsolatban vártak: milyen visszajelzések érkeztek, mely más adók vették az adásokat. A válaszok ismeretében tudnak ugyanis továbblépni, – írta az üzemvezető – sőt bizonyos körülményeket a szolgáltatások kérőinek is tudniuk kell. „*Az adóállomástól minden esetben kérjék az antenna megfelelő irányba való beállítását. Ha délkeleti irányba kívánnak adni Tanger felé, ha északkeleti irányba kívánnak adni Peking felé. Ha az adó üzemben van és úgy kell irányt váltani, akkor legalább 10 perc üzemszünet szükséges az átváltáshoz, mert az irányváltás az üzemi épülettől 300 méterre van.*" Az üzemvezető ugyanakkor saját tapasztalatait is hozzáfűzte: „*Bátorkodom megemlíteni,*

[269] MNL FML XXIV. 481. 13–14. doboz. 13.
[270] DÓSA 2009, 46.
[271] DÓSA interjú 2009.
[272] MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.

hogy a HGX a délamerikai államok [sic!] *felé, Tangernek irányítva használható lesz, míg Peking felé irányítva Japánnal való összeköttetésre is használható lesz.*"

Jelentős fejlesztések az adónál is jelentős munkaügyi változásokkal jártak. 1959 nyarán műszaki vizsgálattal összekapcsolva szakmai vizsgát is szerveztek a csoportvezetőknek. A vizsgai eredmények következtében megváltoztatták a csoportvezetői kinevezéseket, kettőt visszavontak, helyettük Márky Andor és ifj. Németh Sándor megbízását javasolták. A sóstói üzem három csoportját ezután Németh, Márky és Miklós Károly vezette, Öreghegyen Füzes Kálmán, Gyimesi József és Ormos Vilmos maradt a csoportvezető. Változás gyakran aszerint következett, hogy valaki végzettséget szerzett. 1963-ban Árkovics Miklós felsőfokú ipari technikusi oklevelet szerzett. Öreghegyen 1963-ban a három főcsoportvezető Árkovics, Márky és Szakál János lett.[273] (Árkovics 1975–1982 között üzemvezető volt.)

A sóstói rádióállomás fejlesztése az 1960-as években új hazai gyártású adók telepítésével folytatódott. A fejlesztést rövidhullámon a távíróforgalom javítása, hosszúhullámon pedig a Magyar Távirati Iroda belföldi hírszolgálatának ellátása indokolta. 1961–62-ben tehát újabb adótelepítés történt. „*Ezek 5 kilowattos VATEG gyártmányú rövidhullámú adók voltak, mobil műantenna tartozott hozzájuk. Az elgőzöltetéses hűtési rendszer kiépítése az MTI belföldi hírszolgálatát végző hosszúhullámú adónál történt meg Magyarországon elsőként. Ezzel az adó teljesítménye 15 kilowattról 30-ra nőtt.*"[274] Dósa György emlékei szerint is ez az újdonság ismét Fehérvár elsőségét jelzi. „*Magyarországon az első elgőzöltetés alapú hűtéssel ellátott adóberendezés 1961 tavaszán a Székesfehérvár-Sóstó Rádióállomáson kezdte meg üzemét. Az átalakított adóberendezés 30 kW teljesítményű hosszúhullámú kommunikációs adóberendezés volt*". A hazai fejlesztésű és gyártású adócsöveket a Magyar Adócsőgyár gyártotta, és a BHG építette be.[275]

Ezek a fejlesztések már a sóstói üzem területének bővítésével valósulhattak meg. 1963-ban több mint 78 katasztrális holdat jogilag a telephez csatoltak, azt a Magyar Állam tulajdonába és a Posta Rádió és Televízió Műszaki Igazgatóság kezelésébe adták. Megjegyzésként szerepelt, hogy a terület nagy részét a rádiótelep már eddig is használta, sőt be is kerítette, további célja a terület újabb bővítése.[276] A bővítési folyamat Burján Lajos (1961–1964), majd Huber István (1964–1975) üzemvezetése alatt valósult meg *(14. kép)*.

Az új automata hangolású kommunikációs berendezéseket, három Marconi-EMV adót 1972-ben és 1975-76-ban szerelték fel. 1974-ben újdonságként jelentek meg a sóstói antennaparkban a forgatható és dönthető szélessávú logperiódikus (logaritmikusan periódikus, rövidítve logper) antennák.[277] A magyar távközlés úttörőivel készített interjúban Dósa György ezzel kapcsolatosan is nyilatkozott. „*Ezeket a svédektől vettük, Fehérváron csak ezt szerelhettük fel, mivel a helyhiány miatt az irányítható antennák közül a síkantennát, vagy a rombuszantennát már nem lehetett.*" Az akkor legmodernebb logper, billenthető és forgatható antennák az 1990-es évekig kiválóan működtek. „*Újabb fejlesztést és új feladatot jelentett 1976-tól a magyar Duna-tengerhajózás és a Külügyminisztérium, valamint az MTI kommunikációs igényeinek kielégítése. Önálló adókkal ezt az igénybevételt már nem bírták, így szorultak a posta szolgáltatására*". 1978-ban újabb adók épültek: logper és körsugárzó antennákkal. „*Diósdon egyet építettünk műsorszórásra, Fehérváron kettőt*" – mondta Dósa György.[278] Így vált lehetővé a MAHART különböző tengereken és óceánokon közlekedő hajóival a távíró- és beszéd kapcsolat. (Ez SSB kapcsolat volt.)[279] *(12–13. kép)*

Öreghegyen az új 22 méteres antennatartók, fa nyelves oszlopok megépítése után vízszintes dipólantennákat szereltek fel az állomás dolgozói *(21. kép)*. Az új antennarendszer tervezése Győry Tibor, Kiss Lajos és Dósa György munkája volt, a kivitelezést a helyiek: Szakál János, és a két antennás, Csondor Ferenc és Tihanyi Bálint végezték. 1957-től itt bonyolódott napi 10–12 órában az európai, közel-keleti, észak-afrikai és pekingi rádiótávíró forgalom,[280] már nem Morse kódon, hanem FSK üzemmódban, telex kóddal. Az itteni berendezéseket még egy évtizedig korszerűsítették, a 70-es évekre viszont már elavultak. A kezelők nagy sajnálatára az üzem 1981 áprilisában megszűnt, berendezéseit lebontották,[281] az épületben azonban ezután is rádiós munka folyt és folyik.

[273] MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
[274] Papp Kámán visszaemlékezése, 2020. december 13.
[275] DÓSA 2000, 69.
[276] MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
[277] POSTAMÉRNÖKI 1991, 237.
[278] DÓSA interjú 2009.
[279] Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. december 13.
[280] DÓSA 2007b, 170.
[281] POSTAMÉRNÖKI 1991, 234–235.

Papp Kálmán az 1970-es éveket határkőnek tekinti: addig nagy arányú és sokféle fejlesztést kapott a fehérvári adó. Ezzel végződött a „csináld magad" korszak: a fejlesztési alap átadásával saját üzemünk is segítette a fejlesztéseket. Az 1980-as évek fejlesztéseit a Kossuth Adó műsorának határon túli magyarok számára való sugárzása indukálta. Ebben a jászberényi adó ideiglenes szerepe után az évtized végén vállalt szerepet a fehérvári adóállomás. Az 1988-ban felavatott két BBC adóval (a Brown-Boveri svájci cég gyártmánya) ismét világszínvonalú technika érkezett Fehérvárra,[282] hiszen az ekkor elérhető legmodernebb (PSM modulátoros) 100 kilowattos adókat építettek be.[283] „*Tele voltak mikroprocesszorokkal, s már belépett a számítógépes vezérlés is.*"[284] Ez az adó a Kossuth műsorát 1000 km-es körzetben sugározta. Az antenna- és tápvonalrendszer kiépítésével együtt az egész energiarendszert is megújították.[285]

Bezárult tehát a kör. Akárcsak az 1920-as években a világszínvonalú technika megjelenése és 1927-ben az amerikai kapcsolat létrehozása fűződött a fehérvári adóhoz, 60 évvel később is ezek jellemezték.

Újdonságként most a rádióamatőrökkel való együttműködés jelent meg. 1986-ban Fa Nándor és Gál József világkerülő vitorlás útját a sóstói állomásra befogadott Videoton Rádióklub operátorai kísérték. Papp Kálmán emlegeti is: „*Én előbb láttam Gál Józsi gyerekét, mint az apja*". A kisfiú születésének hírét ugyanis a sóstói telepről repítették a világba, hiszen a Szent Jupát hazaérkezése előtt született meg.

A 70-es évek végére a rádiótávíró forgalom az egész világon mélyrepülésbe kezdett. A kábel- és a mikrohullámú hálózatok kiépülése miatt a lassú haldoklás állapotába került. Már szólt azonban 1988 óta rövid hullámon is a rádió és működött 1994 óta a helyi rádióadó, a műsorkészítő Fehérvár Rádió. A fehérvári adóállomás 2004. október 15-én szűnt meg.[286]

7. A Topolinótól a bicikliig

Papp Kálmán tanulságos megfigyelése a rádiótelep vezetőinek járó szolgálati járművek története. „*Az első vezetőnek, Jurcsek Viktornak hintója volt, Garainak szolgálati Topolinója, Czirjáknak motorbiciklije. Nekem az 1980-as években már csak szolgálati kerékpár állt a rendelkezésemre, ha ki kellett mennem a terepre.*"[287]

A rádióteleppel kapcsolatos írásomban többször hivatkoztam Papp Kálmánra, aki 42 évet dolgozott a telep műszaki gárdájában, 1982–2000 között vezető tisztet töltött be. Ő volt a legtovább szolgáló igazgató, innen ment nyugdíjba szakmája legjelentősebb kitüntetéseként Életmű díjjal, postaműszaki tanácsosként. Ma már aranydiplomás mérnök, mindmáig lelkes és tevékeny szakember. Ő adta a kezembe azokat a könyveket, amiket használtam, és ő segített mindezt értelmezni. Olyan szeretettel és megbecsüléssel beszél hivatali elődeiről és munkatársairól, hogy emlékeiket átnézve, mostmár személyes oldalról sejlik fel a fehérvári rádióállomás története.

Jurcsek Viktor gépészmérnökként az 1920-as évek elején lépett postaszolgálatba. Már részt vett tehát a vezeték nélküli hálózat kialakításában. A távbeszélő igazgatóságon, majd 1922-ben a Postakísérleti Állomáson dolgozott, itt kapott megbízást a fehérvári beruházás és a tárnoki vevőállomás vezetésére.[288] 1933-ban innen helyezték vissza az igazgatósághoz, többszöri németországi tanulmányútjával a további fejlesztések előkészítésében vett részt. Nagyságos úr volt, hintóval járt. Még fehérvári vezetőként kérték fel a *XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus* önkéntesei közé, 1937-ben választották a közlekedési bizottság postai albizottsága tagjának. Az 1938-as ünnepi év eseményein a szervező bizottság a díszes emelvényeken biztosított számára helyet. Jurcsek Viktor így részt vett a kongresszus állandó bizottsága elnökének fogadásán, Serédi Jusztinián hercegprímás városligeti nagygyűlésén, a férfiak éjjeli szentségimádásán és 1938. május 25-én a megnyitó ünnepségen a Hősök terén. Ugyanitt folyt le a pápai legátus, Eugenio Pacelli bíboros (a későbbi XII. Pius pápa) szentmiséje május 29-én vasárnap, amelyre Jurcsek Viktor a bizottságok részére fenntartott emelvényen kapott helyet.

Jurcsek Viktor után Jozó Sándor gépészmérnök lett a vezető. Nevéhez fűződik a rövidhullámú műsorszórás megindítása az USA és Kanada felé. Garai Lászlónak 1938 és 1945 között nemcsak a hírközlés háborúra való felkészítése, az öreghegyi adó létrehozása, hanem a rádiótelep ellátása is gondja volt. Sokat közlekedett a szolgálati Topolinó, hiszen a vezető mérnöknek a telep tűzifa beszerzése, a háború alatti jegyrendszer mellett az élelembeszerzés, majd a szétszedett adóberendezések felderítése és pótlása is feladata volt. Közben, éppen a fehérvári frontharcok idején, pontosan azért, hogy valamelyik hadsereg nehogy elvigye az autót, egyszerűen elásták a Topolinót a telepen.

---

282 PAPP 1994b, 7.
283 SÁROSI 1988, 23.
284 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. december 13.
285 PAPP – PATAKI 1987, 47.
286 ZSOHÁR 2006, 99.
287 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. október 10.
288 POSTAMÉRNÖKI 1938, 323.

Garai jól írt, fehérvári idejéről fordulatos visszaemlékezést készített. Írásában beszámolt a 19 fős sóstói telep mindennapjairól, a városba naponta, de piacnapokon biztosan bedöcögő telepi ló vontatta omnibuszról, és a hivatali életről egyaránt. Óvatosan, inkább csak rejtve számol be egy nagyon érdekes történetről. Garai 1944 nyarán Tartsay Vilmos távoli rokonaként bekapcsolódott a német megszállás elleni katonai ellenállási kísérletbe. Természetesen ő nem tudhatott a katonai szereplőkről és terveikről (ezért is nem lett komoly ügye belőle, hiszen pl. Tartsayt kivégezték). Garai tervet dolgozott ki arra, hogy a fehérvári öreghegyi állomás egyik adóját középhullámú üzemeltetés esetén titokban az ellenállási mozgalom céljára leválasszák az ellenőrzött rendszerről. 1944 szeptemberéig a középhullámú átalakítás állítólag meg is történt, amiben Garai visszaemlékezései szerint Öreghegy, mint adó és a Lakihegyen kialakított stúdió vett részt. Garait november végén a nyilasok letartóztatták. Elővigyázatosságának köszönhető, hogy hamarosan szabadon is bocsátották, hiszen az átalakítás végső célja még az átalakításban résztvevők előtt is teljes titokban maradt.[289] Garai december 8-án érkezett haza Fehérvárra. A rádiótelepet már robbantásra kész állapotban találta. Mostmár a telep megmaradása érdekében kellett valamit tenni. Az elbeszélések alapján decemberben még elég volt a hátrahagyott őrök leitatása, 1945 januárjában, a német visszafoglalás után már a zongorát is be kellett vetni. Állítólag Garai addig zongorázgatott együtt a német parancsnokkal, hogy eltávolították a robbantó szerkezetet, a robbantás tehát végképp elmaradt. Cserébe azonban elkezdték a berendezés leszerelését és Pápáig történő szállítását. A harcok megszűnte után jöhetett újból a Topolinó: össze kellett szedni az újjáépítéshez szükséges szerszámokat, anyagokat és alkatrészeket.

Mindebből kiderül, hogy Garai László művelt, nagy tudású és jó szervező volt. 1945 után a fővárosi központ igazgatója lett, majd az adócsőgyár főmérnöke. Papp Kálmán kapta meg és juttatta el a diósdi rádiómúzeumba visszaemlékezései kéziratát. Rendszeresen visszajárt a fehérváriakhoz, még részt vett 1994-ben a hetvenéves ünnepségen.[290]

Igazi történelmi fordulatokat mutat Novák Károly esete. Azt az alcímet is adhatnánk: Novi bácsi, a hős. A történet 1919-ben Csepelen kezdődött: mint első rádióadóval, természetesen parancsra és fegyveresek jelenlétével nyomatékosítva indította el az éterbe a tanácsköztársaság vezetése az első táviratot Lenin részére. 1919. március 21. és augusztus elseje között 218 távirat indult és érkezett Csepel és Moszkva között. Az elsőt, mint a gépnél éppen szolgálatot teljesítő beosztott távírász, Novák Károly küldte el Kun Béla külügyi népbiztos nevével Lenin számára. A két központ táviratváltása nem volt technikai kuriózum, hiszen így továbbították az Osztrák Magyar Monarchia különbéke ajánlatát is. Ez volt ráadásul az első kapcsolat, amelyet a csepeli adó az ellenséges szövetségi rendszer, az Antant tagjával hozott létre.[291] A kapcsolat létrehozásával Bécs hiába kísérletezett, így került sor arra, hogy ezt Csepel alakította ki 1917. november 30-án. A táviratban Czernin, az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere javasolta a fegyverszüneti tárgyalások megkezdését.[292]

1919-ben a csepeli adó munkabeosztásának kérdése volt, hogy ki adja le a táviratot. A táviratváltások időszakában a három műszakváltás minden távírásza sorra került. Ebből tülekedés persze csak utóbb, 1945 után lett, akkor már többen úgy emlékeztek, hogy ők adták le az elsőt, a „*Lenin távírásza*" állandó jelző azonban Novák Károlyon ragadt.[293] Többen valószínűsítik, hogy utóbb, mintegy büntetésből helyezték Fehérvárra. Azt viszont, hogy 1947-től 1950-ig Novák Károly kapta meg a fehérvári vezetői megbízást, mindenki az 1919-es eseményekkel magyarázta.

A táviratváltásoknak igazi történelmi jelentőségük volt. Maga az utóbb Kun Bélával rendszeresen kapcsolatot tartó Csicserin, a bolsevik hatalom külügyi népbiztosa fejtette ki, hogy Szovjet-Oroszországnak ez az egyetlen kapcsolata Európa felé: csak Csepelen keresztül tud kapcsolatba lépni a nyugattal. Ezt használták ki a bajor tanácsköztársaság idején is.[294] A táviratok szövegében többször felmerül, hogy valami szabotázsról lehet szó. A szándékolt késéseket az állomás vezetője, Tolnai Henrik is megerősítette visszaemlékezésében,[295] szándékos időhúzásról A Magyar Posta történetében is szólnak.[296] Egyre több jel mutatta, hogy a csepeli rádiósok közül nem mindenki értett egyet a proletár hatalomváltással. Nekik lett igazuk! Sőt a bukás után beözönlő román hadsereg 1919 őszén szinte teljesen letarolta, leszerelte a Gyáli úton kialakított vevőállomást, a csepeli adó személyzetét eltávolították, így még tisztázatlan, hogy elvittek-e mindent, vagy sikerült valamit menteni. Tény, hogy a vevőt már novemberben,

289 Garai visszaemlékezéseit hosszan idézi.SUGÁR 1993, 255–257.
290 PAPP 1994a, 7.
291 HENCZ szerk. 1937, 266.
292 SUGÁR 1993, 16; TOLNAI 2014, 4.
293 SUGÁR 1985, 40–46,
294 TOLNAI 2014, 5.
295 SUGÁR 1993, 20.
296 HENCZ szerk. 1937, 267–268.

az adót pedig 1920 januárjában a kezelők újra tudták használni.[297] Mindez hozzájárult ahhoz, hogy nem a csepeli adó modernizálása, hanem az új adó, a fehérvári felépítése került a középpontba.

Novák Károly Csepelről elhelyezve 1922-től nagy szakmai tapasztalattal vett részt a fehérvári rádióadó kialakításában. Ormos Gerő levéltárban őrzött karcolatában írja: „*Rádió adós gyakorlattal talán csak az egyetlen Novák Károly érkezett ide.*"[298]

Novi bácsit Fehérváron szerették: jó szakember, egyszerű, megbízható, józan templomjáró ember volt. Igen csodálkozott nyugdíjas korában, amikor a gyermektelen házaspárt úttörő őrsök kezdték segíteni. Beszéltem akkori úttörővel, aki rendszeresen járt az őrssel Orsovai utcai házukban „úttörő jócselekedetként" segítettek a kedves öreg párnak *(22. kép)*.[299]

Az már a mi, fehérvári történelmi ügyünk, hogy utóbb Novák Károlyról lakótelepet neveztek el. Mind az 1972-es, mind az 1987-es térképen még így szerepel. Az is történelmi ügy, hogy a rendszerváltozás körüli politikai kapkodásban Novák neve is a megszüntetendők közé került. Ma ez az Almássy telep, a Vértanú utca másik oldalán szemben vele a Fáy András lakótelep.

A Novák után 1950 januárjával vezetővé kinevezett Czirják Gyula posztját 1961-ig töltötte be. Kitűnő szakember volt: 1944-ben a Kolozsváron leszerelt adót szétszedve, marhavagonba, bútorok közé rejtve hozta haza.[300] Innen Balatonszabadiba helyezték, nyugdíjasként azonban visszaköltözött Fehérvárra. Egykori munkatársait szenvedélyes fotósként segítette: a fotólaboratórium vezetője lett. Összegyűjtötte és albumokba rendezte régi képeit az állomások történetét így bemutatva, és ugyanakkor fényképezte a fehérvári adók eseményeit. A szakmában ritkaságszámba ment, hogy az igazgatóság Kiváló Dolgozó kitüntetését 1987-ben a nyugdíj utáni húszéves munkájáért kapta.[301]

Papp Kálmán szép, máig lelkesítő emlékként idézi, hogy „*Gyula bácsi adókat tervezett, amibe persze fiatal kollégáit is bevonta, különösen tanulságos volt, hogy ezeket meg is építettük*".[302]

Papp Kálmán 1958-tól dolgozott az állomáson. Érdeklődése a rádiózás iránt addigra már kialakult. Mesélte, hogy még gépiparis diákként fabrikálta meg a néprádiót rövidhullámra, hogy hallgathassák a *Szabad Európa* adását. Felvétele okleveles technikusként műszaki fenntartói munkakörbe 1958 nyarán zajlott, esküjét augusztus 19-én tette le, 1959-ben postaműszaki segédtisztté nevezték ki, s még ugyanebben az évben katonai szolgálatra hívták be. Szolgálati jogviszonyát erre az időre szüneteltették.[303] Felsőfokú tanulmányait, mérnöki, szakmérnöki képesítéseit munka mellett szerezte.[304] Czirják Gyula vezetői időszakában technikusként újításokban, adóépítésben vett részt, Huber István vezetői idejében, 1970-ben lett az állomás üzemmérnöke, majd szakmérnöki oklevelet szerzett. Közben Árkövi Gyula és Ormos Vilmos mellett az öreghegyi állomáson is dolgozott. Sok szeretettel emlékszik rájuk.

Csodálattal emlegeti, hogy Ormos Gerő néven Vili bácsi (eredeti nevén Orlik Vilmos) hatalmas írói életművet hagyott hátra. 23 éves korától, a távközlési iskola elvégzése után 1927-től egészen nyugdíjazásáig, 1968-ig itt dolgozott *(23. kép)*. 25 éves postai alkalmazásának évfordulóján, 1951-ben az üzemvezető jubileumi kitüntetését javasolta. „*25 éves postai szolgálatát a legnagyobb lelkiismeretességgel látta el. Fáradságot nem kímélve dolgozott, képezte magát, és ma azok közé tartozik, kik képzettségüket arra használják fel, hogy másokat oktatnak és tanítanak. Jelenleg az Öreghegyi rádióállomás műszaki üzem fenntartó szolgálatot látja el, mely mellett az üzemgazda és versenyfelelősi teendőket is teljes odaadással végzi….A szakvezetésnek kiváló munkatársa*".[305] A javaslatra válaszul szeptember elsejével, a 25 éves alkalmazás jubileumán a fenntartó, a Postaműszaki Üzemi Vállalat vezetőjétől, Susánszky Lászlótól 800 Ft jutalmat kapott.[306] Mint versenyfelelős, Ormos készítette a sztahanovista mozgalom jelentéseit, a kitüntetettek javaslatát, és munkájukról rendszeresen beszámolt. Elsőül Burján Lajos, másodikként Czirják Gyula nyerte el a címet.[307]

297 SUGÁR 1993, 22.
298 ORMOS 1964a.
299 Rostásiné Hegedűs Mária emlékezése.
300 SUGÁR 1985, 241; Papp Kálmán visszaemlékezése 2020. december 13.
301 SOLYMOS 1987, 43–44.
302 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. november 17.
303 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 11.
304 PAPP – PATAKI 1987, 46.
305 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
306 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
307 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.

Ormos a *Fejérmegyei Napló* munkatársa is volt, majd ő alapította a *Fehérvári Kis Újság*ot, írásait gyakran közölte a *Fejér Megyei Hírlap*.[308] Tárcaírója volt a *Népszavá*nak, novelláit rendre közölte többek között az *Új Idők*. Mérhetetlen mennyiségű novella, tárca és karcolat mellett kilenc regényét tartja számon az irodalomtörténet, s a hangjáték műfajának kidolgozói közé tartozott,[309] ily módon kedvelt szerzője volt a rádiónak. Csak nyugdíjazása után költözött el családjával Szegedre, még akkor is sok cikke jelent meg a *Délmagyarország* hasábjain. 2010 körül több, fiókban maradt műve látott napvilágot.[310] Ezek szerkesztője, Neményi László Ormost „Fehérvár Balzacjá"-nak nevezte.[311] Kedves témájaként többször írt a rádiózással és a fehérvári adóval, illetve a *Független Kisgazdapárt* helyi szervezésével kapcsolatos cikkeket is. Érdekes írása jelent meg Cecéről[312] és Felcsútról[313], illetve a Fejér Megyei Levéltár őrzi írásait Fejér megye egyes településeiről.[314] Ezen írásai a falukutató, illetve a falukrónika vezetésére mozgósító, illetve a falukutató mozgalomban való részvételét jelzik. Ebbeli munkáját a *Fejér Megyei Szemle* hasábjain foglalta össze.[315] 1954-ben elnökségi tagként kapcsolódott be az újjáalakult Vörösmarty Irodalmi Társaság munkájába, a társaság tíz éves történetéről cikket írt.[316] A rádiótelepi műszaki munkája mellett olyan feladatokkal bízták meg, amelyek írással, összesítéssel jártak: üzemgazda, versenyfelelős, s utóbb sajtófelelős volt. Lehet, hogy ő volt az egyetlen, aki valóban értette, hogy mi az üzemgazda feladata. Egy 1950 januári értekezleten, amelyen az első ötéves terv első évének terveit vitatták meg, a frissen munkába állt üzemvezetőt is kiigazította erről: „*az üzemgazda feladata nem az, hogy többet kérjen, hanem, hogy többet takarítson meg*". A tervek véglegesítésekor ugyanis kiderült, az ezekre előirányzott összeg kevés, többet kell kérni a fenntartótól. Ezt a feladatot az üzemgazda elhárította magától, a reális összeget a vezetőségnek kell előteremteni.[317] A levéltár kézirattára is őrzi egyik írását a fehérvári rádiótelep hőskorából.[318]

A sóstói telepen Papp Kálmán a már 1952 óta folyó zavaró adásoknak is tanúja volt. Moszkvából érkező parancsra működtették a zajgenerátorokat előbb 1964-ig, majd 1968-tól 1979-ig. 1991-ben sikk volt erről szégyenfoltként beszélni, így mint az állomás akkori igazgatóját gyakran keresték fel riporterek.[319] A korrekt tájékoztatást mindig megkapták, de volt olyan is, aki azt kérdezte: miért nem szabotálták el a zavarást. Ez a kérdés még ma is felháborítja Papp Kálmánt, hiszen a teljes tudatlanságról árulkodik: „*Az egyénnek semmilyen mérlegelési lehetősége nem volt. Pedig nem szerettek az alvilágban dolgozni, mert ez volt a legnehezebb, állandó áthangolással, nagy gépzajjal járó beosztás, hiszen négy adót és antennát működtettek erre kézi hangolással. A fehérvári 1-es postán titkosan adták meg a zavaráshoz szükséges adatokat, a frekvenciát, erre kellett hangolni az adót és a zajgenerátort. Ha nem sikerült a hangolás, azt azonnal látták a postán és a debreceni ellenőrzőhelyen is, hiszen a zavarás zajával a mi kódjelünk is ment. Már írhatták is az igazoló jelentést! Mindenki úgy érezte, hogy állandóan az állásával játszik.*" A cél az volt, hogy élvezhetetlen legyen a *Szabad Európa*, az *Amerika Hangja* és a BBC rádióadó magyar adása: ezt az illető adó frekvenciáján kellett zajjal érthetetlenné tenni. „*Mi a külföldi adók lengyel, cseh és orosz adását zavartuk, a többiek, akik szintén Moszkvából kapták a parancsot, a magyart. Rövidhullámon ugyanis nem létezik helyi zavarás.*"[320]

A parancs nyomán nemcsak a zavarás, hanem a titkosság is nagyon jól sikerült. Balassagyarmaton lakó édesanyám sokszor panaszkodott arra, hogy mennyire zavarják „*Patvarcol*". Nálunk így titkosította a népnyelv a szomszéd falu nevével a *SZER*-t. Még debreceni egyetemista koromban is hallottam ezt a panaszt, de nem tudtam, hogy a zavarást Debrecenben ellenőrizték, ahogy azt sem, hogy Fehérvárról is adták a zajt. Pedig 1974-től már itt dolgoztam. Papp Kálmán a rádiós hírközlés szégyenfoltjának nevezte ezt a tevékenységet,[321] amely nem közöl, hanem gátol.

308 FOLTÉNYI 1988, 9.
309 NEMÉNYI 2007, 17.
310 KENYERES főszerk. 1994, 679; MARKÓ főszerk. 2002, 1171.
311 NEMÉNYI 2007, 17.
312 ORMOS 1963.
313 ORMOS 1964b, 81–88.
314 MNL FML 145. Ormos Gerő író hagyatéka, 1967–1969.
315 ORMOS 1966, 251–257.
316 ORMOS 1942, 24–26.
317 MNL FML XXIV. 481. 9–11. doboz. 9.
318 ORMOS 1964a.
319 SZÉKELY 1991, 4–6, 7–9.
320 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. november 17.
321 ZSOHÁR 2006, 98.

Kiemelkedő fejlődésnek tartja azonban a MAHART-nak és az MTI-nek biztosított hírközlést, a meteorológiai szolgálat ellátását, a rövidhullámú adók szinte folyamatos megújítását, a rádióamatőrökkel való kapcsolat keretében Fa Nándor és Gál József útjának kísérését, a fehérvári műsorszórás megindítását.[322] Fontos technikatörténeti jelentőségű fejlesztésekben vett részt. Tanulságos és példamutató, hogy egyazon telephelyen, a technika és a telephely területének bővülésével a 80 év legfőbb technológiai újításai sorra megjelentek, s azokhoz újra és újra teljes fejlesztést rendeltek.[323]

Különös érdekessége volt számára a Tengizbe, akkor még a Szovjetunióhoz tartozó Kazahsztánba kihelyezett magyar kolóniával létesített kapcsolatnak. „*1986-ban én is jártam itt: műsort, hazai híreket kértek, ehhez építettünk adót. Rettenetesen el voltak zárva a hazától, de az egész kühvilágtól is. Klimatizált házakban laktak ugyan az 50 Celsius fok miatt, de kétszáz évet kellett visszamenni a történelemben aszerint, amit ott láttunk. Ebben a tevék csak látványosságot jelentettek! Még az időjárás jelentéstől is sírtak, amikor megszólalt a rádióamatőröktől szerzett készülékeken a magyar szó.*”[324]

Papp Kálmán a legfőbb tanúja annak, hogy a rádiótelep fennállása utolsó évtizedében is úgy zajlott az élet, mint máskor: állandó fejlesztéssel. „*Székesfehérvár-Sóstó rádióállomáson a 90-es években is voltak fejlesztések, elsősorban a helyi rádiózás területén. Saját tervezésben és kivitelezésben elkészítettük egy középhullámú 1 kilowattos adót és antennát. Megpályáztuk az európai szabad frekvenciákat, hogy középhullámon sugározhassunk. E törekvésünk csak néhány hónapig tartó ideiglenes adásig jutott el. A stúdió is ideiglenes volt: az akkori Fehérvár TV épületében kapott helyet. A három lehetséges középhullámú frekvencia közül egyikre sem kaptunk végleges sugárzási engedélyt. Ekkor az URH frekvenciákra adtunk be pályázatot adóoldalról (OIRT frekvencia 70 MHz-es tartományra). Kellett volna azonban stúdió-alapító is. Mi a Vörösmarty Rádió nevét szerettük volna, de azt már a Kodolányi Főiskola lefoglalta. Időközben át kellett térni a nyugati CCIR szabvány szerinti 88-108 MHz-es sávra. Végül Radetzky Jenővel létrehoztuk a Fehérvár Rádiót. A stúdiót ő alapította, a 94,5 Mhz-en indult el 1994-ben ez az adás. Volt még egy nagy antenna-beruházás is a 90-es évek közepén. A német Thomcast cég tervezett, és Magyarországon legyártott egy 100 kilowattos logperiódikus antennát, amely külső antennaterületen lett felállítva. Úgy állítottuk fel, hogy a biozónája ne érintse a közeli szakképző iskolát. Az antennát bármelyik BBC adóra kapcsolhatóan az adóépületből lehetett távvezérelni, forgatni és billenteni. Ezzel az antennával a világ bármely része Amerikától Ausztráliáig jó minőségű műsorral elérhetővé vált.*”[325] *(25. kép)*

8. A VÉGJÁTÉK KEZDETE

A rádiótelep fennállásának 50. évfordulóján Alba Regia emlékérmet kapott a várostól. A 60. és a 70. évfordulót is Papp Kálmán igazgatása alatt rendezték. A 70. – immár az Antenna Hungária fenntartásában – nagy szakmai érdeklődést vonzott 1994-ben. Itt volt még Garai László és Susánszky László is *(24. kép)*.[326]

Igazi nagy közönségsiker 1995-ben kísérte az ünnepségeket, amit a fehérvári telephely alapításának 70. és a Fehérvár Rádió egyéves évfordulójára rendeztek. Október 8-án kiállítást nyitottak és szakmai előadásokat tartottak. Itt rendezték meg a Helyi Rádiók Országos Egyesülete második közgyűlését. A rendezők között természetesen megjelent a már egy éves Fehérvár Rádió Kft. is. A kétnapos rendezvény címe erre utal: „*Egy év a hetvenből*”. A második napon a hőlégballon felbocsátásával és a sörsátor felállításával népszerűsítve, nyílt napot rendeztek. „*Több mint hatszázan látogatták meg állomásunkat, kíváncsiságtól vagy szakmai érdeklődéstől vezérelve*” – fogalmaz a tudósítás.[327] Erre még ma is emlékezhetnek a fehérvári látogatók.

Nem emlékezhet azonban ma már senki arra, hogy 1927-ben a Rádióállomás megnyitása után három évvel is kirándulást szerveztek ide az Országos Ipar-, Kereskedelmi és Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár résztvevői számára. A város és a Magyar Rádió együttműködött a kiállítás népszerűsítése érdekében: a rádió naponta tudósított a kiállításról, a rádióműsort pedig a *Fejérmegyei Napló* közölte. Hiszen 1925-től valóban „Szólt a rádió”.[328]

A két nyílt nap jól keretbe foglalja történetünket: az avatás után és a zárás előtt történt. Rávilágít arra is, hogy elemi érdeklődés mutatkozott a telep és a rádiósok felé is.

A fehérvári rádiósoknak a repülősökhöz hasonló nimbusza alakult ki. Ehhez nyilván hozzájárult az a kissé titokzatos légkör, ami őket körülvette. A Rádiótelep állam volt az államban, rendőrök, katonák vagy egyenruhát viselő iparőrök őrizték. Szakembereit cserélték, irigyelt, nyugdíjas állásuk volt már akkor is, amikor ez nem volt ter-

322 PAPP 1993, 11–12.
323 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. november 17.
324 Papp Kálmán visszaemlékezése, 2020. október 10.
325 Papp Kálmán visszaemlékezése 2020. december 13.
326 PAPP 1994a, 7.
327 PAPP 1995, 11.
328 DEMETER 2019, 140–141.

mészetes. Sok facér fiatal férfi érkezett ide, fehérvári lányok és lányos mamák figyelmét is felkeltve. Ormos Vilmos úgy fogalmazott: „*Olyan érdekesek voltunk, mint ma az űrhajósok*". Tudhatta, hiszen ő maga is a szakiskolából kikerülve itt házasodott, s csak nyugdíj után költözött el Szegedre a gyermekeihez.

Fehérváriak tudják, hogy mindez múlt már, amiről eddig szóltam: a Hidrogéngyár, a csikótelep és a Rádiótelep is. A Hidrogéngyár utolsó épületeit már az 1920-as évek közepén a repülő szakiskola építésekor lebontották, a csikók felnőttek és a lovak lassan kikoptak a postai használatból, az üzemi épületekkel együtt eltűntek a rádióüzem elsőként épített antennatartó tornyai 2009-ben.[329] (Az adó összes berendezését előtte lebontották és Jászberénybe vitték.) Kő sem mutatja helyét. Csak az öreghegyi adóépület, az egykori csikótelepi lakóház és a sóstói emeletes lakóházak állnak. Fal tehát még lenne ahhoz, hogy Székesfehérvár Rádióállomásnak emléket állíthassunk.

Papp Kálmánt máig is szenvedélyesen érdekli a rádiótechnika és a fehérvári üzem története. Erről beszél, erről álmodik. Nem tudom elképzelni sem azt, hogy ha álmából ébresztik is, ne tudna azonnal egy méltó emléktáblára való szöveget megfogalmazni az alapításának 80 éves évfordulóján megszüntetett fehérvári rádióadó és a telep történetéről. Mint írtam: fal lenne hozzá.

[329] ZSOHÁR 2009, 1, 4.

Rövidítések

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

Irodalom

A MAGYAR MÉRNÖK – és ÉPÍTÉSZEGYLET
1928 *Technikai fejlődésünk története* 1867–1927. Budapest.

AZ ELSŐ
2020 *Az első postaautók.*
Online: www.csonkamuzeum.hu (Utolsó letöltés: 2020. december 20.)

BALÁS B. Dénes
2009 *A távírótól a rádióig. A rádiótechnika története az 1800-as évektől a II. világháborúig.* Budapest.
2021 *A magyar rádiózás első adóberendezése.*
Onilne: http://www.museum.hu/kiallitas/11842/radio-_estelevizio_tortenete_akezdetektol_napjainkig. (Utolsó letöltés: 2021. június 20.)

BÖDŐK Zsigmond
2005 *Magyar feltalálók a távközlés történetében.* Dunaszerdahely.

BUDAPEST-NEW YORK
1934 Budapest–New York 1/50 másodperc. *Rádióélet* VI. évf. 51. sz. december 14. 14–15.

DEMETER Zsófia
2017 *A derék város.* (Székesfehérvár Anno 3.) Székesfehérvár.
2019 Országos gazdasági kiállítások Székesfehérváron (1879–1927). *Alba Regia* 47. 131–145.
2020 *Megpróbáltatások után: városfejlődés.* (Székesfehérvár Anno 4.) Székesfehérvár.

DÓSA György
2000 Közép- és nagyteljesítményű rádióadó berendezések hűtőrendszereinek fejlődése és alakulása az elmúlt évtizedekben. *Híradástechnika* LX. évf. 12. 61–69.
2002 A rövidhullámú műsorsugárzás kezdetei. *Mérnök Újság* 2002. október 1–2. 1–2.
2006 A hazai rádiózás születése és kezdetei. *Hiradástechnika* LXI. évf. 46–49. 46.
2007a Száz éve kezdődtek meg Magyarországon az első rádiótávíró kísérletek. *Hiradástechnikai Évkönyv* LIX évf. 2007/4. 58–59.
2007b Emlékezés Székesfehérvár-Öreghegy Rádióállomásra. *Rádiótechnikai Évkönyv* 2007. 168–170.
2009 Nemzetközi rádiótávíró szolgáltatásunk kiterjesztése Marokkó és Kína viszonylatokra az ötvenes évek végén. *Híradástechnika* LXIV évf. 1–2. 46–48.

DÓSA György interjúja
2009 *A Puskás Technikum és Dr. Tormási György riportsorozata a magyar távközlés úttörőivel.* 8. riport. Puskás Televízió.
Online: https://www.youtube.com/watch?v=DlVjTtDkxHc (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 24.)

ERDŐSS Gyula
2014 A rádió üzemközpont. In: Furkó Zoltán (szerk.): *A csepeli rádió-állomás 10 éves története.* A 100. évfordulóra reprint kiadásban kiadja a Nosztalgia Rádió Egyesület. Budapest. 16–17.

FOLTÉNYI Tibor
1988 Ormos Gerőre emlékezve. *Fejér Megyei Hírlap* 1988. január. 9. 9.

FUCSKÓ Lajos
1976 A magyar középhullámú műsorszórás. *Híradástechnika* XXII. évf. 3. szám. 65–72.

GARAI László
1995 A Diósdi Rádióállomás születése. *A Postai és Távközlési Múzeum Alapítvány évkönyve* 1995. 125–134.
2000 A magyar adócsőgyártás története a kezdetektől a gyártás megszűnéséig. *Híradástechnika* LX. évf. 12. 80–98.

GASPARIK László
2014 Töredékek, emlékezések a magyar rádió szolgálat 10 éves múltjából. In: Furkó Zoltán (szerk.): *A csepeli rádió-állomás 10 éves története.* A 100. évfordulóra reprint kiadásban kiadja a Nosztalgia Rádió Egyesület. Budapest. 25–26.

HENCZ Lajos szerk.
1937 *A Magyar Posta története és érdemes munkásai.* Budapest.
HÍRADÓ
1943 *Filmhíradók Filmhíradók Online / A Magyar Posta a lófogatai.* Híradó Filmszínház különkiadása 113. október.
Online: https://filmhiradokonline.hu (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 9.)

HUBER István
1973a Ötven éves a székesfehérvári rádióállomás. *Modulátor* 2. 19–21.
1973b Ötven éves a székesfehérvári rádióállomás. *Modulátor* 3. 18–20.
1973c Ötven éves a székesfehérvári rádióállomás. *Modulátor* 4. 21–23.

KENYERES Ágnes főszerk.
1994 *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1978–1987. Budapest.

KOLLEGA TARSOLY István – BEKÉNY István – DANYI Dezső
1998 *Magyarország a XX. században.* III. Szekszárd.

KOZMA Miklós
1930 A magyar rádió irányelvei. *Rádióélet* II. évf. június 27. 3–6.

MAGYARORSZÁG Tiszti Cím- és Névtára.
1944 *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára.* Pótkötet. Budapest.

MARKÓ László főszerk..
2002 *Új Magyar Irodalmi Lexikon* IV. Budapest.

MNL FML XXIV. 481.
1945–1964 *Posta, Rádió- és Televízió Műszaki Igazgatóság Székesfehérvári Rádióállomásának iratai.* 1–14. doboz:
1–9. doboz: Adó üzem- és eseménynaplók.
9–11. doboz: Iktatott iratok.
13–14. doboz: Iktatókönyvek.

NEMÉNYI László
2007 Fehérvár Balzacja. *Fejér Megyei Hírlap* 2007. május. 26. 17.

NEMZETKÖZI rádiótávíró egyezmény
1927 *1929. évi VI. törvénycikk indokolása a Washingtonban 1927. november hó 25-én kelt Nemzetközi Rádiótávíró-egyezmény becikkelyezéséről*
Online: https://https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny (Utolsó letöltés: 2020. december 20.)

ORMOS Gerő
1942 A Vörösmarty Társaság tíz éve. *Fehér vár: A Vörösmarty Társaság Évkönyve* 1942. 24–26.
1963 *Cece egy napja*. Cece.
1964a *Emlékforgácsok a székesfehérvár rádióállomás őstörtnetéből*. MNL FML Kézirattár. 486.
1964b Egy parasztcsalád múltja és jelene. Szociográfiai szemlélődés Felcsuton. *Fejér Megyei Szemle*. 1964. 1. sz. 81–88.
1966 A honismereti mozgalom eredményei Fejér megyében. *Fejér Megyei Szemle* 1966. 1–2. sz. 251–257.

ORMOS Mária
2000 *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest.

PAPP Kálmán
1993 Göröngyös út a helyi adókig. *Fehérvári Hét* 1993. szeptember 9. 11–12.
1994a 70 éves A Székesfehérvár Rádióállomás. *Rádiótechnika* 9. 436–437.
1994 Székesfehérvár rádióállomás 70 éves. *Modulátor* 2. 4–7.
1995 „Egy év a hetvenből." Rádiós hétvége Fehérváron. *Modulátor* 4. 11.

PAPP Kálmán – PATAKI Klára
1987 Beszélgetés Papp Kálmánnal, a székesfehérvári rádióállomás vezetőjével. *Modulátor* 3. 45–48.

PASKAY Bernát
1934 A Magyarország-i rádióberendezések történeti fejlődése. *Elektrotechnika* 1934. április. 57–58.
2014 A rádió fejlődése Magyarországon. In: Furkó Zoltán (szerk.): *A csepeli rádió-állomás 10 éves története*. A 100. évfordulóra reprint kiadásban kiadja a Nosztalgia Rádió Egyesület. Budapest. 11–16.

POSTAMÉRNÖKI szolgálat
1938 *Postamérnöki szolgálat* 1887-1938. Budapest.
1991 *Postamérnöki szolgálat második 50 éve*. Budapest.

RÁDIÓTÁVÍRÓ
1930 Rádiótávíró állomásaink berendezése. *Rádióélet* II. évfolyam, 27. szám. július 4. 41–42.

RÉVÉSZ Béla
1996 *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában*. Szeged.
2002 *Adalékok a kora Kádár-korszak politikai rendőrségének propaganda tevékenységéhez*. Múlt-kor 2002. szeptember 30.
Online: Mult-kor.hu/cikk.php?id=5592- (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 15.)

ROSTA István
1999 *Magyarország technikatörténete*. Budapest.

SÁROSI Lászlóné
1988 Új telepítésű energiatakarékos rövidhullámú adók Székesfehérváron. *Modulátor* 2. 22–23.

SOLYMOS Zsigmond
1987 Megemlékezés és reflexiók egy ritka jubileumról. *Modulátor* 3. 43–45.

SUGÁR Gusztáv
1985 *A magyar rádiózás története a felszabadulásig*. Budapest.
1993 *Megszólal a Rádió. A kezdetektől 1945-ig*. Budapest.

SZÉKELY Gábor
1991 Egy régvolt zavaróállomás. *Szabad Európa* 1991. október 21. 4–6.; 1991. október 28. 7–9.

SZÓL a rádió
2012 *„Szól a rádió”*
Online: http://inno-anno blog.hu_szol a radio. (Utolsó letöltés: 2021. június 20.)

SZŰCS László
2000 Rádióműszak – ember és technika. *Híradástechnika* LX. évf. 12. 71–79.

TOLNAI Henrik
2014 A 10 éves rádió története. In: Furkó Zoltán (szerk.): *A csepeli rádió-állomás 10 éves története*. A 100. évfordulóra reprint kiadásban kiadja a Nosztalgia Rádió Egyesület. Budapest. 2–8.

ZSOHÁR Melinda
2006 *Maroshegyi mozaik*. Székesfehérvár.
2009 Ledőltek a rádiótornyok. *Fejér Megyei Hírlap* 2009. szeptember 22. 1., 4.

Zsófia Demeter

Radiodepot in Székesfehérvár (1924-2004)

Das Székesfehérvárer Radiodepot war während seinem Aufbau und seiner ganzen Existenz die Basis der leitungslosen Radiotechnik. Nach dem ersten Csepeler Funksender wurde hier bis 1924 die Radio- und Telegrammstation aufgebaut, von der alle Telegramme in Ungarn und in gewissen Zeiten die aus ganz Osteuropa auf mit Langwellen-Technologie erreichbaren Entfernungen weitergeleitet wurden. Damit hing auch die Empfangstation in Tárnok (derzeit Teil von Kom. Fejér) zusammen. Der Sender und der Empfänger zusammen mit dem Zentrum in der Hauptstadt gestaltete ein selbstständiges Amt innerhalb der Post. Die Székesfehérvárer Sendestation konnte natürlich die besten Einrichtungen der Zeit benutzen, da der Csepeler Sender schon bewiesen hat, dass die Radiotechnik als moderner Zweig der Kommunikation einen großen strategischen Wert hat.

Der Aufbau der Station fügte sich ins Programm des Bürgermeisters Aladár Zavaros gut ein und sie fand so einen Platz in Székesfehérvár. Die Post bekam das 85 Katastarjoch große Land als Erbpacht, und so geriet es außerhalb des Zuständigkeitsbereiches der Stadt: es war ein bewachtes, eingezäumtes Depot. Dieses tief liegende Gebiet, wo das sog. Sóstó-Depot aufgebaut wurde war ausgezeichnet für Langwellen-Technologie und wegen seiner Größe wurde es für lange Jahrzehnten, bis zu seinem Abbau ständig weiter entwickelt. Die Seele des Depots war das Gebäude des Senders mit seinen typischen Türmen für Antennenbefestigung, den Ergänzungsgebäuden und den Wohngebäuden des Bedienungspersonals. Am Anfang wurden hier auch die Fohlen der Post erzogen. Telegramme wurden ab 1924 gesendet.

Der Sender in Székesfehérvár hat in der Einführung der Kurzwellen-Radiotechnik in den 1930er Jahren eine tragende Rolle gespielt. Am Ende des Jahrzehnts wurde wegen den Kriegsvorbereitungen eine weitere Radiostation auf dem Öreghegy, zwischen den Felsenufern des Grubensees gebaut, die ab 1940 gesendet hat. Diese Station war bis zu ihrem Abbau in 1981 die modernste Leistung der Kommunikationstechnik der 1930er Jahre sowohl aus architektonischer, technischer als auch aus betriebssicherheitlicher Sicht.

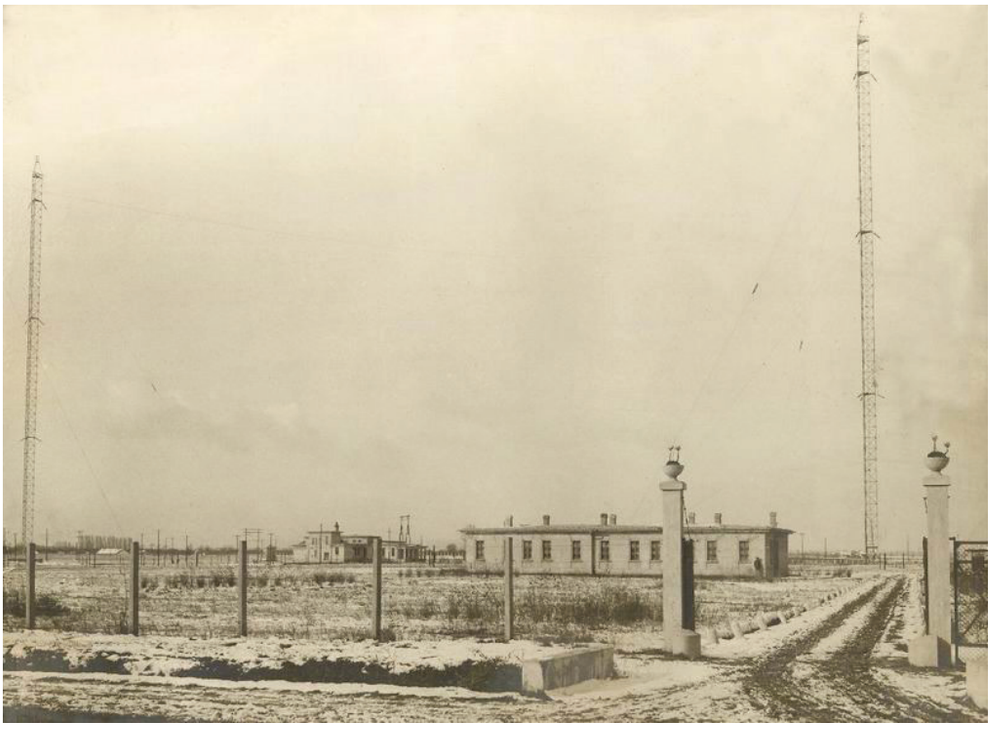
Jede neue technologische Veränderung brachte neue Sendereinrichtungen, beziehungsweise die Umgestaltung der Sendergebäude und neue Antennen mit sich. All das konnte im Rahmen der Entwicklungen in den 1930er Jahren verwirklicht werden. Der neue Sender konnte schon die Olympiade von 1932 in Los Angeles empfangen. Für Nachrichtensendung mit Ton wurden auch die Sender in Székesfehérvár benutzt, doch diese Station hatte in den 1950er Jahren eher die Rolle den Empfangbezirk des Kossuth und Petőfi-Radios zu erweitern. Die zwei Sender des Székesfehérvárer Radiodepots auf dem Öreghegy und im Sóstó-Bezirk hat in der Informierung der im Ausland lebenden Ungarn eine herausragende Rolle gespielt: in den 1930er Jahren haben sie Sendungen für sie gemacht, und in den 1950er Jahren konnten sie auch die Ungarn jenseits der Grenze erreichen.

Die ständige Entwicklung hat die größere Sendeentfernung mit Hilfe der Radiostation mit sich gebracht. Székesfehérvárs Radiodepot hat in 1927 eine zuverlässige Telegrammverbindung mit Long Island hergestellt, in den 30er Jahren Kurzwellen-Sendungen nach Nord- und Südamerika gemacht und am Ende der 1950er Jahre seine Sendungen in Richtung Tanger, Peking erweitert. Alldas hat für die Station weltweite Kontakte und die Befriedigung verschiedenster Ansprüche ermöglicht. Sie konnte die Anforderungen von Telegrammbüros, Meeresschiffahrt, Meteorolgiebehörden, am Ende des Zeitalters sogar die der Amateurfunkern und lokalen Radiosendern erfüllen.

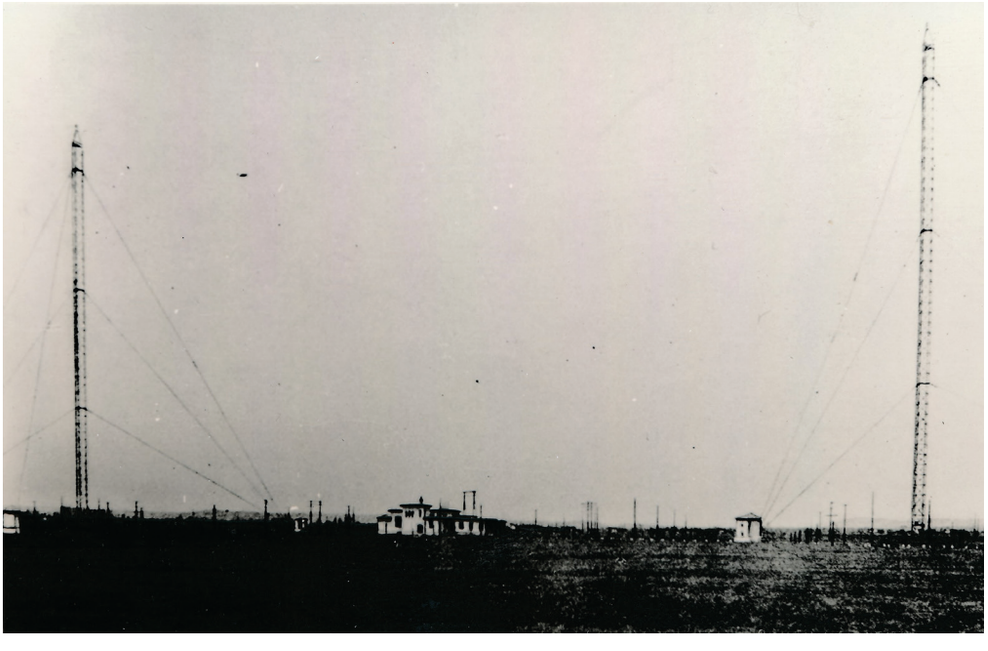
Das Székesfehérvárer Radiódepot war nicht nur für seine herausragenden modernen Einrichtungen bekannt sondern auch weil dort mit der Erweiterung des Radiogeländes die wichtigsten technologischen Entwicklungen der letzten 80 Jahre eine nach der anderen angebracht, installiert und sogar weiter entwickelt wurden.

Leider sind von dieser, zwischen 1924–2004 eminenten Radiostation heute kaum noch Spuren zu finden. Es stehen nur noch das Gebäude der Öreghegy Radiostation und die Wohnhäuser des Sóstóer Depots. Also eine Mauer für eine Gedenktafel steht noch zur Verfügung.

Képek

1.

2.

1. kép: Székesfehérvár Rádióállomás épületei az egykorú bejárattól nézve a két antennatartó toronnyal, a nőtlen szállóval és az adóépülettel. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
2. kép: A rádióállomás két antennatartó tornya, amelyek a tetőantennát és a félernyő antennákat tartották. A távoli képen láthatók az ellensúlyt tartó oszlopok és a két vaskéménnyel üzemelő gépház. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

3.

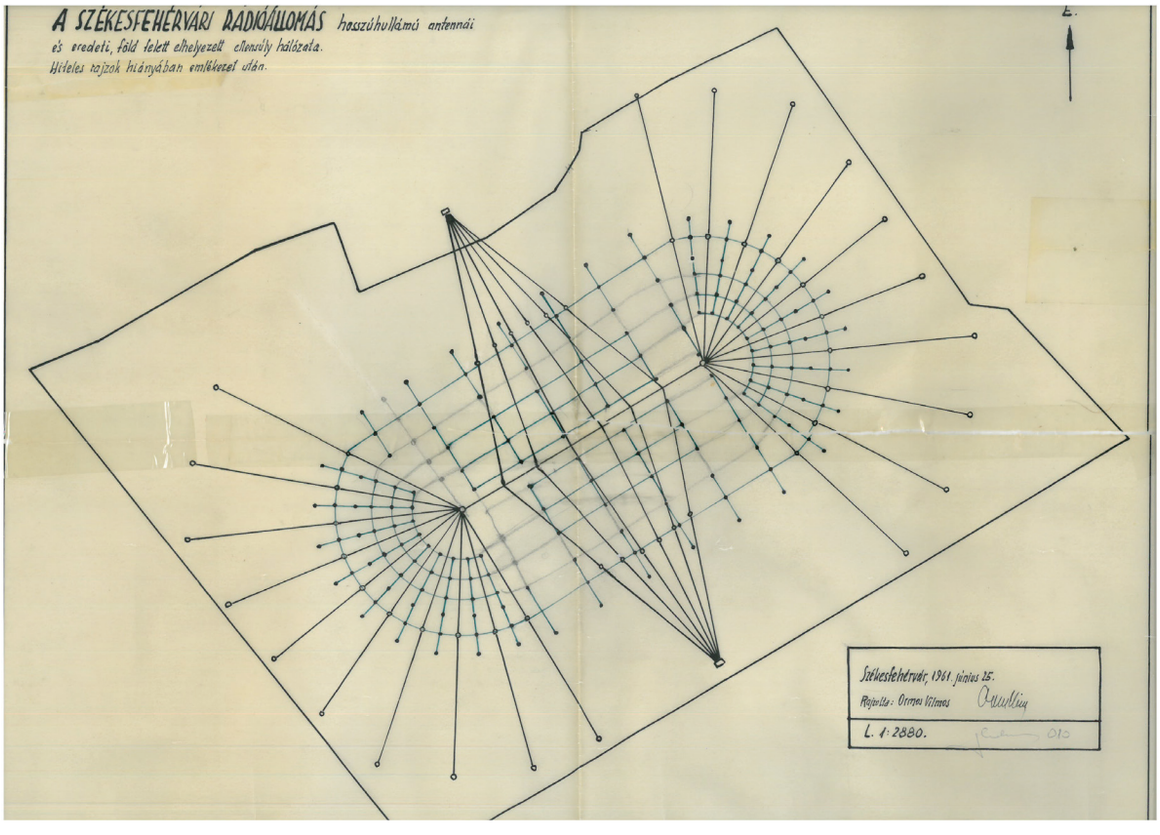

4.

3. kép: A Rádiótelep két, még épülő lakóháza 1922-es felvételen. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
4. kép: A városi távvezeték egyik oszlopának felállítása: 1925-ben még természetesen emberi erővel és csörlőkkel történt. (Kóger László gyűjteményéből.)

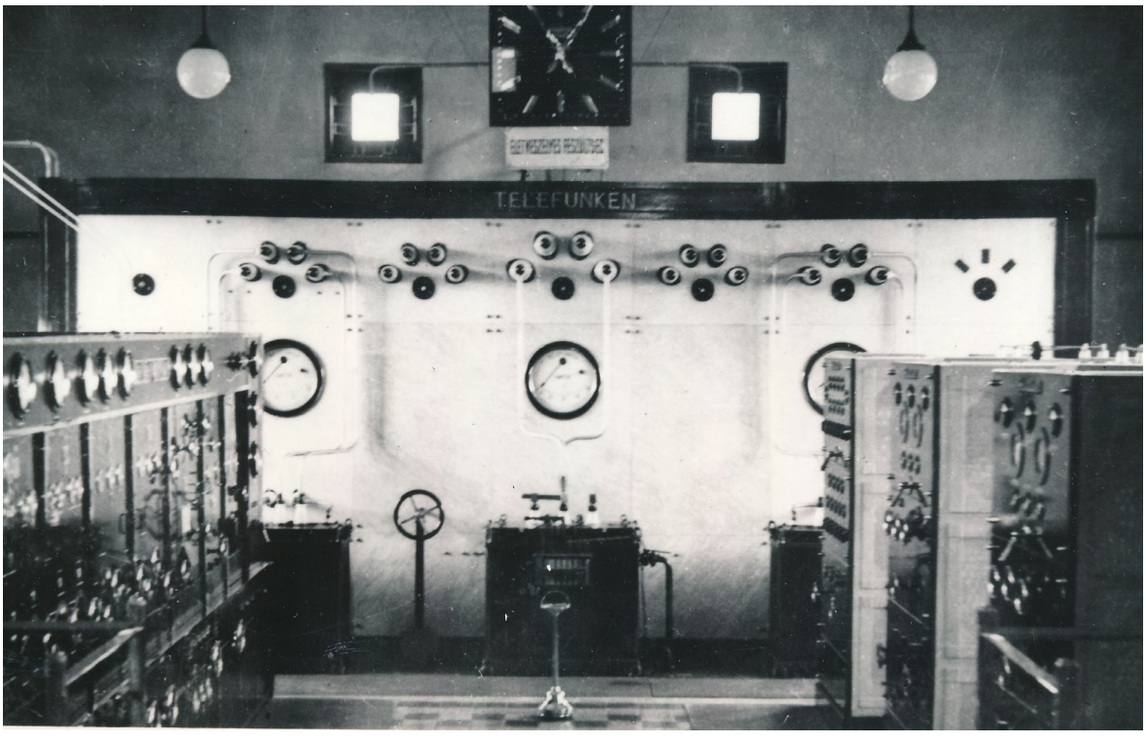

5.

6.

5. kép: 1925. szeptember 19. már állnak a rádiótelephez vezető úton a magasfeszültségű távvezeték beton oszlopai. (Kóger László gyűjteményéből.)
6. kép: Ormos Vilmos 1961-ben rajzolta le emlékezetből az eredeti antennatornyokat, a földhálózatot és az ellensúlyhálózatot. (Papp Kálmán gyűjteménye.)

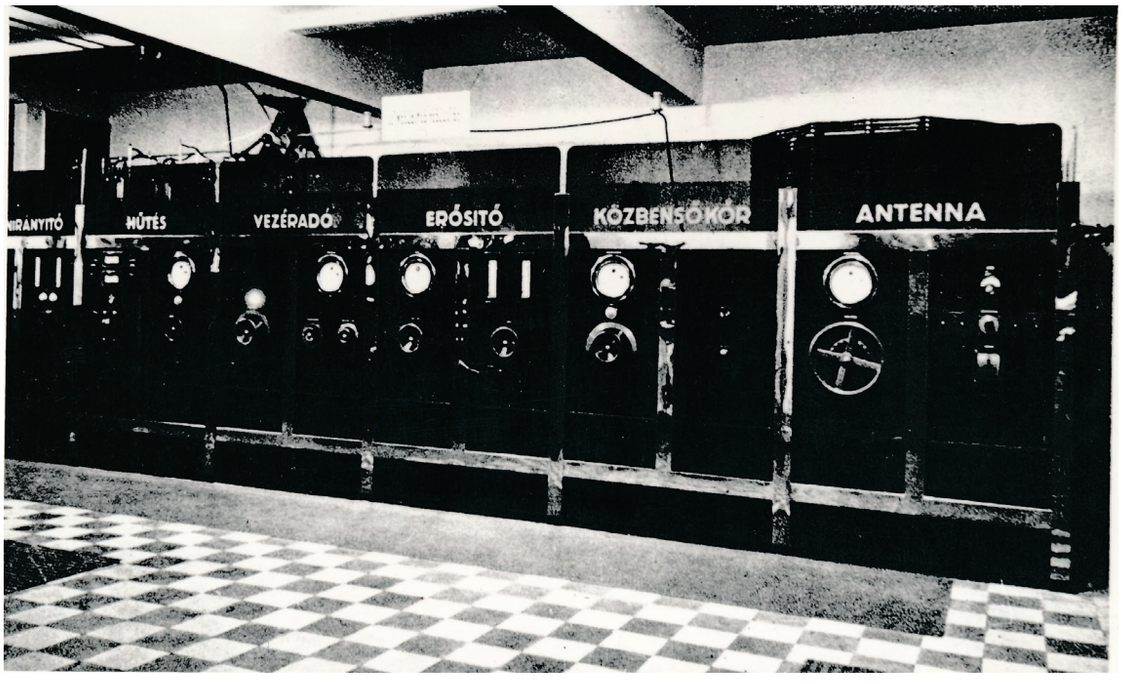

7.

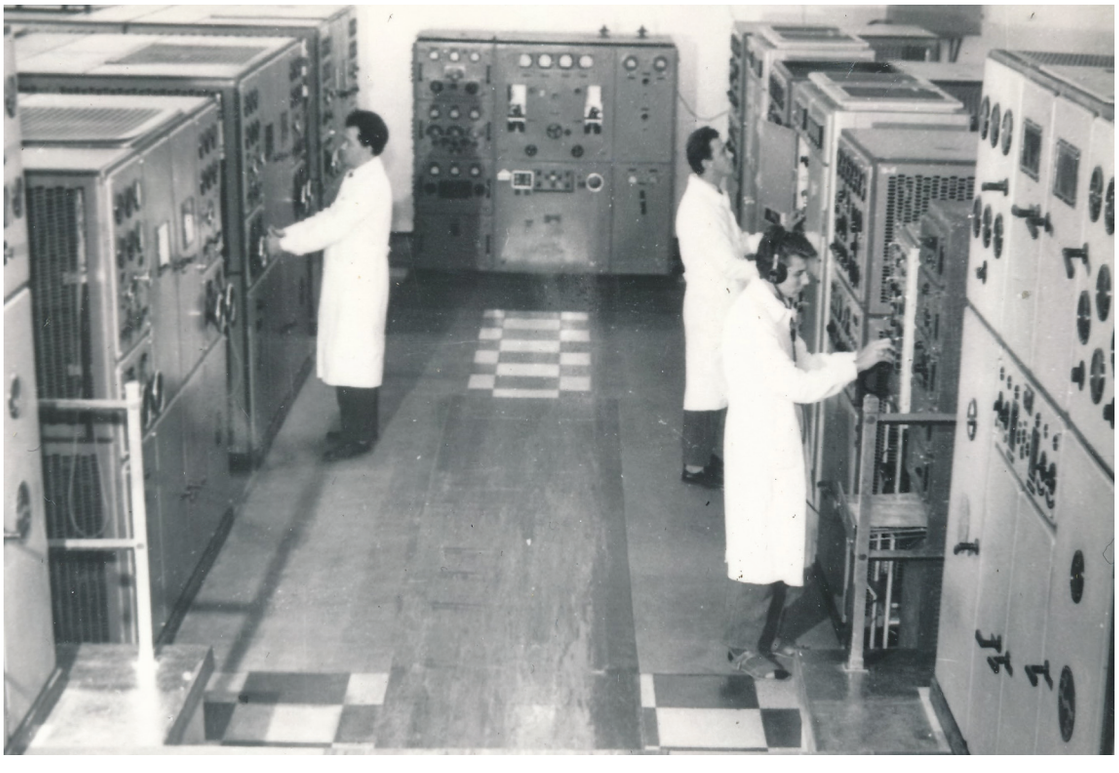

8.

7. kép: Az 1924-ben átadott Telefunken gépadó. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
8. kép: A Telefunken és Standard rövidhullámú adók gépcsoportja. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

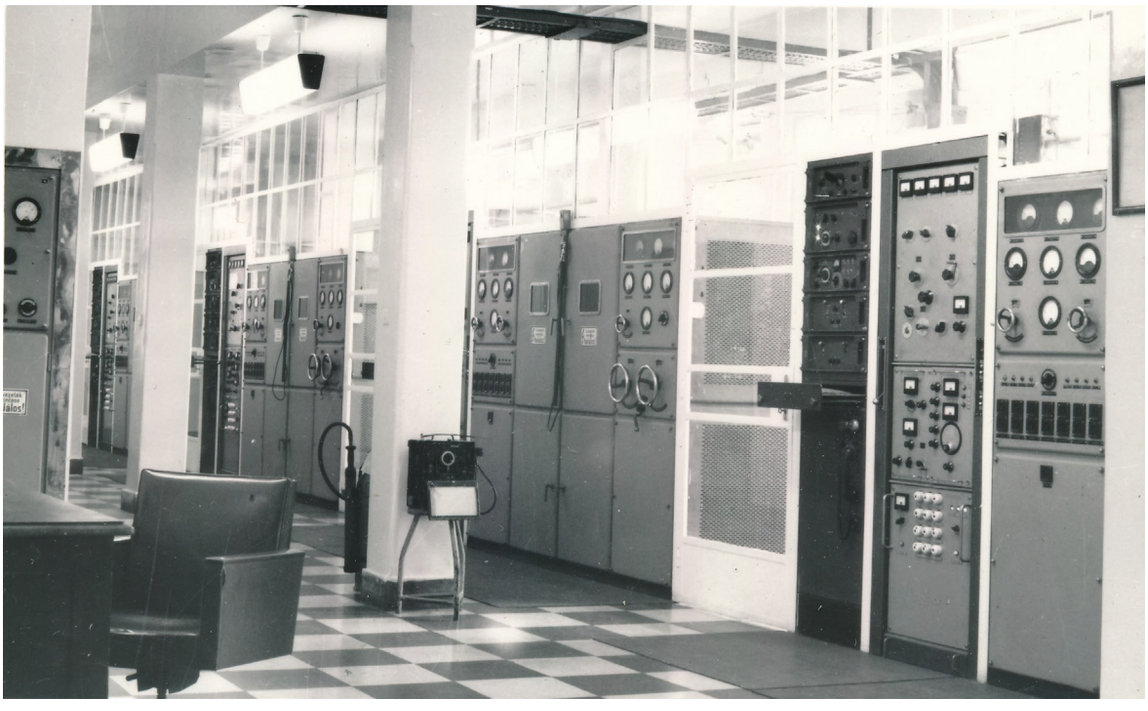

9.

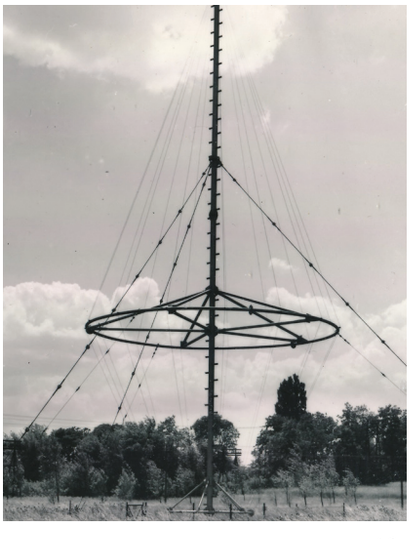

10.

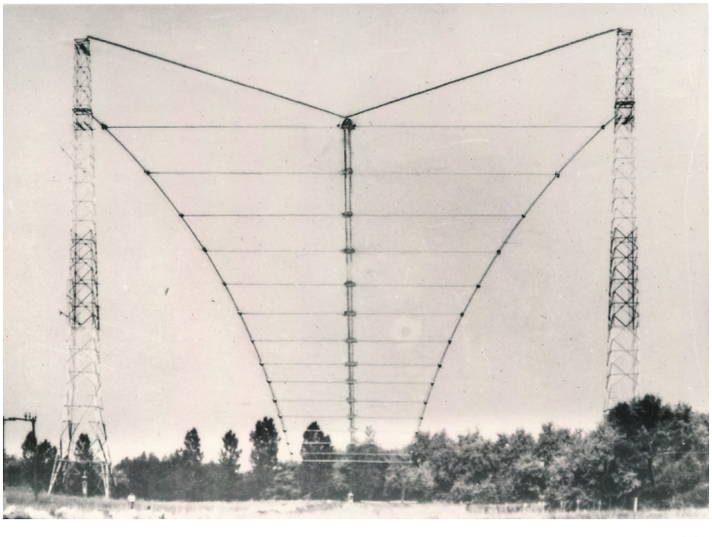
9. kép: Az 1940-ben átadott 15 kilowattos adó, amelynek 1944-ben megsérült roncsaiból 1945-ben az első sóstói működő adót a telep munkatársai összeszerelték. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
10. kép: A Philips 15 kilowattos rövidhullámú adók, melyeket 1949-től sorban helyeztek üzembe. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

11.

12.

13.

11. kép: Az 1950-es évek elején helyeztek üzembe 4 darab B.H.G. gyártmányú adót. Így nézett ki az „alvilág”, tehát a zavaró adások innen történtek. A kép már átalakítás utáni. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
12. kép: Kúp-antenna, melyet 1968-tól használtak. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
13. kép: Két körsugárzó (logper) vastornyokra függesztett antennát 1981-ben és 1983-ban építettek. A képen az egyik látható. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

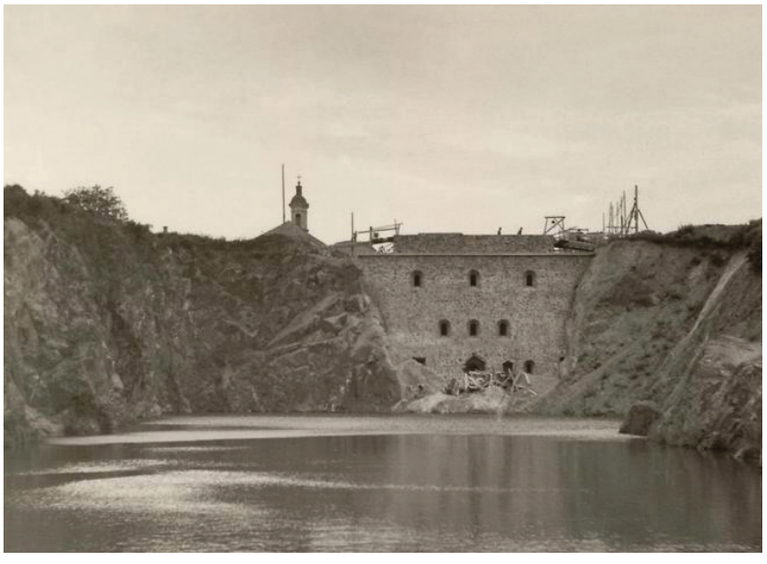

14.

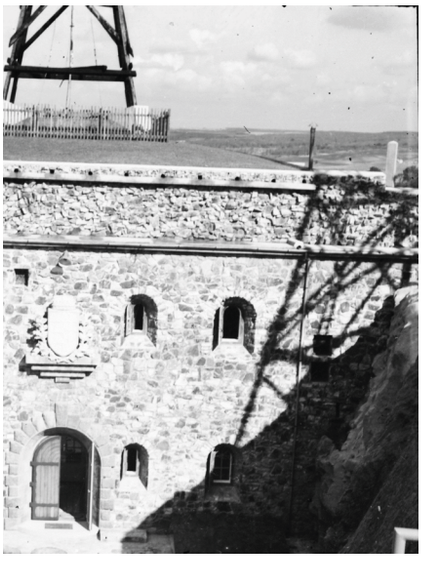

15.

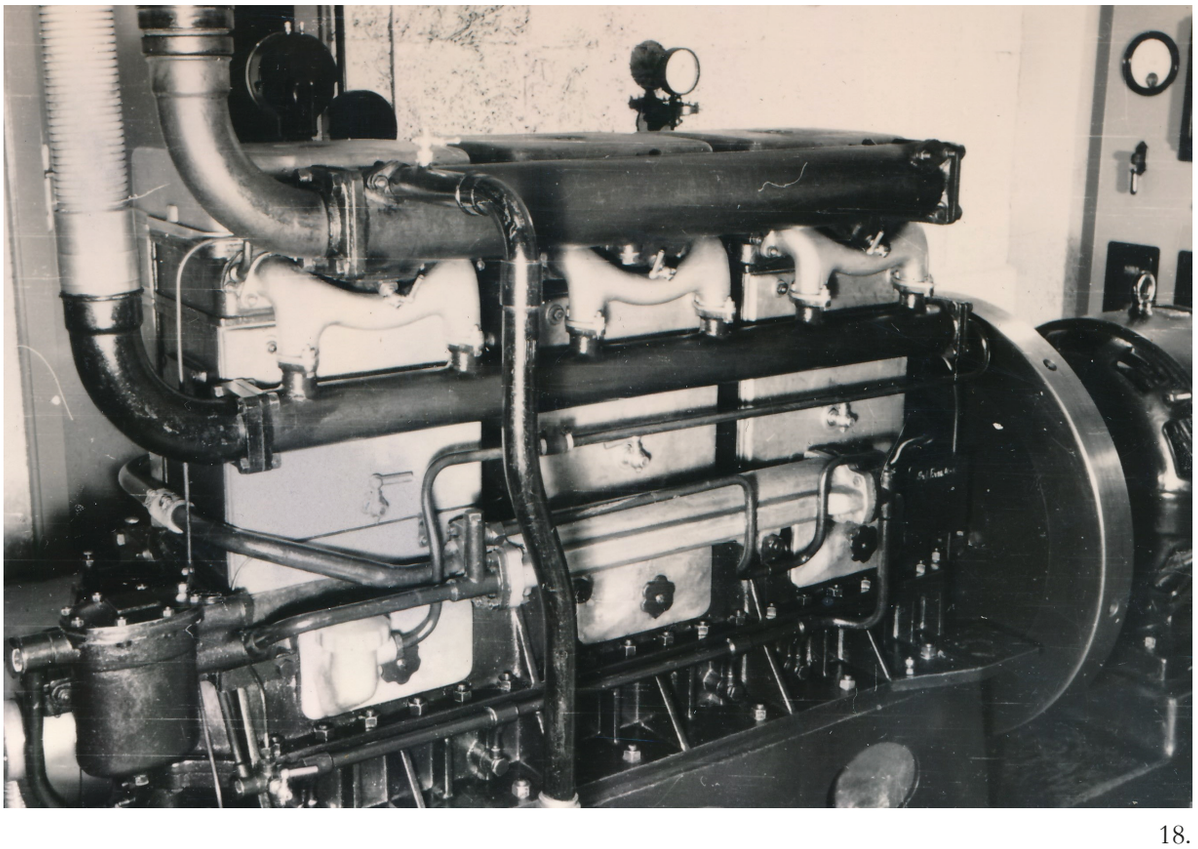
14. kép: Sóstó állomás látképe 1974-ben. Előtte a Micsurinnak nevezett kiskertek. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
15. kép: Az öreghegyi Bányató az adóállomás megépítése előtt. A háttérben a II. világháborúban megsemmisült Donát kápolna látszik. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

16.

17.

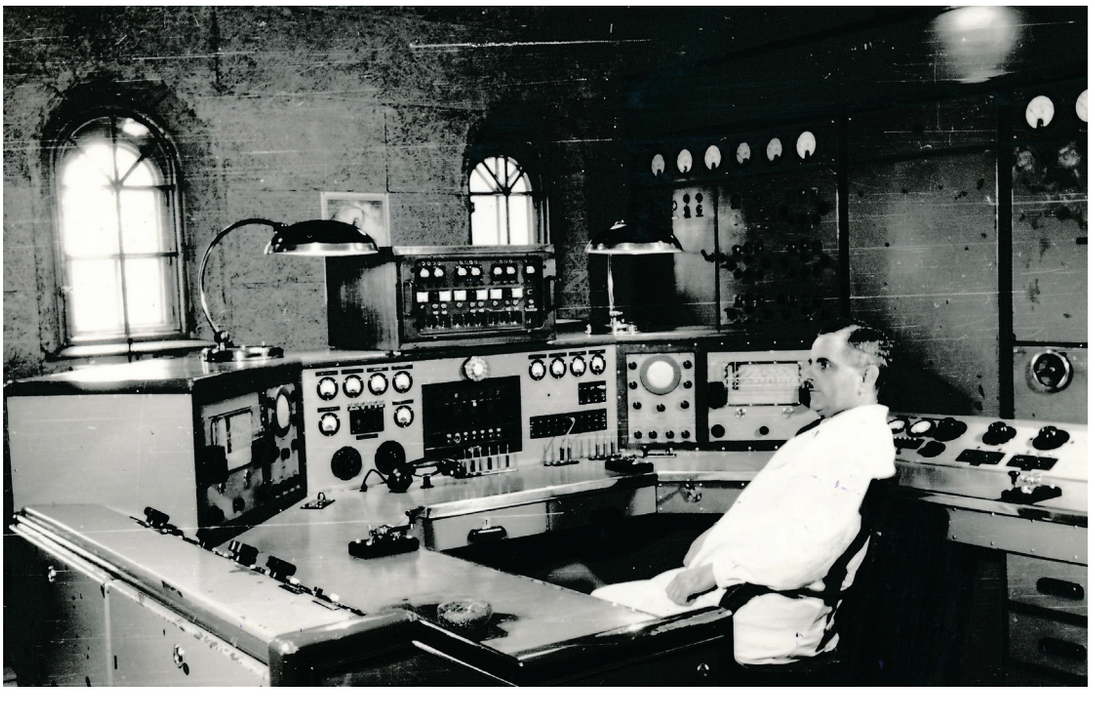

18.

16. kép: Az épülőfélben levő adóépület a Bányató felől. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
17. kép: A bejárati front építése az egykori lejáró, a kőbánya siklója felől. (Kóger László gyűjteményéből.)
18. kép: Az öreghegyi adó tartalék (saját) áramforrása: 6 hengeres Ganz–Jendassik dieselmotor. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

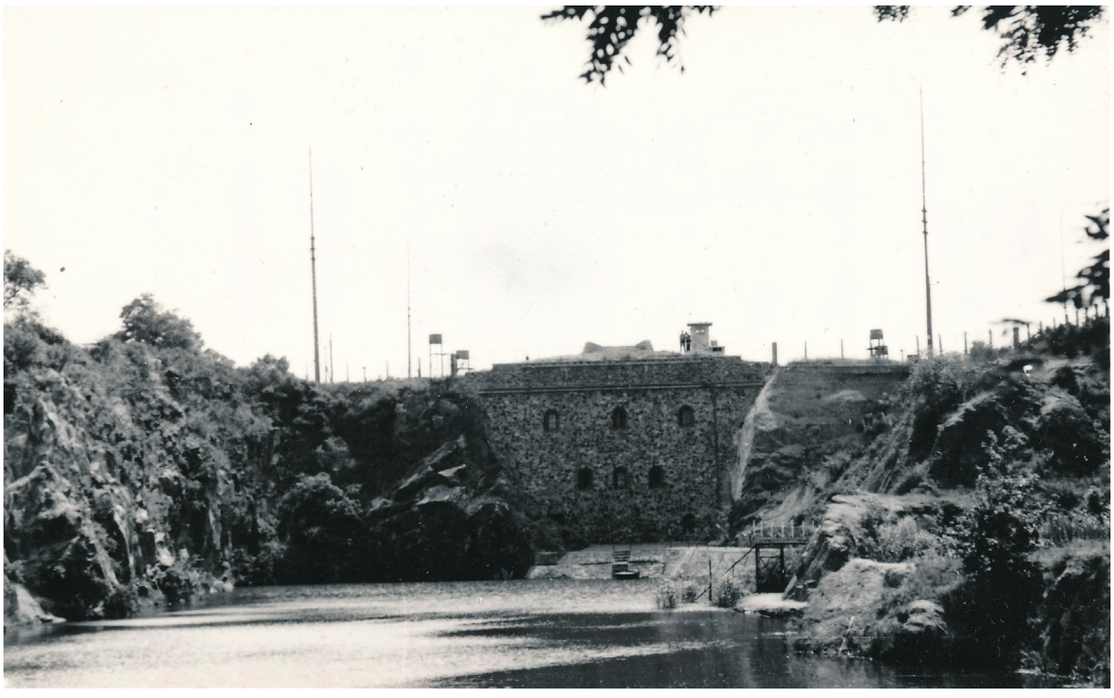

19.

20.

19. kép: Az öreghegyi adóállomás az 1940-ben épített 8 darab fa antennatoronnyal és vertikális antennákkal. Ezen a képen jól látható, hogy a munkába érkező dolgozók a tó oldala mentén és a keresztben futó mellvéden át a kisajtón keresztül jutottak be a gépterembe. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
20. kép: Árkövy Gyula az öreghegyi állomás híres kezelőasztalánál. A mozgatható székkel jól meg tudta közelíteni a berendezéseket: az ellenőrző vevőket, a WTZ berendezést, a házi telefonközpontot, a távíró- és modulációs vonalcsatlakozásokat. Innen mikrofonnal szólhatott az adón dolgozóknak és a szolgálati lakásnak, pl. veszélyre figyelmeztethetett. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

21.

22.

23.

21. kép: Az öreghegyi állomás az új dipolantennákkal 1980-ban. Az antennákat nyelves faoszlopok közé feszítették ki. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
22. kép: Novák Károly fehérvári üzemvezető volt 1947–1950 között. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)
23. kép: Ormos Vilmos egész munkás életét fehérvári rádiósként töltötte 1927 és 1968 között. (Czirják Gyula fotója Papp Kálmán gyűjteményéből.)

24.

25.

24. kép: Az állomás 70 éves születésnapját ünneplők 1994-ben. Középen az akkori igazgató Papp Kálmán, mellette balról Garai László, jobbról Susánszky László. (Papp Kálmán gyűjteményéből.)
25. kép: 100 kilowattos logper antenna szerelése 1995-ben. (Papp Kálmán gyűjteményéből.)

NÉPRAJZ

Alba Regia 49. (2021) 121–129.

Lukács László

Magyar föld- és néprajz
Ispay Ferenc amerikai magyar tankönyvéről

Budapesten a Központi Antikváriumban Ispay Ferenc: *Magyar föld- és néprajz* című, a Kossuth Kiadó Tankönyvsorozatának 4. köteteként, Clevelandben, 1958-ban megjelent könyvére bukkantam. Megjelenését az Amerikai Magyar Református Szövetség (The Hungarian Reformed Federation of America,Washington) nemes áldozatkészsége tette lehetővé. A 21x14,5 cm-es formátumú, kartonborítású, 202 oldalas könyvet Münchenben az Újváry nyomdában nyomtatták.

Az Újváry Kiadóról és Nyomdáról, Újváry Sándor (Alexander) működéséről kérésemre Vincze András müncheni újságíró, szerkesztő, a Szabad Európa Rádió egykori munkatársa 2020. április 27-én kelt levelében tájékoztatott: „*Az Újváry Kiadó hivatalos neve* Griff Verlag, *mert németül is adott ki könyveket. A magyar kiadványok természetesen emigráns írók művei. Újváry jelentette meg Márai Sándor: San Gennaro vére című regényét, élénk levelezésben állt Máraival. Vagy Hatvany Bertalan: Tao-Te King című tanulmánykötetét, de nála jelent meg Kutas Erzsébet, vagy Csíky Ágnes Mária verseskötete, valamint Halász Péter: Titkos írás című regénye, és Rácz Vilmos visszaemlékezése. Természetesen a Griff Verlag gondozta Újváry Sándor műveit, így a „Szabálytalan önéletrajzot" vagy az „Osztrigamérgezést". Ugyancsak nála láttak napvilágot a Szabad Európa Rádió közismert kommentátorának, Mikes Imrének tárcái „Gallicus rovata" címmel, nomeg Köstler Arthur „Sötétség délben" című könyve. A kiadó röviddel a rendszerváltás előtt szűnt meg, néhány hónappal Újváry Sándor halála előtt.*"

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* című könyvében nagyra értékelte a kiadót: „*Tekintélyes volt az Újváry Sándor által még Budapesten alapított, majd Münchenben újjászervezett Griff Kiadó termése. Újváry részben több eredeti munkát tett közzé, köztük Márai Sándor-műveket és Méray Tibor könyvét Nagy Imréről, részben régebbi könyveket nyomtatot ki újból.*"[1]

Borítójának belső oldalára ragasztott ex libris tanúsága szerint az általam megvásárolt példányt a Daróczy Gyűjtemény ajándékozta az Amerikai Magyar Alapítvány/American Hungarian Foundation könyvtárának. Utóbbiról Balogh Balázs kollégám 2020. április 28-án kelt levelében küldött felvilágosítást: „*Az Amerikai Magyar Alapítvány a legnagyobb magyar gyűjtemény az USA-ban. Az állomány gyarapítása nagyrészt adományokból történik, és neves tudósok, művészek, fontos magyar származású amerikai személyiségek közreműködése révén a könyvtár kiemelkedő hungarikum-gyűjteménnyé vált. Több mint 60 ezres a könyvtára. A rengeteg hagyatékból származó könyv gyakran ex libris-szel van ellátva. Amerikában gyakorlat, hogy minden házi könyvtárat Collectionnek hívnak, és ezt az ex librisben is feltüntetik. Ilyen lehet a Daróczy Gyűjtemény is. Az Alapítványt életre hívó Molnár Gusztáv 2016-ban hunyt el. A jelenlegi vezetés igyekszik a duplumoktól megszabadulni. Így adhattak túl ezen a köteten is, ami valahogy Magyarországra került.*"

A könyv megjelenési helye Celeveland (Ohio) az USA egyik legnagyobb magyar népességű városa, magyar anyanyelvű lakossága 1920-ban a 10 ezres lélekszámot meghaladta. Az 1970-es népszámlálás 40.809 magyart regisztrált. 1980-ban 36.292 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a magyar származásúak száma becslés szerint 52.400 főre rúgott.[2] E jelentős lélekszám magyar iskolák alapítását, fenntartását is megkövetelte, amelyek felekezeti iskolaként a templomok mellett működtek. Közülük elsőként, 1893-ban a Szent Erzsébet-templom egytantermes, fából épült iskolája nyílt meg, amit 1896-ban bővítettek, majd 1900-ban elkészült a háromszintes téglaiskola. A Szent Imre egyházközség iskoláját 1906-ban, a Szent János görög katolikus magyar egyházközségét 1908-ban, a Szent Margit egyházközségét 1930-ban építették.[3] Papp Gábor kezdeményezésére és hatékony közreműködésével 1964-ben született meg a clevelandi magyar iskola, amely évtizedeken keresztül sokat tett a magyar gyermekek oktatásáért.[4]

---

1 BORBÁNDI 1989a, II. 139.
2 BAGOSSY szerk. 1992, I. 334.
3 BAGOSSY szerk. 1992, I. 332–334.
4 BORBÁNDI 1989a, II. 49.

Borbándi Gyula amerikai útja során 1976-ban vendéglátói éppen Clevelandben egyértelműen a régi kivándorlókat dicsérték: „*A hajdani szegény bányászok, munkások, kisemberek teremtették meg azokat az intézményeket, amelyek még most is alapjai az amerikai magyarság közösségi életének. Ők építették a templomokat, a papházakat és iskolákat, szervezték a segélyezési és temetkezési egyleteket, indították el az újságokat és hozták létre a közösségi élet más kereteit. Ami időtálló, azt ők teremtették meg*"[5] Cleveland városi könyvtárában (*Municipal Library)* 220.000 magyar nyelvű kötet található, ez a legnagyobb magyar könyvgyűjtemény az Egyesült Államokban.[6] Magyar nyelvű tankönyvekkel a 20. század második felében a Kossuth Tankönyvkiadó látta el az iskolákat, amely Szász Béla történész kezdeményezésére 1952-ben alakult azzal a céllal, hogy a szétszórtságban működő amerikai magyar iskolák kezébe megfelelő tankönyveket adjon.[7] Ispay Ferenc magyar föld- és néprajzi tankönyvét nem csupán Amerikában használhatták: őrzik azt a Müncheni Magyar Katolikus Misszió könyvtárában is, ahol a hétvégi magyar iskola ma is működik.

A tantárgy neve a tankönyv címében is: *föld- és néprajz*. Korábban Magyarországon egy tantárgyban foglalták össze a földre és népére vonatkozó tudást, tananyagot. Így történt ez például a Pápai Református Kollégiumban, ahol a gimnázium I. és II. osztályában az 1941/42-es, valamint az 1942/43-as tanévben *föld- és néprajz*ot tanítottak.[8] Feleségem unokatestvére, Havay Sándor 1944-ben kelt érettségi bizonyítványa szerint Pécsen a magyar királyi Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskolában szintén föld- és néprajzot tanultak.[9] A frissen alakult általános iskolákban is *föld- és néprajz* a tantárgy neve. Hozzá a föld- és néprajz tankönyveket a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a folklorista Ortutay Gyula adta ki 1948-ban. Magam a VI. osztály számára megjelent tankönyvet őrzöm, amely a kontinensek közül Európa és Ázsia föld- és néprajzát tárgyalja. Ez a tankönyv Sághelyi Lajos munkája, benne a képeket Csikós Tóth András, a *Magyarság Néprajza* illusztrátora készítette. A tantárgy nevéből a néprajz szó valószínűleg a magyar néprajztudományt az 1950-es évek első felében ért sztálinista támadás idején tűnt el.

A clevelandi tankönyv szerzője, Ispay (eredetileg Ispaits) Ferenc ötgyermekes várpalotai iparoscsalád legkisebb fiaként született 1918-ban. Még elemi iskolai tanuló, amikor Százhalombattára költöztek. Középiskolai tanulmányait az esztergomi majd a budapesti bencés gimnáziumban végezte, 1938-ban érettségizett. Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen Cholnoky Jenő (1870–1950) tanítványaként végzett földrajz-természetrajz szakon 1942-ben. Szakdolgozatát Érd és környékének földrajzáról írta. Már diákkorában megragadta őt a szép Benta-patak völgye, ahol Halász Árpád érdi amatőr geológussal a kaptárkövekkel és a Kaptárkői-barlanggal foglalkoztak. Gyűjtésükből számos régészeti tárgy került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Saját gyűjtésű kőzeteit, őskövületeit az érdi helytörténeti gyűjteménynek ajándékozta. A Benta-patak völgyében gimnazista korában készített fényképeit még amerikai otthonában is őrizgette. Doktori értekezését Bulla Béla egyetemi tanárnál készítette: *Teraszmorfológiai megfigyelések a Garam mentén Zsarnócától a torkolatig* címmel. Doktorrá avatása napján már zsebében lapult katonai behívója, három nap múlva bevonult. Angol fogságba esett, innen Amerikába került. Előbb egy utazási iroda munkatársa, majd középiskolai tanár New York Brooklyn negyedében, biológiát, kémiát, földrajzot és térképismeretet tanított.[10] Személyiségét a vele jó kapcsolatokat ápoló Kubassek János, az érdi Földrajzi Múzeum igazgatója így jellemezte: „*Ispay Ferenc nem feledkezett meg ifjúkora színhelyeiről, s hazalátogatásai során ismerkedett a múzeum kiállításaival. Cholnoky Jenőről írt visszaemlékezéseit a Földrajzi Múzeumi Tanulmányok hasábjain adtuk közre. Népszerűségéről a brooklyni középiskolában tett látogatásomkor győződtem meg. Tanítványai valósággal rajongtak érte. Élvezetes, magas színvonalú, angol nyelven tartott óráit hallgatva Cholnoky Jenőt juttatta eszembe. Puritán életvitele, felfokozott tudásszomja, szinte kielégíthetetlen kíváncsisága, széles látóköre megnyerő személyiséggel, frappáns humorral és önzetlen segítőkészséggel párosultak.*"[11] Életútjának felidézését Kubassek János 2021. május 9-én kelt levelében folytatta: „*Nagyszerű, széles látókörű, nagy tudású ember volt, az USA-ban, New Yorkban középiskolai tanárként dolgozott. Kiválóan megtanult angolul, megszerezte az amerikai tanári diplomát, menekültként, több évi nehéz fizikai munka mellett. Strahler professzor – Cholnoky személyes ismerőse – közbenjárására a Columbia Egyetemen nagy összegű ösztöndíjat kapott, de a pénz csak a tandíjra volt elegendő, a lakásra, megélhetésre már nem. Éjszakánként áruházak raktáraiban dolgozott, hogy tanulhasson. Idegenvezetőként az 1950-es, 60-as években bejárta az egész világot, gazdag amerikai csoportokkal. Igen széles körű ismeretsége volt, a legkülönbözőbb társadalmi körökben. Tanítványai mindenütt voltak, a postától a tűzoltóságig, a bevándorlási hivataltól a rendőrségig. A volt diákjai nagyon szerették, látogatták, köszöntötték, telefonon gyakran felhívták, hogy kicsit beszélgessenek vele, vagy tanácsát kérjék az életük sorskérdéseiben. Sokat foglalkozott a*

[5] BORBÁNDI 1989b, 186.
[6] Magyar Nagylexikon 1997, V. 495–496.
[7] BAGOSSY szerk. 1992, I. 332.
[8] BÖLCSKEI 2017, 225, 298.
[9] LUKÁCS 2015, 276.
[10] KUBASSEK 1991, 61–62.
[11] KUBASSEK 1991, 62.

törökországi magyar leszármazottakkal, többször járt a Torosz-hegységben, Macarköy környékén és Anatóliában, jól megtanult törökül. Hónapokat töltött terepen, török pásztorszállásokon, távol a civilizációtól. Sajnos, keveset dolgozott fel a gyűjtéseiből, mert halogatta a nagy mű megírását…"

Földrajzprofesszorára, Cholnoky Jenőre így emlékezett: „*Gyors, határozott léptekkel jött be a terembe. Fellépett a pódiumra. Az íróasztal székét két kezével megragadta, és az asztal mellé helyezte. Ránk nézett, és megkezdte előadását. Közben a pódiumon fel és alá járt. Hamarosan jobb zsebébe nyúlt a krétáért, a tábla megtelt földtani metszetekkel, gyönyörű tömbszelvényekkel. Sohasem ült le, sohasem használt jegyzetet… Máig sem akadt a geográfia tudományának oly sikeres tolmácsolója, tömegeket mozgató prófétája, mint amilyen ő volt!*"[12]

Tankönyvében Magyarország földrajzának 86, néprajzának 116 oldalt szentelt. Bevezetésében olvashatjuk: „*Magyarország föld- és néprajzának tárgyalásánál nem szorítjuk a vizsgálandó területet a mai Magyarország politikai határai közé, hanem a Kárpátokkal koronázott, úgynevezett történelmi Magyarországot fogjuk bejárni és megismerni. Ezt két okból tesszük: Az egyik földrajzi. A Kárpátokkal körülvett magyar medence egyike a legtökéletesebb földrajzi egységeknek… A másik ok érzelmi. A magyarság nem szűnik meg abban reménykedni, hogy a világ sorsának intézői be fogják látni a Kárpátok körülzárta medence feldarabolásának tarthatatlanságát. Hisszük, hogy a tökéletes földrajzi egység ismét „egy" lesz, hazát adva az ott lakó különféle népeknek… Addig is az idegenbe szorult magyarság egyik legfontosabb feladata, hogy hazáját az idegenekkel megismertesse. Ehhez azonban szükséges, hogy hazáját maga is ismerje.*" (6. old.)

A tankönyv első részében Magyarország általános (földtani, éghajlati, növényföldrajzi, településföldrajzi) jellemzése után nagytájaink (Alföld, Kisalföld, Dunántúl, Felvidék, Erdély) sorrendjében történik hazánk leíró földrajzi bemutatása. Sor kerül társországunk, Horvát-Szlavónország és fővárosunk, Budapest bemutatására is, önálló fejezetben. Nagytájaink geológiai, éghajlati, vízrajzi bemutatását a nagytáj életét részletező humángeográfiai elemzés követi. Az alföldi tanyarendszer kialakulásáról, működéséről megtudhatták a tanulók: „*Nagy munka idején nem lehetett minden este a városba visszatérni, ezért a földeken ideiglenes „szállást" vagy tanyát építettek….A szállásokból alakult ki a tanyarendszer…A tanya hosszú ideig csak ideiglenes lakás gyanánt szolgált. A gazdának háza volt a városban is, ahová télen visszavonult. Csak a fiatalok, vagy fogadott munkások maradtak egész éven át a tanyán. De ma már sok önálló tanya is van, és a gazda ott éli le egész életét.*" (21. old.) A Kisalföld kapcsán említette: „*Egyes kutatók szerint a Magyarország címerében látható hármas halom a Szemere, Csanak és Pannonhalma dombjait jelképezi.*" (32. old.) A törökdúlás elmúltával történt német, szlovák és szerb telepítések nem változtatták meg a Dunántúl magyar jellegét. Dunántúli származású szerzőnk elismerően írt felnevelő tájáról: „*A Dunántúl hazánk legönellátóbb területe. Gabonatermése fedezi a szükségletet. Fő terménye a búza, utána a rozs és a kukorica következik. Nagyszerű a gyümölcstermesztése is. A Balatonfelvidék déli lejtőin teremnek a Hegyaljai borok után hazánk második legjobb borai. Az állattenyésztésben a szarvasmarhatenyésztés vezet. Itt van hazánkban négyszögkilométerenként számítva a legtöbb szarvasmarha és sertés. A régi időkben a makkoltatás nagyban megkönnyítette a sertéstenyésztést.*" (42. old.)

A Felvidék megélhetési forrásairól megtudhatjuk: „*A Felvidék népe főképpen állattenyésztésből, erdészetből és bányászatból él. Az állattenyésztés fő formája a havasi pásztorkodás. A magas hegyeken, az erdőhatár felett nagy kiterjedésű, jó minőségű legelők vannak. Ezeket természetesen csak tavasztól őszig lehet használni. A jószág (főleg juhok, kecskék) egész nyáron át fent van a havasi legelőn. Ott fejik őket és tejüket ott helyben sajttá dolgozzák fel. Országszerte híres volt a liptói túró és a füstölt ostyepka. A második foglalkozási ág a fatermelés. Fenn a hegyekben a fenyőket kivágják, és a mélyebben fekvő vidékekre úsztatják, ahol aztán építőanyagot meg papirost készítenek belőle. Az ország szétdarabolása előtt szlovák tutajosok nagy számban úsztatták a fát a Duna és a Tisza menti vásárhelyekre. A bányászat igen jelentős volt. A németeket királyaink főképpen a bányák művelésére telepítették be. Legjelentősebb volt a bányászat a Magyar Érchegységben, ahol aranyat, ezüstöt, ólmot, rezet bányásztak. Besztercebánya, Selmecbánya és Körmöcbánya dicsekedhettek virágzó bányászattal… Jelentős a felvidéki vasérc is. A salgótarján-borsodi szénnel együtt a vasérc-előfordulásoknak köszönheti Diósgyőr, Ózd, Rimamurány jelentős gyáriparának kifejlődését.*" (67. old.)

Az Északkeleti-Felvidék (Kárpátalja) népéről: „*A lakosság túlnyomó többségben ruszin. Számuk félmillió körül van. A XII. században menekültekként befogadott kisoroszok utódjai. Főképpen állattenyésztéssel és fatermeléssel foglalkoznak. A Szent Koronának mindig hűséges alattvalói voltak. A hegyek között bizony nehéz az élet. Itt fenn már csak a zab terem, lapos lepényszerű kenyerüket is ebből sütik. Kicsi, csokoládészínű teheneik mellett még apró lovakat, kecskéket, juhokat, sertést, baromfit tartanak.*" (71. old.)

Erdélyből, a Bihar-hegységből a gainai leányvásárokról tudósított: „*Fenn a havasi legelőkön jelentős a pásztorkodás. A bihari Gaina-tető a környék havasi pásztorainak fontos gyülekezőhelye volt azelőtt. Az itt tartott vásárokon igyekezett a magános életet élő román pásztorember élettársat keresni magának. A gazdák, akiknek eladó lányuk volt, a leány kelengyéjét is magukkal hozták szekéren, vagy lóháton. Fenn a tetőn nagy mulatságot rendeztek. A házasulandók jártak-keltek, míg meg nem akadt a szemük valamelyik eladó leányon. Ha azután meg tudtak egyezni a gazdával, a pap a hely színén megeskette őket. Ezt a népünnepélyt nevezték gainai leányvásárnak. A múlt század közepe után közönséges vásárrá egyszerűsödött. Havasi kürtöt, gereblyét,*

[12] ISPAY 1990, 78.

villát, faedényeket, bundákat, gyolcsot árultak." (73. old.) A Lápos-hegység leírását ezzel zárta: „*A lakosság túlnyomó része román és főképpen pásztorkodással foglalkoznak. Barátságos, vendégszerető nép.*" (75. old.) Erdély népei sorában hírt adott a székelyekről: „*A magyarok a Maros völgye mentén nyomultak be Erdélybe, és megszállták a földművelésre alkalmas síkságokat. A Keleti-Kárpátokban létesített gyepüket a székelyek védték, akik a következő „székekbe" csoportosultak: Aranyosszék, Marosszék, Csíkszék, Udvarhelyszék és Háromszék. Az aranyosszéki és háromszéki székelyek medencelakók, a többiek hegyi lakók. A medencelakó székelyek főképpen földműveléssel, a hegyi lakók állattenyésztéssel foglalkoznak.*" (83. old.) Erdély városai közül: „*Brassót még Humboldt Sándor híres német geográfus száz év előtt a Föld legszebb fekvésű városának nevezte.*" (85. old.)

A tankönyv szerzője, Ispay Ferenc megőrizte a híres magyar földrajzi iskolában Cholnoky Jenőtől tanult humángeográfiai, kultúrföldrajzi hagyományokat. Tankönyvének megjelenése, használata idején Magyarországon a szovjet földrajztudomány mintájára előtérbe került a fizikai földrajz, a statisztikai jellegű gazdasági földrajz. A magyar földrajzi iskola hagyományait, képviselőit üldözték, semmibe vették. Ispay tankönyvének földrajzi fejezete jól előkészíti, megalapozza a néprajzi fejezetben leírt tananyagot. Ispay Ferenc tankönyvének Felvidéket, Erdélyt bemutató fejezetei felidézték számomra Pinczés Zoltán: *A Kárpátok természeti földrajza* című, négy féléves speciálkollégiumának előadásait a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetében, az 1970-es évek első feléből. Pinczés tanár úr a Hainburgi-rögtől az Aldunáig mutatta be nekünk a Kárpátokat, a Magyarországtól 1920-ban elszakított Felvidéket, Erdélyt.

A tankönyv második része a magyar néprajzról szól, szerzőjének felfogásában: „*A néprajz, vagy etnográfia feladata az egyes népcsoportok megismeréséhez szükséges szellemi és tárgyi javaknak összegyűjtése, rendszerbe foglalása és kiértékelése.*" (87. old.) Csak a tárgyi néprajzzal foglalkozik, amely a létfenntartás legelemibb követelményei szerint tagolódik. Tárgyalja a táplálkozást, hajlékot és berendezését, ruházatot, ősfoglalkozásokat, díszítőművészetet. Hangsúlyozza az interetnikus kapcsolatok jelentőségét: „*Népi műveltségünknek nem minden elemét hoztuk magunkkal a múlt ködébe vesző őshazából, hanem sokat tanultunk szomszédainktól is. Ez azonban cseppet sem kell, hogy szégyenkezésre adjon okot. Minden nép ki volt téve az idegen népcsoportoktól érkező hatásoknak. Ezek a hatások pedig kölcsönösek voltak. Nemcsak kaptunk, hanem adtunk is. Az idegen hatás mindig csak ösztökélő, ösztönző volt, amelyet saját ízlésünk szerint átformálva tettünk magunkévá. A népi kultúránkban fellelhető idegen elemek továbbá az európai műveltséggel való elszakíthatatlan kapcsolatunkat is jelentik.*" (88. old.) Emlékezetünkbe idézi a magyarság őstörténetének fontosabb állomásait, a nyelvrokonságot. Fontos megállapítása: „*Az ugor és török elemek kapcsolódásával született meg a magyarság.*" (89. old.)

Táplálkozás fejezetében a disznóölést egy kis Szabolcs megyei faluból mutatja be. Bizonyára megtehette volna ezt gyerekkori, ifjúkori emlékei alapján Várpalotáról, Százhalombattáról is. A disznó bontásáról: „*A perzselés befejeztével a körmöket lehúzzák, a disznót pedig végig megvakarják és szalmára vagy lábtóra teszik, ahol kikanyarítják a sódart (négy lábát), leveszik a fejét, végighasítják a szalonnáját, kettévágják a hátgerinccsontját és kiveszik a belső részeket.*" (94. old.) Húsfogyasztásunk változásáról: „*A magyarság azelőtt sokkal több húst fogyasztott, mint ma. Ennek két oka is volt. Először az, hogy régente kevesebb volt a kenyérmag, másodszor, mert az állatokat sem lehetett olyan könnyen eladni. Szomszédainktól eltérően, szeretjük a bő-zsíros ételeket.*" (95. old.) Kenyerünkről: „*A ma szinte nélkülözhetetlen kelesztett kenyérre várnia kellett az emberiségnek addig, amíg megtanulta, hogy hogyan kell gabonából lisztet őrölni és hogyan kell kemencét építeni. A kelesztéshez szükséges kovászt azelőtt korpából savanyították, míg ma élesztővel készítik. A kovászos, kemencében sült kenyérnél ősibb a kovásztalan lapos kenyér, amelyet a Kárpátok mentén lakó nemzetiségeinknél még ma is láthatunk.*" (100. old.)

Építkezés fejezetében a hazai hajlékok népies formáival (nemezsátor, putri, ház) foglalkozik a magyar népi építészeti kutatások eredményeinek tükrében. Kitér a tűzhelyek és a ház belső térbeosztásának kapcsolatára is. Népi bútoraink közül részletesen foglalkozik a tárolóbútorokkal, ládákkal: „*Igen régi bútorunk a szekrény. Az ősi szekrény azonban nem is hasonlított a mai szekrénynek nevezett bútordarabhoz. Valamikor szekrénynek neveztek egy ládaszerű fekvő bútort, amely olyanféle volt, mint a székelyek "*szuszékja*". A szuszékban leginkább gabonafélét, lisztet, kenyeret tartanak. Hasonló bútordarabja van az őrségieknek, palócoknak is, akik főleg ruhaneműt tartanak benne. A szuszék bükkfából készül, és részeit fejszével hasítják és faragják. Készítése ácsmunkának nevezhető szemben a később tárgyalandó tulipános ládával, amelyek készítése asztalosmunkát kíván… Még eléggé divatban van a* tulipános láda. *Főként ruhaneműek tárolására használják, és szépen van díszítve. Ma már nehéz megmondani, hogy mióta van népünknél használatban. Az ősinek hitt tulipánról oklevelek alapján annyit mondhatunk, hogy hollandus kereskedők révén került Európába. Neve először a XVII. században jelenik meg. Egyes kutatóink, pl. Györffy István véleménye szerint az ősinek vélt tulipán-motívum gyakran nem is tulipánt ábrázol, hanem a rózsának vagy más virágnak stilizált rajza.*" (127–128. old.)

Viseleti darabjaink közül a *szűrt* részletesen bemutatta: „*A* szűr *a magyarság egyik legősibb és legkedveltebb ruhadarabja. A felöltőhöz hasonlít, de nem felöltve, hanem vállra vetve viselik. ezért az ujjak elvesztették eredeti jelentőségüket, és végüket bevarrják vagy bekötik. A bevarrott szűrujjban használati tárgyakat tartanak. A szűr hátán nagy négyszögletes gallér van. Enélkül „nem szűr a szűr, csak gubaszűr". A gallér két sarkára csücsköt erősítenek, amelynek segítségével a gallért csuklyaszerűen össze lehet kötni.*

Mivel a szűr igen bő, nem gombolják, hanem a mellen szíjcsattal fogják össze. A szűr a pásztornak mindene, védi az eső, hó, hideg ellen, árnyékot ad a nap heve ellen, derékalj, párna, ülőszék, takaró." (137. old.) A női viseletet is érinti: „*A nők felsőruhája elég egyszerű volt. A pendely korcába kötött ing felett vállat vagy* pruszlikot *viseltek, a pendely felett pedig szoknyát. A Sárközben a szoknya alját elöl az övbe hajtották vissza, így a hófehér pöndő kilátszott. Egyesek szerint ez a szokás a hajdani lovasélettel függ össze. A szoknya elé gyakran kötőt (kötényt) kötöttek. A kötény alatt a szoknya néha silányabb anyagból készült. Divatosak voltak a különféle mellkendők is, télen pedig posztóból készült, bárányhőrrel bélelt és szegélyezett* mentét *hordtak*" (193. old.)

Összefoglalja a házi foglalkozásokat: a fa- az agyag-, a bőr- és a gyapjúmunkát, a karikás ostor készítését, a fonást-szövést. Rövid vadászati és halászati fejezetek után rátér a földművelésre. Gabonaféléink (köles, tönköly, árpa, rozs, búza, zab) és a kukorica számbavételét követően a termőföld előkészítésével, a vetéssel és az aratással foglalkozik. Legfontosabb talajmegmunkáló eszközünk ősi formájáról megtudhatjuk: „*A faeke két részből állt: a tulajdonképpeni ekéből és a talyigából. Az eke gerincét egy fából készített rúd, az úgynevezett gerendely alkotta. Elülső végébe lyukakat fúrtak, amelybe a kakasszeg került. Ezzel kapcsolódik az eke a talyigához. A kakasszeg mögött a csoroszlya vagy hosszúvas volt a gerendelyre erősítve. A csoroszlya a földet és a gyökereket hasítja fel, közvetlenül az ekevas előtt. Mögötte az erős, vastag fából készült köldök következett, amely az eke legfontosabb részét, a talpat és a talp elülső részére szerelt eke- vagy talpvasat rögzítette a gerendelyhez. Végül az ekeszarv zárta be a sort, amely részben a gerendelyhez, részben a talphoz volt erősítve. A gerendely elülső végét a talyigához rögzítik. A talyigának van tengelye, amelyen a vánkos nyugszik. Ehhez rögzítik a gerendelyt. A talyiga tengelyén lévő két kerék közül az egyik nagyobb, mint a másik. A nagyobbik kerék a barázdában áll. A talyiga rúdjához, vagy a vezérhez kapcsolják a kisafát, amelyhez az igavonó állat hámját kötik.*" (155. old.) Az aratás, hordás után a nyomtatás-cséplés következett: „*Cséplésnek vagy nyomtatásnak nevezzük azt a műveletet, amellyel a kalászból a magot kiverik. A cséplés emberi erővel, a nyomtatás pedig állati erővel történik. A cséplés valószínűleg az északerópai rozstermelő vidékekről ered. Nálunk elsősorban rozstermő vidékeken, főleg a Felvidéken és a Dunántúlon honosodott meg. Csépléssel a szalmát vagy a zsuppot nem törik össze, így később tetőfedésre használható fel. Az Alföldön azonban a nyomtatás volt általános. Nyomtatással a szalmát összetörik, amelyből tetőfedésre alkalmas kévét nem lehet kötni. De nem is volt rá szükség, mert házfedésre főleg nádat használtak.*" (158. old.)

Az állattartás fejezetben tenyésztett állataink (ló, szamár, öszvér, szarvasmarha, bivaly, juh, kecske, disznó) tartásának ismertetése után a pásztorkutyákkal (komondor, kuvasz, puli) foglalkozik. A pásztor és nyáj leírása: „*A jószág legeltetését a pásztorok végzik. A legeltetett lábasjószágot együtt nyájnak, az állatok kisebb csoportját pedig folt, falka, csapat stb. néven nevezik. A szarvasmarha gulyában, a lovak ménesben, a juhok nyájban (Erdélyben turmában), a disznók pedig kondában vagy csürhében legelnek. A gyulyát a gulyás, a ménest a csikós, a juhnyájat a juhász, a kondát a kanász vagy kondás őrzi. A pásztorok feje a számadó. Mivel ő felelős az egész állatállományért, megválasztására a gazdák nagy gondot fordítanak. Becsületes, megbízható kell, hogy legyen. Valamikor a számadó saját állatállományából pótolta a gazdát a legeltetés alatt ért veszteségért. Állatai együtt legeltek a gondjaira bízott jószággal. A nyáj nagyságától függően a számadó 2-5 bojtárt fogad segítségül. Mivel a szilaj állattartásnál egész éven át, a félszilaj állattartásnál pedig a nyár folyamán, a pásztorok megszakítás nélkül a nyáj mellett vannak, bizonyos asszonyi teendőket is el kell látniok. Ősi szokás szerint az asszonynép otthon marad, ezért a főzés, a fejés, a tanya rendbentartása a pásztorokra hárul. Ezt a legfiatalabb bojtár, a lakos vagy tanyás végzi.*" (168–169. old.) Végül az állattartás módjait: a szilaj, félszilaj és az istállózó állattartást jellemzi.

Népünk díszítőművészetét a felhasznált anyagok szerint tekinti át: kéreg-, csont és szaru-, bőrmunkák, szőttesek, hímzések, csipke, tojásfestés, fafaragás, fazekasság.

Ispay Ferenc olyan tankönyvet adott az amerikai magyar diákok, kortársaim kezébe, hogy jogosan remélhette: az teljesen megfelel annak a bevezetésben említett követelményének, hogy az amerikai magyarság óvilági hazáját segítségével megismerje és újvilági polgártársaival megismertesse.

Ispay Ferenc 1970-ben több hónapos utazást tett Óceánia szigetvilágában, amelyről számos ismeretterjesztő cikket írt. Idegenforgalmi prospektusokat, útikalauzokat is kiadott.[13] Az 1960-as évektől 1980-ig négy alkalommal is nyomozott Törökországban a több mint négy évszázada honfitársaink által alapított Macarköy/Magyarfalva település után. Izgalmas nyomozásának eredményeiről cikket közölt az Élet és Tudományban.[14] Figyelemre méltó angol nyelvű tanulmánya, amelyben helyszíni adatgyűjtései eredményeként a rodostói és az isztambuli Rákóczi-emlékhelyeket dokumentálta.[15]

Ispay Ferenc 1990-ben New Yorkban elhunyt. Nekrológjában Kubassek János emlékezett tartalmas, gazdag, a magyarság számára is megőrzésre, számontartásra érdemes életművéről.[16]

---

13 KUBASSEK 1991, 62.

14 ISPAY 1981, 1558–1561.

15 ISPAY 1963, 63–79.

16 KUBASSEK 1991, 61–62.

Irodalom

BAGOSSY László szerk.
1992 *Encyclopaedia Hungarica* I. Calgary.

BORBÁNDI Gyula
1989a *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. I–II. Budapest.
1989b *Ötszáz mérföld. Esszék és naplók*. München.

BÖLCSKEI László
2017 Pápai kollégiumi emlékeim. *Acta Papensia* XVII. 221–266.

ISPAY Ferenc
1958 *Magyar föld- és néprajz*. Cleveland.
1963 Mementos of Prince Francis Rákóczi II. in Rodosto and Istanbul. *Hungarian Quaterly* IV. 1–2. 63–79.
1981 Macarköy. Négyszáz éves magyar falu Törökországban? *Élet és Tudomány* XXXXI. 49. 1558–1561.
1990 Emlékezés Cholnoky Jenőre. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*. VIII. 78.

KUBASSEK János
1991 Búcsú Ispay Ferenctől. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* IX. 61–62.

LUKÁCS Miklós
2015 A honvéd katonai hagyományok családunkban. *Alba Regia* 43. 255–284.

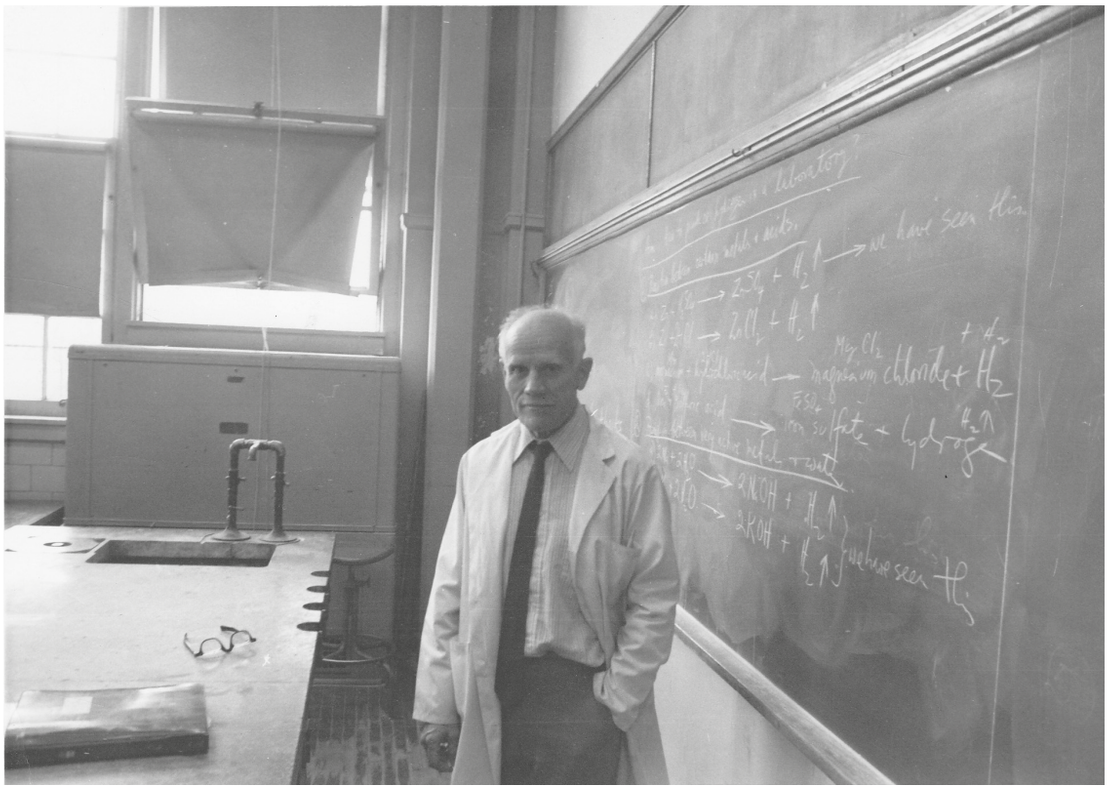
László Lukács

Hungarian geography and ethnology
About Ferenc Ispay's American Hungarian textbook

Ferenc Ispay's textbook with the title: Hungarian geography and ethnology was published in Cleveland (Ohio, USA). It was used in the Hungarian schools of America. Cleveland is one of the US-cities with the largest Hungarian population (in 1920: more than 10.000, 1970: 40.809, 1980: 36.292). This significant population resulted in the foundation and upkeeping of Hungarian schools, which have been operated next to churches as denominational schools since 1893. From the second half of the 20th century on, the Kossuth Publisher has been supplying the schools with Hungarian textbooks, they have published Ferenc Ispay's (1918–1990) textbook as well. Ispay graduated at the University of Budapest, his major subjects were geography and natural history. He fell into English hands during WW2, he went to America from here and started working as high school teacher in Brooklyn, New York. He taught biology, chemistry, geography and cartography. In his textbook, he presents the geography and ethnology of the former Kingdom of Hungary with the aim to introduce his old country to the pupils of the New World. Ispay has kept the traditions of Hungarian human geography and cultural geography, he learned before 1945 from professor Jenő Cholnoky. He founded his textbook on these traditions. At the time of the publication, physical geography and statistics-based economic geography became popular in Hungary, based on the pattern of the Soviet Union. The traditions, representatives of the famous Hungarian geography schools were neglected and pursued. The geographical chapters of Ispay's textbook prepare and support the material of the ethnologic chapters well. Ferenc Ispay's textbook is substantial, his rich life-work is worth for sustention and preservation in Hungarian culture.

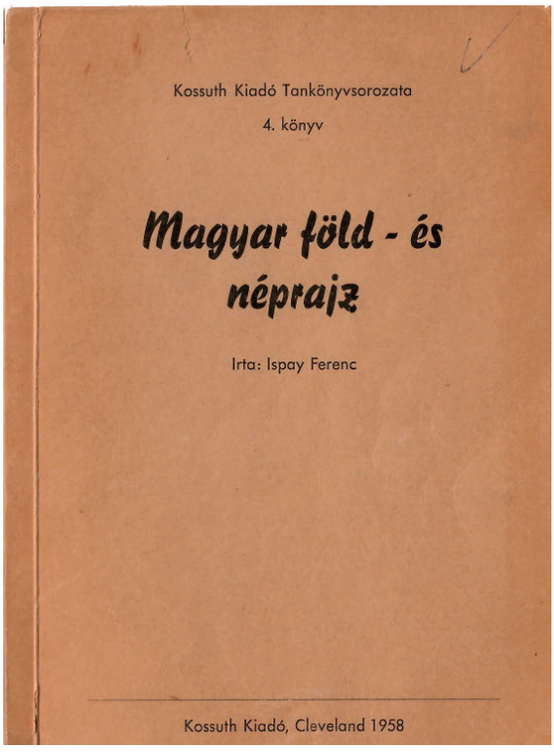

1.

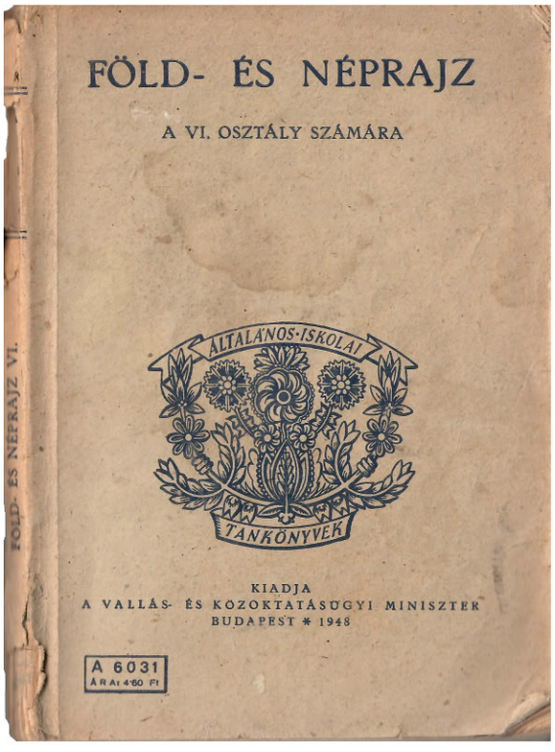

2.

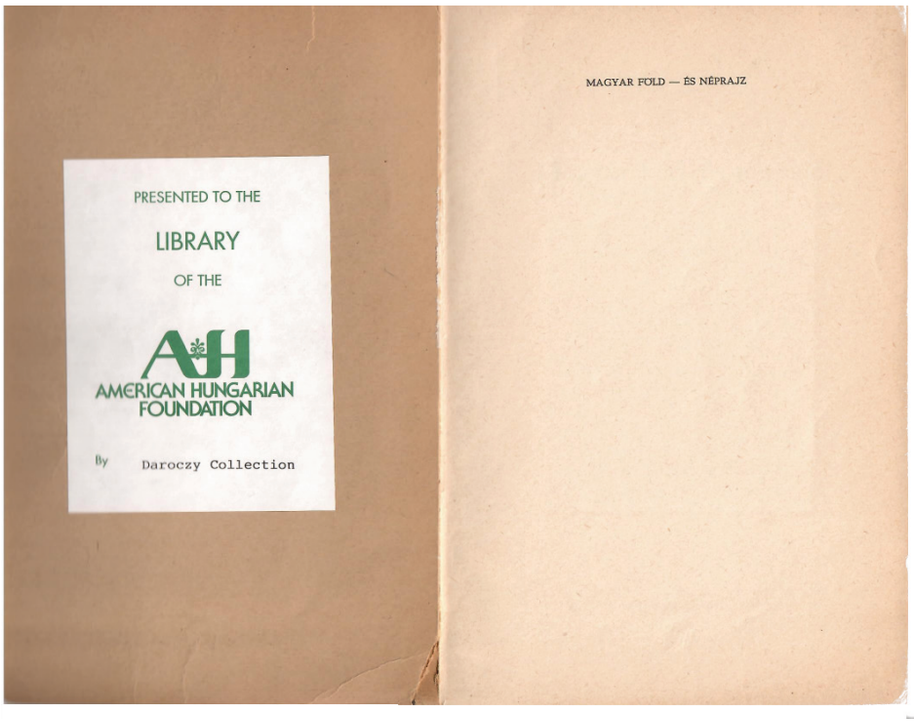
1. kép: Ispay Ferenc (Várpalota, 1918 – New York, 1990). Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum - Érd
2. kép: Ispay Ferenc a brooklyni középiskola kémiai előadótermében. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum – Érd.

3.

4.

5.

3. kép: Ispay Ferenc könyvének címlapja
4. kép: A magyarországi általános iskolák számára kiadott föld- és néprajz tankönyv borítója 1948-ból
5. kép: Ex libris a könyv borítójának belső oldaláról

Alba Regia 48. (2021) 131–138.

Lukács László

Trianonról a családi emlékezet alapján

A trianoni békeszerződés után harminc évvel születtem. Édesapám 11, édesanyám 4 éves volt aláírásának évében. Fiatal koromban olyan távolinak tűnt, pedig éppen annyi volt, mint az 1990-es rendszerváltástól napjainkig eltelt idő. Szülőmegyém, Fejér megye egyike volt a trianoni Magyarországon maradt kevés megyéknek, amelyet nem érintett a területi változás. Megyénk nem veszített területet 1920-ban.

Miután 1972-ben balassagyarmati vő lettem, feleségem, Demeter Zsófia szülővárosa, családja révén engem is elért a területi veszteség. Balassagyarmat Ipolyon túli, falusias, mezőgazdasági jellegű városrészét, Tótgyarmatot a Csehszlovák Köztársaság kapta meg. Az Ipoly széles árterében feleségem apai nagyapjának rétje, a dombos határrészben szőlője volt. A Csehszlovák Köztársaság idején, a kettős birtokosság keretében megtarthatták, művelhették ottani földjeiket, a termést vámmentesen hozhatták haza. A kettős birtokosság 1945 után megszűnt, a balassagyarmati tulajdonosok többé nem járhattak át földjeiket megművelni, amelyeket a hamarosan megalakuló termelőszövetkezetek felfalhattak. Időközben az eredeti tulajdonosok elhunytak, nagyapa is. A rendszerváltást követően az 1990-es évek első felében egy felvidéki magyar ügyvéd próbálta az örökösök tulajdonjogát rendezni, tudtommal eredménytelenül. Feleségem családját kétszeresen is közelről érintette a területi változás: anyai nagyanyja Sátoraljaújhelyről jött férjhez Balassagyarmatra. Felnevelő városának a Ronyván túli részét Csehszlovákiának ítélték. Klasszikus vasúti érdekeltségű elcsatolás történt, hogy a vasúti közlekedést Kárpátalja felé Csehszlovákia számára biztosítsák.[1]

A családban gyakran hallottam, hogy az új határok meghúzását előkészítő párizsi tárgyalásokon, 1919-ben a csehek hamisan hajózható folyóként mutatták be a valóságban kis vízhozamú Ipolyt, Ronyvát, hogy elérjék a számukra minél kedvezőbb határ kijelölését. Rosszallóan emlegették, hogy a térségünket nem ismerő győztes antanthatalmakat a cseh tárgyalódelegáció könnyen megvezette. E vélekedéssel szemben Ablonczy Balázs történész *Trianon-legendák* című könyvében olvashatjuk: „*A beterjesztett – és valóban vitatható tartalmú – cseh memorandumok egyike sem tartalmazott az Ipoly vagy a Ronyva hajózhatóságára vonatkozó állításokat. Méghozzá egyszerűen azért nem, mert a csehszlovák-magyar határt ennél jóval délebbre képzelték el.*”[2] Terveik szerint Balassagyarmat, Sárospatak, Sátoraljaújhely is a csehszlovák állam részét képezte volna. Balassagyarmatról, az Ipoly-völgyi vasútvonal községeiből Vizy Zsigmond százados egysége és a gyarmati vasutasok verték ki a megszálló cseh csapatokat. Ezért lett Balassagyarmat *a legbátrabb város, Civitas Fortissima*.[3]

Edvard Beneš külügyminiszter a csehszlovák békedelegáció vezetőjeként lehetőséget kapott arra, hogy 1919. február 5-én a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsa előtt ismertesse a csehszlovák területi igényeket. Hatására létrehozták a Franciaország, Olaszország, az USA és a Brit Birodalom képviselőiből álló Csehszlovák Bizottságot, amely 1919 márciusában hét alkalommal ülésezett, és döntött Csehszlovákia határairól, ezen belül a szlovák-magyar határ kérdésében is. Többé-kevésbé a maival egyező vonalon jelölte ki a határt, Magyarország képviselőinek távollétében.[4]

Balassagyarmaton, családunkban elevenen élő legendát a hajózható folyóvá hazudott új határfolyókról a magyar területi revíziós irodalom, a sajtó terjesztette az 1920-as évek végétől. Mindez 1938 után, az első Bécsi Döntést követően felerősödött, még jobban terjedt. Utóbbi emlékét is őrizte a családi legendárium. A sátoraljaújhelyi származású nagymama férje, Lengyel Károly festőmesterként a Magyar Királyi Államépítészeti Hivataltól is kapott megrendeléseket. Vele készíttették el az első Bécsi Döntés eredményeként Magyarországhoz visszatért települé-

[1] SEBŐK 2017, 94–95.

[2] ABLONCZY 2010, 85.

[3] BALOGH szerk. 1977, 285–291; TYEKVICSKA szerk. 2002, 219–225; GERE 2002, 47–84.

[4] GULYÁS 2019, 116–128.

sek magyar nyelvű helységnévtábláit. Műhelyükben nagymama örömmel olvasta az elkészült táblákat: *Fülek, Losonc, Ipolyság is visszatér!* A festőműhelybe kíváncsian betérő barátok, ismerősök, szomszédok a rádió, az újságok döntésről szóló híreinek valóságtartalmát a saját szemükkel akarták megerősíteni. Lengyel nagyapa készítette el a csehkiverés vasutas hősi halottainak emléktábláját is, amit a vasútállomás fedett peronjának déli falában helyeztek el. József Ferenc főherceg leplezte le 1931-ben. A vasútállomás háborús pusztulása következtében 1944-ben semmisült meg. Fényképfelvételek maradtak róla.[5] Apósomat, Demeter Jánost az érettségi vizsga évében érte a területi gyarapodás. Sógorával, Havay István amatőr fotóssal 1939 nyarán átmentek az Ipoly hídon, önkioldóval fényképet készítettek: egy gabonatábla szélén állnak, a gyönyörű kalászos gabona a vállukig ér.

Odescalchi Eugénie hercegnő és férje báró Lipthay Béla 1943-tól szécsényi földbirtokosok voltak, a háborús összeomlásig itt éltek. A „hajózható" Ipolyról emlékirataiban a hercegnő is megemlékezett: „*Az Ipoly csak az Antant szemében volt hajózható, amikor határvonalként jelölték ki. Hajót soha nem láttam rajta, de még csónakot sem. A sok liba azonban vígan átúszta, és a túloldalon már Szlovákiában legelészett. Útlevélre nem volt szükségük.*"[6]

Az Ipoly hajózhatósága a balassagyarmati gyerekeket is foglalkoztatta. Ha ez felmerült, azonnal, kötelességszerűen rávágták: Papírhajókkal! Amikor az Ipolyban a Kiskatlannál fürödtek, indítottak is papírhajókat lefelé. Papírhajókkal hajóztak a Ronyván a sátoraljaújhelyi gyerekek is. A városukról 2020-ban készült filmen papírhajókat eresztettek a vízre a Ronyva hídról.[7]

Gyakran forgatom, használom országleírásainkat, így Magda Pál: *Magyar országnak és a' határőrző katonaság vidékeinek leg ujabb statisztikai és geográfiai leírása* című, 1818-ban Pesten kiadott művét is. Az Ipolyról megtudjuk belőle: „*Az Ipoly (Eipel) ered Nógrád vármegyének éjszak napkeleti szegeletében; meg futván az említett és Hont vármegyét, Esztergomtól félmértföldnyi messzeségre a' Dunába száll. Nem hajókázható.*" Magda Pál könyve 1832-ben Lipcsében németül is megjelent.

Az útleírások, útirajzok is kedvenc olvasmányaim, köztük Édes János: *Utazás a' Magyarhon' szebb vidékein* című cikksorozata, a *Társalkodó* 1839. évi számaiból. Édes János zsarnói (Abaúj-Torna m.) református lelkiőr (lelkész) barátjával együtt beutazta Magyarországot: jártak a Felvidéken, az Ipoly völgyében, Balassagyarmaton, de Székesfehérváron és Csóron is, hiszen édesapja korábban 9 esztendőn át csóri lelkész volt. Úti beszámolójában a felvidéki folyók rendezetlenségére is kitért, az Ipollyal kezdte, a Ronyvát nem is említette: „*Alig van folyó, melly több csavargást 's igy áradásokat is okozna, mint ez; - völgyein sok jó széna terem, melléke a' juhtartásnak fölötte kedvező. Ha elgondolom, mennyi folyóvíz van hazánkban, minőkön más országokban széltére kereskednek, nem lehet nem ohajtanom: hogy azok rendes csatornákra vétessenek; a' közlekedés általuk milly könnyüvé tétetnék így! Felső Magyarországban elkezdve Ungh megyétül, majd minden négymérföldre egyegy illy folyam lehetne hajókázhatóvá. – Latorcza, Bodrog, Hernád, Boldva, Sajó, Rima, Ipoly, Garan, Nyitra, mellyek közül a' legkisebb is rendes mederbe véve, nagyobb lenne a' sárréti csatornánál, mellyen pedig dereglyéket is láttam járni.*" Székesfehérvár és Sárbogárd között láthatta a Beszédes József mérnök tervei alapján szabályozott Sárvizet, a Nádor-csatornát. Nem kis büszkeséggel írt róla: „*Miután e' posványság a' környék nagy költségével ugyan, de már most nem kisebb hasznával is, lecsapoltatott, nádasai 's bozótjai kiégettettek… Most két partján nagyterjedelmű rétek zöldelnek. Napidíjas mérnökök vannak rendelve, kik ez ásott medernek, mellyen bivalok által huzatott dereglyéken föl 's alá fát 's követ hordanak, gondját viselik, 's ha sáncza romolnék, igazíttatják; malmokat reá építeni nem szabad. Medrében a' viz 3, néhol 4 lábnyi mély, a' viz' színe 6, kétoldalrul magasra hányt partival pedig 12 öl széles…*" A megregulázott Sárvíz jó példa lehetne a felvidéki folyók szabályozásához, hajózhatóvá tételéhez. Ami itt a Mezőföld nagy uradalmai, például a nagylángi Zichy-uradalom támogatásával, költségén megvalósult, az a Felvidéken sokkal nehezebben, megkésve indult.

Köő Artúr *Mesélnek-e még, s amennyiben igen, akkor miről mesélnek a revíziós időszak élő szemtanúi?* című írásából megtudtuk, hogy 2017-2018 között a várpalotai Trianon Múzeum támogatásával, a „23 óra 59 perc" kutatási program keretében, száz interjút készített, amelyekben a területi gyarapodás szemtanúi meséltek emlékeikről.[8] Édesapám is cselekvő részese volt e történelmi korszaknak, amely később családunkban gyakori beszédtéma volt.

A versailles-i békerendszer bomlása idején édesapám, Lukács József (1909–1998) zámolyi kőművesmester a győri utászszázad katonájaként 1938-ban részt vett a felvidéki, 1939-ben a kárpátaljai, l940-ben az erdélyi, 1941-ben a délvidéki bevonulásban, a magyarlakta területek integritásának megteremtésében. 1938 november 5-én ők építették Vámosszabadi és Medve között a hadihidat, amelyen a Magyar Királyi Honvédség alakulatai bevonultak a Csallóközbe. 1938 nyarán a Rábán gyakorolták a hadihíd építését, készülve a nagy feladatra. Az első Bécsi Döntés

[5] REITER L998, 51.

[6] ODESCALCHI 1988, 298.

[7] MARKOS 2020, 14–15.

[8] KÖŐ 2020,199.

alapján Horthy Miklós kormányzó 1938. november 4-én adta ki a magyar csapatoknak a hadparancsot: „Isten és a Haza nevében: ELŐRE!" November 5-én a dunai hadihídon átkelve csapataink bevonultak Medve és Dobogán magyar falvakba.[9] Az *Új Fehérvár* 1938. november 6-ai tudósítása szerint: „*Az egyik hajóhidat Győrtől északra Medvénél építették meg az utászok. Már hajnalban megkezdték a híd építésének előkészületeit. A kitűzött időpontban elsőként Szőke Endre vezérkari százados ment át rohamcsónakon a túlsó partra, mint parlamenter, hogy a cseh vezérkari tisztektől átvegye a területet. Utána a biztosító osztagok keltek át a Dunán ugyancsak rohamcsónakokon. Ezután kezdték meg az utászok a hatalmas hadihíd építését, mely vascsónakokra épült és 30 tonna megterhelést is elbír… Pontban 10 órakor keltek át a hídon a 2. vegyesdandár első gyalogsági alakulatai a Dunán. Először a 24. gyalogezred kelt át a hídon Bayor Vilmos ezredes parancsnoksága alatt. Közvetlenül Utána ment a 3. »Szent István« gyalogezred, Székesfehérvár házi ezrede, Marschalkó Béla ezredes parancsnokságával. A gyalogsággal ment a tüzérség is.*"[10] A Medvénél kiépített hídfő közelében értek partot azok a vízi járművek, amelyekkel a magyar katonákat szállították. Édesapám őrvezetőként a kikötés irányításában vett részt.

1939. március 15-én a kárpátaljai, ahogy ők nevezték a ruszinszkói bevonulás eredményeként a magyar-lengyel határ visszaállításán dolgoztak a győri utászok. Erre a közös határra hamarosan nagy szükség lett. Még 1939 őszén, Lengyelország német és szovjet megszállása idején itt menekülhettek hozzánk lengyel testvéreink. 1940 őszén a győri utászszázad a székelyföldi Nagybaconban, vitéz nagybaczoni Nagy Vilmos, az I. magyar hadsereg parancsnoka falujában állomásozott. Beszállásolási körletükhöz tartozott a hadseregparancsnok sógorának kúriája is, ahol lovaik a dús füvön hetekig legeltek. A dunántúli, csallóközi katonákat a nagybaconi székelyek a számukra addig ismeretlen puliszkával kínálták meg. Nagybaconból késő ősszel indultak vissza Győrbe. Addigra sógora, MÁV alkalmazottként a benépesítő vonatokkal Erdélybe érkezett, a kolozsvári vasútállomásra osztották be. Édesapám az itt áthaladó katonaszerelvényből egy levelet dobott ki sógorának, amit valaki megtalált, és eljuttatott a címzettnek. 1941 tavaszán, a délvidéki bevonulás során a győri utászszázad csak Pécsig jutott el. Mivel Bánát német katonai igazgatás alá került, nem tartották szükségesnek a határ megerősítését. A győri utászokat leszerelték, de hamarosan a frontszolgálat, az Északkeleti-Kárpátokban a Hunyadi- és az Árpád-vonal kiépítése, megerősítése várt rájuk.

[9] CSAPODI – BALLA – BENDA 1939, 369–370.

[10] BABUCS 2019, 62.

Irodalom

ABLONCZY Balázs
2010 *Trianon-legendák*. Budapest.

BABUCS Zoltán
2019 *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest.

BALOGH Sándor szerk.
1977 *Balassagyarmat története. 896–1962*. Balassagyarmat.

CSAPODI Csaba – BALLA Antal – BENDA Jenő
l939 A magyar nemzet története. In: *Az ezeréves Magyarország*. 255–374. Budapest.

GERE József
2002 *A szárnyaskerék katonái. Balassagyarmat a leghátrabb város*. Vasúthistória Könyvek. Budapest.

GULYÁS László
2019 A magyar-szlovák határ születése a versailles-i békekonferencián, különös tekintettel a Csallóköz kérdésére. *Történeti Földrajzi Közlemények* VII. 3–4. ll6–128.

KÖŐ Artúr
2020 Mesélnek-e még, s amennyiben igen, akkor miről mesélnek a revíziós időszak élő szemtanúi? In: Vizi László Tamás (szerk.): *Magyar világ 1938-1940*. A Magyarságtudományi Intézet Kiadványai 12. 139–154. Budapest.

MAGDA Pál
1818 *Magyar országnak és a' határőrző katonaság vidékeinek leg ujabb statisztikai és geográfiai leírása*. Pest.

MARKOS Mária
2020 Titkok és mítoszok. *Trianon 100*. 14.

ODESCALCHI Eugénie
1987 *Egy hercegnő emlékezik*. Budapest.

REITER László
1998 *Hirdesse e márvány. Balassagyarmat emléktábláinak története*. Balassagyarmat.

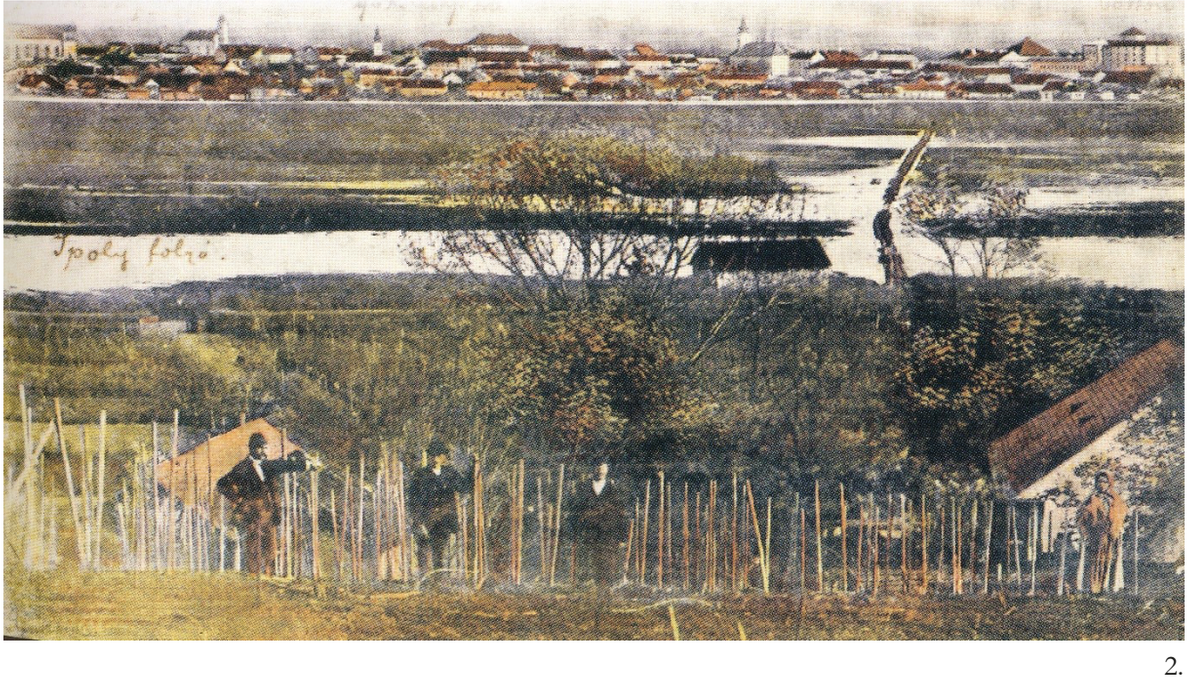
SEBŐK László
2017 *Kettévágott települések Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka*. Rubicon 28. 7–8. 94–95.

TYEKVICSKA Árpád szerk.
2002 *Civitas fortissima. Balassagyarmat története írásban és képben*. Balassagyarmat.

Képek

1.

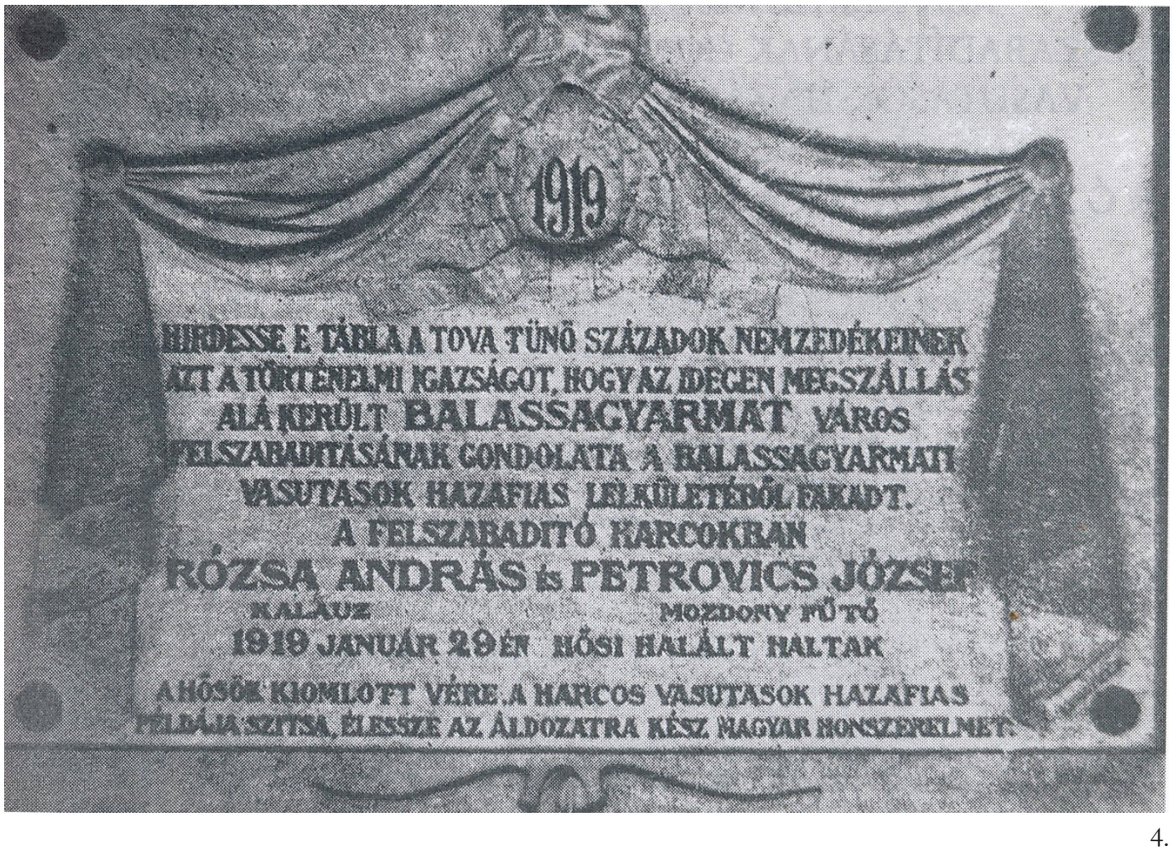

2.

1. kép: Rétek az Ipoly árterében (TYEKVICSKA szerk. 2002, 117)
2. kép: A balassagyarmati szőlőhegy (Márton-hegy) az Ipolyon túl (TYEKVICSKA szerk. 2002, 118)

3.

4.

3. kép: Fürdő gyerekek a „hajózható” Ronyvában, kutyájuk feje Magyarországon, farka Csehszlovákiában van. A Revíziós Liga francia nyelvű albumából, 1928.

4. kép: A csehkiverés vasutas hősi halottainak emléktáblája az 1944-ben megsemmisült balassagyarmati vasútállomás falán. Lengyel Károly munkája (REITER 1998, 51). A fényképért Rózsafi Jánosnak tartozom köszönettel.

5.

6.

5. kép: Havay István (balról) és Demeter János az első Bécsi Döntéssel visszatért területen Balassagyarmaton, az Ipoly északi oldalán. Havay István felvétele, 1939. Demeter Zsófia fényképalbumából. A fényképért Rózsafi Jánosnak tartozom köszönettel.
6. kép: Balassagyarmat Civitas Fortissima emlékplakett. Tóth Brigitta felvétele, 2021.

7.

8.

9.

10.

7. kép: A győri utászok 1938 őszén hadihidat vernek a Dunán Vámosszabadi és Medve között (CSAPODI – BALLA – BENDA 1939, 367) A fényképért Babucs Zoltánnak tartozom köszönettel.
8. kép: A székesfehérvári Szent István 3. honvéd gyalogezred katonái vonulnak a Dunán épített hadihídon, 1938. november 5. Korényi János ezredirnok hagyatékából.
9. kép: A székesfehérvári Szent István 3. gyalogezred fogatai vonulnak a hadihídon, 1938. november 5. Korényi János ezredirnok hagyatékából.
10. kép: „*A legszebb pillanat. Az első század (Kisteleki) indul a magyar partról Medvének, és énekli a Himnuszt.*" (Marschalkó Béla ezredes, ezredparancsnok). A székesfehérvári Kisteleki Béla tartalékos hadnagy volt az első csapattiszt, aki századának átkelését követően a visszatért Csallóköz földjére lépett.

Alba Regia 49 (2021) 139–150.

Gelencsér József

A szolgálatban álló és a leszerelt katonák meséi

Az első lejegyzett, összegyűjtött, magyar népmeséket katonák mondták el. Illendő dolog erről kicsit hosszabban is szólni.

Bécsben

A 19. század elején a kezdeti hagyománymentő törekvések jegyében, először német nyelven jelentek meg magyar népmesék. A legelső ilyen kötet *Gaal György* (1783–1856) író, könyvtáros és mesekutató nevéhez kötődik, mely *Mährchen der Magyaren* címen 1822-ben Bécsben jelent meg.[1] Gaal 17 népmesét adott ki németre fordítva. A kor gyakorlatának megfelelően a népi szövegeket saját irodalmi ízlése szerint kissé átírta. Mégis, gyűjtése volt az első, néprajzi szempontból is használható népköltési gyűjtemény.[2]

Gaal fiatalkori, Pesten végzett tanulmányai során vélhetően tanárától, Dugonics Andrástól kapta az első intenciókat a népköltészeti gyűjtésre. 1808-ban Bécsbe kerülve Mailáth Jánossal és Mednyánszky Alajossal tagja lett annak az udvarhű triásznak, mely a 19. század első harmadában a meséket és a mondákat vizsgálta. Nagy szerepük volt abban, hogy az ilyen típusú kutatás tudományos jelenséggé vált. A bécsi triász jelentette a magyar népmesekutatás első fejezetét. A német nyelven olvasó közönséget tájékoztatva, közvetítették a magyar kultúrát. Gaal talán nem is a Grimm testvérek hatására kezdte meg gyűjtőmunkáját, már 1812 előtt.[3]

Ortutay Gyula (1910–1978) folklorista a következőket írta: „*Az első magyar népmesegyűjtemény nem magyar nyelven jelent meg, s nem is magyar földön gyűjtötték az anyagát: a Bécsben állomásozó jászkun huszárok közül előbb egy, majd azután több is akadt, akinek meséit az akkor már hosszú idő óta Bécsben élő Gaal György összeszedte.*"[4] Ortutay szerint a katonáktól való gyűjtés 1812-ben történt.[5] Ortutay egy másik publikációjában a *Máriássy-regementet* jelölte meg a szöveget közlők ezredének.[6] *Mészöly Gedeon* (1880–1960) nyelvész azt feltételezte, hogy Gaal „*egy Máriássy regementbeli óbester* [ezredes] *barátja útján bécsi magyar katonáktól maguk által írásba foglalt magyar népmeséket szedte össze úgy az 1820-as években.*" A szövegközlő katonák ezrede tekintetében sem Ortutay, sem Mészöly nem jelölte meg forrását. Az utóbbi kutató az állítását valószínűleg az egyik, általa közölt meseszövegre alapozta, melyben a mesehős beállt „*Máriási Regementyébe*", aztán gránátos káplárnak adták.[7]

Mit lehet elmondani az említett két katonai alakulatról? A Jászkun Kerület a 19. század első felében újoncokat a palatinális huszárezredhez állított. Ők voltak a *Nádor huszárok,* mert a három kerület grófja és bírája a nádor volt. A besorolásban az ezred a 11. számot kapta. A *Máriássy ezred* viszont nem lovas, hanem gyalogezred volt, mégpedig a 37. számú. Ennek a magyar ezrednek Békés, Bihar, Csanád és Csongrád vármegyék állítottak újoncokat. Az ezredtulajdonos 1813 és 1846 között Máriássy András (1759–1846), táborszernagy volt, innét az egység neve. De csak 1813-tól! Mindezek alapján kimondható, hogy a két kiváló tudós, Ortutay és Mészöly adatai itt nem pontosak. A korrekciót a későbbi kutatás végezte el, melyről az alábbiakban lesz szó.

1 GAAL 1822.
2 BANÓ 1988, 8–9.
3 DOMOKOS 2005.
4 ORTUTAY 1963, 322.
5 VOIGT 1997, 206.
6 ORTUTAY 1955, 634.
7 MÉSZÖLY 1929, 180–181.

Gaal gyűjtéséből magyarul csak a 19. század közepétől jelentek meg közlemények. A mesékből egyet, majd hetet *Erdélyi János* vett fel 1846-ban, továbbá 1855-ben megjelent népköltészeti műveket tartalmazó köteteibe.[8] *Kazinczy Gábor* és *Toldy Ferenc* pedig Gaal hagyatékából 54 mesét adott ki 1857 és 1860 között, egy három kötetes népmese gyűjteményben.[9] Részben korábban már publikáltakat, részben publikálatlanokat.

Ortutay Gyula túlzott szigora szerint az 1822-es bécsi kiadásnak az 1857–1860-as magyar fordítása nem az eredeti magyar szövegeket adta vissza, hanem ügyetlen, mesterkélt stílusú visszafordítás németből. Így nem igazi népköltészet. Ortutay valójában nem ismerte az eredeti, lejegyzett szövegeket. Ennek ellenére az alábbiakat is írta. Gaal a Bécsben szolgáló katonák körében jó magyar szövegeket gyűjtött. (Ami így lehetett.) A mesemondás pedig katonásan kezdődött: „*Vitéz Obester úrnak Kovács János közhuszár alássan jelenti, hogy… Hol volt, hol nem volt…*”[10] (Amely állítás viszont csak az anekdoták számát növelte.)

Gaal György kinyomtatott és kéziratban maradt mesegyűjtését, továbbá egyéb hagyatékát, benne levelezését, *Domokos Mária* néprajzos vizsgálta.[11] Mivel a korábbi kutatók tévedéseit megállapításaival kiigazította, mindezeket és feltevéseit publikálta, itt munkájának teljeskörű ismertetése szükségtelen. Csupán a katonasághoz kapcsolódóakra kívánok kitérni.

Toldy Ferenc, a rokon és barát szerint Gaal 1822 után is gyűjtött. A gyűjtésre megragadott minden alkalmat „*különösen haditisztek közbenjárása által, sikerült gyűjteményét szintén közvitézek újabb följegyzéseivel tetemesre nevelni*”. Bár ezeket ő maga nem publikálta, hanem a magyar nyelvű kiadásra Toldy Ferencet kérte meg.[12]

Gaal György mesejegyzői, a közvitézek a kutatásnak köszönhetően ma már részben név szerint ismertek: Köblös Gábor, Mészáros Antal, Zetykó József, Varga József, Papp György, Ivanics/Ivancsics István. Az általuk lejegyzett 80 autográf szövegből Toldy és Kazinczy 32-t jelentetett meg. A felsorolt katonák a 2., a 32. és a 34. magyar gyalogezredből alakított *Esterházy gránátosokkal*, továbbá a 37. magyar *Máriássy-gyalogezreddel* hozhatók kapcsolatba. Érdekes módon, amíg az ezredeket nem lehet egyértelműen azonosítani, addig a közvitézek neve mellett századuk feltüntetésre került. Jászkun huszárok viszont az adatközlők között, vélhetően, nem voltak.

Nem ismert név szerint továbbra sem az a csak magyarul értő „régi hadfi”, aki Gaalnak a német nyelvű népmesegyűjtemény összeállításában segítségére volt. Talán egy óbester lehetett. Aki valószínűleg azonos volt azzal a személlyel, kinek Varga József közvitéz egyik meséjét ajánlotta: „*Méltóságos Obester Urnak ajanlva. Soh nem volt ez nem is történt. Egy Opsitos Katonárol.*”

Összesen 110 Gaal-féle meseszöveg kézirata ismert. Ebből eddig 70 került publikálásra (a 20. századi néggyel együtt). Negyven meseszöveg, köztük katonáké is, azonban máig kiadatlan maradt.[13] Az viszont jelenleg is egyértelmű, hogy a katonáknak milyen nagy szerepe volt a legkorábbi mesegyűjtés körül. Gaal jelentősége egyébként nem csak a folklorisztikában vitathatatlan.

Gaal gyűjtése azt is bizonyítja, hogy a 19. század első felében a katonák körében rendszeresen gyakorolt, élő szokás volt a mesemondás. A mesék, történetek így nem csak fennmaradtak, hanem csiszolódtak. Mindezeket bizonyítja egy, a szabadságharc idejére történő visszaemlékezés. A szerb felkelők ellen 1848 nyarán a Bánátba vezényelték a *debreceni 10. honvéd zászlóalj*at. A 6. század egyik katonájaként magáénak tudta a *mese királyt,* vagyis a számtalan mesét tudó, azokat kiválóan előadó öreg katonát. „*Már a francia hadjáratban is szolgált 60 éven túli Lévai bácsit, annak soha ki nem fogyott regéi mellett*” tölthették a honvédek a különben sokszor unalmas éjszakákat, főleg az előőrségben.[14] Nyilvánvaló, hogy a szabadságharc idejének nyugalmas óráiban, az idő kellemesebb eltöltésére, az álom elűzésére általános volt a mesemondás.

Bosnyák földön

Napjainkban a mese, a mesélés a gyerekek szórakoztatására, nevelésére szolgál, bár érezhetően mindinkább tért veszít. Nem így állt a helyzet a korábbi századokban, amikor a mesélés a felnőttek világában is élt. A parasztság körében a mesemondási alkalmak főleg az őszi kukoricatöréstől a tavaszi mezei munkák kezdetéig tartottak. Különösen a társasmunkák és a téli esti beszélgetések nyújtottak rá jó lehetőséget.

---

8 ERDÉLYI 1846, 459–466; 1855, 26–41, 47–79, 87–105, 134–174.
9 GAAL 1857–1860.
10 ORTUTAY – DÉGH – KOVÁCS 1960, I. 26; VOIGT 1997, 206.
11 DOMOKOS 2005.
12 TOLDY 1985, 127.
13 DOMOKOS 2005.
14 OSVÁTH 2010, 517.

A mesélés azonban nemcsak a falvakban, hanem a polgári otthonokban, sőt a *kaszárnyákban* is virult. *Banó István* (1917–1987) folklorista írta összegzésében, hogy a mesemondásra jó alkalmat teremtett a katonáskodás ideje alatti kényszerű, unalmas pihenő. Így a takarodó utáni. Ilyenkor először sorban mindenkinek valamilyen mesét kellett mondani. Amikor kiderült, hogy ki a jó mesemondó, akkor már főleg az ő meséit hallgatták a többiek. A takarodó utáni mesemondásnak sajátos hagyományai alakultak ki. A szokások közé tartozott, hogy amikor a mesemondó befejezte meséjét és meg akart győződni a hallgatóságnak a folytatás iránti igényéről, csak ennyit szólt: csont. Ha nem jött felelet, abbahagyta a mesélést, ha válasz érkezett (pl. hús, leves, gulyás), úgy újabb mesébe kezdett.[15] Rögvest, az alábbi bekezdésekből kiderül, hogy a fenti sorok alapjául *Tömörkény István* (1866–1917) írásai szolgáltak. Elöljáróban annyit, hogy a kemény kiképzésnek, szolgálatnak hosszú időre alávetett katonák, a laktanya rideg falai közt, a nem ritka napközbeni megaláztatás után este, a *takarodót* követően *meséléssel* szórakoztatták egymást. Kaszárnyán kívül is, a tábortűz körül, vagy más, hosszabb pihenésnél. Mindez hozzájárult a katonasors elviseléséhez.

Tömörkény István, a jeles író novelláiból különösen sokat megtud az olvasó a hajdani katonaéletről. Tömörkény, mint a *szegedi 46. gyalogezred* katonája, 1888-ban a Novibazári Szandzsákban szolgált. Innét tudósította lapját, a Szegedi Híradót *Boszniai bakaélet* című írásával, melynek alcíme *Levél Prijepoljéből.* A Balkánra érkezett újonc szemszögéből láttatja az őt körülvevő világot. A kaszárnyabeli élet kapcsán szólt a mesélésről is: „*Kilenc órakor a szobaordinánc elfújja a lámpát, s kezdetét veszi a mesélés. Hol egyik, hol másik mesél; de a mese végét rendszeresen senki nem hallja. Néha én is mesélek. Persze ilyenkor nagyobb a figyelem, mert olyan kísérteties meséket mondok nekik, hogy a hajuk szála is az égnek mered tőle. Aki mégis elalszik, annak a többiek ellopják a prófontját és megeszik. Ez már bevett bakaszokás, ami ellen nincs apelláta.*"[16]

Az elszunnyadásról is szemléletesen írt Tömörkény 1909-ben *A bakancstalp* című novellájában: „*A szabályzat tehát azt mondja a kaszárnyában, hogy este kilenc órakor feküdjön le mindenki… Kevéssel azután, hogy a szoba ura és parancsnoka a lámpával összes termeibe vonult, a szobában némi halk sercentések hallhatók. Gyufák hangja ez… Az emberek dohányfüstöt szívnak magukba az ágyakban, s közben mesélnek… Aki mesél, néha azt szokta mondani: - Csont! Amire a többiek azt mondják: - Hús! Ez a próbája annak, hogy ébren van-e a társaság. Ha a csontra kevesen adják rá a húst, ez nyilvánvaló jele annak, hogy a társaság tagjai beleuntak az irodalmi előadásba, és szunnyadni kívánnak.*"[17] Nem nehéz elképzelni, hogy a hazától távol, „*a görbe hegyek országában*" mennyire áhítoztak a bakák egy kis vidámságra, némi élményre, amit az éjszakai mesehallgatás nyújtott. De a katonák világa ilyenkor is, egymással szemben is kegyetlen tudott lenni, erre utal a *prófunt*, a barna kenyér ellopásának szokása.

Tömörkény további műveiben is említést tett a takarodó utáni szórakoztatásról. Példának elég, ha még egyet idézek. Az ugyancsak 1888-as keltezésű *Levél* című írásában így beszélt: „*Csöndes estéken, mikor már elfekszik a baka, a szobában sötét van, s járja ágyról ágyra a meseszó, regék támadnak*", még a két éve hazulról hozott bakancsszíjról is.[18]

Kiemelkedő, szórakoztató mesélője nem csak valamelyik laktanyabeli szobának, körletnek lehetett. A század keretein túl a zászlóaljban, sőt az ezredben is közismertté válhatott az igazán jól mesélő. *Kacziány Géza* (1856–1939) író, műfordító személyes emlékei alapján írhatta, hogy Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációja idején a *38. Mollináry ezred* egyik századában ilyen katona volt a nagyszájú *kompánia suszter,* Hötzli. A bakák tehát azért is szerfölött szerették, mert nagy mesemondó volt. Senki nem tudott olyan cikornyásan szólni a kakassarkon forgó gyémánt várról, az Óperenciás-tengeren túli csudákról, mint ő. A mese végén pedig a veres vitéz szerencsésen levágta a sárkány hetedik fejét is. Hötzli körül a guggolva kuporgó bakák gyönyörködve hallgatták a mesét. De nem csak a bakák voltak mesenyelők, hanem a legvénebb *cugszfűrer* is tátott szájjal hallgatta a mesélőt.[19]

Kenedi Géza (1853–1935) jogász, író, országgyűlési képviselő önkéntes altisztként vett részt az 1878. évi bosnyák háborúban. Gyalogezredével július 31-én indult a Brod–Bjelovác útvonalon Szarajevó felé. Menetelésüket a kezdetektől fogva több, mint két héten át zuhogó, hideg eső, köd, sár, kemény terep nehezítette. Az út elején, Drevent környékén rögtönzött táborba vonultak, ahol tűzgyújtással kísérleteztek. Ahogy írta, „*a legények java azon az éjjelen nem is aludt. Óriási máglyát hordtak össze az erdőből és azt a bornyúkon körülülték. Baghy Mihály, a gyalogos mesélt nekik egész éjjel szörnyűséges meséket. Hajnal felé magam is jóízűen hallgattam és még most is emlékemben van az a száz és száz, tűztől megvilágított alak, aki nagy csendben figyelt a mesére.*" Könyvében még egyszer, hosszabban is visszatért a dermesztő, esős éjszakára és a mesékre. Előbb elnyomta a fáradtság, de később zajokra lett figyelmes. „*Éjfél után volt, hogy emberi hangokra és melegre ébredtem föl. Odább egy hatalmas máglya égett; vörösre világított ábrázatok környékezték. Valami hihetetlen*

[15] BANÓ 1988, 21.
[16] TÖMÖRKÉNY 1989, 31.
[17] TÖMÖRKÉNY 1989, 329–330.
[18] TÖMÖRKÉNY 1989, 34.
[19] KACZIÁNY 1884, 142–143.

tünemény. Az egész század odagyülekezett a máglya köré és elgémberedett tagjait engesztelte. A nagy tűz túlsó oldalán pedig, ahova a füst nem ért, ott ült egy megfordított bornyúra telepedve Baghy Mihály, a gyalogos, a mesemondó.

Valamely misztikus, soha el nem felejthető magasztos látványa az emberi nyomorúságnak. A magyar népköltészet jótékony geniusza szállott le itt a holtrafáradt harcosok közé és homlokon csókolta az egyszerű mesemondót. A szegény fiúról szólott a mese, akit a szívtelenség kiüldözött az otthon édes melegéből és nem vitt magával mást, csak néhány pogácsát a tarisznyájában, de azt is hamuból sütve… Erdőkben bolygott és betévedt az egyszemű óriás hajlékába; medve, róka, farkas volt az igazi pajtása és nem az ember. De ment előre a maga erejéből a maga végzete felé.

Következett a szarkalábon forgó vár csodálatos históriája; az elátkozott királykisasszony, akiért küzdeni kell emberfölötti vitézséggel, mert megérdemli. Sötétbarna haja van neki és a hajnali csillag ott ragyog a homlokán. Vállaira az ég harmatja szállott le és ha beszélni kezd, eláll az erdők suhogása. A szíve telve van kimondhatatlan jósággal és szeretettel s hogy a szegény fiút megégeti a sárkány által kifútt parázs, elég ha kezét a fájó sebre ráteszi; menten, meggyógyul tőle. És folyt a mese tovább; nem szakadt vége azzal, hogy a csodaszép királykisasszonyt a szegény fiú megszabadítja. Az asszony alakja egyre tisztábban válik ki a mesemondás tündéri ködéből és földön járó testté változik az egyszerű mesemondó ajkain a ködös képzelet. Kiérzik a hangjából, hogy most már a maga szívének a dolgait meséli tovább.

A katonák pedig csöndesen hallgatják, amit Baghy Mihály beszél. Fölpiszkálja egy ággal a hamvadó tüzet és amint új láng csap föl a zsarátnokból új lángra kap a mesemondás is; de ez már egészen Baghy Mihály lelkéből fakad…" Innét kezdve a népmese és Baghy Mihály személyes története csodálatos mesévé olvadt össze. Benne volt faluja, házasodása, gazdálkodása, küzdelme, felesége iránti szerelme.

„*A tizenkétfejű sárkány ott hevert már a vár alján és lánggal égett a vére, mint ahogy ez a tűz ég itten e! Hatalmas nagy lobogással. A legény pedig elvitte a leányt az égésen körösztül az elátkozott várból. Hét esztendeig tartott, ameddig hazaértek a legény falujába. Este jöttek meg és világosság támadt az utcán, amerre végigmentek. A kutyájuk megismerte őket és megnyalta az új asszony kezét. A haj, ami tündér volt benne, lefoszlott róla az új házban csak a szíve maradt meg a tündérnek mindörökkön. Szántó-vető ember lett belőlük. Nyáron szántottak, vetettek, arattak; két fehér ökrük van nekik, két tehenük, egy üszőjük és két erős lovuk. Az egyiket, a fehéret Tündérnek hívják az asszony nevéről, a másiknak Villám a neve; az az erősebbik. A kutyájuknak bodros fehér a szőre, fekete foltok vannak a hátán és Bodri a neve. Az asszonynak kék ruhája van fehér pöttyökkel és aki egyszer a szemébe tekint, szelíd lesz tőle mint a bárány, mintha tulajdon magára a boldogságos szűzre tekintene. Még a kis Jézus is ott van az asszony karjain. Festő le nem festheti azt olyan szépnek, amilyen az az asszony, amikor kis fiával a karján búzát szór az aprómarhának az udvaron. Mert isten áldása fakad a kezéből állatra, emberre.*

Amikor vége van a mezei munkának és elkövetkezik az őszi eső, kosarat fonnak a hajlós fűzfavesszőből, ami ott terem a házuk végében a Tisza partján. De csak az a vessző is különb akármelyiknél, mert nagy áldása van rajta a jó istennek. A királyok házában nincsen akkora békesség…" A szép mese a katonatársak elismerését is kiváltotta. Baghy egyébként az író *földije,* vagyis szintén Torontál megyei, és jeles gyalogos volt.[20]

A 20. SZÁZADBAN

Az I. világháború alatt a tartalékban, hosszabb pihenőben, vagy a nyugodtabb viszonyok között tartózkodó egységeknél volt mód a mesélésre. A *székesfehérvári 69. gyalogezred III. zászlóalja* más egységekkel együtt, csüggedten, fáradtan vonult 1914 decemberében a Drinán át Szerbiából. Azután Boszniában, Drinjača település közelében a Drina vonalát biztosította az esetleges szerb betörés ellen. Az időjárás szeszélyeitől az ólak, istállók, galyibák védték őket. „*A kicsi tábori kályhákban pattogott a tűz s ennek barátságos melegénél, pipaszó mellett megindult a mesemondás.*" Így érte el őket a szenteste.[21]

A hátországban, főleg a kiképzés idején élt tovább a mesemondás. A *69. gyalogezred* bevonultatott katonái számára a kiképzés a csehországi Pilsenben folyt, részben a cseh származású katonák és civilek ellenszenve mellett. Témánk szempontjából – esetleges túlzásai és a mesélés funkciójának félreértése ellenére is – figyelemre méltó egy visszaemlékezés. Till János fegyverkovács a Nagy Háború alatt először a csepeli fegyvergyárban dolgozott. 1918 tavaszán, mikor minden fegyverre fogható ember kellett, Till János a *69. gyalogezred*be került. Kiképzésre Pilsenbe vezényelték, ahol a cseh altisztek durván bántak a magyar katonákkal. „*Gyakorlatozás közben állandóan ütötték-verték őket, de ez nem volt még elég, este lefekvés előtt megkövetelték a magyaroktól, hogy meséket mondjanak a cseh altiszteknek. Till János nem tudott mesélni, hát a sötétben 'lekapták'…*" A végén súlyos beteg, epilepsziás lett.[22] A mesélést, annak szerepét tehát az egykori katonák nem egységesen ítélték meg.

---

[20] KENEDI 1904, 19, 53, 93–95.

[21] VASADI BALOGH 1922, 38–39.

[22] Pesti Napló, 1936. július 8. 8.

Az I. világháború mesélő katonái közé tartozott egy fiatal gazdaember, aki a Kiskunságban, Kerekegyházán élt. Mesemondásával tartotta a lelket pajtásaiban úgy a nehéz táborozások idején, mint a sanyarú hadifogságban. Beszélt a mesebeli nagy boglyáról, melynek árnyékában hatlovas hintó járhatott. Tetejében azonban nem Erős János állott, hanem ő, a hadifogságban mezei munkára küldött, életre való magyar katona. Olyan magasan állt, hogy egész közel jutott a potyogó *tüzes menkűhöz*. Az nem találhatta el, mert szétvetette a lábát, kétfelé csapta gatyaszárát. Így a menkű ott sistergett a két lábszára között. Ha kérdezték volna tőle, hogy a tüzes menkű miért nem gyújtotta fel a szénát, úgy érkezett volna a válasz: mert a magyar katonán nem fog ki az ördög sem.[23] A mese főhősét itt is saját magából teremtette a mesemondó.

Nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchia kaszárnyáiban, hanem a két világháború közötti Magyar Királyság laktanyáiban is szokásban maradt a sötétedés utáni mesélés. A Fejér megyei Bodmér lakója, Csónaki István (1914) Komáromban, a határőrségnél szolgált. 1992-ben így mesélte élményeit: „*Takarodó után mesélni kellett. Sok marhaság előjött. Az öreg katonák elvárták a mesélést. Megmondták, hogy most ki következik, aztán mindenki rákészült. Kitalált valamit, nevettek rajta, aztán jött a következő.*"

A mesék tartalmát nem pusztán a mesélő személyisége, hanem a mesét parancsoló elvárása és a hallgatóság is befolyásolta. A *székesfehérvári 3. gyalogezrednél* az 1930-as évek közepén eltöltött idejéről Kozma József (1912) így beszélt: „*Az újoncoknál volt mesélés. Attól függött, ki volt a szobaparancsnok és honnan jött! Ez az őrvezető, tizedes vagy szakaszvezető, ha egy kicsit bunkó volt, szerette a sikamlós mesét. Megparancsolta, aztán minden este másnak és másnak kellett a mesét mondani. Takarodó után, mikor a lámpát vagy villanyt leoltották. De ha jött az ügyeletes tiszt vagy altiszt, az őr jelentkezett, akkor csönd lett. Előtte ment a röhögés. Ha normális parasztgyerek volt a tizedes, akkor nem csak sikamlós mese volt. Mindegyik mondta közülük az ő falujából való meséket. Persze volt olyan, aki egyáltalán nem tudott mesélni. Sorba ment a mesélés. Az őrvezető vagy tizedes úr mondta: Kovács kezdi, Németh végzi! Másnap ment tovább. Voltak egy szobában 20-25-en, máskor két raj.*"

Tíz évvel később, 1943–1944-ben ugyancsak a *3. gyalogezred* Budai úti laktanyájában, a páncéltörő tüzéreknél hasonló módon zajlott az esti élet. Takarodó és lámpaoltás után, a sötétben *meséllésre* került sor. Az *öreg katonák* zöme, de még inkább a szobaparancsnok elvárta, megkövetelte. Az *ujjoncok* közt eleinte sorba ment a mesemondás. Aki nem tudott semmit, azt megszokott módon odaküldték a szobabeli kályhához, hogy kiabáljon bele: „*Kedves édesanyám! Küldj annak a marha fiadnak mesét, hogy tudjon mesélni!*" A kaszárnyai élethez illő eljáráson a többiek jót hahotáztak. Idővel persze kiderült, hogy ki tud jól *mesényi*, ki a *jó meséllő*, így minden este ő tartotta szóval az egész társaságot. Egyébként azt tartották: A Szolgálati szabályzat előírja, hogy este 9-kor takarodó legyen. De azt nem mondja, hogy aludni is kell a honvédnek!

Lényegében hasonló szokásról számolt be 1939-ben a pécsi laktanyába frissen bevonult újságíró, Dávid Tibor. Az újoncéletről írta: „*A legénységi szobában a legszebb színt a* mese *viszi. Este, mikor a bogarak beverték a fejüket a falba, a gyalogosok a szeget a bakancsba, kezdődik a mese. Mikor aztán már nem tud senki mesélni*", akkor a szobaparancsnok rendelkezése szerint kell eljárni. „*Szuronyheggyel és kenyérzsákkal kell nyelvre valót keresni az ágy alatt. Nincs az a kiürült agy, amelyikben negyed óra múlva a mesék forrása fel ne fakadna.*"[24] Az újoncnak egyrészt komikus, másrészt megalázó módon meg kellett tanulni, hogy a katona számára nincs lehetetlen. A mesélésre kiadott parancsot pedig teljesíteni kell.

A fehérvári újoncok körében némelykor nem csak mesélés folyt, hanem oktatás is. A megyeszékhelyen állomásozó *103-as légvédelmi tüzéreknél,* a Zámolyi úton, a háború alatt, továbbszolgáló őrmesterként maradt bent a honvédségnél Németh József (1919–2013). Egykori szobaparancsnokként így emlékezett a mesélésre. Az újoncoknak és a kevés időt töltött katonáknak *takarodó utánn mesényi köllött.* Az *öregeknek* nem. Mint parancsnok, esetenként kikérdezte a légvédelmi ágyú vagy géppuska adatait, részeit, jellemzőit. Azt kellett felmondani. Azért, hogy a katona takarodó után mindjárt ne aludjon el. Volt olyan a katonái között, aki különösen jól tudott mesélni, akár reggelig is tudta volna mondani. Mindenkit megelőzően a kápolnásnyéki Bicskei József, aki mondta a hallott és a maga kitalálta történeteket.

Bicskei egyik története valójában a katonák között élő vándoranekdota volt, bár a mesélő úgy adta elő, mintha vele történt volna meg. „*Otthun vótam szabaccságon, asztán vasárnap délelőtt kimentem a kapuba. Rákönyökűtem a keráttésre és níztem, hugyan mennek templomba a leányok. Egy idő után kigyütt az édesapám és szólt, hogy 'fiam kész az ebéd, gyere ebédőnyi'. Meg se mozdútam, ugy tettem, mind aki nem hajja. Kis idő mulva meginn gyütt, ugyanugy szót, én meginn nem csinátam rá semit. Asztán mikor harmadszor gyütt, má így szót: 'Vitéz uram megfőtt az ebéd, gyűjjön egyen velünk!' Na, erre má odafigyetem és mentem ennyi.*" Bicskei József további történetei nem nélkülözték a szexualitást. Ezeket is úgy adta elő, mint amelyeknek főszereplője volt. Az egyikben egy, a székesfehérvári Zichy ligetben megismert szolgálóleánnyal való kapcsolatáról beszélt, meglehetősen obszcén kifejezésekkel.

[23] MÉSZÖLY 1929, 179–180.
[24] DÁVID 1939, 6.

Az erotikus vágyaktól áthatott, fűtött katonák körében egyébként is, mindig nagy sikerük volt a *szaftos, zsíros, pikáncs* történeteknek. Feltűntek a mesékben a *kurvák*. Több-kevesebb részletességgel, az emberi testrészeket nevén nevezve elhangzott, vagyis *magyarán megmonták,* hogy mit tettek velük és azok miként viselkedtek. Jellemző, hogy a *3. gyalogezred*nél, a *bakanyelvben kurvakapaszkodónak* nevezték a *köppeny,* tehát a posztóköpeny hátulján, derékmagasságban kialakított keresztpántot. Ezt a két végén gomb zárta le. Történetek hangzottak el lányokról, akiknek *nagy mejjük/csöcsük,* vagy széles, *egész estét betőttő valaguk* volt. Akiket jól lehetett *tapogatnyi, fogdoznyi.*

A II. világháború idején a székesfehérvári repülősöknél is mesével vezették le a napi feszültséget. Polgár Ferenc (1922) Börgöndön szolgált. Mikor még újonc volt, szokásban volt náluk az *esti meséllés.* A szobaparancsnok elvárta. Azt mondta, hogy: „*Takarodó van, de nem alvás!*" Mesélni kellett, ki mit, amilyet tudott. Emlékezete szerint az volt a szerencséjük, hogy volt közöttük egy olyan személy, aki szeretett mesélni.

Igari Imre (1920–2015) a székesfehérvári *négyes tábori tüzéreknél* volt újonc. Jól emlékezett a takarodó után történtekre. „*Három-négy-öt mese is elhangzott ilyenkor, azután csönd lett. Mindegy, hogy milyen mese vót. Aki nem tudott, az szállhatott le az ágyról, annak csuklózni kellett, addig, míg a másik mesélt. Mondani kellett kivétel nélkül mindenkinek. A szobaparancsnok megmondta, hogy hol, melyik sarokban ki kezdi, másnap ki folytatja. Az is rendelte el a mese végét. Kilenckor elfújták a takarodót, azután így pár mese elment. Az mindegy vót, hogy meddig tartott, csak mondanyi köllött. Sokszor valaki csak fél percet monta, aki egy percet vagy tovább, az már ritkább vót. Olyan is vót, aki nagyon tudott mesét mondanyi, de még hogyan! Voltak élvezetes mesék, kummogtunk, elbujtunk a pakróc alá, mer hangossan nevetnyi nem lehetett.*"

Az előbbi visszaemlékezővel azonos nevet viselő rokona, Igari Imre (1923–2003) szintén Székesfehérváron a gyalogságnál, majd a repülősöknél szolgált. Ő is úgy említette, hogy takarodó után meséltek, beszélgettek. A mesék gyakran szóltak a katonáról, a papról vagy a cigányról. Tehát a magyar folklór jellegzetes zsáneralakjai tűntek fel az elbeszélésekben.

A különböző alkalmakkor történő mesélés a katonák körében régi múltra tekint vissza. Az is biztosra vehető, hogy a laktanyák 19. század közepi építésétől kezdődően mintegy évszázadon keresztül az azonos körletbe került egység, egy bajtársi közösség keretei közt általános szokás volt az esti-éjszakai mesélés. E vonatkozásban a gyakorlatot az egymást követő katonanemzedékek éltették, vitték tovább. A besorozottak meséiben különböző tájegységek, falvak és városok nép-, illetve műköltészeti alkotásai keveredtek. Felbukkant értékes és talmi, szót kaphatott a jó mesemondó és a gyenge előadó egyaránt. A napközben megfáradt vagy elkeseredett katona pedig örömet, vigasztalást, derűt találhatott a történetekben. A mese hangjainál pedig mindent feledve, könnyebben álomba szenderült.

A visszaemlékezésekből jól kirajzolódik, hogy a mesélés általános gyakorlat volt, az *öreg katonák* vagy az altisztek elvárták, illetve parancsba adták. Némelykor *sorba ment* (vagy ahogy Tömörkény szépen írja: *ágyról ágyra járt*), máskor a legjobb mesélők vették át a szót. Tartalmában és kísérőjelenségeiben nem volt mentes a durvaságtól, az otromba tréfától, az obszcenitástól sem. Nem csak népmesék, hanem anekdoták, viccek, igaz és kitalált történetek hangzottak el.

Összevethető a népmesék, rendszerint paraszti közösségben megszólaló jó előadója a katonák körében mesélővel. *Kovács Ágnes* (1919–1990) népmese kutató a kitűnő, az ideális *mesemondó* képét rajzolta fel fogalommeghatározásában. Szerinte a mesemondó a népmesék megfogalmazója és előadója, tehát anyaggyűjtő, költő és előadóművész egy személyben, aki egy kisebb közösségnek művészi formában a külvilág eseményeit és az emberi élet törvényszerűségeit tolmácsolja. A népmesék iránti gyerekkori érdeklődéséből felnőtt éveire kialakul a világszemlélet, az erkölcsi felfogás, a nyelvi készség, mely alapján kedvelt témacsoportjából kiválasztja meséit, összeállítja repertoárját. A mesemondónak komoly szerepe volt a megnyugtatásban, a művészi igény kielégítésében, a gyermeknevelésben, egyhangú esti munkáknál az éberen tartásban. Mást és mást mesélt a különböző korosztályoknak és nemeknek. A reprodukáló típusú mesemondók a hagyományból megismert mesék cselekményvázlatához ragaszkodtak. Az alkotó típusúak viszont önkényesen változtattak, kombináltak, kihagytak a szövegből vagy betoldtak.[25]

Elképzelhető, hogy a néprajzkutató idealisztikus elvárásainak megfelelő személy is volt a katonaságnál a mesét mondók között. Őket inkább a 19. században, de legfeljebb az I. világháború előtti időkben kell keresni. Közéjük tartoztak a fent említett boszniai mesélők, a valódi népmeséket előadó katonák. A 20. században a katonaságnál a jó mesemondók többsége egyszerre volt reprodukáló és alkotó típusú. Alkotó abban az értelemben is, hogy meséit, pontosabban történeteit részben vagy teljesen maga találta ki. A különböző nyomdai termékekben olvasottak is hatással voltak az általa szóban előadottakra. Képzelőerejük mellett valamennyien *jó nyelvűek*, előadói készséggel rendelkezők voltak. Szívesen, magabiztosan, bátran meséltek. Több történetet is adaptáltak, máskor kitaláltak,

[25] KOVÁCS 1980, 577–578.

úgy adták elő, hogy az velük esett meg. Nem mentek a szomszédba a kisebb-nagyobb lódításokért sem. Ha valaki kételkedni mert, őt az ilyen mesemondó fölényesen kezelte. Legfeljebb a szobaparancsnokkal, más feljebbvalóval szemben volt óvatos.

Obsitosok, leszereltek

Szorosabb vagy lazább kapcsolat volt a katonaságnál mesélők, illetve a leszerelés után az eltúlzott történeteket előadók, vagy egyenesen nagyotmondók között. Ők is a pihenés perceiben, óráiban, vagy a szórakozás, esetleg a kényszerű várakozás időszakában szólaltak meg.

Messziről jött ember azt mond, amit akar! – tartja a Fejér megyei népi bölcselet is; utalva rá, hogy az ilyen ember szavát nem lehet ellenőrizni. Különösen igaz volt ez a szólás abban az időben, amikor a 8–10, netán 16 évet leszolgált *obsitos katona* visszatért a falujába, s mesélt a külhoni tájakról, idegen népekről, szokásokról, távoli vidékek csodáiról, a hadjáratokról, a katonaélet élményeiről. Az elbeszéléseket hallgatók sokszor olyanokból kerültek ki, akik egész életükben alig lépték át falujuk határát, esetleg csak a szomszédos községbe vagy a legközelebbi vásáros helyre jutottak el. Ám mások is figyeltek az obsitos szavára, már csak azért is, mert jót szórakoztak rajta.

A harctérről vagy egyszerűen csak a szolgálatból szülőföldjükre megtért katonák élménybeszámolói, történetei sokfélék lehettek. Előadták, a csaták lefolyását, a háborúk szörnyűségeit, az újoncélet vagy a későbbi időszak örömeit, keserveit – természetesen a saját szemszögükből, az idő múltával itt-ott megszépítve. A döntő többséget azok alkották, akik valósághűen vagy ahhoz közelállóan *meséltek*. Volt azonban a mesélőknek, az általuk előadott katonatörténeteknek egy csoportja, mely a valóságtól lényegesen távolabbra, már szinte a mese világába vezette el a hallgatót. A jó előadókészségű, nagyotmondó egykori vitézek élménybeszámolói tele voltak túlzásokkal, hátborzongató részletekkel, furcsa, nem létező tájakkal, emberekkel, állatokkal.

Az ellenőrizhetetlenül nagyokat állító, mesélő, leszerelt, obsitos katona mind a világ népmesekincsének, mind szépirodalmának tipikus, visszatérő alakja. A lódító katonák a magyar szépírók figyelmét sem kerülték el. *Garay János* (1812–1853) *Az obsitos* című versének hőse, *Háry János* közismert alak, egy típus megszemélyesítője, sőt névadója. (Modellje a ráckevei Horváth Nepomuk János huszárőrnagy, esetleg egy szekszárdi gyalogos katona, civilben *gölöncsér,* azaz fazekas lehetett.) A sort lehetett volna kezdeni *Gvadányi Józsefnek* (1725–1801), a huszártábornokból lett költőnek az *Időtöltés* című művében található katona-lódításokkal, *Vörösmarty Mihálynak* (1800–1855) *A katona* című költeményében lelhető cifra esetekkel, sőt *Kazinczy Ferencnek* (1759–1831) *Az obsitos kapitány* című írásában olvasható hősködésekkel. Ugyancsak közismert *Petőfi Sándor* (1823–1849) *János vitéz*e, akinek huszártársaival tett csodás útjához, kalandjaihoz – az irodalomtörténész szerint – a költő inspirációt többek között ponyvahistóriákból és a kiszolgált katonákról szóló szépírói alkotásokból nyert.[26] Más véleményt fogalmazott meg a folklórista. Eszerint a *bakának állt* Petőfi/Petrovich a *48. Gollner sorgyalogezred* magyar katonáitól prózában hallott meséket, alkotó módon, versben olvasztotta egybe. Takarodó után, az est sötétjében a legénység tagjai sorban mesét mondtak, míg el nem aludtak. Petőfi ezeket megjegyezte, és leszerelése után pár évvel (1844) megírta elbeszélő költeményét, mely olyan szép obsitos mese, amilyen csak létezhet a magyar katonamesék között.[27] Petőfi önkéntes katonaként 1839. szeptember 6. és 1841. február 28. napja között szolgált a báró Gollner ezredben, melynek újoncait egyébként Vas, Zala és Sopron vármegyék állították.[28] Vagyis az elhangzott mesék innét (is) származhattak. Az aligha cáfolható, hogy a verset népmesék ihlették, így népmesei motívumokkal átszőtt.

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, egykor szép számban éltek a magyar falvakban kiszolgált, öreg katonák, kik a velük történt csodákról meséltek, jókat lódítottak. A 18. század közepétől egészen az I. világháború utáni évekig jól nyomon követhető ezeknek az érdekes alakoknak a létezése. A 20. század első nagy világégésének résztvevőitől 4-5 évtizede még hallani lehetett mesés történéseket. Az utóbbi időben ezekből néhány másodlagos forrásból, az utódok, ismerősök révén bukkant felszínre.

Illyés József (1915–2001) jogász szólt nekem az egykor adonyi illetőségű, majd Perkátán elhunyt dunai halászról, Illés Jánosról (1882–1964), aki fiatal éveiben a *székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredben* szolgált. Illés János arról volt híres, úgy családon belül, mint ismerősei körében, illetve a kisebb-nagyobb közösségekben, – így az iparoskörben vagy a borbélyműhelyben, – hogy remek történetekkel szórakoztatta hallgatóságát. Szívesen bekapcsolódott mások beszélgetésébe, s úgy adta elő mondandóját, de a gyerekek kérésének is eleget tett, aztán jóízűen mesélt. Eközben sokszor a képtelen történteket, mint vele megesett élményeket adta elő. Így, okkal, gyakran és sokan *Háry Jánosnak* titulálták.

[26] KERÉNYI 2008, 144–147.
[27] KATONA 2004, 139.
[28] KEDVES – RATZKY 2009, 12–14, 23.

Az I. világháborúról szóló diskurzusokba bekapcsolódva az alábbi történetet adta elő. „*Amikor 17-ben muszka földön [Oroszországban] jártunk, kevés volt az élelem, ezért azt a parancsot kaptuk, hogy szerezzünk krumplit. Éppen annak szedési ideje lévén, egyik bajtársammal bementünk egy krumpliföld közepébe, hogy a muszkák ne lássanak bennünket. Gyorsan kirángattunk néhány bokorral, s mit tesz Isten, három akkora krumpliszemet találtunk, hogy egy búzászsák tele lett velük.*"

A távoli tájakon termő hatalmas méretű gyümölcsök, növények jellegzetes motívumai a katonatörténteknek. Más I. világháborús katonák Itáliában látott görögdinnye nagyságú narancsokkal füllentettek. Ugyancsak gyakori, hogy a hajdani vitézek a hihetetlen hőségről szóltak. Garay János obsitosáról írta:

És midőn bejárta szép Tirolországot,
A stájer hegyekben oly magasra hágott:
Hogy haját a napnak lángja meg ne kapja,
A hegyet végiglen csak hason mászhatta.

Illés János a szörnyű melegről így mesélt: „*Amikor a taliánoknál harcoltunk, ott délen, kibírhatatlan meleg volt és a naptól a homok borzasztó forró. Éhesek voltunk, valamit főzni akartunk, de a talián a hegyekből piszkosul lőtt. Fogtam magam, a talián asszonytól kapott tojásokat belevertem a csajkába és a forró homokban megsült a tojásrántotta.*"

Illés János fantáziája nem ismert határokat. Olyannyira, hogy szülőföldjéhez is kapcsolt csodás történeteket. Következő meséje megértéséhez nem árt némi földrajzi és biológiai ismeret. Adonynál a Dunának három ága volt. Úgymint a Nagy Duna, a Középső Duna és a Kis Duna. Ez utóbbi esett a faluhoz közelebb. Az ágakat két sziget, a Nagysziget és a Kissziget választotta el egymástól. A legtöbb szúnyog a Kis Dunánál szokott lenni, melynek szélessége általában 50–60 méter volt. Amikor a beszélgetés során a szúnyogok kerültek szóba, Illés János ezt mesélte. „*Egyik nap mentem a Révből, ahol a halásztanyánk volt, hazafele. Nézek a Kissziget felé, de nem látok át túlpartra, mert olyan sűrűen röpködtek a szúnyogok. Fogtam magam, megyek a part felé, a víz szélén, amikor látom, hogy a sziget felé nézve guggol egy legalább tíz kilós varangyos béka. Figyelem, hogy mire készül. Egyszer csak azt látom, hogy felfújja magát és annyi szúnyogot beszippantott, hogy a Kissziget felé egy méteres rés keletkezett.*"

Jankovich Ferenc (1907–1971), a székesfehérvári születésű író nyaranta kőművesek mellett is dolgozott gyerekkorában. Mégpedig a várossal szomszédos későbbi lakóhelyén, Sárpentelén (Fejér m.). Csodákkal teli meséket hallott, melyek évtizedek múltán sem mentek teljesen feledésbe. „*Világjárt, öreg kőművessegédek még afféle katonamesékkel ámítottak bennünket az álláson, munka közben, hogy amikor Lemberg felé mentek, Galícia határában a saját szemükkel megpillantották a tartomány szokatlan jelképét: egy kőből kifaragott, leláncolt óriás tetűt, valamely oszlop tetején.*" Az, hogy Galícia jelképének a tetűt kiáltották ki az I. világháborút megjárt egykori katonák, összefüggésben állt saját tapasztalatukkal, a rovarok nagyszámú, rendszeres éjszakai megjelenésével, csípéseikkel.

A hőstettek, kalandok, hihetetlen történetek hasonlósága, vissza-visszatérő azonos elemei nyomán joggal feltételezhető, hogy ezek részben nem is az elbeszélő saját fantáziájának termékei, hanem a kaszárnyai mesélő esték egyre csiszolódó, szájról szájra terjedő alkotásai. A szolgálati idő elteltével azután az egykori katona saját falusi/városi közösségében reprodukálhatta.

Az 1960–70-es években a székesfehérvári és környékbeli *lódittó,* vagyis nagyotmondó emberek meséiben, az őket csúfoló történetekben magam is hallhattam a közismert, heves harcra utaló fordulatot: *Tőtöttünk, lűtünk. A véginn má nem is tőtöttünk, csak lűtünk.* Egyik-másik I. világháborús öreg ilyen beszédét hallgatói a kocsmai, disznótoros vagy névnapi szórakozások közé tartozónak tekintették. Nevettek rajta.

Kaszárnyák léteztek már a 19. század elején is, de építésük különösen a század második felétől gyorsult fel. Így kedvező körülmények teremtődtek a takarodó utáni meséléshez, ám nyilvánvaló, hogy ezt megelőzően is régóta megvoltak az egymás ilyetén szórakoztatására szolgáló alkalmak. A katonák között a hagyományos mesélés a 20. század közepéig élt.

Mind a katonaságbeli mesékben, mind a katonaidejüket letöltöttek előadásában, különösen az I. világháborút megelőzően, szereplőként megjelent a *markotányosné.* A szexuális, esetleg szerelmi kalandok, némi obszcenitással fűszerezve, igencsak kapcsolódhattak hozzájuk. Sokszor azonban az egészük, vagy egy részük a képzeletek, a vágyak világába tartozott.

Az általuk folytatott kereskedés alkonyán, a 20. század első évtizedében az egyik újság a markotányosnékhoz fűződő mesékről írta: „*A markotányos a köztudatban csak, mint markotányosné él. Mégpedig, mint szép markotányosné. A hétköznapi romantika ezt a markotányosnét a maga legkedvesebb alakjai közé iktatta. Kiszolgált katonák tódításának ő a legfőbb hőse… Mert a markotányosné szép és fiatal, a katonák pedig délcegek és ugyancsak fiatalok. Mivel pedig az alkalom tolvajt szül, a markotonyásnénak és a katonának sok alkalma van, a közfantázia a markotányosné sátra körül egyebet se lát, csak olyan tolvajt, aki szerelmet lop. A közfantáziának talán valamikor igaza is volt. Még akkor is, amikor a markotányosné nem volt sem szép, sem fiatal. De asszony volt, s a legény, amikor katona, amikor hadban áll, nem válogatós. Csakhogy a katona manapság már ritkán áll*

hadban, s a markotányosné rendesen vagy markotányos, aki nemcsak, hogy nem asszony, hanem rendes üzletember, a markotányosné pedig, ha van, ennek a rendes üzletembernek, rendes felesége. Üzletben alkalmazott, s üzletben üzleti szabályok szerint dolgozik. Éppenséggel nem romantikus, mint ahogy már az egész katonai világ is megszűnt romantikus lenni." A markotányos üzlete helyére benyomult a *kantin*, amelyben *kantinosné* és *kantinos kisasszony* tevékenykedik.[29]

Összegzés

A mesélés szokása a felnőttek, azon belül a katonák körében századok óta élt. Az első lejegyzett és publikálásra került magyar népmeséket is katonák mondták el a 19. század elején Bécsben az író, könyvtáros Gaal Györgynek. A gyűjtéséből ismert 110 meseszöveg jelentős része katonáktól származott. Körükben a 20. század közepéig a pihenés perceiben, a tábortűznél, a laktanyában, hazai vagy idegen földön egyaránt gyakorolták a mesélés szokását. Az újoncoknál még parancsszóra kezdődött ez a tevékenység, hogy aztán a közülük kiemelkedő jó mesemondók minél nagyobb szerepet kapjanak. Előadtak népmeséket, műköltészeti alkotásokat, megtörtént, kiszínezett eseteket, saját fantáziájuk termékeit. Sokszor mindegyik terület elemeit vegyítve, az obszcenitástól sem mentesen. A mesehallgatás percei feledtették a katonával nehéz sorsát, elősegítették a megpróbáltatások elviselését. A színesen, érdekesen mesélők leszerelésük után, a civil közösségekben is hallgatóságra találtak. Általában a katonaéletről, távoli tájakról, velük esett hihetetlen történetekről szóltak. Alakjukat szépirodalmi alkotások is megörökítették. Értékes szokás (mesemondás és mesehallgatás), részben értékkel bíró próza hagyományozódott ilyen módon tovább.

[29] Pesti Napló 1908. július 12. 9–10.

Irodalom

BANÓ István
1988 Népmese. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Budapest. 7–78.

DÁVID Tibor
1939 Morzsák a kaszárnyából. *Zalamegyei Ujság* 1939. október 21. 6.

DOMOKOS Mariann
2005 Gaal György mesegyűjtése. (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból.) *Palimszeszt* 24. 2005. június.
Online: www.magyar-irodalom.elte.hu/palimszeszt/24_szam/03.html (Utolsó letöltés: 2020. július 20.)

ERDÉLYI János
1846 *Magyar népköltési gyűjtemény. Népdalok és mondák*. Pest.
1855 *Magyar népmesék. Képes kiadás*. Pest.

GAAL György
1822 *Mährchen der Magyaren bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal*. Wien.
1857–1860 *Magyar népmesegyűjteménye*. Kiadta Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc I–III. Budapest.

KACZIÁNY Géza
1884 *Egy évig mondurban. Karcolatok az egyévi önkénytes- életből*. Budapest.

KATONA Imre
2004 *Tisza szélén, Duna hosszán. Úti feljegyzések, utolsó beszélgetések*. Budapest.

KEDVES Gyula – RATZKY Rita
2009 *Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi művek hadtörténeti és irodalomtörténeti- poétikai elemzésekkel*. Budapest.

KENEDI Géza
1904 *Lőporfüst. Az 1878-ik évi bosnyák háborúból*. Budapest.

KERÉNYI Ferenc
2008 *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest.

KOVÁCS Ágnes
1980 Mesemondó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 3*. Budapest. 577–579.

MÉSZÖLY Gedeon
1929 Egy Opsitos Katonáról. Meltosagos Oberster Urnak ajánlva Varga József közvitéz 4 Compag. *Népünk és Nyelvünk* 1929. 178–189.

ORTUTAY Gyula (szerk.)
1955 *Magyar Népköltészet* III. *Népmesék*. Budapest.

ORTUTAY Gyula
1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* 1963. 321–341.

ORTUTAY Gyula – DÉGH Linda – KOVÁCS Ágnes
1960 *Magyar Népmesék* I–III. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, a meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest.

OSVÁTH/O'SVÁTH Pál
2010 *„Pandúrkorom emlékei"… és egyéb írások*. Budapest.

TOLDY Ferenc
1985 Gaál György. Irodalmi arcképek. In: Lőkös István (vál.): *Magyar Ritkaságok*. Budapest. 117–128.

TÖMÖRKÉNY István
1989 *Katona a kötélen*. Budapest.

VASADI BALOGH György (szerk.)
1922 *Fegyverben. Két év a III./69-es Hindenburg-bakák háborús életéből*. További szerzők: Herschmann Károly és Horváth Kázmér. Budapest.

VOIGT Vilmos
1997 Gaal György. In: Csoma Zsigmond – Gráfik Imre (szerk.): *Kapcsolatok és konfliktusok Közép Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*. Szombathely. 205–215.

József Gelencsér

Soldiers and ex-servicemen telling tales

Telling tales has been a living tradition among adults including soldiers over the centuries. The first recorded and published Hungarian folk tales were told to the writer and librarian György Gaal in Wien at the beginning of the 19th century. A considerable part of the 110 texts known from his collection were tales told by soldiers. Telling tales during moments of rest, by the campfire, within the barracks, in the homeland as well as abroad has been a practice up to the middle of the 20th century. At first, recruits started this practice by orders providing the outstandingly good storytellers a more and more important role. They performed folk tales, pieces of literature or embellished real-life stories and the products of their fantasy. In many cases, they mixed all of them not lacking the obscene features as well. The moments of listening to tales helped soldiers to forget their rough conditions and to bear troubles. Those who could tell stories in a colorful attention-catching style kept telling tales also among members of civilian communities even after their separation from military service. The subjects of their stories were mostly military life, faraway lands or fantastic stories from their past. The figure of the tale-teller also appears in literature. The custom of tale-telling and listening to tales also preserved valuable tradition, as well as valuable pieces of narrative fiction.

Alba Regia 48. (2021) 151–167.

Nagy Veronika

Játékbabákba kódolt anyaszerep a 19-20. század fordulóján
A Moskovszky-gyűjtemény csecsemőbabái

A baba, mint játék évezredek óta jelen van az emberiség kultúrájában. Egyetemessége megkérdőjelezhetetlen, s ennek talán az a legfőbb oka, hogy megélhetővé teszi a lányokban már gyermekkorban is jelen lévő természetes anyaösztönt. A gyermek a babával való játék során önkéntelenül átteszi a babájába azokat a tapasztalatokat, amelyeket az anyai gondoskodásból maga is megtapasztal. Így alakíthat ki a babával való játék olyan belső értékeket, mint a gyengédség, a szelídség, a türelem, a gondoskodás. És segíti külső készségek tanulását is: pl. a megfelelő öltözködést, tisztaságot, ügyességet, háziasságot. Tehát az az igény, hogy a gyermek a babája édesanyja legyen, alapvető emberi szükséglet.

Beszédes babaábrázolások

A babák tömeggyártását közvetlenül megelőző időszakok babakultúrájának vizsgálatához csekély számú tárgyi emlék áll rendelkezésre. Néhány ókori és középkori lelettől eltekintve a legkorábbi babák, melyek jelentősebb múzeumi gyűjteményekben és magángyűjteményekben fellelhetők, a 17. századból maradtak fenn, de mennyiségük elenyésző a 19. századi darabokhoz képest. A 19. századot megelőző évszázadok babáiról elsősorban ábrázolásokból és írott forrásokból tudunk. A festészet talán a legbeszédesebb forrás, mert látni enged olyan részleteket, amelyekre az írott források csak utalnak, vagy meg sem említenek (pl. a babatest arányai, a frizura, vagy a ruha jellegzetességei). Gyermekeket ábrázoló festményeken a 15-16. századtól vehetünk észre babákat is. Ezt megelőzően a gyermekek ábrázolása angyalok és a gyermek Jézus megjelenítésére korlátozódott. A gyermekábrázolás vallásos, egyházi ikonográfiájáról a 15–16. században vált le egy világi ikonográfia, de a gyermeket még itt sem ábrázolták önmagában. Családi körben vagy anyjukkal, játék közben láthatók a meztelen, még puttószerű gyerekek, de már nem angyalként és nem a gyermek Jézust megjelenítve, s egy-egy játékbaba is feltűnik a képeken (*1–3. kép*).[1]

1–3. kép
Lucas Cranach (1472–1553) festményei az 1530-as évekből

[1] V.ö. ARIÈS 1987, 41–42.

Ebben az időben gyakran ábrázolták a gyermeket felnőttek között, tömegjelenetekben, zsánerképeken. Utóbbira példa Pieter Bruegel híres festménye, melyen a gyermekjátékok kavalkádjában babával játszó gyermek is látható (*4–5. kép*).

4–5. kép
Pieter Bruegel: Gyermekjátékok, 1564

A gyermek külön, önmagában való ábrázolása a 17. század nagy újítása volt. A gyermekábrázolás új típusa lett a portré, a gyermek pedig a portréfestészet egyik legkedveltebb témája. Hirtelen minden család magáénak akarta tudni a gyermekei arcképét. (Ez a szokás a mai napig fennmaradt, csak a festészetet a 19. században felváltotta a fényképezés).[2] Bár ebben a korszakban még magas volt a gyermekhalandóság, mégis felfedezhetünk egy újfajta érzékenységet a 17. században, mely a gyermeknek jelentőséget tulajdonít. És bár a középkor folyamán már elkezdtek a kézművesek babakészítésre szakosodni, a babagyártás virágkora is az 1600-as években kezdődött meg igazán. Ezt a gyermekportrék is visszaigazolják, melyek sok babát megörökítettek, és – írott forrásokkal összevetve őket – szépen kirajzolják a korszak babatípusának jellegzetességeit. Az ikonográfia és a leírások megerősítik, hogy minden kislány olyan babákkal játszott, amelyeket nőkről mintáztak, és az adott kor divatjának megfelelően voltak felöltöztetve.

Az egyik legkorábbi gyermekportré, amelyen babával látható egy gyermek, 1502-ben készült. Károly főherceget és húgait ábrázolja. A legfiatalabb a 2 év körüli Izabell. Kezében egy baba, a felnőtt divat szerint öltöztetve *(6. kép)*. Lucas Cranach festményei néhány évtizeddel később készültek, és a rajtuk látható babák nagyon hasonlítanak arra az eredeti, 1530 körül készült babára, amit 1966-ban találtak meg egy rajnai kastély falazata mögött. Ez a baba szintén női ruhát, azaz a korszaknak megfelelően mélyen dekoltált, finoman bordázott egyenes vonalú földig érő szoknyát, fején pedig a homlokot és a fület szabadon hagyó főkötőt visel.[3] Idősebb és ifjabb Cranach a német festészet kiváló képviselői voltak. Thüringiából származtak és Nürnbergben alkottak, ahol Európában először alakult ki iparszerű babakészítés. Elképzelhető, hogy szenvedélyük volt a baba, mert több portréjukon is feltűnik ez a játékszer.

6. kép
Ismeretlen festő: Károly főherceg, a későbbi V. Károly római császár húgaival, Eleonorral és Isabellával

[2] ARIÈS 1987, 42–49.
[3] HILLIER 1968, 38–39.

Stuart Arabella portréja 1577-ből származik. Angliában készült, ahova ebben az időben sok baba érkezett Németországból. A német árusok gyalogolva, lóháton, szekéren, hajóval jutottak el Angliába, és előfordult, hogy a szigetországban csak feldíszítették a babákat.[4] Stuart Arabella babája pontosan úgy van felöltöztetve, mint egy felnőtt nő, s a korabeli német és francia babák is ugyanígy néztek ki (*7. kép*).[5] Angliában a babakészítés a 17. században honosodott meg. 1680 és 1720 között különösen gondos kivitelű fababák készültek. Legfőbb jellegzetességük a kerek fej, a hosszú nyak, a megmintázott keblek, a karcsú derék és a hosszú végtagok. Jan de Meyer holland festő képén négy kislány vesz körül egy ilyen babát. A festmény 1718-ban készült (*8. kép*). 1720 után a babák minőségi fejlődése megállt. A finoman megmunkált arcok stilizáltabbak lettek, és az arcvonásokból eltűnt az egyéni megjelenés. Ennek ellenére folyamatosan népszerűek voltak egész Európában, sőt, Amerikába is eljutottak (*9–13. kép*).[6] Az angol fababák testarányai kísértetiesen hasonlítanak a 20. századi Barbie baba alakjára, hiszen felnőtt nőt ábrázolnak, és a céljuk is hasonló volt: a felnőtt hölgy-szerepre felkészíteni a kislányokat.

7. kép
Ismeretlen festő: Stuart Arabella (1575–1615) portréja, 1577

8. kép
Jan van Meyer: Sir Matthew Decker lányai, 1718

A 19. századot megelőző babaábrázolásokon a babák a kislányok attribútumaként jelennek meg. Szinte mindig felnőtt nőnek vannak öltöztetve, és még ha anyjukként tartják őket karjukban a kislányok, akkor sem hasonlítanak kisbabára vagy csecsemőre. A csecsemőt ábrázoló babák hiánya különösen feltűnő annak a ténynek az ismeretében, hogy a játékszer mindig, minden korban a felnőtt világot tükrözi. Lényegében a felnőtt világ kicsinyített mása, mert minden játéknak célja, hogy a gyermek rajta keresztül személyesen átélhesse a felnőtt világban zajló eseményeket, folyamatokat. Tehát a kislányok környezetében a múltban is joggal kereshetnénk azokat a babákat, amelyek megjelenésükben is valódi csecsemőre hasonlítanak. Néhány ritka kivételtől eltekintve azonban csecsemő formájú babák nagyobb mennyiségben csak a 19. század végén jelentek meg az európai babakínálatban. Ez alapvetően két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy évszázadokkal ezelőtt a gyerekek felnőttként öltöztek, sőt felnőttként is viselkedtek. Ennek megfelelően a babáik is felnőtt ruhákba voltak öltöztetve, függetlenül attól, hogy a játékukban csecsemőnek képzelték-e el őket vagy nem. Más részről a felnőttek olyan babát adtak a gyerekek kezébe, amelyek a felnőtt szerepek elsajátítását szolgálták. Az anyaszerep természetes, és nem tanulandó szerep volt. Mivel a gyermek neveléséről a középosztálybeli és felsőbb társadalmi rétegeknél fizetett alkalmazottak gondoskodtak, a kislányoktól nem azt várták el, hogy felnőttként majd kisbabákat gondozzanak, hanem azt, hogy a család társadalmi rangját a férjük oldalán megfelelően reprezentálják. Ehhez nem csecsemőbabákra volt szükségük. Már csak azért sem, mert a túlnyomórészt vidéken élő nagycsaládokban a kislányok folyamatosan, évről évre körül voltak véve élő csecsemőkkel, és az ő társaságukban könnyűszerrel elsajátíthatták a gyermekgondozás készségét. Felesleges lett volna ehhez mesterséges csecsemő babákat is adni a kezükbe.[7]

9–13. kép
Angol fababák a 18. századból

[4] HILLIER 1968, 40–41.
[5] BOEHN 1972, 152.
[6] WHITE 1966, 14.
[7] FAWDRY – FAWDRY 1979, 112.

A 19. század folyamán, különösen az 1880-as évektől a babaiparban új trendként olyan babák jelentek meg és váltak tömegessé a 20. századra, amelyek anatómiai jellegzetességeiket és öltözetüket tekintve is egyértelműen újszülött kisbabákra hasonlítottak. A babaipari „paradigmaváltás" hátterében összetett társadalmi folyamat húzódik, amely leginkább a gyermekfelfogás, a női szerepek, a születésről és a gyermekgondozásról való vélekedés megváltozásával írható körül.

Az új trend előfutárai

A gyermekfelfogás változásának vizsgálatával foglalkozó kutatók már régen elvetették azt a – leginkább Philippe Ariés által képviselt – nézetet, hogy a 17. század előtt nem ismerték a gyermekkor fogalmát, és a gyermeket kis felnőttként kezelték.[8] Az 1990-es évektől kezdve differenciáltabb középkori gyermekszemléletet feltételező kutatások láttak napvilágot, az viszont tény, hogy a gyerekek a 17. századig erőteljesebben kapcsolódtak a felnőttek világához, mint a későbbi századokban (pl. csak a 17. századtól alakult ki sajátos gyermeköltözet).[9] A gyermekkor felértékelődésének folyamatát évszázadokon keresztül kettős érzelem jellemezte: a kötődés és a távolítás ambivalenciája. A reneszánsz egyéniségkultusza ráirányította a figyelmet a gyermekre, de nem maga a gyermek, mint sajátos vonásokkal rendelkező lény vált fontossá, hanem az egyéni adottságokkal rendelkező potenciális felnőtt.[10] Az európai tudományos érdeklődés a 17–18. században fordult fokozottan a gyermek felé, elsősorban a keresztény gondolkodás és mentalitás változása mentén. A gyermekekkel való fokozottabb törődés a 17–18. században persze még nem a mai fogalmaink szerint értendő, de a gyermeki jellegzetességek egyre árnyaltabb felismerése a felvilágosodás korában vált jellemzővé. A felvilágosodás gondolkodói kiemelt figyelmet szenteltek a gyermekkornak és a nevelésnek, de azt le kell szögeznünk, hogy a 18. századi fokozott érdeklődés még nem annyira a gyermek valódi szükségleteiről szólt, hanem sokkal inkább a felnőttek gyermekekkel szemben támasztott igényeiről. Rousseau: Emil, avagy a nevelésről című művében korát megelőzve szakított a Szent Ágoston-i keresztény dogmával, miszerint a gyermek az eredendő bűnnel együtt születik. Rousseau gyermekközpontú, elfogadó nevelési elveket javasolt, és ezek a tanok meg is jelentek a korszak nevelési tanácsadó irodalmában, de az iskolában továbbra is kitartottak a tekintélyelvű nevelés mellett, és a családokban is előfordult pl. a testi fenyítés. Lassú szemléletváltozásról, hangsúlyeltolódásról tehát beszélhetünk, de radikális változásról ekkor még nem.[11]

A Rousseau-i tanokat előszeretettel vették elő a későbbi reformpedagógiák kidolgozói, a 19-20. század fordulóján. Úgy vélték, hogy a gyermek minőségileg más, mint a felnőtt; önálló világa van, sajátos szemléletmóddal, nézőpontokkal, problémákkal, értékekkel és tapasztalatszerzési formákkal rendelkezik. Nyilván nem véletlen, hogy ezekkel a tanokkal párhuzamosan a babagyártók is jobban kiterjesztették a figyelmüket a gyermekre, és a gyermekek között a csecsemőkre is.

A csecsemő formájú babák először a 19. század derekán jelentek meg, virágkorukat a 20. század elején élték, és nagyjából az 1950-es évekig voltak kifejezetten népszerűek. Először Angliában bukkantak fel, majd a század végére a babaiparban vezető szerepet játszó Németországban készült a legtöbb csecsemőbaba. A német babaipar termékei a világ minden részére eljutottak, így a magyarországi babakínálatban is főként német babák szerepeltek. Persze a kislányok a 19. századot megelőzően is eljátszották a babájukkal azt, hogy csecsemőként ringatják, etetik vagy altatják őket. De korábban, ha ezt vizuálisan is meg akarták jeleníteni (vagy ők, vagy a babakészítők), akkor a felnőtt testarányú babára csecsemőruhát adtak, az adott kor valódi csecsemőruháival azonos formában – szabásmintát, anyagfajtát, színt, díszítést tekintve egyaránt. A baba megjelenítése ezzel kvázi realisztikussá vált. A csecsemőbabák első sikere szorosan összekapcsolódott az angol Montanari család viaszbaba készítő tevékenységével. A királyi család legfiatalabb (csecsemő) tagjait is megmintázták viaszból, s az 1851-es londoni világkiállításon Mme Augusta Montanari díjat is nyert viasz babáival. Erre az alkalomra egy babasorozatot készített, amely különböző korú gyermekeket reprezentál csecsemőtől a hölgyig. A zsűri kiemelte, hogy ez a kollekció volt a legcsodálatosabb játék kollekció a nagy kiállításon.[12] Hasonló viaszbaba készítő családi vállalkozásként működött Londonban a Pierotti család is, akik szintén megmintázták Viktória királynő népes családjának gyermekeit. Elképzelhető, hogy Angliában a királynő csecsemők iránti szenvedélyes érdeklődése adta a kezdőlökést ehhez a trendhez.[13] A Pierotti csecsemőbabákon már életszerű és hatásos ráncok jelentek meg a babák nyakán és a csuklóján.[14]

---

8 ARIÈS 1987.
9 POLLOCK 1983; SHAHAR 1990. Közli: PUKÁNSZKY 2001, 15–17.
10 PUKÁNSZKY 2001, 103.
11 PUKÁNSZKY 2005, 5.
12 WHITE 1966, 35–36; FRASER 1972, 160.
13 FAWDRY – FAWDRY 1979, 112.
14 FRASER 1972, 166.

A 19. század második felében a babák teste bőrből, fából vagy masszából (adalékanyagokkal kevert fa- vagy papírpép) készült, és a fűzővel elszorított karcsú alakot jelenítette meg, amit kitűnően lehetett öltöztetni. 1857-ben Christoph Motschmann szabadalmaztatott egy új típusú bébi testet Thüringiában, ami a következő évtizedben nagyon népszerű volt, és sokféle anyagból készítették. A test textilből készült, de a medence tájékán valamilyen kemény anyagból (papírmasé, mázas porcelán, fa, viasz, textil). A textilből készült fél-törzsben beszélő doboz volt elhelyezve, amivel a baba sírni tudott. Gyakran öltöztették hosszú ruhába, mint a csecsemőket.[15] Bár nem Charles Motschmann volt az egyetlen és első európai babakészítő, aki ilyen típusú testtel kísérletezett, hiszen a sonnebergi Edmund Lindner ugyanilyen testtípussal állt elő évekkel korábban. Egy japán baba inspirálta erre, amit 1851-ben a londoni világkiállítás alkalmával látott. *Täufling*, azaz megkeresztelt csecsemő néven került forgalomba. Rövidesen német és francia gyártók kezdték másolni, és később, a babagyűjtők körében ez a testtípus Motschmann típusú babatestként vált ismertté (*14. kép*).[16] Ez a babatest volt az első kísérlet arra, hogy a gyártók különbséget tegyenek a bébi és a hölgybaba teste között.

14. kép
Motschmann típusú babatest.
Közli: COLEMAN 1986, 1143.

A 19. század második felétől a babagyártásban tanúi lehetünk egy nagyon lassan kibontakozó trendnek, amely a csecsemő felé fordul. Vajon ezzel párhuzamosan hasonló trend a felnőttek világában is megfigyelhető?

Női szerepek változása

A 19. századi nevelési irodalomból arra következtethetünk, hogy bár a nők legfontosabb feladata ekkor is az anyaság volt, az erre való felkészülésre túl nagy gondot nem fordított sem a család, sem a hivatalos oktatás. Az anyaság természetes szerep volt, és nem felkészülést igénylő szerep. Felkészülni a társasági életben való érvényesülésre kellett, még pedig az ehhez szükséges készségek (illem, tánc, zene, énektudás, idegen nyelv) elsajátításával. A nők nevelése az úri családokban elsősorban a külsőségekre koncentrált. Az édesanyák aránytalanul sok időt fordítottak gyermekeik felnőtt divathoz igazított öltözetére és megjelenésére. Ezért adtak a kezükbe francia divatbabát, majd gyermekarcú, felnőtt ruhába öltöztetett „bébét", mert ezek tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy ezernyi divatos kiegészítőjükön keresztül a kislányok a jó megjelenés művészetét elsajátítsák. A kislányoknak nem csecsemőbabára volt szükségük ahhoz, hogy megtanulják, hogyan illik megjelenni egy társaságban. A női lét célja a házasság volt, amely életre szóló biztonságot jelentett egy hölgy számára anyagi és erkölcsi értelemben is. A megfelelő férj kiválasztásának eszköze a jómód és a szépség volt. Egy nő – hacsak nem rendelkezett vagyonnal – nem dönthette el, hogy akar-e férjhez menni vagy nem, mert a házasság gazdasági szükségszerűség volt számára. Az élete a férje oldalán, a reprezentációban teljesedett ki. Ez a mentalitás csak lassan, a 20. századra változott meg, s a változás folyamata nyomon követhető a korszak babáin is. A 19. század végén készült fotográfiákon még egyáltalán nem látunk csecsemőt ábrázoló babát, viszont az ösztönös anyaság megnyilvánulását látjuk: a női ruhába öltöztetett babákat a kislányok gond nélkül elképzelték csecsemőnek. Babakocsiba fektették, cumisüveggel etették őket (*15. kép*).

15. kép
Babáját csecsemőként etető kislány.
Német képeslap, 20. század eleje.

A statisztikai adatok szerint Magyarországon 1900-ban már több mint két és fél millió volt a kereső nők száma. Mégis, 1909-ben, a korszak legjelentősebb élet- és háztartásvezetési tanácsadó könyve, *A magyar család aranykönyve* a bevezetőjében még úgy fogalmazott, hogy a modern Magyarország asszonyának „háziasnak kell lennie, de amellett tanultnak, a férfi legodaadóbb munkatársának és amellett legkellemesebb felvidító társaságának;

[15] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 863–864.
[16] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 723.

öltözékében takarékosnak, mégis tetszetősnek, a főzésben találékonynak, mégsem pazarlónak.[17] A házasság és a női reprezentáció tehát még a 20. század elején is fontos érték volt, bár ez a tanácsadó könyv már kárhoztatja a reprezentáció felesleges kinövéseit és a magánéletben való túlburjánzását. A reprezentáló életforma helyett a célszerűségre és a bensőségességre való törekvést népszerűsítik a könyv fejezetei.[18]

A célként felfogott házasságnak fontos szerepe van a csecsemőápoláshoz és a gyermekgondozáshoz való viszony szempontjából is. Rousseau már a 18. században kritikus hangon beszélt az emberi együttélés tradicionális kereteiről. *„Az a család, amelyben nem a szeretet a legfontosabb összekötő kapocs, hanem az érdek; ahol a gyermek nem a szerelem gyümölcse, hanem a józan megfontolásé; ott, ahol az anya nem tölti be óvó, gondozó szerepét és az apa nem teljesíti legszentebb kötelességét, a gyermeknevelést; ott a család nem méltó arra, hogy kivehesse részét a természetes ember neveléséből”*.[19] Ezért a gyermeket Rousseau szerint (és a korabeli közvélekedés szerint is) ki kell venni a szülői kézből, el kell távolítani a szülői házból, és a nevelését nevelőre kell bízni. Az anya és az apa nevelő szerepe tehát csak akkor fontos, ha a pedagógiai elvárásoknak megfelel. A nőt már csak ezért sem érdemes az anyaságra felkészíteni, hiszen a gyermekkel a születése után dajka és nevelő/nevelőnő foglalkozik. A nők a 18–19. században Európa-szerte tömegesen bízták szoptatós dajkára a csecsemőiket. A cseperedő gyerekekkel ezután fizetett alkalmazottak foglalkoztak, akik sokszor fontosabb szereplői voltak a gyermek életének, mint a szülei. Ennek következtében a szülők és gyermekek közötti családi viszonyokat erős távolságtartás jellemezte. Az érzelmi biztonságot sokszor a dada, a pesztonka vagy a nevelőnő jelentette a gyermekek számára.[20] A gyermek, ha a babáját ringatta, a dajkát utánozta, de a társadalom nem a dajka szerepét várta el tőle. Rousseau – bár bírálja az érdekházasságot – mégis megállapítja, hogy a lánynevelés célja a vonzó nővé nevelés, aki férje társául szegődve segíti őt céljai megvalósításában. A lánynevelés végcélja szerinte sem magára a nőre irányul, hanem annak jövendőbeli férjére, akit a nőnek ki kell szolgálnia. A szerelmi házasság egyébként csak a 19. század végére lett ideális, de tartalmát tekintve még ekkor is úgy gondolták, hogy csak a megfelelő társadalmi helyzetű és egzisztenciájú személybe lehet beleszeretni, és aki nem így tesz, az szenvedélytől elvakult bolond.[21]

Ha a kislányokat alapvetően nem az anyaságra akarták felkészíteni, akkor érthető, hogy nem csecsemőbabákat adtak a kezükbe, és a természetes anyaösztönt (mint láttuk) a kislányok egyrészt a felnőtt alakú babák csecsemőruhába öltöztetésével élték át, másrészt azzal, hogy a 19. század második felében a bőséges gyermekáldásnak köszönhetően még alapvetően sok kistestvér vette őket körül, akiknek a gondozásából ki kellett venni a részüket.

Új családmodell

A 19. század végére csökkent a születések száma. Kevesebb gyermeknél nyilván könnyebben a figyelem középpontjába került a gyermek, több idő, több energia jutott rá, és ezzel párhuzamosan nőtt a nők szoptatási hajlandósága is, és ez nyilvánvalóan mélyítette az anya-gyermek közötti érzelmi kapcsolatot – bár a szoptatós dajka intézménye Magyarországon egészen az 1920-as, 30-as évekig kitartott. Ekkor a gyermek már az anyját utánozta, és ez egyre helyénvalóbbnak látszott. A mentalitásbeli változáshoz pedig szépen igazodott a babakínálat.

A csecsemőhöz való viszonyban az érzelmek hiánya nem magyarázható egyedül a dajkaság intézményével. Nagyon fontos szerepet játszott ebben a nők szüléshez való viszonya is.

A 19. század közepén a szülés a női gondolkodásban még élet-halál kérdése volt. Ha szülés közben komplikáció lépett fel, az nagy valószínűséggel vagy az anya, vagy a gyermek életébe került. Ha műtétre került sor, azt nagyobb halálozási, mint túlélési aránnyal végezték. A császármetszést legfeljebb úgy tudták kivitelezni, hogy vagy az anya, vagy a gyermek maradt életben. De többnyire az anya megmentése volt a cél. Magyarországon először 1890-ben Tauffer Vilmos végzete el úgy a műtétet, hogy az anya is és a gyermeke is élve maradt.[22] A századfordulóra tehát javult a gyermekek (és az anyák) életben maradási esélye, és ez nyilvánvaló, hogy mentálisan erősítette a csecsemőről és a szülésről való pozitív gondolkodást. Semmelweis Ignác 1858-ban tette közzé a gyermekágyi láz okával kapcsolatos felfedezését, de a fertőtlenítés valódi jelentőségét csak a század végére látta bizonyítottnak az orvostudomány. A századfordulóra viszont már az egyre fontosabbá váló bábatanfolyamokon is nagyon fontosnak tartották a fertőtlenítés kérdését.[23]

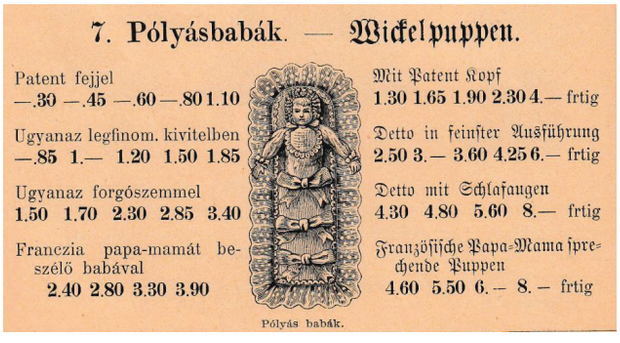
17 Közli: SZÉCSI – GÉRA 2018, 332, 157.
18 FÁBRI 2002, 345.
19 Közli: PUKÁNSZKY 2005, 6–7.
20 FÓNAGY 2014.
21 SZÉCSI – GÉRA 2018, 49.
22 SZÉCSI – GÉRA 2018, 102.
23 SZÉCSI – GÉRA 2018, 112.

Az orvostudomány fejlődése nagyon fontos szerepet játszott abban, hogy az anyák egyre kevesebb bizonytalanságot és félelmet éljenek meg a szüléssel kapcsolatban, és a szülést követően is egyre több időt és figyelmet fordítsanak a gyermekükre. Az 1910-es évekre a gyermekek száma a polgári családokban már nem több egy-kettőnél, a középosztálybeli feleség fizetett munkát még nem vállal, a háztartási tevékenységét minimum egy cseléd segíti, a gyermeknek pedig külön szobája van, ahol az egészsége és a lelki fejlődése érdekében mindenből a legjobbat kapja. A polgári család tehát egyre inkább gyermekközpontú közeg, ahol a gyermek gondozásának tárgyi feltételei is egyre inkább adottak. A gyermek gondozása egyre inkább tudatos tevékenység és vágyott szerep, ami a babával (ekkor már csecsemőbabával) játszó kislány számára is követendő mintává válik.[24]

A higiéniai feltételek javulása nem csak a szülés és a nőgyógyászati műtétek területére terjed ki, hanem a nők mindennapjainak komfortérzetét is javította, így a csecsemőápolásban is éreztette a hatását.[25] Például különös gondot fordítottak a csecsemő fürdetésére, és a gyermek gondozása folyamatos orvosi felügyelet mellett történt. A gyermekek felé fordulást, a gyermeki sajátosságok felismerését igazolja a csecsemőápolás tárgykészletének bővülése is, amely a századforduló időszakában egyértelműen megállapítható (*16. kép*). Bővült a csecsemőruhák választéka is. A gondos anyák a 20. század elején apró ruhákból már valóságos stafírungot készítettek a születendő gyermek számára. A gyermek igényeinek kielégítésére tehát tudatosan figyeltek. A bővülő tárgykészlet persze egy gazdasági változást jelez. Olyan folyamatot, amelyben a polgárság megszilárdulásával, a gyáripar kiteljesedésével egyre több iparcikk veszi körül az embereket, és nem csak a felnőttek, hanem a gyerekek is fogyasztóvá, gazdasági tényezővé válnak. Így tehát nem csoda, ha a gyermekközpontú polgári családban a gyermekjátékok iránt is megnő az igény.[26] Az ekkorra már több évtizedes múlttal rendelkező babagyárak igyekeznek maximálisan kielégíteni a gyermekek igényeit – persze üzleti szempontból jó piacnak tekintve a gyermek-társadalmat. Ez a tendencia Magyarországon is megfigyelhető. Ebben az időszakban ugrásszerűen megnő a játékboltok, játékkereskedések száma és játékkínálata, amelyek nagyrészt külföldről szerzik be a játékkészletüket. A korabeli árjegyzékekben szépen nyomon követhető a csecsemőbabák fokozatos megjelenése, majd dominánssá válásuk az 1950-es évekre. Liebner Zsigmond 1868-ban nyitotta meg játéküzletét Budapesten. 1894-ből fennmaradt árjegyzékében már külön címszó alatt szerepelteti a pólyás babákat, az öltöztetett, elsősorban francia „Bébé" típusú kislány babáktól elkülönítve (*17. kép*). Bettelheim Miksa és Társa szintén így reklámozta a csecsemőbabákat a 20. század első évtizedében (*18. kép*).

16. kép
A csecsemő fürdőfelszerelése a századelőn.
Közli: GYÁNI 2015.

7. Pólyásbabák. — Wickelpuppen.

Patent fejjel
—.30 —.45 —.60 —.80 1.10

Ugyanaz legfinom. kivitelben
—.85 1.— 1.20 1.50 1.85

Ugyanaz forgószemmel
1.50 1.70 2.30 2.85 3.40

Franczia papa-mamát beszélő babával
2.40 2.80 3.30 3.90

Mit Patent Kopf
1.30 1.65 1.90 2.30 4.— frtig

Detto in feinster Ausführung
2.50 3.— 3.60 4.25 6.— frtig

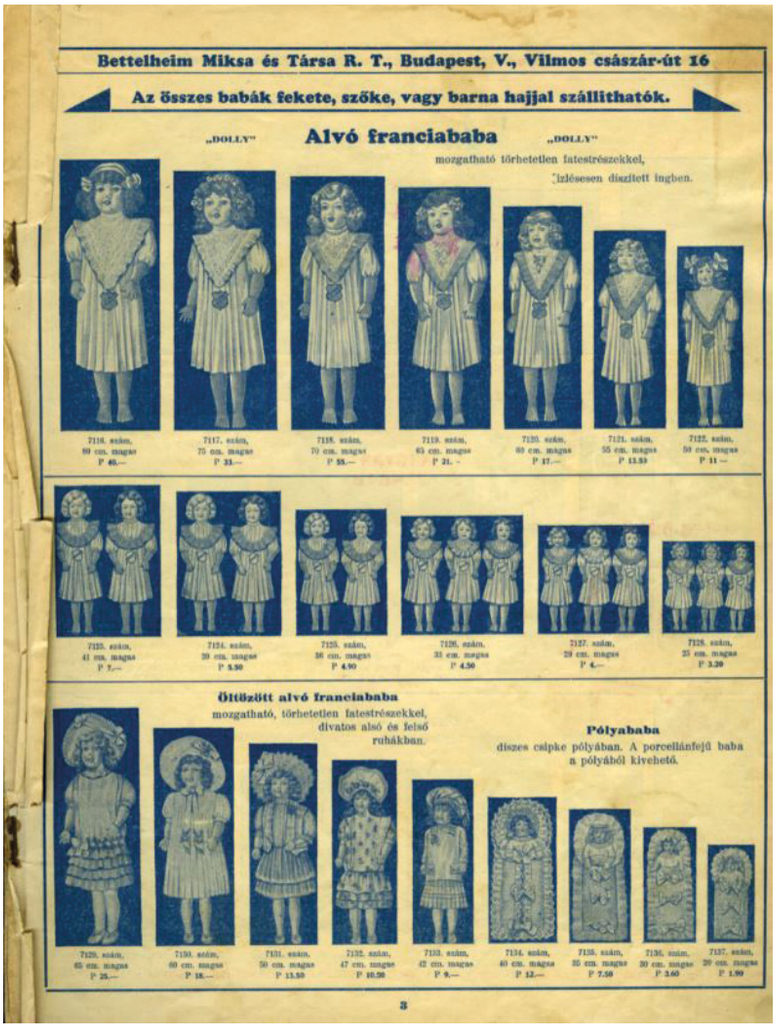
Detto mit Schlafaugen
4.30 4.80 5.60 8.— frtig

Französische Papa-Mama sprechende Puppen
4.60 5.50 6.— 8.— frtig

Pólyás babák.

17. kép
Pólyásbabák Liebner Zsigmond árjegyzékében.
1894. november 1. 12. lap
(Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

[24] GYÁNI 2015; SZÉCSI – GÉRA 2018, 230.
[25] SZÉCSI – GÉRA 2018, 117.
[26] V.ö. TÉSZABÓ 2003, 5.

18. kép
Pólyásbabák Bettelheim Miksa és Társa árjegyzékében, é.n.
(Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

BABAREFORM

Mindezekkel a társadalmi-gazdasági változásokkal párhuzamosan, elsősorban a pedagógia és a pszichológia művelőinek állásfoglalásaként született meg az a felismerés – ami Rousseau-nál még hiányzott, – hogy a baba az anyai ösztön kibontakoztatásának az eszköze, és a kislányok a babával készülnek fel az anyaságra. Ennek a felismerésnek a hatására indult meg Németországban az a játéktervezési mozgalom, amit a szakirodalom babareformnak, a létrejött babatípusokat pedig reformbabáknak nevez. Az új típusú babák a korábbi hölgybabákkal ellentétben művészek által tervezett, gyermekarcú, gyermektestű, gyermekruhát viselő babák, amelyek azzal a céllal készültek, hogy a gyermekek valóban játszanak velük.[27] A babagyártásban ezzel megindult egy olyan tendencia, amely csaknem egy évszázadra dominánssá vált, és még napjainkban is meghatározó.

A reformbabák közvetlen előzményének tekinthetők azok a babák, amelyek az 1880-as években Franciaországban debütáltak „Bébé" néven. A hölgybabákba belefáradt francia babaipar gyermekarcú porcelánbabákat kezdett el gyártani. A név azonban megtévesztő, mert ezek nem bébik, hanem 7-8 éves kislányok, akik a felnőtt hölgyek tökéletes ruhakölteményeiben pompáznak, de egy kicsit már közelebb állnak a gyermekek világához. Arcuk kissé kerekded, rövidebb a nyakuk, mint a hölgybabáknak, de még nincs egyéni arckifejezésük. Tekintetükben valamiféle elvont báj, idealizált szépség jelenik meg (klasszikus babaarcú porcelánbabák). Váll, könyök, csípő, térd

[27] TÉSZABÓ 2003, 38–39.

ízületekkel rendelkeznek, testük minden ízületében mozgatható, és a fejük is forgatható (*19. kép*). Az ilyen típusú babák óriási népszerűségnek örvendtek. Elsőként Franciaországban, majd Németországban is milliószámra gyártották őket. Bár a németek sokszor csak lemásolták a francia fejtípusokat.[28] A kislányok ezekkel a babákkal tökéletesen fel tudtak készülni a reprezentációban kiteljesedő felnőtt női szerepükre.

A 20. századra a babafejek után elkezdtek megváltozni a testarányok is, és elkezdtek rövidülni a végtagok a törzshöz képest. Hosszú csecsemőruhába kezdték öltöztetni a babákat, rövid hajjal látták el őket, de az arcuk még gyermekarc volt. Például 1900 körül Kestner egy törpe bőrtesttel állt elő, amely rendkívül rövid és zömök volt, de a szokásos, 1897-ben szabadalmaztatott 154-es számú gyermekarcú fejet illesztette hozzá. Ez már egy csecsemőbaba verzió volt, de a valósághű csecsemőbabák tömeges megjelenésére még kb. egy évtizedet várni kellett.[29] Először a kisgyermeket mintázó reformbabák jelentek meg. Az újdonságuk lényege a lelketlenség és a reprezentáció levetkőzése volt, fokozottabb realizmus felé fordulással. Németországban lettek népszerűek ezek a babák és a csecsemőbabák is, hiszen a 20. század elejére a német babaipar annyira megerősödött, hogy a világ teljes babatermelésének a felét német gyártmányok tették ki.

A reformbabák első sikere azonban nem babagyárakhoz, hanem művészekhez kapcsolható. 1909-ben a müncheni Herman Tietz áruház babakiállítást rendezett azzal a céllal, hogy egyszerű, természetes, gyermeki sajátosságokat tükröző babákat mutasson be. A kiállításon nagy sikert arattak Marion Kaulitz egyéni karakterű babái, amelyek egyszerre tűntek jóságosnak és okosnak, bájosan szemtelennek és incselkedőnek, akár az igazi gyerekek. A babákat Marion Kaulitz tervezte, és ő öltöztette fel őket valósághű gyermekruhákba.[30]

19. kép
Francia divat szerint öltöztetett gyermek arcú és testalkatú kislány baba („Bébé”) a Moskovszky-gyűjteményben. 19. század vége (Fotó: Kiss László)

Kämmer és Reinhardt

A babagyártó Kämmer és Reinhardt vállalat üzletembere, Franz Reinhardt felismerte, hogy a Marion Kaulitz babáihoz hasonló stílusú babák gyártása jó kereskedelmi vonal lehetne a babaiparban, és a cég a korábbi, kifejezéstelen, ám csinos arcú babákra reagálva ún. karakterbabákat vezetett be. Az első karakterbabájuk egy csecsemőbaba volt 1909-ben, amely meglehetősen véznának és nyűgösnek hatott a germán vonású, idealizált babákhoz képest. Arányait az emberi test arányaihoz méretezték, igazi csecsemőről mintázták, és a hajlított végtagok, amelyek egymással nem párhuzamosak, újfajta realizmust jeleztek a babagyártásban. A baba az egyik karját behajlítja, és a kezét felfelé tartja. Ez meglehetősen furcsa megjelenésnek tűnt, és nem volt népszerű ebben az időszakban. A baba neve Kaiser baby lett, és az a legenda kapcsolódott hozzá, hogy II. Vilmos német császár fiát ábrázolja, de valójában egy hathetes igazi csecsemőről mintázták, méghozzá a berlini szobrász kisfiáról. A test fejlettebb, és mivel a korabeli hirdetésekben mászó babaként ábrázolták, valószínűbb, hogy egy év körüli gyermekről mintázták.[31] A hajlított végtagú babák ettől kezdve nagyon népszerűek lettek, és valóban, alkalmasak voltak háton fekvő és hason kúszó babák megjelenítésére is. A Kaiser Baby-t búbájos gyermekkinézetű babák követték: Peter, Marie, Grethen, Hans, Elza, Walter, stb. Ezeknek a gyermekarcoknak (és köztük a csecsemőarcoknak is) az volt a legfőbb jellegzetessége, hogy valódi gyermekekről mintázták őket, ezáltal személyiségjegyek, érzelmek jelentek meg a babaarcokon.

Amikor a Kaiser Baby bronz modelljét a kivitelező berlini szobrászművész először mutatta meg a gyártulajdonosoknak, Kämmer és Reinhardt nehezen szánta rá magát a gyártásra. A gyár 25. évfordulójára megjelent emlékkönyvben így számoltak be a Kaiser Baby piacra dobásának körülményeiről: *„El kell ismernünk, hogy bár felismertük a fej szépségét, nehéz volt rászánni magunkat arra, hogy babaként használjuk, az élethűsége miatt… 1909-ben piacra dobtuk új modellünket. Az ipar lassan reagált az új termékre. A bemutató napján csak néhány darabot adtunk el, de aztán a maradékot ajándékként hozzácsomagoltuk a korábbi megrendelésekhez, és csoda történt. Mindenki lelkesedve írt, hogy egy*

[28] A francia „Bébék”-ről lásd: KING 1983; SEELEY – SEELEY 1985; CAPIA 1995.
[29] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 318.
[30] BOEHN 1972, 183.
[31] HILLIER 1968, 181.

nagyobb szállítmányt is szeretne belőle. 1909-ben nem tudtunk annyit gyártani, amennyire igény lett volna."[32] Később a vállalat azzal magyarázta a kereskedők kezdeti lassú reakcióját, hogy a művészek által mintázott egyéni arcvonásokhoz nem tudtak üvegszemet használni, és az üvegszemhez képest a festett szem akkor még visszalépést jelentett és nem újdonságot. Egyébként kísérleteztek üvegszemű karakterbabákkal más gyártók is, több-kevesebb sikerrel. A Kaiser Babynek több változata készült. A Moskovszky-gyűjteményben is van egy kreol bőrű változat (*20. kép*). A baba fején jól látható az arcvonások aprólékos kidolgozása. Szeme festett, ún. intaglio szem, mely modellált, homorú szemet jelent, festett pupillával és írisszel. Szemöldökét keskeny fekete ecsetvonás jelzi. Szája narancsszínűre festett ún. nyitott-csukott száj, amely azt jelenti, hogy az ajkak nyitott formára vannak mintázva, de nincsenek felvágva. Orrában az orrlyukjelzés szintén narancsszínű. Haja keskeny, ritka ecsetvonásokkal feketére festett. Masszateste öt darabból van összeállítva. A végtagok hajlítottak, a két lábfej és a két kézfej nem szimmetrikus. Tarkóján jelzés: 36 K [csillag] R 100.

A Moskovszky-gyűjtemény páratlan babagyűjtemény, mert a csecsemőbabák történetét szinte tökéletesen be lehet mutatni a tárgyakon keresztül. A legjellegzetesebb darabok, amelyek ezt a babatípust meghatározták, jelen vannak a gyűjteményben.

A csecsemőbabák legfőbb jellegzetessége a hajlított végtag, és az egyben mintázott boltozatos fej paróka nélkül. Mindkettő fennmaradt napjainkig, és ezt a testtípust a későbbi műanyag babákon is előszeretettel alkalmazták. A hajlított végtagú test részben áldás volt a babakészítők számára, mert sokkal könnyebben lehetett önteni, és összeszerelni is, tehát gazdaságosabb volt az előállítása. A gyerekek örültek neki, mert valóságosabbnak hatott, mint a korábbi gömbcsuklós testek. Viszont a karakterbabáknál minden végtag önálló modell. Például az egyik kézen ökölbe szorított, a másik kézen kiterjesztett ujjak vannak. Az egyik láb gyakran íveltebb, mint a másik. Ez adja a babák realisztikus megjelenését.

20. kép
„Kaiser Baby". Kreol „bőrű" Kämmer und Reinhardt csecsemőbaba a Moskovszky-gyűjteményben. 1909
(Fotó: Kiss László)

Simon és Halbig

A Simon és Halbig gyár 1869-ben létesült. Kiváló minőségű biszkvit babafejeket gyártott, jellegzetes babaarcú babákat, de Kämmer és Reinhardt példáját követve már 1910-ben előállt karakterbabákkal is. Az 1912-es 150-es sorozatszámú babája kísértetiesen hasonlít a Kämmer és Reinhardt által készített Peter és Marie babákra, szinte annak másolata. Az újdonságok másolása egyébként gyakran előfordult a korabeli babaiparban. Simon és Halbig át tudta hidalni azt a nehézséget, amire Kämmer és Reinhardt hivatkozott, miszerint a szobrászok által mintázott karakteres arcokhoz nem lehet üvegszemet használni. A gyár 1910 és 1915 között több csecsemőbabát is piacra dobott. Ezek is karakterbabák voltak, de nem festett, hanem alvó üvegszemmel.[33] A Moskovszky-gyűjtemény egyik csecsemőbabája jó példa erre, és arra is, hogy a Simon és Halbig gyár számos babafejet készített más babagyárak, többek között a Kämmer és Reinhardt babagyár számára is. „Palkó" baba porcelán fejét Simon és Halbig készítette, masszatestét azonban Kämmer és Reinhardt gyártotta és szerelte össze (*21. kép*).

21. kép
„Palkó". Alvószemű Simon és Halbig csecsemőbaba a Moskovszky-gyűjteményben. Testét a Kämmer und Reinhardt babagyár készítette. 1912.
(Fotó: Kiss László)

Armand Marseille

Ugyanebben az időszakban futtatta fel a csecsemőbaba gyártást Armand Marseille, aki francia származású orosz emigránsként porcelángyárat vásárolt Thüringiában, és az 1890-es évektől biszkvit fejeket kezdett gyártani. A legtermékenyebb német babagyártó volt. Számos csecsemőbabát készített, melyek nagyon népszerűek lettek,

[32] CIESLIK – CIESLIK 1987, 27–29.

[33] CIESLIK – CIESLIK 1986, 74.

nem csak Németországban, hanem Amerikában is.[34] A Moskovszky-gyűjteményben több típus is megtalálható. Közülük a leghíresebb az ún. My Dream Baby (Álombébi/Álmaim kisbabája). 1926-ban készült, és összetéveszthetetlenül újszülöttet mintáz. Különböző méretben és színben gyártották, nyitott vagy csukott szájjal. A Moskovszky-gyűjteményben két darab található, egy európai és egy „színes bőrű" típus, alvó szemmel, csukott szájjal.

Moskovszky Éva 1925-ben született, tehát már nem hölgybabákkal és szépen öltöztetett francia „Bébékkel" játszott gyermekkorában, hanem gyermeket ábrázoló karakterbabái voltak, biszkvitből vagy celluloidból. Köztük csecsemők is, például az Armand Marseille-féle európai My Dream Baby, amelynek Ivánka a neve (*22. kép*). Moskovszky Éva ezt a babát 4-5 éves korában kapta. Egy Iván nevű belorusz hadnagyról nevezte el, akivel az édesapja a hadikórházban találkozott, miután a fronton megsebesült. Moskovszky Lajos mérnöknek készült, de a sérülése miatt a jobb kezét amputálták, ezért meg akart halni, nem akart visszatérni a háborúból. A kórházban az „ellenség", vagyis ez az Iván nevű belorusz hadnagy hozta vissza az életkedvét. Moskovszky Éva róla nevezte el kedves babáját. Jelzése alapján ez a baba Ernst Heubach köppelsdorfi gyárában készült, de a fej egyértelműen az Armand Marseille által szabadalmaztatott My Dream Baby egyik változata. A két gyár Vereinigte Köppelsdorfer Porzellanfabrik néven egyesült 1919-ben, miután Armand Marseille fia feleségül vette a szintén babafejeket gyártó porcelángyáros, Ernst Heubach lányát.[35] A babához tartozó test textilből készült, celluloid végtagokkal. A puha, ölelhető testtípus a 20. század első harmadában egyértelműen jelzi a babák funkciójában bekövetkező változást. A baba feje zárt, boltozatos, kissé pufók orcákkal, de még behelyezett üvegszemmel, nem a karakterbabákra jellemző festett szemekkel. Haja csak halvány színű festéssel van jelölve, mely a csecsemőt mintázó babák jellegzetessége.

A gyűjtemény másik My Dream Baby babája színes bőrű típus (*23. kép*). Nyaka peremes kialakítású, melyre a textil test könnyedén rögzíthető. Feje feketére festett, néger újszülött babát utánoz, de csak színezésében, mert a fej kialakítása a negrid nagyrassz antropológiai jegyeit nem hordozza. Alvó szeme van, szája zárt. Szemöldöke és szempillája feketére, szája és orrlyukjelzése pirosra festett. Arca kissé pufók, csecsemőre emlékeztet. Haja nincs modellálva, csak az arcszínnél egy árnyalattal sötétebbre festve. Keményre tömött barna színű textil teste öt darabból van összeállítva, a végtagok mozgathatók. Kézfeje masszából készült.

22. kép
„Ivánka". My Dream Baby típusú csecsemőbaba a Moskovszky-gyűjteményben. Ernst Heubach, 1926. (Fotó: Molnár Artúr)

23. kép
Színes „bőrű" My Dream Baby típusú csecsemőbaba a Moskovszky-gyűjteményben. Vereinigte Köppelsdorfer Porzellanfabrik, *1926–1933 között. (Fotó: Molnár Artúr)*

A My Dream Baby, mint név jellegzetes, mert kifejezi a 20. századra felerősödött csecsemőhöz való érzelmi kötődést. Ez az a kisbaba, amelyre a kislányok az anyai ösztönből fakadóan a legjobban vágynak. Bár ez egy elérhető, reális álom lehet, de már jelzi az 50-es évekre kiteljesedő új tendenciát: a realizmustól való elszakadást. Az 1959-ben megjelenő Barbie-nak később olyan álomháza, álomjachtja, álomcipője lesz, amelyre a kislányok vágynak ugyan, de nem biztos, hogy elérhető számukra. Az álombabák és álomtárgyak olyan játékok, amelyek a 20. századi,

[34] SCHNEIDER 2010, 24.
[35] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 527. 6–24.

olykor irreális álmokat kergető emberre (és nőre) szocializálnak. Armand Marseille „Álombébije" a 20. század második felének elérhetetlen álmokat hajszoló nőideálját vetíti előre.

A My Dream Baby történetéhez hozzátartozik, hogy egy amerikai újdonság konkurenciájaként született meg. Tengerentúli versenytársát, a Bye-Lo Baby-t (Tente-baba) 1924-ben dobták piacra, és rögtön nagyon népszerű lett. Grace Storey Putnam, amerikai művésztanár tervezte 1922-ben. Egy három napos csecsemőről mintázta. Az 1925-ös Playthings nevű folyóirat szerint Putnam az összes Los Angeles-i kórházat végig járta, hogy babájához a legtökéletesebb csecsemő-modellt megtalálja. Minden apró vonását gondosan lemásolta és megmintázta viaszból. A szeme kissé keskeny, és hátul a nyakán kis hurkák találhatók. Szinte túl realisztikus. George Borgfeldt babákat forgalmazó vállalata figyelt fel erre a babára, és legyártatta biszkvitből. Borgfeldt a legjelentősebb importőr volt, aki Németországból vásárolt és rendelt meg babákat az amerikai piacra. A Bye-Lo Baby fejet több németországi babagyár gyártotta megrendelésre (Kestner; Kling; Hertel; Alt, Beck and Gottschalk), többféle anyagból. A biszkvit mellett celluloid változatai is készültek. Milliódolláros bébinek is nevezték ezt a babát, mert olyan óriási kereslet volt rá.[36]

Heubach Fivérek

A gyermek és csecsemő karakterbabák gyártásában feltétlenül említésre méltóak a Heubach babák. A Heubach Fivérek nagymúltú vállalata 1905-ben kezdett el egész babákat is gyártani. Karakterbabáik legfőbb vonása a túlzó arckifejezés. A megszokottól eltérő és szélsőséges (pl. síró, nevető) hangulatokat is ábrázolnak a babáikon. Ez volt az ő erősségük. Az üvegszemek helyett inkább festett szemet alkalmaztak, hiszen a babák hangsúlyos arckifejezése ezt igényelte.[37] A Moskovszky-gyűjteményben több Heubach baba is van, köztük egy oldalra néző, nyitott szájú, talán gőgicsélő csecsemő fiú (*24. kép*). Karakterbaba típus, melyen jól felismerhető a túlzó arckifejezés. A nevető baba szája ún. nyitott-csukott száj, vagyis az ajkak nyitott formára vannak mintázva, de nincsenek felvágva. A szájban fogak és nyelv is látszik, ezek a baba megjelenését realisztikusabbá teszik. Szeme a karakterbabákra jellemző intaglio szem. Haja modellált és festett. Massza teste durván mintázott, öt darabból van összeillesztve. A végtagok hajlítottak, de nem szimmetrikusak. Bal lába feltűnően rövidebb a jobb lábánál. Van két más jellegű Heubach csecsemő figura is a gyűjteményben. Ezeket Piano babáknak nevezte a cég, mert rá lehetett őket ültetni a zongorára. Az 1910-es évekre datálhatók (*25. kép*).

24. kép
Gőgicsélő kisfiút mintázó karakterbaba a Moskovszky-gyűjteményben. Heubach Fivérek, 1912. (Fotó: Kiss László)

25. kép
Piano baba a Moskovszky-gyűjteményben. Heubach Fivérek, 1910 körül. (Fotó: Molnár Artúr)

[36] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 102–103.
[37] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 134.

Käthe Kruse

A 20. század 10-es éveitől Németországban rendkívül népszerűvé váltak Käthe Kruse babái. Max Kruse szobrászművész felesége volt ő. Puha, ölelhető, a gyermekek lelkivilágához közel álló textilbabák készítésével kísérletezett, a tömegtermeléssel szemben kézműves munkával, és a tevékenységét az egyik legjelentősebb németországi babakészítő vállalattá fejlesztette. Gyermek testalkatú, gyermekarcú, gyermekruhába öltöztetett babákat készített, és 1925-ben két csecsemőbaba típussal ő is reagált az egyre erősödő babatrendre. Egy orvos javaslatára alkotta meg a *Das Träumerchen* nevű alvó szemű csecsemőbabát és a *Du Mein* elnevezésű nyitott szemű babát.[38] Ezeket a babákat tanbábuként is használták a csecsemőápolás oktatásához. Az oktatással kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a lányok a háztartási ismeretek mellett Magyarországon már 1905-től tanultak anya-, csecsemő-, és gyermekvédelmi ismereteket is.[39] Kathe Kruse csecsemőbabái csalánszövetből készültek, és homokkal voltak megtöltve, hogy nehezek legyenek, de a nyakuk csak lazán mozgott, mint a csecsemő nyaka, aki nem tudja még megtartani a fejét. Tehát a valósághűség a textilbabáknál is fontos kritérium volt.

William Goebel

A tetőtől talpig porcelánból készült, kisméretű meztelen csecsemőbabák a Moskovszky-gyűjtemény különleges darabjai. William Goebel rödentáli gyárában készültek 1935 és 1937 között. Jellegzetes csecsemő karakterbabák, de anyaguk nem a korabeli babagyártás biszkvitporcelánnak nevezett jellemző anyaga (*26. kép*).

26. kép
Csecsemőbaba a Moskovszky-gyűjteményben.
Willliam Goebel, 1935–1937 között. (Fotó: Kiss László)

Kewpie babák

A korszak (és a Moskovszky-gyűjtemény) csecsemőbabái közé tartoznak a Kewpie babák is. 1909-ben Rose O' Neill képregény-figuráiként születtek Amerikában, majd 1912-től Németországban lett belőlük biszkvitporcelán baba (szintén George Borgfeldt közvetítésének köszönhetően), és babaként ez a figura végigsöpört a világon.[40] A Kewpie a karakterbabáknak olyan típusa, amely látványosan utal a következő korszak nagy babatrendjére: a fantázialények megjelenésére. De egyértelműen észrevehető, hogy a figura alapja, kiindulópontja egy csecsemő. Kacér szemekkel, egyetlen hajtinccsel a feje tetején. Először biszkvitporcelánból gyártották a nagyhírű német babagyár-

[38] MILLER – MILLER 1991, 212.
[39] SZÉCSI – GÉRA 2016, 308.
[40] COLEMAN – COLEMAN – COLEMAN 1986, 638–639.

tó vállalatok, később azonban celluloidból lett igazán népszerű, mint ahogy sok más csecsemőbaba is a 20. században már a műanyag előfutáraként számontartott celluloidból készült. Az első, eredeti Kewpie babák egyenesen álló babák, oldalt kinyújtott karokkal. Karjai a vállízületben elhelyezett drót segítségével mozognak. A fejük tetején és mindkét oldalán egy-egy modellált és festett hajtincs, a nyakukon pici, modellált, kékre festett szárnyacskák. Testük egy darabban van a fejjel, és a modellált lábszárak is egyben állnak. Pici popsija rózsaszínűre van színezve. Keze tengericsillaghoz hasonlít. A hüvelykujjak külön állnak, az ujjak úszóhártyaszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A Kewpie babák jellegzetessége a nagy, oldalra néző festett szemek, festett szempillákkal. A száj keskeny, széles mosolyra húzva. A legtöbb Kewpie babán nincs jelzés, így Moskovszky Éva Kewpie babájáról is csak az állapítható meg, hogy biszkvitből készült korai darab, de nem beazonosítható, hogy melyik németországi gyárban készült. A legelső Kewpie babáktól eltérően ennek már a lábai is hajlíthatók, a combizületben elhelyezett gumiszalag segítségével. A baba festése és modellálása azonban megegyezik a legelső, Johann Daniel Kestner által gyártott babákéval *(27. kép)*. A Kewpie babák Magyarországon is hozzáférhetőek voltak. Kertész Tódor, budapesti üzletének 1930-ban kiadott árjegyzékében Marslakó néven szerepeltette a nagy valószínűséggel német importból származó celluloid Kewpie babát.[41]

27. kép
Kewpie baba a Moskovszky-gyűjteményben. 1915 körül. (Fotó: Kiss László)

Hanyatlás, de nem elmúlás

A babaipar fellegvára a 19. század végén és a 20. század elején egyértelműen Németország volt. Az 1920-as évektől azonban Amerikában is sok baba készült, és 1925-ben már az eladott babák fele csecsemőbaba volt. A gyárak versenyeztek egymással, és a német gyárakkal is. Az amerikai babagyártás óriási lemaradással küzdött az európai babagyártással szemben. (Pl. az első gömbcsuklós masszatestet, amit a németek 1866-ban szabadalmaztattak, az amerikaiak csak 1912-ben gyártották először). Az I. világháború miatt viszont pillanatok alatt behozták a lemaradást. 1914-ben a babagyártás hirtelen abbamaradt Németországban, és ettől kezdve Amerika kezdte el uralni a piacot. Sőt, nem csak a babagyártást, hanem a babagyűjtést is. Az 1920-as években vált népszerűvé a babagyűjtés, mint hobbi Amerikában, majd onnan terjedt el és hatott vissza Európára. Auer Erzsébet (Moskovszky Éva édesanyja) is ekkor, az 1920-as évek közepén kezdte el a gyűjtést, Magyarországon.

A csecsemőbabák a két világháború között, a világháború alatt és még utána is népszerűek voltak. Ekkorra már felnőtt egy olyan nemzedék, akiknek a szülei és a nagyszülei is csecsemőbabákkal vagy kisgyermek babákkal játszottak, és semmiképpen sem hölgybabákkal. A csecsemőbabák nagyon sokáig hordoztak magukban újdonságot: új anyagot, új technológiai megoldásokat. Az 1950-es évek végére azonban egyre nehezebb volt a már meglévő készletet frissíteni. Ekkor következett egy új mérföldkő a babaevolúcióban. Az amerikai Ruth Handler bátran és merészen ismét egy hölgybabával állt elő, méghozzá a máig népszerű Barbie-val. A gyermek és csecsemő babák népszerűsége csökkenni kezdett, de nem tűntek el teljesen. Az anyaszerepre való felkészülést napjainkban is segítik, és a kistestvér(ek) érkezését megkönnyítik a kislányok számára. A realisztikus megjelenítésre való törekvést a csecsemőbabák máig megőrizték, hiszen a mai változatok már nem csak sírni, hanem pisilni vagy büfizni is tudnak. És a Barbie babának is van már csecsemője, amely talán azt üzeni, hogy az anyaság ma választható vágyott szerep, és bármilyen karrierrel összeegyeztethető.

[41] Árjegyzék 1930. Szerkeszti és Kiadja Kertész Tódor. Budapest, 41.

Irodalom

ARIÈS, Philippe
1987 *Gyermek, család, halál*. Budapest.

BOEHN, Max von
1972 *Dolls*. New York.

CAPIA, Robert
1995 *Poupées*. Paris.

CIESLIK, Jürgen – CIESLIK, Marianne
1986 *Puppen Bestimmungsbuch*. Jülich.
1987 *Mein Liebling. Krämmer und Rheinhardt. Kataloge und Festschriften*. Jülcich.

COLEMAN, Dorothy S. – COLEMAN, Elizabeth A. – COLEMAN, Evelyn J.
1986 *The Collector's Encyclopedia of Dolls* (Volume Two). New York.

FÁBRI Anna
2002 Minta és Kritika. A magyar család aranykönyve (1909 – 1911). In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka (szerk.): *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére*. Budapest. 339–350.

FAWDRY, Kenneth – FAWDRY, Marguerite
1979 *Pollock's History of English Dolls and Toys*. London.

FÓNAGY Zoltán
2014 *„A szelíd, okos lélek" – Fény- és árnyképek az anyaság történetéből.*
Online: https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-a-szelid-okos-lelek-feny-es-arnyke-pek-az-anyasag-tortenetebol.html (Utolsó letöltés: 2021.08.17.)

FRASER, Antonia
1972 *A History of Toys*. London.

GYÁNI Gábor
2015 *„Most már ebbe is bele tanultam" – az anyaság mint társadalmi szerep egy napló tükrében.*
Online: https://mindennapoktortenete.blog.hu/2015/02/24/anyasag_tarsadalminem_naplo (Utolsó letöltés: 2021.08.17.)

HILLIER, Mary
1968 *Dolls and Dollmakers*. London.

KING, Constance Eileen
1983 *Jumeau. Prince of Dollmakers*. London.

MILLER, Judit – MILLER, Martin
1991 *Antikvitások kézikönyve*. Budapest, Láng Kiadó

POLLOCK, Linda
1983 *Forgotten Children. Parent-child relations from1500 to1900*. London – New York.

PUKÁNSZKY Béla
2001 *A gyermekkor története*. Budapest.
2005 Rousseau gyermekszemlélete és a „fekete pedagógia". *Iskolakultúra* 15. évf. 9. sz. 3–16.

SCHNEIDER, Reinhild
2010 *Von Sonneberg in alle Welt: Armand Marseille und die Ära der Porzellankopfpuppen*. Sonneberg.

SEELEY, Mildred – SEELEY, Vernon
1985 *How to Collect French Bébé Dolls*. Tucson, USA.

SHAHAR, Shulamith
1990 *Childhood in the Middle Ages*. London – New York.

SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra
2018 *A budapesti úrinő magánélete (1860-1914)*. Budapest.

TÉSZABÓ Júlia
2003 *A gyermekjáték a 19-20. század fordulóján*. Budapest.

WHITE, Gwen
1966 *European and American Dolls and Thier Marks and Patents*. London.

Veronika Nagy

The role of the mother as encoded in toy dolls at the turn of the 19th and 20th centuries. Baby dolls of the Moskovszky Collection.

All typess of dolls were social and cultural phenomena that reflect the life of the adult. So it is surprising that toy dolls have never been resembling a baby or a newborn child in the centuries before the 19th century. The baby doll as a type of toy only appeared and became widespread in doll manufacturing towards the end of the 19th century, from the 1880s. It showed up in England first then most of the baby dolls were made in Germany, a leading country in baby doll manufacturing. As the products of the German toy doll industry were spread throughout the world, German dolls were dominating the doll market also in Hungary. The paradigm shift in the doll industry was brought about by a complex social process, which can be described mainly by the change in thinking about children, the roles of women, birth and taking care of children. Women started to think of Motherhood as a natural role of women, a role that has to be prepared for at the beginning of the 20th century. Children were placed in the center of interest in the families, the circumstances of childbearing improved, infant mortality decreased, the practice of employing nurses declined and the emotional relationship between mother and child became deeper. The supply of dolls conformed to the gradually developing change in mentality. The adult woman-like dolls with properly equipped dressing tables were replaced by young girl-like dolls at the end of the 1870s, which were closer to the children's world than their predecessors with their luxurious accessories; still, they were capable of preparing their owners for the role, which was waiting for them, the role of the adult woman fulfilled in representation. The main innovation of the reformed dolls with newborn child-like dolls among them, which appeared at the beginning of the 20th century, was getting rid of representation and their soulless feature became more and more realistic. Body proportions and the facial expressions have changed, innovations in technology showed up one after another and toy doll factories began to mass-produce loveable baby dolls, which could be nursed or put in a baby carriage. The two world wars caused serious damage to the doll industry in Germany and so it became more and more difficult to renew the old stock from the 1950s. Along with that - during the decades following the war - social self-fulfillment became a need for women and the possibility to work and build a career also became more and more important. Baby toy dolls have not disappeared, still, they allowed space for an old-new role model: the Barbie, which represents the adult woman. The baby toy dolls of the Moskovszky Collection reflect the European toy doll fashion of nearly a half century also comprising the history of industry and factories, the change in lifestyle and even human destiny.

ZENETÖRTÉNET

Alba Regia 49. (2021) 169–207.

Szabó Ferenc János

Verebi Végh János zeneműveinek jegyzéke

Verebi Végh János (1845–1918) zenei életműve a 19. századi magyar zenetörténet egyik legkülönlegesebb fejezetét képezi. A 19. század második felében már jelen voltak a magyar zeneéletben olyan magas szinten képzett zenészek, akik adott esetben – mint például Mihalovich Ödön vagy Aggházy Károly – külföldi tanulmányok után telepedtek le Budapesten és lettek meghatározó egyéniségei a századvég professzionális hazai zeneéletének, s egyúttal jelen volt egy zenekedvelő arisztokrataréteg is, amelynek néhány tagja – például Zichy Géza gróf – többé-kevésbé jelentős karriert tudott befutni zeneszerzőként vagy zenei előadóművészként. Verebi Végh János e két pólus közé pozicionálható: arisztokrata zeneszerző volt, nem hivatásos – szakmáját tekintve jogász –, de nem is műkedvelő. Életműve e tekintetben szakaszosan változónak tekinthető: az 1870-es években, mikor gyakran fellép zongoristaként, s művei sorra jelennek meg különböző zeneműkiadóknál, még zenei pályára készülő hivatásos zeneszerzőnek lehet őt mondani. A Zeneakadémia alelnökeként azonban ideje nagy részét hivatali teendői foglalták le, nemigen ért rá a komponálásra. 1897, azaz kúriai bíróvá történt kinevezése után viszont visszatér a budapesti zeneéletbe, mint ekkor már az idős generációhoz tartozó zeneszerző és a zenei ügyek pártolója.

E kettősség jellemzi az életművét is: műjegyzékében találunk a nyilvánosságnak szánt koncertdarabokat, virtuóz zongoraetűdöket, hangversenytermi kamarazenét és magyar nyelvű világi kantátát, de szalondarabokat, – feltehetőleg a verebi alkalmakra komponált – egyházi műveket és családi körben történő előadásra szánt házimuzsikát. Műveinek színvonala, zeneszerzői igényessége azonban független a műfajtól, s verebi Végh Jánost a magyar romantikus és későromantikus zeneszerzés egyik legkiválóbb képviselőjeként mutatja.

Mindezek tehát alátámasztják Ábrányi Kornél 1899-ben papírra vetett, sokat idézett sorait: „[Végh János] *Magyarország összes nem ex professo zenével foglalkozó műszeretői és amatőrjei közül kimagaslik. Ha nem lenne Magyarországon kúriai bíró, hanem lenne külföldön ex professo zenész, zeneköltő, ott bizonyára még inkább kimagasulna* […].”[1]

Végh János műveiről először Major Ervin közölt egy válogatott jegyzéket a Szabolcsi Bence és Tóth Aladár által szerkesztett Zenei Lexikonban.[2] A 20–21. század fordulóján foglalkozott Végh kompozícióival Barna Péter[3] és Szabó Balázs.[4] Lipthay Endre részletes monográfiája csak a Végh-család történetét dolgozta fel, a család egyetlen zeneszerző tagjához kapcsolódó zenei életmű számbavételével érthető módon nem foglalkozott.[5] Verebi Végh János halálának centenáriuma (2018) alkalmat kínált arra, hogy a zeneszerző életpályája és életműve alanyi jogon képezze zenetudományi kutatás tárgyát, 2019-ben megjelent tanulmányomban kísérletet tettem az életmű stiláris és hatástörténeti vizsgálatára.[6]

Verebi Végh János zeneműveinek kéziratai – esetleges lappangó kéziratokat leszámítva – napjainkban három közgyűjteményben lelhetők fel: a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetörténeti Kutatókönyvtárában. Jelenlegi tudomásom szerint a család tagjainál nem maradtak kéziratok.[7] A kottahagyaték feltehetőleg már Végh János halálakor három különálló részre bomlott.

---

1 ÁBRÁNYI 1899, 232.

2 MAJOR 1935.

3 Barna Péter 2004 és 2008 között, részben a Lánczos Kornél – Szekfü Gyula Ösztöndíj Közalapítvány támogatásával végzett kutatást a Szent István Király Múzeumban őrzött, verebi provenienciájú kottagyűjteményben. Barna Péter levélbeli közlése, 2020. szeptember 22.

4 SZABÓ Balázs 2018.

5 LIPTHAY 2009.

6 SZABÓ Ferenc János 2019a és 2019b.

7 2021-ben Stefan Végh jóvoltából betekintést nyerhettem az édesapja, Végh Péter által összegyűjtött kottákba, ezek kivétel nélkül nyomtatásban megjelent kompozíciók másolatai.

Lipthay Endre kutatásaiból tudjuk, hogy ifj. verebi Végh János hagyatékának egy része – benne kották is – Végh halála után a verebi kastélyban maradt, testvére, Végh Endre őrizte őket. Ezt a hagyatékrészt 1949-ben kobozták el Végh Lászlótól és Endrétől, 1950-ben a Gyűrűsaljai Állami Gazdaság részére adták át, majd a székesfehérvári Szent István Király Múzeumba szállították.[8] Azonban, mint arra Vavrinecz Veronika – aki az 1960-as években a Szent István Király Múzeum kottagyűjteményét áttekintette és listába foglalta – felhívta a figyelmemet, a múzeumban őrzött kottaanyag nem teljes egészében a Végh-családhoz tartozik, hanem „*az egész megyéből összehordott, a különböző kastélyok-kúriák és kolostorok kottaanyaga*."[9] Végh János kéziratai Barna Péter 2008-as kutatásai idején még igen rossz állapotban voltak,[10] azóta sor került restaurálásukra, aminek köszönhetően a kották jelenleg kiváló minőségben állnak a kutatás és a zenei előadóművészek rendelkezésére.

A Szent István Király Múzeum Végh-kéziratainak némelyikén piros színnel írt számok találhatók, s mint azt a műjegyzék összeállítása igazolta (lásd a mellékelt táblázatot), e számok sorrendje megfelel a művek kronológiájának. Néhány datálatlan kéziratot e piros számok alapján sikerült hozzávetőleges dátummal beazonosítani. Elképzelhető, hogy ezeket a számokat még Vereben írták rá a kéziratokra – a más gyűjteményekben őrzött Végh-kéziratokon nem találunk ilyen jelzeteket –, tehát egy egykori rendezési elvet is tükrözhetnek. A piros számok sora nem teljes, ami alapján arra következtethetünk, hogy a kéziratok egy része – talán a gyűjteménybe való beszállítás során – elveszett, elpusztult, vagy lappang.[11]

Végh János hagyatékának másik részét fia, Végh Gyula őrizte bozsoki kastélyában. A második világháború után ez a hagyatéki egység is elkobzásra került,[12] s Végh Gyula halála után az iratanyag a szombathelyi Savaria Múzeumba és a keszthelyi Helikon Könyvtárába került, ahonnan 1956 tavaszán az Országos Széchényi Könyvtárba szállították.[13]

A Végh János életművére összpontosító kutatás eddig kevéssé foglalkozott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetörténeti Kutatókönyvtárában őrzött kéziratokkal. Ugyanakkor – mint az Authentic Quartet CD-je is mutatja – az is tény, hogy a gyakorló muzsikusok ezekhez a kottákhoz férhettek hozzá legkönnyebben.[14] A Zeneakadémia Könyvtárának leltárkönyveiből kiderül, hogy a Kutatókönyvtárban őrzött kéziratok több egységben kerültek a gyűjteménybe, ma már nem rekonstruálható időpontokban.[15] A legkorábbi, hét kéziratot tartalmazó csoport „*Végh János hagyatékából*" megjegyzéssel került bevezetésre a leltárkönyvbe. E tételek között többnyire kései műveket, valamint a zeneszerző egyik nagyszabású kompozícióját – *Fent és alant* – találjuk, feltételezhető tehát, hogy Végh János ezeket a kéziratokat tartotta magánál budapesti lakásában.[16] Két további kézirategyüttes feltehetőleg Végh sógorától, Bezerédj Istvántól került a Zeneakadémia Könyvtárába,[17] az egyikben Végh két fiatalkori kompozícióját – *Schlaflied* és *Tavaszi dal* –, a másikban nyomtatott kottákat, Végh-és Bezerédj-kéziratokat találunk. A későbbiekben a Zeneakadémia Könyvtárába került kéziratok forrásáról a leltárkönyvek nem tájékoztatnak, ugyanakkor feltűnik, hogy a „*Végh János hagyatékából*" származó kéziratok és a D-dúr vonósnégyes négykezes zongoraátiratának – melyet jóval később, az 1980-as évek második felében vettek leltárba – címlapja azonos díszítésű, tehát feltehetőleg egy időben készült leírás.

---

8 LIPTHAY 2009, 105.

9 Vavrinecz Veronika levélbeli közlése, 2019. január 17.

10 BARNA 2008, 2. Köszönöm Barna Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a tanulmány szövegét.

11 Vavrinecz Veronika visszaemlékezése szerint a beszállítás során Székesfehérvárott, az utcán „hordták össze" a különböző gyűjteményekből érkező dokumentumokat, s sok értékes zenei dokumentumot két budapesti zenetanár – Szebenyi János és Berkes Kálmán – mentett meg az elkallódástól azzal, hogy bevitték a kottákat a múzeumba. Vavrinecz Veronika levélbeli közlése, 2019. január 17.

12 LIPTHAY 2009, 119–121.

13 LIPTHAY 2009, 105.

14 János Végh: String Quartets. Authentic Quartet (Kalló Zsolt, Bozzai Balázs, Rác Gábor, Vályi Csilla). Hungaroton, HCD 32726 (2013). A CD kísérőfüzetét Gyenge Enikő írta.

15 Támpontot adhat a Zeneakadémia 1925–1926-os évkönyvének bejegyzése, mely szerint Báró Harkányi Jánosné, Végh János leánya a Zeneakadémiának ajándékozott egy az édesapját ábrázoló festményt, melyet Balló Ede festett. MORAVCSIK 1926, 15. Balló Ede festménye a 2000-es években a Zeneakadémia egyik külső irodájában volt látható, 2021-ben a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont gyűjteményébe került.

16 A kéziratok eredeti leltári számai: 19.863–19.869 (a 19.862 számon bejegyzett Bárdos Lajos zenemű kottája vélhetően tévesen lett Végh János hagyatékához csatolva), mai jelzeteik: Ms.mus.188, valamint Ms.mus.338–Ms.mus.343. A kéziratok közül többnek is a jobb felső sarkában ez olvasható: „*A szerző példánya*."

17 Bezerédj István (1866–1943) országgyűlési képviselő, Bezerédj László és Végh Angéla (1826–1881, id. Végh János féltestvére Végh Ignác második házasságából) fia, a zeneszerző feleségének, Bezerédj Angélának testvére. Lásd róla: LIPTHAY 2009, 66. 1910-ben az ő fordításában jelent meg a Franklin Társulat kiadásában Antonio Fogazzaro *Kis emberek régi világa* című műve. Két évvel később Végh János is írt egy zeneművet Antonio Fogazzaro szövegére.

A három kézirat-egységet áttekintve feltűnhet, hogy az 1899 után keletkezett zeneművek kéziratainak nagy része a Zeneakadémia Kutatókönyvtárában van. A nyomtatott művek kéziratai többségükben nem maradtak fenn – vagy ha mégis, akkor másolati példányként –, ezek az eredeti kéziratok feltehetőleg a nyomdai munkálatok során vesztek el. Végh Gyulánál – azaz a Bozsokról az OSZK-ba került hagyatéki egységben – főként vokális művek, nagyrészt dalok kottái találhatók.

Az alábbi jegyzék ifjabb verebi Végh János összes fellelhető kompozíciójának adatait tartalmazza, az előadói apparátusok szerinti csoportosításban. Az egyes csoportokon belül a műveket a keletkezés időrendjének megfelelően soroltam fel, azok a művek, amelyeknek keletkezési dátumát megközelítőleg sem sikerült kideríteni, az adott csoport végén, betűrendben szerepelnek. Abban az esetben, ha egy műből átirat is készült, az átirat közvetlenül az eredeti mű után kerül feltüntetésre, a szerzői átiratok esetében a hangszerösszeállításának megfelelő helyen utalót találunk. Mivel sem Végh János opus-számozása, sem a Szent István Király Múzeumban őrzött kéziratokon található piros színű eredeti jelzetek sora nem teljes, a teljes műjegyzék kronologikus közlésétől eltekintettem, azonban a műjegyzék mellékleteként egy táblázat segít a kronológián belüli tájékozódásban, egyúttal a kéziratok lelőhelyét is áttekinthetően mutatja. A jegyzékben mind a nyomtatott, mind a kéziratos kompozíciók lelőhelyét feltüntettem, de részét képezik a műjegyzéknek azoknak a zeneműveknek az adatai is, amelyekből nem sikerült semmilyen kottát fellelni, csupán valamilyen írott forrás említi őket. Ahol lehetett, feltüntettem a nyomtatott kotta megjelenéséről szóló recenzió bibliográfiai adatait, valamint a korabeli nyilvános előadás dátumát és adatait, esetleges kritikáit. A recenziókból, amennyiben tartalmuk indokolja, rövid szemelvényeket közlök.

A jegyzék összeállítása idején is ismert volt, hogy nemcsak az ifjabb, de az idősebb Végh János (1817–1918) is írt zeneműveket. A kutatás során azonban a kézírásformák vizsgálata által fény derült arra is, hogy néhány, korábban ifjabb Végh János nevéhez kapcsolt zenemű szerzője valójában az édesapja volt. E műjegyzék nem tartalmazza idősebb Végh János kompozícióit, ezek feltárása és elemzése önálló kutatás tárgyát kell hogy képezze.

1. kép
id. Végh János: Ének a' 138-dik Zsoltár szövegére. A kotta címlapja.
Szent István Király Múzeum, SzIKM 1314.

A műjegyzék összeállítását a Lánczos Kornél – Szekfű Gyula Közalapítvány 2019. évi ösztöndíja támogatta. A szerző a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem adjunktusa és a BTK Zenetudományi Intézet tudományos munkatársa. Itt mond köszönetet mindazoknak, akik a kutatás során segítették a munkáját: Braila Mária (Szent István Király Múzeum), Domokos Zsuzsanna (Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont), Gulyásné Somogyi Klára és Csabai Adrien (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Könyvtára, Zenetörténeti Kutatókönyvtár), Mikusi Balázs és Illyés Boglárka (Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára), Peternák Anna (Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont), Evelyn Liepsch (Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv), Staszny Zsófia, Vavrinecz Veronika, Barna Péter, Flach Antal, Németh Pál, Stefan Végh.

A műjegyzékben felsorolt zeneművek formai sémája

Műjegyzéken belüli tételszám
Cím (az elsődleges forrásnak megfelelő formában, hozzátéve az esetleges opus, vagy hangnem-megjelölést)
Keletkezés éve
Előadói apparátus
Kézirat(ok) lelőhelye(i) és adatai
Nyomtatott kiadás adatai
A nyomtatott kiadás recenzió(i)
Korabeli előadás(ok) adata(i) és hangversenykritikái
Megjegyzések

A gyakrabban előforduló lelőhelyek rövidítései:
LFZE: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetörténeti Kutatókönyvtára, Budapest
OSZK: Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
SzIKM: Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

I. Énekhangra hangszerkísérettel

I.1.
Romance op. 6. von Heyne (Die schlanke Wasserlilie)
1863 [?]
Énekhangra és zongorára
Kézirat: OSZK Ms.mus.2182, dátum nélkül
Kiadatlan.
A datálás a Végh János által feltüntetett opus szám alapján lehetséges.

I.2.
Schlaflied von L[udwig]. Tieck, op. 21
1864.
Énekhangra és zongorára
Kézirat (1): OSZK Ms.mus.2181, dátum: Pest, 1864. február 4.
Kézirat (2): LFZE Ms.mus.65, dátum: Pest, 1864. február 24.
Kiadatlan.

I.3.
Tavaszi dal [ismeretlen költő]
1864–1865
Három női hangra és zongorára
Kézirat (1): LFZE Ms.mus.64, dátum: 1865. január 13.
Kézirat (2): SzIKM 1278, dátum: 1864. (3 db szólam)
Kiadatlan.

I.4.
Trägst du Lieb' im Herzen dein…
1864–1866.
Énekhangra (OSZK kézirat szerint: alt vagy bariton) és zongorára
Kézirat (1): OSZK Ms.mus.2180, dátum: Vereb, 1864. augusztus 9.
Kézirat (2): LFZE Ms.mus.167 („Lied für eine Altstimme" címmel), dátum: Pest, 1866. január 28.
Kézirat (3): SzIKM 1307 („Ein Lied" címmel), dátum: Pest, 1866. január 28.
Kiadatlan.

2. kép
Végh János: Trägst du Lieb' im Herzen dein… A kotta kezdete.
Szent István Király Múzeum, SzIKM 1307.

I.5.
Fragen
1864–1866.
Énekhangra és zongorára
Kézirat (1): OSZK Ms.mus.2180, dátum: Vereb, 1864. augusztus 9.
Kézirat (2): SzIKM 1265, dátum: Vereb, 1866. április 14. (címlapon pirossal: No. 28)
Kiadatlan.
Ajánlás (a SzIKM kézirat címlapján, hangjegyekkel): „Mademoiselle A de B" [Bezerédj Angéla (1847–1937), Végh János felesége]

3. kép
Ajánlás a Fragen kéziratán. Szent István Király Múzeum, SzIKM 1265.

I.6.
Zwölf Lieder
1864–1869
Énekhangra és zongorára
Teljes kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Kiadójelzés nélkül, Druck von Schwertzig, [1869].
Recenzió: „*T[isztelt] olvasóink e mű ciméből is kiolvashatják, hogy német-dalokkal és magyar zeneszerzővel van dolgunk. Ami különben semmiesetre sem oly paradoxon valami, mint midőn német zenész ir magyar dalokat. Német szövegre német vagy jobban mondva olyan koszmopolitikus [sic] mázzal bevont zenét irni, melynek tulajdonképen származási fáját bajosabb meghatározni mint egy magyar család geneologiáját a hét vezérig felvinni: nem oly nehéz feladat annak, a ki sokat tanult életében s ugyszólván incrustálta magát az universalis zeneirodalom mindennemű stylusába. Pedig szerző, – ha csak futólag átlapozzuk is fentebbi művét – azonnal meggyőz bennünket arról, hogy a zenével foglalkozók eme kategóriájába tartozik.* […]”[18]
A füzet tételei:

1. Die Welt ist so schön (Heinrich Heine)
2. Dein Angesicht (Heinrich Heine)
   a. kézirat: OSZK Ms.mus.2180 (4. dal a kéziratban), dátum: Vereb, 1864. augusztus 9.
3. Dein ist mein Herz (N. N.)
   a. kézirat: OSZK Ms.mus.2180 (2. dal a kéziratban), dátum: Vereb, 1864. augusztus 9.
4. Ich hab’ Dich geliebet! (Heinrich Heine)
   a. kézirat: OSZK Ms.mus.2174 (2. dal a kéziratban), dátum: Pest, 1864. és Vereb, 1868. április 20.
5. Dass ich Dich liebe! (N. N.)
6. Mein Herz schmückt sich mit Dir (Friedrich Martin von Bodenstedt, Mirza Schaffy)
   a. kézirat: SzIKM 1292, dátum: 1868.
7. Die Harfe (George Byron)
8. Im April (Emanuel Geibel)
   a. kézirat: OSZK Ms.mus.2174 (1. dal a kéziratban), dátum: Vereb, 1868. január 24. és április 18.
   b. kézirat: SzIKM 1294, dátum: 1868.
9. Dir (V.)
   a. kézirat: SzIKM 1293, dátum: 1868. (tenor)
10. Sonnenuntergang (Nikolaus Lenau)
11. O wenn es doch immer so bliebe! (Friedrich Martin von Bodenstedt, Mirza Schaffy)
12. Brich, Brich o Meer! (Alfred Tennyson, angol és német szöveggel)
    a. kézirat (1): OSZK Ms.mus.2175 (1. dal a kéziratban), dátum: Vereb, 1867. augusztus 4. és „*Irta Ernő, Pest, 1868. május 5.*”. Ajánlás: „*Pulszky Ágost*”
    b. kézirat (2): SzIKM 1308, csonka. Ajánlás: „*Seinem Freunde August Pulszky*”

CD-felvétel a 6. tételből: Staszny Zsófia és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)
CD-felvétel a 8. és 12. tételekből: Najbauer Lóránt és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.7.
O Herz, voll Lieb’ und Treue [ismeretlen költő]
1866
Énekhangra (alt) és zongorára
Kézirat: OSZK Ms.mus. 2173, dátum: Vereb, 1866. április 5.
Kiadatlan.
Ajánlás: „*à Mademoiselle H de B*” [a két betű hangjegyekkel írva]

I.8.
Der Phönix. Melodrama (Heinrich Heine)
1866.
Énekhangra és zongorára (a „melodráma” megjelölés ellenére dalról van szó)
Kézirat (1): OSZK Ms.mus.2178.
Kézirat (2): SzIKM 1309, dátum: 1866.
Kiadatlan.

[18] ÁBRÁNYI 1869.

I.9.
Im Wald, im lichten Sonnenschein (Emanuel Geibel)
1867.
Énekhangra, hegedűre és zongorára
Kézirat: SzIKM 1291, dátum: 1867. (piros szám: No. 33)
Ajánlás: „*Meiner Schwester Angélique gewidmet!*" [Végh Angyalka (1847–1944)]

I.10.
Ave Maria
1867–1868
Énekhangra (középfekvés) és zongorára vagy harmóniumra
Kézirat: OSZK Ms.mus.2175 (2. dal a kéziratban, nem szerzői kézirat), dátum: Vereb, 1867. december 3., Pest, 1868. május 5.
Kiadatlan.

I.11.
Die helle Sonne leuchtet (Mirza Schaffy [Friedrich Martin von Bodenstedt])
1868.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1268, dátum: 1868.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Tatai Nóra és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.12.
März (Johann Wolfgang von Goethe)
1868.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1318, dátum: 1868. (piros szám: No. 44.)
Kiadatlan.

I.13.
Serenade (Emanuel Geibel)
1868.
Énekhangra (tenor), hegedűre, gordonkára és harmóniumra
Kézirat (csak a tenor és a harmónium szólamok): SzIKM 1269, dátum: Vereb, 1868. szeptember 5. (piros szám: No. 42.)
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Wenn still mit seinen letzten Flammen der Abend in das Meer versank, Dann wandeln traulich wir zusammen Im Waldgestad im Buchengang.*" stb.

I.14.
Stanza, op. 31 (Francesco Petrarca)
1868.
Énekhangra és hárfára vagy zongorára
Kézirat: SzIKM 1295, dátum: 1868. (piros szám: No. 45.)
Szövegkezdet: „*In dubbio di mio stato or piango or canto*" (Francesco Petrarca: 252. szonett)
Kiadatlan.

I.15.
Das Mühlrad von [Heinrich] Heine
1869.
Énekhangra (alt) és zongorára
Kézirat: SzIKM 1299, dátum: 1869. (piros szám: No. 50.)
Kiadatlan.
A dal szövege valójában népi szöveg.

I.16.
Wie des Mondes Abbild (Heinrich Heine)
1870.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1324, dátum: 1870. (piros szám: No. 51)
Kiadatlan.

I.17.
Wiegenlied (J. Albertini)
1870.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1289, dátum: 1870, (piros szám: No. 53.)
Ajánlás: „*Meiner liebsten Angelique!*" [Bezerédj Angéla (1847–1937)]
Kiadatlan.
A zeneszerző feleségének ajánlott bölcsődal feltehetőleg gyermekük, Végh Gyula születése alkalmából keletkezett.
CD-felvétel: Najbauer Lóránt és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.18.
Heiliges Lied (Mathisson) [Friedrich von Matthisson?]
1870.
Énekhangra (alt), gordonkára és zongorára
Kézirat (csak az alt és a gordonka szólamok): SzIKM 1332, dátum: 1870, (piros szám: No. 55.)
Kiadatlan.

I.19.
Abendfeier (ismeretlen költő)
1870.
Három női hangra, hegedűre, brácsára, csellóra és zongorára
Kézirat (csak hegedű, brácsa és gordonka szólamok): SzIKM 1304, dátum: 1870, (piros szám: No. 56.)
Kiadatlan.

I.20.
Am Abend (J. B[enedict])
1871.
Énekhangra (tenor) és zongorára
Kézirat: SzIKM 1287, dátum: 1871. (piros szám: No. 58.)
Kiadatlan.
Korabeli hangverseny-előadás: 1908. március 18., Royal-terem, Durigo Ilona és Dienzl Oszkár („Este" címmel)
CD-felvétel: Tatai Nóra és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.21.
Sechs Gesänge
1871–1873
Énekhangra és zongorára
Teljes kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Pest, Táborszky & Parsch. C 57. Wien: F. Wessely. Leipzig: Fr. Hofmeister, [1873].
Recenzió: „*Midőn szerzőnek e dalfüzete megjelent, a magyar napisajtónak nem igen előzékeny fogadtatásában részesült s pedig nem azért, mert talán müvészeti kidolgozás vagy mübecs tekintetében sok kifogást tehetett volna ellene, hanem egyszerüen azért, mert egy oly tehetségteljes magyar zeneirótól, mint szerző, ki hozzá még társadalmi állásánál fogva is befolyásos tért foglal el, nem azt várta, hogy német költőktől nyert inspiratio folytán, lépjen ismét hazája közönsége elé legujabb múzsaszülöttével. […] Ami külömben magát a művet, illetőleg a szóbanforgó dalokat illeti, azok mükidolgozás tekintetében már egészen más tekintet alá esnek. Mint német szövegekre irt dalok ugynevezett kosmopolitikus irályban, méltó helyet foglalnak el az egyetemes német dalirodalomban is. Kiváltképen ama gondos kidolgozás érdemel méltó kiemelést, mely mindenikben észlelhető.*"[19]

[19] ÁBRÁNYI 1873.

A füzet tételei:

1. Primula veris (Nikolaus Lenau)
2. Mädchenlied (Emanuel Geibel)
   a. kézirat (1): OSZK Ms.mus.2176. „*In meinem Garten…! (aus Geibel's »*Madchenliedern*« [sic])*" címmel
   b. kézirat (2): SzIKM 1312, dátum: 1871.
3. Fern (Fredrik Lindblad)
4. Alphorn (Justinus Kerner)
   a. kézirat: SzIKM 1283, dátum: 1872.
5. Wie gerne Dir zu Füssen (Moritz, Graf von Strachwitz)
6. Das kranke Mädchen (Robert Reinick)

Korabeli előadás-adatok:

- 1873. november 30-án (vasárnap) délelőtt: Thern Károly lakásán Végh János két dalát kísérte Liszt Ferenc jelenlétében, a matinén Liszt is zongorázott.[20] Ugyan nem tudjuk biztosan, de feltételezhető, hogy az az évben megjelent *Sechs Gesänge* kötetből válogatott a zeneszerző a jeles alkalomra, amikor Liszt Ferenc jelenlétében mutathatta be kompozícióit. Az előadásról rövid beszámoló is megjelent: „*Hallottunk két gyöngéd és érzelemteljes dalt Végh János szerzeményeiből is, a dalköltő kisérete mellett.*"[21]
- 1880. március 12., Lang Fülöp előadásában a *Wie gerne Dir zu Füssen* szövegkezdetű dal hangzott el.[22]

CD-felvétel: Staszny Zsófia (4, 6), Tatai Nóra (1–3, 5) és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.22.
Sinket jetzt der Abend… (Felix Dahn)
1872.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1300, dátum: 1872.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Staszny Zsófia és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.23.
Heimkehr (Ludwig Uhland)
1873.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1301 (az 1. dal a kottában), dátum: 1873.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Staszny Zsófia és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.24.
Beim Sonnenuntergang (Andreas Munch)
1873.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1301 (a 2. dal a kottában), dátum: 1873.
Kiadatlan.

[20] LEGÁNY 1976, 186.
[21] „Thern Károlynál," *Fővárosi Lapok* X/277 (1873. december 2.): 1205.
[22] „A redoute kisebb termében," *Fővárosi Lapok* XVII/61 (1880. március 14.): 297–298.

I.25.
Sechs Gedichte
1876 előtt
Énekhangra és zongorára
Teljes kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Wien, J. Gutmann Kunst- und Musikalienhandlung, K. K. Hofopernhaus. J. G. No. 22. 1876.
Recenzió: „*Ami magukat a dalokat illeti, azok sok inventiot, átgondolt eszményitést, s formai szép érzéket és érdekes kidolgozást tüntetnek fel. Lendületesség tekintetében nem áll ugyan mind egy szinvonalon, de mindenikben találunk költői érzéket s nem mindennapi alakitó tehetséget. Az első (»Liebesfeier«) és ötödik szám (»Höchstes Leben«) különösen kiválnak társaik közül s azok kellő ihlettség és lendületességgel előadva, mindenkor számolhatnak is a biztos hatásra. A komolyabb német dalok kedvelőinek ajánljuk szerző e dalait is, mint figyelemre méltókat a nagy német dalirodalomban is.*”[23]
A füzet tételei:

1. Liebesfeier (Nikolaus Lenau)
2. Zu spät (Wilhelm Osterwald)
3. Mir ist, nun ich Dich liebe (Friedrich Rückert)
4. Märzveilchen (Johann N. Vogl, *Neuer Liederfrühling* [1841])
5. Höchstes Leben (Emanuel Geibel)
6. Zuflucht (Franz Kugler)

CD-felvétel: Staszny Zsófia (3), Tatai Nóra (1, 5), Najbauer Lóránt (2, 4, 6) és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.26.
Bergrosen (Hermann von Lingg)
1876.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1313, dátum: 1876.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Staszny Zsófia és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.27.
Im Entschlafen (Alfred Berger)
1880.
Énekhangra és zongorára
Kézirat: SzIKM 1282, dátum: 1880.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Staszny Zsófia és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

I.28.
Zsoltár (Szent Ágoston)
1891.
Énekhangra, orgona vagy harmónium kísérettel
Kézirat: SzIKM 1276, dátum: Budapest, 1891. november 16. (piros szám: No. 78.)
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Világnak alkotó ura! Te éjt napot kormányozol, S időt idővel felcserélsz Sivár unalmat űzve el.*” stb.

I.29.
Sechs Gedichte von Reinhardt Volker
1905 előtt
Énekhangra és zongorára [?]
Teljes kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Budapest, 1905.
A műből nem lelhető fel példány, az adatot Major Ervin közli.[24]

[23] ÁBRÁNYI 1876.
[24] MAJOR 1935.

I.30.
Vier Gedichte
1910
Énekhangra és zongorára
Teljes kézirat: LFZE Ms.mus.188.
Kiadatlan.
A ciklus tételei:

1. Grau und schwer liegt… (Marie)
2. Wir sassen in sonniger Mittagsruh… (Gyula)
3. Kleiner Vogel in der Hand (Gyula)
4. Ich träumte dass ich… (Marie)

Ajánlás: „*in Musik gesetzt und Denen [Marie, Gyula] in Bozsok in herzlicher Liebe gewidmet von Johann v. Végh. Bozsok und Alt-Aussee, 1910*."
A kéziratban csak keresztnévvel megjelölt költők Végh Gyulára és feleségére, Marie Wimpffenre utalnak.[25]
CD-felvétel: Staszny Zsófia (1, 4), Najbauer Lóránt (2, 3) és Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

Az oszk Ms.mus. 2180 jelzetű kézirategyüttese Végh János négy dalát tartalmazza, melyek részben egyes sorozatokban szerepelnek. A kézirat dátuma: Vereb, 1864. augusztus 9.

1. Fragen (szoprán vagy tenor)
2. Dein ist mein Herz (szoprán vagy tenor) → Zwölf Lieder no. 3
3. Trägst du Lieb' im Herzen dein… (alt vagy bariton)
4. Dein Angesicht… (szoprán vagy tenor) → Zwölf Lieder no. 2

II. Énekhangra és zenekarra

II.1.
Mikulás indulója. Karácsonyi tréfa énekkel (ismeretlen költő [Végh János?])
1865.
Énekkarra, zongorára (négy kézre), trombitára, hegedűre, gordonkára, dobra és triangulumra
Kézirat (teljes partitúra, valamint szólamanyag: S, hegedű [két változatban], cselló [hiányos], trombita, triangulum, zongora): SzIKM 1336, dátum: 1865. (piros szám: No. 21.)
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Fel! fel! fel! Dalra dalra keljen, karácsonról énekeljen Dicsdalt minden víg ajak*"
Korabeli előadás (a címlapra feljegyzett adat alapján): Vereb, 1865. december 28.

II.2.
Vorüber ist der Rosen Zeit (Emanuel Geibel)
1867–1874.
Tenorhangra zenekari kísérettel, valamint tenorhangra két hegedű, cselló és zongora kísérettel.
Kézirat: SzIKM 1274, dátum a címlapon: 1867. (piros szám: No. 31.). A kézirat tartalma oldalszámok szerint:

- 3–19: Orchester-Partitur. dátum a végén: 1874. február 3.
- 20–24. üres
- 25–28, majd 39–42: Klavier-Partitur [mit Streich-Trio] (a kiegészítés csak az összefogó címlapon található). Zongora, 2 hegedű, cselló.
- 29–31: tenor szólam
- 32. üres
- 33–34: 1. hegedű szólam
- 35–36: 2. hegedű szólam
- 37–38: cselló szólam

Kiadatlan.
Ajánlás a kéziraton: „*Friedrich Grósz gewidmet*"

[25] SZABÓ Ferenc János 2019a, 26. Maria Gräfin von Wimpffen életrajzát lásd: http://wimpffen.de/biographien/maria-graefin-von-wimpffen/ (Utolsó letöltés: 2020. október 2.).

II.3.

Weihnachts-Kantate (Joseph von Eichendorff)

1871.

Szóló énekhangra, két zongorára, hegedűre, brácsára és gordonkára

Kézirat: SzIKM 1267, dátum: Pest, 1871. december 7. (piros szám: No. 59). A kézirat tartalma oldalszámok szerint:

- 3–15: teljes partitúra
- utána: szólamanyag (hiányos)

Kiadatlan.

Szövegkezdet: „*Markt und Strassen sind verlassen, Still erleuchtet jedes Haus…*"

II.4.

Fent és alant (Tompa Mihály)

1875.

Énekszólókra, énekkarra és zenekarra

Kézirat (partitúra): SzIKM 1321, dátum: Budapest, 1875. február 7.

Kézirat (partitúra): LFZE Ms.mus.342, dátum nélkül.

Kézirat (zenekari szólamok): SzIKM 1348 (a g-moll vonósnégyes szólamai után)

Kézirat (teljes szólamanyag): OSZK Ms.mus.4.278/a-c (proveniencia: Budai Ének- és Zeneakadémia). a: szóló énekszólamok. b: énekkari szólamok (litografált). c: zenekari szólamok. dátum nélkül.

Kiadatlan.

Korabeli hangverseny-előadások:

- 1877. március 14., Budapest, Vigadó kis terme. A Budai Zeneakadémia hangversenye Zimay László vezényletével.[26] Kritika: „*Nagyobb érdeket keltett Végh Jánosnak symphonikus müve. A szép tehetségü zeneszerzőnek első müve ez, ki mezzel a nagy közönségnek is bemutatta magát mint szellemdus, tanult és ügyes compositeur, ki az orschestralis [sic] kezelésben is otthonos, s a dillettantismus [sic] békóit már lerázta magáról. A zenemü a költemény egyes részeiben uralkodó hangulatot szerencsésen visszaadja, illetve illustrálja. A magánénekrészek kifejezésteljesek, az ének- és zenekari részek bár határozottan az ujabb zeneirány befolyása alatt irattak, nem nélkülözik a dallamosságot. Szóval ugy Zimay mint a zeneakademia elismerést érdemelnek, hogy e sikerült müvet a közönségnek bemutatták."*[27] *Kritika: „Végh János, ki több szép dalt irt német szövegre, ezúttal először jelent meg a közönség előtt nagyobb zeneszerzeménnyel: a Tompa Mihály »Fent és alant« cimű költeményére irt kantátéval, mely magánrészekkel, karokkal, zenekarra van irva, az uj zeneirány szellemében, melyet Végh János alaposan ismer, a hangszerelés és hangfűzés biztonságával bir s eredeti gondolatnak is elég jelét adta e szerzeményében, mely méltó volt az elismerésre és tapsra.*"[28]
- 1878. január 20., a Liszt Egylet Haynald Lajos 25 éves püspöki jubileuma alkalmából rendezett hangversenyén a Zeneakadémia helyiségében. Énekes szólisták: Kauzer-Gerster Berta, Benza-Pejacsevich Anna, Scherrübl Henrik és Vogl Alajos.

II.5.

Ostermorgen / Feltámadás (Emanuel Geibel)

1876.

Kantáta szoprán, mezzoszoprán, alt és bariton szóló énekhangra, vegyeskarra és zenekarra

Kézirat (zongorakivonat, német és magyar szöveggel, húzásokkal): LFZE Ms.mus.165, dátum: 1876. február 11. (a kotta végén: „*Budapest, in Februar 1876*")

Kézirat (partitúra, hiányos): SzIKM 1330, dátum: 1876. Hangszerelésre utaló dátum az első lap tetején: „*Instrumentiert 1876.4.14.*" A kézirat húzásokat, javításokat tartalmaz.

Kézirat (partitúra, német szöveggel): LFZE Ms.mus.166, dátum: 1876. november 29.

Kiadatlan.

[26] „A budai zeneakadémia." *A Hon* XV/62 (1877. március 11.): 2.

[27] „Hangverseny." *A Hon* XV/65 (1877. március 15.): 2.

[28] „A budai zeneakademia." *Fővárosi Lapok* XIV/61 (1877. március 16.): 301.

II.6.
Spinnerlied (ismeretlen költő)
1878/1892.
Női karra és zenekarra
Kézirat (partitúra, az énekkar szöveg nélkül lejegyezve): SzIKM 1322. Dátum a kézirat elején: „*Végh 1892*". Dátum a kézirat végén: Budapest, 1878. február. (piros szám: No. 80.)
Kiadatlan.

II.7.
Nachtfahrt (Éji ut). Ballade (Hermann Pabst)
1880–1894.
Szóló női hangra, vegyeskarra és zongorára vagy orgonára vagy zenekarra
Kézirat (zongorakivonat és meghangszerelt kíséret): SzIKM 1281. (női szóló, vegyeskar, zongora vagy zenekar). A kézirat tartalma:

- zongorakivonat német és magyar szöveggel, dátum: Budapest, 1880. január 4.
- a kíséret meghangszerelve, vonószenekar + zongora vagy hárfa, de énekszólamok nélkül (néhol bejegyezve egy alsó sorba az énekszólam szöveg nélkül). Dátum: 1893, javítva 1894-re.

Kézirat: SzIKM 1323 (női szóló, vegyeskar, zongora és ad lib. orgona), dátum: Budapest, 1880. A kézirat sok ceruzás javítást, áthúzást tartalmaz, valószínűleg ez volt a zeneszerző munkapéldánya.
Kiadatlan.
Német szövegkezdet: „*Es stösst ein schwanker Nachen / Wohl in den See hinein, / Die Wellen, die grünen, glänzen / und funkeln im Vollmondschein*." stb., 5 versszak
Magyar szövegkezdet: „*Egy könnyü lenge sajkát / Ringatva hajt az ár / Czikázik a zöld habokban / s enyelg a holdsugár*"

II.8.
Matrimonium
1886.
Vegyeskarra
Kézirat (partitúra): SzIKM 1317, dátum: 1886. Megjegyzés a kéziraton: „*Előadatott az országos magy. kir. Zeneakadémiában (1887.)*" (piros szám: No. 76.)
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Sacramentum hoc magnum est…*"
Major Ervin műjegyzéke „*A Sacramentumhoz*" címmel említi.
Korabeli hangverseny-előadás: 1886. május 24., Budapest, Zeneakadémiai karénekestély.[29]
Kritika: N. N.: „(A magyar kir. zeneakadémiában)." Pesti Hirlap VIII/144 (1886. május 25.), 6. „Végh János »Sacramentum hoc magnum est« cimü kara korrekten dolgozott mü, melynek egyhanguságát rövidsége némileg ellensulyozza."

II.9.
A fonóban (ismeretlen költő)
1895–1897.
Szoprán és alt szólóra, női karra és vonószenekarra vagy zongorára
Kézirat (zongorakivonat): LFZE Ms.mus.341 (partitúra), dátum: Budapest, 1895.
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Leszállt az est homály a téli tájra, Mélán dereng a hold hideg világa*"

[29] N. N. 1886, 19–20.

II.10.
A 115. zsoltár
1911.
Szóló énekhangra, énekkarra és orgonára
Szövegkezdet: „*Hittem tebenned égi lény! S ezt elmondám barátaimnak is. Kaczagtak ők és sírtam én…*"
Kézirat: LFZE Ms.mus.343, dátum: Aussee, 1911.
Kézirat (tisztázat): LFZE Ms.mus.666, dátum: 1911. május
Kiadatlan.
Ajánlás az Ms.mus.343 kéziraton: „*Dr. Kodály Zoltánné ő nagyságának szives barátsággal ajánlja: Végh János.*"
Ősbemutató: 1916. május 12., Budapest, Zeneakadémia, Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, vezényel: Lichtenberg Emil.
Kritika: „*Végh János hazai zeneéletünknek egyik legszerényebb (de indokolatlanul szerény) és legrokonszenvesebb munkása. Themist szolgálja és csak lopva szentelhet néha egy kis szabad időt ifjukori szerelmének, a zene istenasszonyának. De nem jól teszi, hogy e titkos frigynek termékeit is oly álhatatosan [sic] rejti véka alá. Mert ma bemutatott müvével – melyet ugy vittek el tőle, szinte erőszakkal, a nyilvánosság elé, – ujra beigazolta, hogy nagytudásu és nagytehetségü muzsikus, aki a három nagy B-től (Bach, Beethoven, Brahms) tanultakat ügyesen alkalmazza izmos és eredeti tehetségének megnyilatkozásaiban. A mesterileg fölépitett khórus, de főleg a lendületes befejezés viharos tapsot keltett, mely elől a tulszerény szerző sietve menekült… Csak a közreműködők és a jeles dirigens köszönhették meg helyette a hallgatóság zajos elismerését.*"[30]

II.11.
F-dúr mise
[ismeretlen dátum]
Énekkarra és orgonára
Kézirat (Kyrie tétel, énekszólam és orgona): SzIKM 1263 („*Choral-Messe in F*" címmel).
Kézirat (Credo és Sanctus tételek, énekszólam és orgona): SzIKM 1271 („*Missa, F*" címmel). Hiányos, vázlatszerű leírás. A Credo többségében megegyezik az SzIKM 1316 énekkari szólamanyagával.
Kézirat (partitúra és 3 szólamkotta): SzIKM 1316 („*Missa in F.*" címmel). A kézirat tartalma oldalszámok szerint:
- 1–32: ogrona + énekszólamok (Kyrie [szöveg nélkül], Gloria [szöveg nélkül], Sanctus, Benedictus, Agnus Dei)
- 33–76: énekszólamok szöveggel (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei)

Kiadatlan.
Átirat: *Credo*
[ismeretlen dátum]
Harmóniumra és gordonkára
Kézirat (csak gordonka szólam): SzIKM 1345
Kiadatlan.
Az átirat az F-dúr mise Credo tételének egy részlete, más hangnemben.

III. Színpadi művek

III.1.
A fehér egér. víg dalmű 1 felvonásban (ismeretlen költő (Végh János?)]
1868.
Szóló énekhangokra, énekkarra, fuvolára, vonósnégyesre, zongorára és harmóniumra
kézirat: SzIKM 1320 (partitúra), dátum: Vereb, 1868. február 7–16. (piros szám: No. 41.) A kéziratban a zongora és a vonós szólamok kétzongorás letétben vannak lejegyezve, feltehetőleg házi kétzongorás előadás céljából.
Kiadatlan.
Szerepek: Büxe (T), Klára (ms?), Thekla (A), Márta (női szólam), Sybilla (A)

[30] BÉLDI 1916.

III.2.
[cím nélküli színpadi mű, tréfás jelenet egy svájci hegyi szanatóriumban, töredék]
[ismeretlen dátum]
Kézirat (zongorakivonat): LFZE Ms.mus.694
Kiadatlan.
Szerepek: Orvos (basszus), Forrásiné (MS), Vilma (S?), Matild (A?), Dühödi Ernő gróf (basszus), Finomy Aladár (T)

IV. Énekkari művek

IV.1.
Kifelé az évnek a szekere rudja, op. 30 (Arany János)
1864.
Vegyeskarra
Kézirat: SzIKM 1279 (4 szólam), dátum: 1864. (piros szám a címlapon: No. 18.) Alternatív címváltozat a szólamok tetején: Év utolján. Op. 30.
Kiadatlan.

IV.2.
Ich lobe mir die Vögelein (Wilhelm Osterwald)
1880.
Három szólamú énekkarra
Kézirat: LFZE Ms.mus.672, dátum: Budapest, 1880. október
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Ich lobe mir die Vögelein, die auf den Zweigen springen*"

IV.3.
Hej, haj, piczi lány!
1893/1896.
Énekkarra, több verzióban
Kézirat (férfikar): SzIKM 1303, dátum: 1893. (piros szám: No. 81.)
Kézirat (négyszólamú férfikar): LFZE Ms.mus.341, dátum: Budapest, 1895.
Kézirat (négyszólamú vegyeskar): LFZE Ms.mus.214, dátum: 1896. Nem szerzői kézirat.
Kézirat (háromszólamú nőikar zongorakísérettel): LFZE Ms.mus.168, dátum: 1896.
Kézirat (későbbi, zongorakivonat szerű letét): „*Hej, huj, piczi lány*…" OSZK Ms.mus.3593 (kéziratos vázlatok mappa)
Kiadatlan.

IV.4.
Búsan hull a…
1895.
Vegyes karra
Kézirat: LFZE Ms.mus.213, dátum: 1895.
Kézirat: LFZE Ms.mus.341, dátum: Budapest, 1895.
Kézirat (későbbi, zongorakivonat szerű letét énekszólammal, nem szerzői kézirat): OSZK Ms.mus.3593 (kéziratos vázlatok mappa)
Kiadatlan.

IV.5.
Bor (Komócsy József)
1911.
Férfikarra, ad lib. zongorakísérettel
Kézirat (férfikar zongorakísérettel): LFZE Ms.mus.667, dátum: Vereb, 1911. december. Ceruzás kézirat, tintás javításokkal. A zongoraletét a „*Felgyúl a vér ereinkben*" szövegrésztől kezdődően van lejegyezve.
Kézirat (férfikar, ad lib. zongorakísérettel): LFZE Ms.mus.340, dátum: Vereb, 1911. december
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Jár a pohár kézről kézre*…"

IV.6.
Ultima rosa (Antonio Fogazzaro)
1912.
Női karra zongorakísérettel
Kézirat: LFZE Ms.mus.339, dátum: Vereb, 1912. január.
Kézirat: LFZE Ms.mus.668, dátum: Vereb, 1912. január. Ceruzás kézirat.
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Ultima rosa, Alla luna tu guardi*"
Mindkét kézirat a zeneszerző kézírása.

IV.7.
Nyáréj (Komócsy József)
1917.
Vegyeskarra és zongorára
Kézirat: LFZE Ms.mus.338, dátum: Vereb, 1917. március
Kiadatlan.
Szövegkezdet: „*Holdas éjben, erdő mélyen mi csillog a tó vizében?*"

IV.8.
Nagy magyar télben
[ismeretlen dátum]
Férfikarra
Kézirat: ismeretlen
Kiadatlan.
Hangverseny-adat: 1939. január 21., Zeneakadémia, Budapesti Törekvés Férfikar, vez.: Kiss Károly

V. Zenekari művek

V.1.
Symphonia, E-dúr
[ismeretlen dátum]
Zongorára és gyermekhangszerekre (Kri-kri ad lib., Glockenlyra [Metallophon], Kukuk [Kakukk], Klappen-Trompete [trombita], Triangel, kisdob, cintányér, Schnarre [Kereplő])
Kézirat (hiányos partitúra és trombita, kereplő, Kri-kri, cintányér és kakukk szólamanyag): SzIKM 1337
A mű tételei:
- I. Allegro Moderato
- II. Andante con moto. Téma és variációk
- III. Piú mosso. Tempo di Marcia. (félbeszakad a leírás a 12r oldalon).

V.2.

Grosse Symphonie No. 2 für kleine Leute, Fisz-dúr [ismeretlen költő (Végh János?)]

1882.

Gyermekkarra, zongorára és gyermekhangszerekre (Triangel, Kri-kri, kisdob, cintányér, kereplő, Wachtel [madárhangot utánzó hangszer, ciszre hangolva] ad lib., kakukk, metallofon.

Kézirat: SzIKM 1349 (partitúra és szólamok), dátum: Budapest, 1882. november. (piros szám: No. 75.)

Kiadatlan.

Szöveg: „*Der Tag ist zu Ende, Das Spiel ist nun aus. So reicht euch die Hände und geht froh nach Haus. Unser Spiel ist nun geschlossen Froh ist uns die Zeit verflossen. Nun zum schönen Schluss unsern Abschiedsgrss: Lebet wohl, lebet wohl.*"

A mű tételei:

- I. Allegretto Moderato
- II. Andante
- III. Scherzo. Vivace
- IV. Finale. Allegro risoluto

4. kép
Végh János: Grosse Symphonie No. 2 für kleine Leute. Az énekkar belépése a 4. tételben. Szent István Király Múzeum, SzIKM 1349.

V.3.

Concerto, zongorára (c-moll)

[ismeretlen dátum]

Kézirat (hiányos, Pianoforte principale + Pianoforte secondo): SzIKM 1331, dátum nélkül

Kiadatlan.

VI. Zeneművek szóló zongorára

VI.1.
Etude no. 1, op. 19, G-dúr
1864.
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIKM 1296, dátum: Pest, 1864. január 9. (piros szám: No. 9.)
Kiadatlan.

VI.2.
4 variations pour le piano, op. 22
1864.
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIKM 1305, dátum: „*Pesth, Febr. 23. [1]864*.". (piros szám: No. 10.)
Kiadatlan.
Ajánlás: „*Composées et dédiées à sa soeur Angélique*." [Végh Angyalka (1847–1944)]

VI.3.
Galop de concert (Asz-dúr)
1866.
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIM 1280, dátum: 1866.
Kiadatlan.

VI.4.
Romance
1871.
Zongorára, két kézre
Kézirat: OSZK Ms.mus.2177, dátum: Vereb, 1871. május 31.
Kiadatlan.

VI.5.
Romance
1872 előtt
Zongorára, két kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: *Apollo zenemű-folyóirat zongorázók és énekesek számára* [metszette és nyomtatta: Lipcse, Breitkopf & Härtel] I/20 (1872): 157–159.

VI.6.
Pastorale
1872 előtt
Zongorára, két kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: *Apollo zenemű-folyóirat zongorázók és énekesek számára* [metszette és nyomtatta: Lipcse, Breitkopf & Härtel] I/7 (1872): 52.
Recenzió: Radamanthos [id. Ábrányi Kornél]: „»Pastorale« Végh Jánostól." Zenészeti Lapok XII/47 (1872. augusztus 18.), 739–740.

VI.7.
Tarantelle pour le pf.
1872.
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIKM 1319, dátum: Pest, 1872. október 27. (piros szám: No. 62.)
Kiadatlan.

VI.8.
Feladvány és változatok zongorára
1885 előtt
Zongorára, két kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: *Magyar zeneköltők kiállítási albuma*, Budapest: Rózsavölgyi, 1885.
Recenzió: „*Szépek, s magasztos egyszerüségükben is megkapók a Végh János variatioi. Mintaszerüen, minutiosus gonddal kidolgozott szerzemény ez, de talán nagyon is borongós, nagyon is ossiáni. A negyedik változat valami kevéssel derültebb, bár itt is a dur hang nem derüje, inkább a megadás, mint a felvidulás, vagy csak vigasztalódásnak a jellegét mutatja. De mindjárt azután – mintha a zeneköltő megbánta volna, hogy bajáról bárcsak nehány pillanatra megfeledkezett, még sokkal sötétebb képekbe merül bánatja: gyászindulót zeng, s azzal is végzi a compositiót. Igy is bevégzett egész a szerzemény: a kedélyt azonban jobban elégitené ki, ha szerzője záradékul – mint teszem Schumann a nem kevésbé borongós symphonicus variatiókban, (op. 13, cismoll [sic]) – egy sonata alakban kidolgozott lendületes finálével toldaná meg müvét.*”[31]

VI.9.
Tűzoltó keringő
1888.
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIKM 1334, dátum: 1888. február 14. A kéziraton a mű címe eredetileg Keringő volt, a Tűzoltó szó utólag lett hozzáírva.
Ajánlás: „V. I. leányomnak ajánlva.” [Végh Ilona? (1873–1933)]

VI.10.
Trois Etudes pour le piano
1896 előtt
Zongorára, két kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Budapest, Rózsavölgyi, [1896] (R. & Co. 2901–2–3) (OSZK Mus.pr.3951)
Recenzió: „*Illusztris szerzőjük a zongora billentyüinek is feltétlen ura. Kevés ember ismeri a zongorázás technikájának minden csinját-binját annyira, mint ő. Meglátszik ez minden ütemén, minden passage-án. A technikai nehézségek daczára, amelyekkel az etüdök telitvék, még sem képez azoknak a betanulása megoldhatatlan feladatot, mert kézben fekszik minden futama, minden akkordja. Ilyen tökéletes formában csak olyan ember irhat, aki maga is virtuoza a hangszernek.*”[32]
A három etűd hangnemei:
1. e-moll
2. F-dúr
3. b-moll

Korabeli hangverseny-adatok:
- Budapest, Royal Terem, 1902. március 21. A műsorból és a kritikából sem derül ki, hogy melyik etűdöt játszotta Thomán István, csak az, hogy a nagy siker folytán meg kellett ismételnie.[33]
- Budapest, Zeneakadémia, 1906. március 3. Rosenfeld Aladár mindhárom etűdöt előadta a hangversenyen.
- Budapest, Royal Terem, 1906. március 23., Elsa Bland bécsi operaénekes hangversenyén Rosenfeld Aladár adta elő Végh etűdjeit.
- Budapest, Zeneakadémia, 1914. március 20. A Zeneakadémia nyilvános hangversenyén Merson Miksa játszotta az e-moll etűdöt.

[31] W. A. 1885.
[32] MERKLER 1902b.
[33] MERKLER 1902a.

VI.11.
Menuette
1903.
Zongorára, két kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.212, dátum: 1903. április 18.
Kiadatlan.

VI.12.
Quatre morceaux pour piano. Négy zongoradarab
1907–1912 között
Zongorára, két kézre
Teljes kézirat: ismeretlen
A mű tételei:

1. Gavotte [és Musette]. Gavott [és Musette].
    a. kézirat: LFZE Ms.mus.211, dátum: Vereb, 1907. január. A kézirat helyenként eltér a nyomtatott műalaktól.
2. Berceuse. Bölcsődal.
    a. kézirat: LFZE Ms.mus.210, dátum: Vereb, 1907. január
3. Duo. Kettős.
4. Caprice. Capriccio.

Nyomtatott kiadás: Harmónia, H. 738 [1911–1912] (OSZK Mus.pr.13862)
Recenzió: „*A kiváló zongoraművész és zeneszerző meglepetéssel szolgál barátainak és tisztelőinek ezen opuszával: legújabb művének stilusa gyökeres és pedig előnyös változást tüntet fel. Az egész füzet ugyan nagy nyugtalanság érzetét kelti. Itt-ott idegesen mozgó benne a dallam és a ritmus. Izlésünket a Gavotte közeliti meg leginkább, bár a félhangok használata (Musette) kissé túlzott, a főtéma egyszerü – és igénytelenségével szemben. [sic]. Képzett zenész és zongorajátszó feltétlen érdeklődéssel fogja végiglapozni ezt a füzetet.*”[34]

5. kép
Végh János: Tanulmány zongorára, bal kézre. A mű kezdete.
Szent István Király Múzeum, SzIKM 1270.

[34] N. N. 1912.

VI.13.
Tanulmány zongorára, bal kézre
1916.
Zongorára, bal kézre
Kézirat: SzIKM 1270, dátum: Vereb, 1916.
Kiadatlan.

VI.14.
Cinq morceaux pour piano (A teljes ciklusból csak a no. 3. Romance és a no. 5 Funerailles ismert)
[ismeretlen dátum, a kézírás alapján 1900 utáni kompozíció]
Zongorára, két kézre
Kézirat (csak a Romance és a Funerailles tételek): SzIKM 1326, dátum nélkül
Kiadatlan.
A teljes ciklus tételei:

1. Barcarole
2. Mandoline
3. Romance
4. Valse mignonne
5. Funerailles [sic]

VI.15.
Táncz közben
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: OSZK Ms.mus.11.027. Eredeti cím: Galop, áthúzva, fölé írva: Táncz közben. A kézirat címlapján: „»Táncz közben« *Végh Jánostól. Az* »Apollo« *zeneműfolyóirat T*[isztelt]. *szerkesztőségének szives közlés végett. a szerző*".
Kiadatlan.

VI.16.
Fonódal
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat (hiányos): LFZE Ms.mus.665, dátum nélkül
Kiadatlan.

VI.17.
Réminiscence
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: SzIKM 1344, dátum nélkül. A kézirat nem Végh János kézírása. Nem szerepel a kottán a zeneszerző neve.
Kiadatlan.

VI.18.
Soupir
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.170, dátum nélkül
Kiadatlan.
CD-felvétel: Szabó Ferenc János, magánkiadás, SZFJCD01 (2021)

VI.19.
Trois morceaux pour piano.
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: ismeretlen
A műből nem lelhető fel példány, az adatot Major Ervin közli.[35]

VI.20.
Romance (átirat)
Zongorára, két kézre
lásd: *VIII.13.,* **Sonate pour le violon**

VI.21.
Sarabande (átirat)
Zongorára, két kézre
lásd: *VIII.17.,* **Sarabande hegedűre és zongorára**

VII. Zeneművek egy vagy több zongorára, több előadóra

VII.1.
Conversation pour 3 pianos à 12 mains, op. 18.
1863.
Három zongorára, 12 kézre
Kézirat: ismeretlen
Kiadatlan.
Ősbemutató: Pest, Nemzeti Múzeum, 1863. december 13. Előadók: Kiss Irén, Stuller Helén, Melczer Sarolta, Mutschenbacher Viktor, Thern Károly és Siposs Antal előadásában. A hangverseny hirdetésében tévesen Thern Károlyt említik zeneszerzőként, és előadóként is: „*Bál-jelenetek: Promenade, conversation, danse, három zongorára (tizenként kézre), előadják: Kiss Irén, Melczer Sarolta, Stuller Ilka kisasszonyok, Mutschenbacher Viktor, Sipos Antal és a szerző. Thern Károlytól.*"[36]
A műből nem lelhető fel példány, az adatot Major Ervin közli.[37]
Átirat: **Conversation**
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: SzIKM 1335, 1863. (piros szám: No. 7.) A kézirat belső címlapján utalás az eredeti mű ősbemutatójára: „*Cette piece a été exécuée au concert des freres W. et L. Thern (dans la grande salle du musé national le 13 December 1863) sur 3 clavecins (à 12 mains) comme une partie des „Scènes de Bal" de Mr. Ch. Thern. Par M[ademois]elles Irène Kiss, Helène Stuller et Charlotte Melczer, et Mss Victor Mutschenbacher, Charles Thern et Antoin Sipos.*"
Kiadatlan.

VII.2.
Ouverture festate, op. 7
1863.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: SzIKM 1272, dátum: 1863. (piros szám: No. 3.)
A mű egy jelenleg nem ismert Végh-kompozíció átirata, a kéziraton az alábbi megjegyzés olvasható: „*composée et arrangée pour deux pianos par Jean Végh*".

35 MAJOR 1935.
36 „Pest, vasárnap dec. 13kán, 1863." *Pesti Napló* No. 4150, XIV/285 (1863. december 13.): 2.
37 MAJOR 1935.

VII.3.
Romance, D-dúr
1869.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: SzIKM 1286, dátum: Vereb, 1869. február 12.
Kiadatlan.

VII.4.
Galopp
1874 előtt
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: *Apollo zeneműfolyóirat* III/2 (1874): 22–27.
Recenzió: Radamanthos [id. Ábrányi Kornél]: „»Galop« zongorára négy kézre. Végh János." Zenészeti Lapok XIV/7 (1874. június 14.), 53.
Major Ervin műjegyzékében kétkezes verzióban, de a fenti kiadási adatokkal szerepel.[38]

VII.5.
Suite en Forme de Valse
1881.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: SzIKM 1298 [Csak a Pf. 1, szólam], dátum: 1887 [recte: 1881]. Budapest, 1881. február. (piros szám: No. 74.) A címlapon. „Piano 1mo", de a kotta négykezes letét. A címlapra feljegyezve ceruzával „*Megjelent a Harmonia kiadásában mint* »Suite en forme de Valse« *4 kézre.*" A kézirat ugyanakkor jelentősen eltér a megjelent változattól, a mű keletkezéstörténetének egy korábbi fázisában készült.
Nyomtatott kiadás: Budapest, Harmónia, [1881 vagy 1882] H. 50. (OSZK Mus.pr.15161)
Ajánlás a kéziraton: „*Composées et dédiées à Madame la Princesse Eugenie Wredé*"
Végh Jánostól Liszt Ferencnek dedikált nyomtatott példány: Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont, Liszt-hagyaték, LH Z 5.971. A dedikáció szövege: „*A l'illustre Maître Fr. Liszt son bien reconnaissant Jean de Végh, Budapest 1883*"
Korabeli hangverseny-előadás: Budapest, Zeneakadémia, 1884. március 16., zeneakadémiai növendékhangverseny, előadók: Krivácsy Ilona és Krautwald Jozefa kisasszonyok, Liszt Ferenc növendékei.[39]
Átirat: **Liszt Ferenc: Valse de concert LW A318, R263**
1882–1883.
Zongorára, két kézre
Kézirat: Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ms.mus. L.62-b. A kézirat címlapjának megjegyzése szerint a Liszt-átiratot Végh János fia, Végh Gyula másolta le 1933-ban.[40]
Nyomtatott kiadás: Budapest, Harmonia, 1883.
Fontosabb hangverseny-előadás: Budapest, Magyar Rádió, 1938. június 10., Böszörményi Nagy Béla és Faragó György.

[38] MAJOR 1935.
[39] „A zeneakadémia vasárnapi estélyének." *Fővárosi Lapok* XXI/66 (1884. március 18.): 431.
[40] „Zum Musik-Spiel und Tanz / in Budapest / Walzer / von / J. von Végh / Transcription für Pianoforte / von / F. Liszt Nach dem Originalmanuskript Liszt's kopiert v. Julius v. Végh, Juli 1933."

VII.6.
Ünnepi nyitány
1896.
Két zongorára, nyolc kézre
Kézirat (csak az 1. zongora szólama): SzIKM 1277, dátum: 1896. január 29. (piros szám: No. 83.)
Kiadatlan.
Átirat: **Ouverture pour le pianoforte à 4 mains**
1896–1897.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.341, dátum: Vereb, 1896. január 29.
Kézirat: SzIKM 1264, dátum ceruzával a címlapon 1897. (Javított dátum, nem a kottacímlap írásának alaprétegéhez tartozik) (piros szám: No. 63.)
Kiadatlan.

VII.7.
Deuxième Suite en Forme de Valse
1897
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.341, dátum: Budapest, 1897. március. A kézirat címlapján: Nouvelle Suite en forme de Valse pour Piano à quatre mains par Jean de Végh. A kotta kezdetén: Valses.
Nyomtatott kiadás: Budapest, Rózsavölgyi és Társa, [1898]. R. & Co. 2575 (OSZK Mus.pr.13.865)
Recenzió: „*Végh János neve a legszélesebb körökben nemcsak ösmeretes, hanem mint zeneszerző a legjobb hangzásuak közt foglal helyet. Ellőttünk [sic] fekvő legujabb szerzeménye, mely egy zongorára négy kézre irt keringő sorozatból áll hemzseg a szebbnél-szebb és költői gondolatokból. Csupa kedély, csupa játsziság az egész mű, melynek a négy-kezes zongora játékot kedvelő közönség bizonyára örülni fog. Ajánljuk a feltünést keltő művet úgy zeneintézeteink mint zenetanáraink figyelmébe, mivel nálánál alig ösmerünk kedvesebb s egyszersmind hasznosabb zenedarabot.*"[41]
Fontosabb hangverseny-előadás: Budapest, Magyar Rádió, 1938. június 10., Böszörményi Nagy Béla és Faragó György.

VII.8.
Induló
1912
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Alt-Aussee, a szerző magánkiadása, 1912. Lemezszám: V. J. 1. Eberle József és Társa zeneműnyomdája, Budapest. Címlapon további számadat: 2252. (OSZK Mus.pr.4378)
Ajánlás: „*Zongorára négy kézre irta és unokájának b. Harkányi Erzsinek*[42] *szeretettel ajánlja Végh János. Alt-Ausseeben 1912 év nyarán.*"

VII.9.
Fest-Marsch
[ismeretlen dátum]
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.671, dátum nélkül.
Kiadatlan.

VII.10.
Vonósnégyes, no. 1 [D-dúr] (átirat)
1899.
Egy zongorára, négy kézre
Lásd: *VIII.14.*, **Vonósnégyes, no. 1**

41 N. N. 1898.

42 Báró Harkányi Erzsébet (1901–1942) báró Harkányi János és Végh Ilona második gyermeke, a zeneszerző unokája. Lásd: LIPTHAY 2009, 121. Harkányi Erzsébet első férje vizeki báró Tallián Jenő (1894–1926) volt, ők Tallián Tibor zenetörténész, az MTA tagja (szül. Salzburg, 1946) apai nagyszülei.

VII.11.
Vonósnégyes, no. 2 [F-dúr] (átirat)
Egy zongorára, négy kézre
Lásd: *VIII.15.*, **Vonósnégyes, no. 2**

VIII. Kamarazene

VIII.1.
Romance, op. 1
1863.
Gordonkára és zongorára
Kézirat: SzIKM 1327, dátum: 1863. január 17. (piros szám: No. 1.)
Kiadatlan.
Ajánlás: „*À son frère Etienne*" [Végh István (1844–1924)]

VIII.2.
Ballade
1864.
Gordonkára és zongorára
Kézirat (partitúra): SzIKM 1341, dátum: Vereb, 1864. szeptember 20.
Kiadatlan.

VIII.3.
Nocturne
1864.
Gordonkára és zongorára
Kézirat (partitúra és gordonka szólam): SzIKM 1340, dátum: Pest, 1864. december 14.
Kiadatlan.

VIII.4.
Rapsodia
1864 [?]
Hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára
Kézirat (partitúra): SzIKM 1333, dátum nélkül. (piros szám: No. 16.)
A datálás a piros színű jelzet alapján lehetséges.

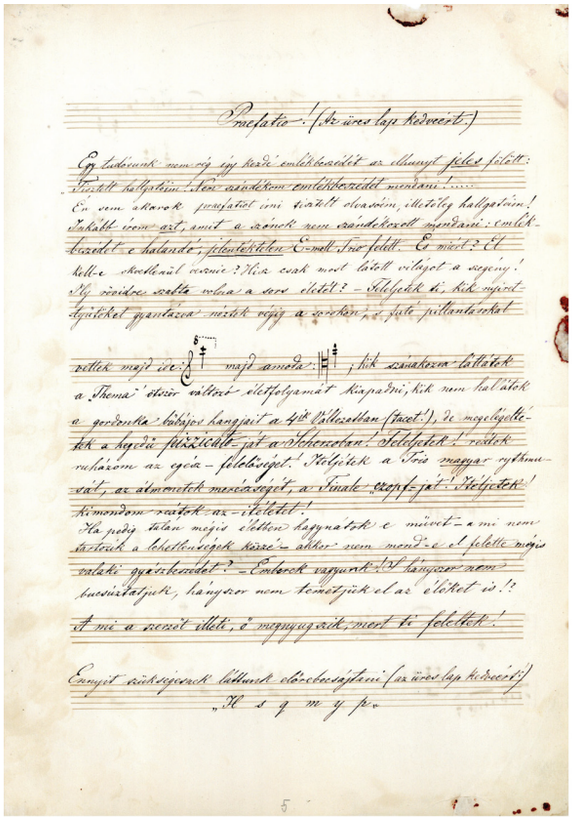
VIII.5.
Vonósnégyes [A-dúr] (töredék)
1864.
Két hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára
Kézirat (partitúra és szólamok): SzIKM 1346, dátum: 1864. (piros szám: No. 15.) A kézirat tartalma:
- a 12. számú lapon egy valószínűleg zongorástrióra szánt vázlat található
- a 13. oldaltól: szólamok, de mindegyik szintén félbeszakad.
- 16. számú lap recto: „Fuga (cis-moll)" és „Fuga (E-dur)", 2. hegedű szólam, verso: „Fuga (D-moll)", vlsz. 2. hegedű szólam

Kiadatlan.
A mű tételei:
1. Andante – Allegro. Dátum: Pest, 1864. július 5.
2. Andante.
3. Scherzo. Allegro. [az Allegretto feliratú középrész második felében abbamarad a leírás]

VIII.6.
Nocturne no. 2
1865.
Gordonkára (vagy hegedűre) és zongorára
Kézirat (partitúra, hiányos gordonka szólam, hegedű szólam): SzIKM 1306, dátum: Pest, 1865. november 11. (piros szám: No. 23.)
Kiadatlan.

VIII.7.
Trio no. 2 [e-moll]
1865.
Hegedűre, gordonkára és zongorára
Kézirat: SzIKM 1273. Dátum: „*Febr. 9. [1]865.*”. Dátum a partitúrában az 1. tétel végén: Pest, 1865. január 20., a negyedik tétel végén: Pest, 1865. február 9.
A kézirat tartalma:
- 5. számú lapon: „Praefatio!”
- 6–13: hegedű szólam
- 15–21: gordonka szólam
- 23-tól: partitúra. Nem mindenhol egyezik a szólamanyaggal a ritmus.

Kiadatlan.
A mű tételei:
1. Allegro vivace, G-dúr.
2. Andantino. Thema és variációk.
3. Scherzo. Allegro.
4. Finale. Allegro molto.

Praefatio! (de üres lap kedvéért.)

Ég tudtunk nem egy ily kedvi emlékezetet az elmúlt félen felett: Tisztelt hallgatóim! Ezen szándékom emlékberzédet mondani! ..... Én nem akarok praefatiot ini a tisztelt előadáson, illetleg hallgatáson! Inkább ismertetni azt, amit a szánok nem szándékozott mondani: emlékezett e halandó, felsőbbekben E-moll-ról felett. E mért? Ellehelt e akadálynál szánni? Hisz csak most látott világot a szegény! Ily rövidre szabta volna a sors életét? – Feltették ti, kik mások életeket gyantázva mérték egyig a szokás, s. fele pillantatokat

vettek majd ide: [musical notation] majd amaz: [musical notation]; kik szinakozva latolátok a Thema' eleinti változó életfolyamát kipróbni, kik nem hallátok a gordonka hűségos hangjait a 4ik Pállozatban (fuga!), ne megelégedtek a hagyó fűzicsillt-jat a Scherzoban! Felelgettek! rendek rohánom az egész – felelőzgetet! Kelgetek a Trio magyar rythmusat, az álmomtok mezsgyéjét, a Finale tempó-jat! Kelgetek! Kimondom szátok az életetet! Ha pedig talán megis élettem hagynátok e művet – a mi nem tartozik a kedvelőségek közé – akkor nem menő-e el felette mégis valaki gyászkendet? – Emberek vagyunk! s. hangzer nem tanúsítatjuk, hangzer nem tömatjuk el az életet is!? A mi a zenét illeti, e magyarázik, mert ti felettek!

Ennyit akkegyenek hallanik elszabadulásáról (az üres lap kedvéért)
„H s g m y p»

5

6. kép
Végh János: Trio no. 2. Praefatio a kotta elején.
Szent István Király Múzeum, SzIKM 1273.

VIII.8.
Trio no. 3 [C-dúr]
1867.
Hegedűre, gordonkára és zongorára
kézirat (partitúra, hegedű és gordonka szólam, mindegyik hiányos): SzIKM 1284. Dátum a partitúra első tételének végén: Pest, 1867. január 31. A kézirat tartalma:
- 1–6: gordonka szólam, a negyedik tétel közepén félbeszakad
- 7–10: hegedű szólam, az első tétel eleje és a negyedik tétel vége hiányzik
- 11–46: partitúra, első tétel C próbajeltől, teljes 2-3. tétel, negyedik tétel az utolsó formaegységig (Meno mosso), az utolsó oldalak erősen hiányosak.
- 47: a gordonka szólam vége.

Kiadatlan.
A mű tételei:
1. Andante.
2. Andante con moto.
3. Scherzo. Allegretto – Allegro molto – Scherzo D.C.
4. Finale. Allegro.

VIII.9.
Romance
1867/1869.
Hegedűre és zongorára
Kézirat: SzIKM 1342, partitúra végén dátum: Vereb, 1867. december 26., hegedű szólam végén dátum: Theodor Human den 26. August 1869. (piros szám: No. 34.)
Kiadatlan.

VIII.10.
Zongoranégyes [a-moll]
1870.
Hegedűre, mélyhegedűre, gordonkára és zongorára
Kézirat (csak hegedű szólam): SzIKM 1347. Dátum: Vereb, 1870. november 3. (piros szám: No. 57.)
Kézirat (partitúra, mélyhegedű és gordonka szólam): SzIKM 740. Dátum a partitúra végén: Vereb, 1870. december 1.
Kiadatlan.
A mű tételei:
1. Allegro energico.
2. Adagio.
3. Scherzo. Vivace.
4. Finale. Presto.

VIII.11.
Vonósnégyes [g-moll]
1872.
Két hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára
Kézirat (partitúra): SzIKM 1275, dátum: Pest, 1872. január 8.
Kézirat (szólamok): SzIKM 1348, dátum nélkül. Ugyanezen a számon a szólamanyag után a *Fent és alant* szólamanyaga található.
Kiadatlan.
CD-felvétel: Authentic Quartet, Hungaroton HCD 32726 (2013)
A mű tételei:
1. Allegro moderato.
2. Presto (mit Schwung).
3. Andante con moto.
4. Finale. Allegro vivace.

VIII.12.
Trio no. 4 [g-moll]
1875.
Hegedűre, gordonkára és zongorára
Kézirat (hegedű és gordonka szólam): SzIKM 1325, dátum: 1875. (piros szám: No. 64.)
Kézirat (töredékes partitúra): SzIKM 1339, dátum: 1875. Az 1. és 4. tételek hiányosak. Dátum a 3. tétel zárlatánál: Budapest, 1875. augusztus 3.
Kiadatlan.
A mű tételei:

1. Allegro moderato.
2. Scherzando. Vivace.
3. Andante espressivo.
4. Allegro vivace.

VIII.13.
Sonate pour le violon [Esz-dúr]
1899 előtt
Hegedűre és zongorára
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Budapest: Rózsavölgyi, [dátum nélkül]. R. & Co. 2672. (OSZK mus.pr.7334)
Ajánlás: „*A Mr. le professeur Jenő Hubay*".
Ősbemutató: 1899. március 21., a Hubay–Popper vonósnégyes hangversenyén.[43]
Kritika: „*A hegedü-zongora szonáta, melyet ma hallottunk, ritka komoly, gyönyörü munka. Messze elkerüli a sablont, minden taktusán meglátni, hogy nagyizlésü müvészember rótta együvé szerettel, mügonddal, tudással. Klasszikusak a mü formái, teljesen modernek a részletei, kivált a briliáns zongoratétel* [értsd: zongoraszólam]*, melyet Szendy Árpád játszott előkelően, müvésziesen, kongeniális magaslaton Hubay hegedüjátékával.*"[44]
További hangverseny-előadások:

- Budapest, 1901. március 9., Wagner József (hegedű)
- Budapest, Zeneakadémia, 1918. március 10., Hubay Jenő (hegedű) és Dohnányi Ernő (zongora)
- Budapest, Zeneakadémia, 1925. november 14., Szerdahelyi László (hegedű) és Kovács István (zongora), a Zeneakadémia megnyitásának 50. évfordulója alkalmából rendezett koncerten
- Budapest, Zeneakadémia, 1930. május 4., Budapest, Zeneakadémia, Regnum Marianum templomépítő hangverseny
- Budapest, Pesti Vigadó, 1933. október 24., Rubinstein Erna (hegedű) és Nyiregyházi Ervin (zongora)

A mű tételei:

1. Allegro ma non troppo
2. Scherzo. Vivace
3. Romance. Allegretto
4. Finale. Allegro moderato

Átirat: **Romance**
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.169, dátum nélkül
Kiadatlan.
Átirat: **„Arrangement pour 4 mains par E. Bezerédj."**
1920.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.174
Kézirat (csak a 2., 3., 4. tételek partitúraszerű első leírása): LFZE Ms.mus.670. Dátumok: 2. tétel: Budapest, 1920. május 26., 3. tétel: Budapest, 1920. június 5., 4. tétel: Budapest, 1920. június 3.
Kiadatlan.
Az átiratot feltehetőleg Bezerédj István készítette.

[43] „(A budapesti kamarazeneegyesület)." *Pesti Hirlap* XXI/76 (1899. március 17.): 7.
[44] „(Kamarazene.)" *Budapesti Hirlap* XIX/81 (1899. március 22.): 8.

VIII.14.
Vonósnégyes, no. 1 [D-dúr]
1899.
Két hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára
Kézirat (szólamok): LFZE Ms.mus.688, dátum nélkül.
Kiadatlan.
Ősbemutató: 1900. január 29., Budapest, Hubay–Popper vonósnégyes.
Kritika: „*Végh János ritkán lép a nagy közönség elé (muzsája inkább baráti körökben érzi magát jól), de ilyenkor mindig kielégiti azokat, akik a komoly, distingvált, szép formák közt mozgó zenét szeretik. Végh János, a kuriai biró, a magyar jogászvilágnak egyik fényes állásu kitünősége, igazán nem kenyérkeresetből, hanem a legnemesebb passzióból komponálgat. Szabad idejét és inspirációjának a legjavát értékesiti egy-egy zenemüvében. A kamarazenét müveli legtöbb szeretettel és legtöbb hatással. Ebben a válfajban a legjobbak közé tartozik, azok közé, akik nem a divatosat, hanem a klasszikus szépet tartják szem előtt. Négyeseinek a kidolgozása nemcsak tudást, alapos készültséget árul el, hanem azt is bizonyitja, hogy a szerzőnek hangulatai vannak és egy-egy témáját a poézis forrásából meriti. A ma bemutatott négyes Andantéje is erre vallott, míg a második rész vivacéja dallamosságával és frisseségével hatott a hallgatókra, akik a jelen volt szerzőt zajos ovációkban részesitették.*”[45]
CD-felvétel: Authentic Quartet, Hungaroton HCD 32726 (2013)
A mű tételei:
1. Grave – Allegro.
2. Vivace.
3. Andante con moto.
4. Allegro con spirito.

Átirat: **[zongorára, négy kézre]**
1899.
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat (partitúraszerű lejegyzés, sok javítással): LFZE Ms.mus.681, dátum: Aussee, 1899.
Kézirat (játszópartitúra, tisztázat, részben másolói kézírás): LFZE Ms.mus.700, dátum nélkül
Kiadatlan.

VIII.15.
Vonósnégyes, no. 2 [F-dúr]
1905.
Két hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára
Kézirat (partitúra, szólamok): LFZE Ms.mus.209, dátum: Aussee, 1905. július 16.
Kézirat (1. hegedű, mélyhegedű és gordonka szólamok): SzIKM 1288
Kiadatlan.
Ősbemutató: 1905.12.13., Pesti Vigadó, Kemény-Schiffer vonósnégyes
Kritika: „*A Kemény-Schiffer vonósnégyes mai estéjén bemutatta Végh János uj kvartettjét. Előkelő, komoly, finoman szőtt kompozició, egy nagytudásu, igazi müvésznek gonddal, szeretettel és őszinte érzéssel megalkotott munkája. Invenció tekintetében kimagaslik a szkerzó [sic] helyét pótoló szerenád, meglepő az ellenpontozati virtuózitás az andante változataiban. A jelen volt szerzőt lelkesen ünnepelte a közönség.*”[46]
CD-felvétel: Authentic Quartet, Hungaroton HCD 32726 (2013)
A mű tételei:
1. Allegro moderato.
2. Serenatina. Allegretto grazioso moderato.
3. Andantino non troppo sok tempóváltással.

Átirat: **[zongorára, négy kézre]**
[ismeretlen dátum]
Egy zongorára, négy kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.701, dátum nélkül.
Kiadatlan.

[45] „Kamara zene-estély.” *Budapesti Napló* V/29 (1900. január 30): 9.
[46] „(Kamarazene.)” *Budapesti Hirlap* XXV/345 (1905. december 14.): 11.

VIII.16.
2. hegedű-zongora szonáta [F-dúr]
[ismeretlen dátum]
Hegedűre és zongorára
Kézirat: ismeretlen
Kiadatlan.
A műből nem lelhető fel példány, az adatot Major Ervin közli.[47]

VIII.17.
Sarabande hegedűre és zongorára
[ismeretlen dátum]
Hegedűre és zongorára
Kézirat (partitúra): LFZE Ms.mus.669, dátum nélkül.
Átirat: **Sarabande**
[ismeretlen dátum]
Zongorára, két kézre
Kézirat: LFZE Ms.mus.173-ba beillesztve
Kiadatlan.
Átirat: **Sarabande [E. Bezerédj]**
Egy zongorára, négy kézre
kézirat: LFZE Ms.mus.173, dátum: 1920.
Az átiratot feltehetőleg Bezerédj István készítette.

VIII.18.
Trio, e-moll
[ismeretlen dátum]
Hegedűre, gordonkára és zongorára
Kézirat: SzIKM 1338 (csonka partitúra)
Kiadatlan.
A kézirat a kutatás idején nem volt elérhető.

VIII.19.
Vonóstrió
[ismeretlen dátum]
Hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára (feltehetőleg)
Kézirat: ismeretlen
Kiadatlan.
A műből nem lelhető fel példány, az adatot Major Ervin közli.[48]

VIII.20.
Credo (átirat)
Harmóniumra és gordonkára
lásd: *II.11.*, **F-dúr mise**

Az OSZK Ms.mus.3.593 jelzetű kéziratos vázlatgyűjteménye vegyes anyag. Megtalálható benne Végh János néhány kórusművének ének-zongora letétje, de a kéziratok többsége 1918 utáni, Aussee és Bozsok provenienciával. Számos zeneszerzés-gyakorlat mellett Mozart Requiemjének zongoraletéte és néhány szórakoztatózenei kompozíció is megtalálható a mappában.

[47] MAJOR 1935.
[48] MAJOR 1935.

IX. Átiratok más zeneszerzők műveiből

IX.1.
Liszt Ferenc: Grand Galop Chromatique LW A43, R41 [1838]
1879 előtt
Két zongorára, nyolc kézre
Kézirat: ismeretlen
Kiadatlan.
Korabeli hangverseny-adat:

- Budapest, 1879. július 12., Siposs Antal zeneiskolájának növendékhangversenyén.[49] Előadók: Just Ida, Péterffy Sándor, Csik Ludmilla, Krisztinkovich Béla. A Siposs-féle zeneiskola jubileumi kötetében közölt műsorban „*Polka chromatique*" címmel szerepel.[50]
- Budapest, Vigadó, 1880. március 7., Siposs Antal zeneiskolájának növendékhangversenyén.[51] Előadók: Just Ida, Simay Rozália, Horánszky Emilia, Vörös Erzsi.[52]
- Budapest, Vigadó, 1883. február 25., Siposs Antal zeneiskolájának növendékhangversenyén. Előadók: Ráder Irma, Hütter Mariska, Léber Margit és Siposs Antal.[53]

Az átiratot Lipthay Endre 1874-re datálja.[54]

IX.2.
Liszt Ferenc: Eine Symphonie zu Dantes Divina Commedia LW G14, R426 [1855–1856]
1880 előtt
Két zongorára, nyolc kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: Leipzig: Breitkopf, 1880. Lemezszám: 13368.
A kotta hozzáférhető online: https://imslp.org/wiki/Dante_Symphony,_S.109_(Liszt,_Franz)

IX.3.
Hans von Bülow: Königsmarsch op. 28 [1880]
1880–1881 között
Két zongorára, nyolc kézre
Kézirat: ismeretlen
Nyomtatott kiadás: München: Aibl, 1881.
Korabeli hangverseny-előadás: Budapest, báró Eötvös Józsefné estélye Hans von Bülow tiszteletére, 1881. február 16., előadók: Liszt Ferenc, Mihalovich Ödön, Végh János, báró Eötvös Józsefné.[55]

IX.4.
Liszt Ferenc: Csárdás macabre LW A313, R46 [1881–1882]
1881–1882.
Zongorára, négy kézre
Kézirat: Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv GSA 60/V. 15., dátum nélkül.
Kiadatlan.
A kézirat címlapján Liszt kézírásával: „*Herrn J. von Vegh, zu gütigem Arrangement 4 oder 8 händig, dankbar ergebenst, F. Liszt*" A kézirat elején Liszt kézírása található, úgy tűnik, először ő maga tervezte átírni négy kézre a *Csárdás macabre*-t, de abbahagyta, s átadta a feladatot Végh Jánosnak. Végh átirata teljes terjedelmében fennmaradt. Míg Liszt az első 48 ütemben csak a *secondo* szólamot használta volna, Végh már az elejétől mindkét szólamra komponál. Végh kéziratába Liszt néhol kék ceruzával javításokat jegyzett be, ezek helyenként inkább továbbkomponálások, s a

[49] PRAHÁCS 1966, 404 (a 436. számú levél jegyzetanyagában).
[50] VAJDA 1885, 27.
[51] LEGÁNY 1986, 129.
[52] VAJDA 1885, 57.
[53] „Matinéé [sic]." *Fővárosi Lapok* XX/48 (1883. február 27.): 307.
[54] LIPTHAY 2009, 99.
[55] LEGÁNY 1986, 143.

legvégét Liszt új változatban komponálta meg, leragasztva az eredeti befejezést. Bár az átirat túlnyomó része Végh Jánostól származik, a Liszttől eredő javítások miatt a szakirodalom közös átiratnak tekinti a művet, így azonos a *Csárdás macabre* LW B56-os (R301) jegyzékszámú négykezes átiratával.
A kézirat megtekinthető online a Goethe- und Schiller-Archiv honlapján: https://ores.klassik-stiftung.de/ords/f?p=401:2:::::P2_ID:209595

IX.5.
Liszt Ferenc: Csárdás macabre LW A313, R46 [1881–1882]
1881.
Két zongorára, nyolc kézre
Kézirat: Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ms.mus. L.62-a, dátum: Budapest, [1]881.
Kiadatlan.

Irodalom

ÁBRÁNYI Kornél, id.
1869 Zwölf Lieder. *Zenészeti Lapok* IX/44 (1869. augusztus 1.). Col.694–696. (Radamanthos álnéven)
1873 Sechs Gesänge. *Zenészeti Lapok* XIII/23–24 (1873. június 22.). 184–185. (Radamanthos álnéven)
1876 Sechs Gedichte. *Zenészeti Lapok* XVI/4 (1876. február 12.). 28–29. (Radamanthos álnéven)
1899 Az élő magyar zenevilágból. In: Uő.: *Képek a múlt és jelenből*. Budapest. 201–234.

BARNA Péter
2008 *A székesfehérvári Szent István Király Múzeum kottaanyagáról*. Kézirat.

BÉLDI Izor
1916 (Hangverseny.) *Pesti Hírlap* XXXVIII/133 (1916. május 13.). 6. (–ldi.) monogrammal

LEGÁNY Dezső
1976 *Liszt Ferenc Magyarországon. 1869–1873*. Budapest.
1986 *Liszt Ferenc Magyarországon. 1874–1886*. Budapest.

LIPTHAY Endre
2009 *A Verebi Végh család története*. Vereb.

MAJOR Ervin
1935 Végh János, verebi, ifj. In: Szabolcsi Bence – Tóth Aladár (szerk.): *Zenei lexikon. A zenetörténet és zenetudomány enciklopédiája*. Budapest. 2. kötet, 650.

MERKLER Andor
1902a (Thomán István). *Magyarország* IX/71 (1902. március 23.). 11. A szerző megnevezése nélkül megjelent cikk.
1902b (Zeneszerző kuriai biró). *Magyarország* IX/138 (1902. június 11.). 9. (m. a.) monogrammal.

MORAVCSIK Géza (szerk.)
1926 *Az Országos M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1925/26-iki tanévről*. Budapest.

N. N.
1898 Deuzieme Suite [sic]. *Zenelap* XII/7 (1898. június 15.). 6–7.
1912 [cím nélkül]. *A Zene* V/1 (1912. január). 22.

N. N. (szerk.)
1886 *Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia évkönyve az 1885/6-diki tanévről*. Budapest.

PRAHÁCS Margit (közr.)
1966 *Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen. 1835–1886*. Budapest.

SOMOGYI Ede (szerk.)
1884 *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. XV. kötet*. Budapest.

SZABÓ Balázs
2018 A verebi Végh-család a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban őrzött kottagyűjteménye. *Alba Regia. A Szent István király Múzeum közleményei* C sorozat 46. 127–144.

SZABÓ Ferenc János
2019a Egy centenárium tanulságai – Végh János (1845–1918). *Liszt magyar szemmel. The Hungarian View of Liszt* 35. 19–31.
2019b The lessons of a centenary – János Végh (1845–1918).” *Liszt magyar szemmel. The Hungarian View of Liszt* 35. 32–43.

VAJDA Viktor (szerk.)
1885 *Művészet világa. Évtized Siposs Antal Magán Zeneakadémiájának életéből*. Budapest.

W. A.
1885 Magyar zeneköltők kiállitási albuma. *Nemzet* IV/972 (1885. május 17.). 6.

Ferenc János Szabó

The list of the compositions of János Végh

János Végh Jr. (1845–1918) was an outstanding figure of the Hungarian music history of the nineteenth century. His contemporaries considered him one of the most significant Hungarian composers, however, his oeuvre has been completely forgotten. In the first half of his career, he was primarily a composer, but later worked as a lawyer, which caused that most of his music remained unpublished. Consequently, while his biography has been subject of research, the substantive evaluation of his oeuvre as a composer has not yet begun. His manuscripts are preserved in three Hungarian public collections: in the National Széchényi Library, in the Research Library of the Liszt Academy in Budapest, and in the King St. Stephen Museum in Székesfehérvár.

This article is the first attempt to compile the list of compositions of János Végh. The short introduction discusses the history of János Végh's legacy and issues related to the processing of the legacy. The list of the works contains the main data of Végh's compositions, grouped by genre, including the location of his manuscripts and printed scores. In the case of works whose printed score or performance has been reviewed, the details and an extract of the review is also provided. During the research a surprising information emerged: not only János Végh, but also his father, János Végh sr. (1817–1918) composed musical works. The list also contains details of his survived works. The appendix presents the works of János Végh and their locations in chronological order.

Végh János zeneművei kronologikus rendben

Év	Cím	Opus szám	„Piros szám” (SzIKM)	SzIKM	OSZK	LFZE Kutató-könyvtár	Nyomtatott kiadás
1863	Romance (gordonka, zongora)	1	1	SzIKM 1327			
d.n.	Romance von Heyne	6			Ms.mus.2182		
1863	Ouverture festate (négy kézre, átirat)	7	3	SzIKM 1272			
1863	Conversation pour 3 pianos à 12 mains	18	7	SzIKM 1335 (négykezes átirat)			
1864	Etude no. 1	19	9	SzIKM 1296			
1864	4 variations pour le piano	22	10	SzIKM 1305			
1864	Vonósnégyes, A-dúr		15	SzIKM 1346			
d.n.	Rapsodia, C-dúr, vonóstrió		16	SzIKM 1333			
1864	Schlaflied von L. Tieck	21			Ms.mus.2181	Ms.mus.65	
1864	Kifelé az évnek a szekere rudja	30	18	SzIKM 1279			
1864	Ballade (gordonka, zongora)			SzIKM 1341			
1864	Nocturne (gordonka, zongora)			SzIKM 1340			
1864–1865	Tavaszi dal			SzIKM 1278		Ms.mus.64	
1864/1866	Trägst du Lieb’ im Herzen dein…			SzIKM 1307	Ms.mus.2180	Ms.mus.167	
[1865 előtt]	Trio, e-moll			SzIKM 1338			
1865	Mikulás indulója. Karácsonyi tréfa énekkel		21	SzIKM 1336			
1865	Nocturne no. 2 (gordonka, zongora)		23	SzIKM 1306			
1864/1866	Fragen		28	SzIKM 1265	Ms.mus.2180		
1864–1869	Zwölf Lieder			SzIKM 1292 SzIKM 1294 SzIKM 1293 SzIKM 1308	Ms.mus.2180, Ms.mus.2174, Ms.mus.2175		Druck von Schwertzig, 1869.
1865	Trio no. 2, e-moll			SzIKM 1273			

1866	Der Phönix. Melodrama			SzIKM 1309	Ms.mus.2178		
1866	O Herz, voll Lieb' und Treue				Ms.mus.2173		
1866	Ein Lied			SzIKM 1307	Ms.mus.2180	Ms.mus.167	
1866	Galop de concert			SzIKM 1280			
1867/1874	Vorüber ist der Rosen Zeit		31	SzIKM 1274			
1867	Trio no. 3, C-dúr			SzIKM 1284			
1867/1874	Im Wald, im lichten Sonnenschein		33	SzIKM 1291			
1867-1868	Ave Maria				Ms.mus.2175		
1867/1869	Romance (hegedű, zongora)		34	SzIKM 1342			
1868	A fehér egér		41	SzIKM 1320			
1868	Serenade		42	SzIKM 1269			
1868	März		44	SzIKM 1318			
1868	Stanza	31	45	SzIKM 1295.			
1868	Die helle Sonne leuchtet			SzIKM 1268			
1869	Romance, D-dúr (négy kézre)			SzIKM 1286			
1869	Das Mühlrad von Heine		50	SzIKM 1299			
1870	Wie des Mondes Abbild		51	SzIKM 1324			
1870	Wiegenlied		53	SzIKM 1289			
1870	Heiliges Lied		55	SzIKM 1332			
1870	Abendfeier		56	SzIKM 1304			
1870	Zongoranégyes		57	SzIKM 740 SzIKM 1347			
1871	Am Abend		58	SzIKM 1287			
1871	Weihnachts-Kantate		59	SzIKM 1267			
1871–1873	Sechs Gesänge			SzIKM 1312 SzIKM 1283	Ms.mus.2176		Pest, Táborszky & Parsch. C 57. Wien: F. Wessely. Leipzig: Fr. Hofmeister.
1871	Romance, zg.				Ms.mus.2177		
1872p	Romance, zg.						*Apollo*, 1872.
1872p	Pastorale, zg.						*Apollo*, 1872.

1872	Vonósnégyes, g-moll			SzIKM 1275 SzIKM 1348			
1872	Tarantelle		62	SzIKM 1319			
1872	Sinket jetzt der Abend…			SzIKM 1300.			
1873	Heimkehr			SzIKM 1301			
1873	Beim Sonnenuntergang			SzIKM 1301			
d.n.	Táncz közben, zg.				Ms.mus.11.027		
1874p	Galop, négy kézre						Fellegi [*Apollo*], 1874.
1875	Trio no. 4, g-moll		64	SzIKM 1325			
1875	Fent és alant			SzIKM 1321 SzIKM 1348	Ms. mus.4.278/a-c	Ms.mus.342	
1876p	Sechs Gedichte						Wien, J. Gutmann Kunst- und Musikalienhandlung, K. K. Hofopernhaus. J. G. No. 22. 1876.
1876	Bergrosen (Lingg)			SzIKM 1313			
1876	Ostermorgen			SzIKM 1330		Ms.mus.165	
1880p	Liszt Dante Szimfónia (átirat 2 zongorára, 8 kézre)						Lipcse: Breitkopf, 1880.
1880	Im Entschlafen (Alfred Berger)			SzIKM 1282			
1880	Nachtfahrt. Ballade			SzIKM 1281			
1880	Ich lobe mir die Vögelein					Ms.mus.672	
1880-1881	Liszt: Csárdás macabre (átiratok 4 és 8 kézre)						
1881p	Bülow: Király-induló, op. 28 (1880) (átirat 2 zongorára, 8 kézre)						München: Aibl, 1881.
1881	Suite en Forme de Valse		74	SzIKM 1298			Harmónia, H. 50
1882	Grosse Symphonie No. 2 für kleine Leute		75	SzIKM 1349			
1885p	Feladvány és változatok zongorára						Rózsavölgyi, 1885.
1886	Matrimonium		76	SzIKM 1317			

1891	Zsoltár, Szent Ágoston „Világnak alkotó ura…”		78	SzIKM 1276			
1878/1892	Spinnerlied, női kar és zenekar		80	SzIKM 1322			
1893/1896	Hej, haj, piczi lány!		81	SzIKM 1303	Ms.mus.3593	Ms.mus.214 Ms.mus.168 Ms.mus.341	
1895	Búsan hull…					Ms.mus.213 Ms.mus.341	
1895–1897	A fonóban					Ms.mus.341	
1896/1897	Ünnepi nyitány (két zongorára, nyolc kézre)		83 és 63	SzIKM 1277 SzIKM 1264		Ms.mus.341	
1896 [előtt]	Három etűd,						Rózsavölgyi, R. & Co. 2901–2–3.
1897	Deuxième Suite en Forme de Valse					Ms.mus.341	Rózsavölgyi és Társa, R. & Co. 2575
1899 [előtt].	Vonósnégyes, no. 1, D-dúr					Ms.mus.688 Ms.mus.681 Ms.mus.700	
1899 [előtt]	Sonate pour le violon					Ms.mus.169 Ms.mus.174 Ms.mus.670	Rózsavölgyi, R. & Co. 2672.
1903	Menuette, zg.					Ms.mus.212	
1905p	Sechs Gedichte von Reinhardt Volker						Budapest, 1905.
1905	Vonósnégyes, no. 2, F-dúr			SzIKM 1288		Ms.mus.209	
1907	Berceuse					Ms.mus.210	
1907	Gavotte					Ms.mus.211	
1910	4 Gedichte					Ms.mus.188	
1911	115. zsoltár					Ms.mus.343 Ms.mus.666	
1911	Bor					Ms.mus.340 Ms.mus.667	

1912 előtt	Quatre morceaux pour piano. Négy zongoradarab						Harmónia, H. 738
1912	Ultima rosa					Ms.mus.339 Ms.mus.668	
1912p	Induló négy kézre						Szerző magánkiadása, Alt-Aussee, 1912.
1916	Tanulmány zongorára, bal kézre			SzIKM 1270			
1917	Nyáréj					Ms.mus.338	
d.n.	Symphonie (E-dúr)			SzIKM 1337			
d.n.	Mise (F-dúr)			SzIKM 1263 SzIKM 1271 SzIKM 1316 SzIKM 1345			
d.n.	Nagy magyar télben, férfikar (bem.: 1939)						
d.n.	Concerto, zongorára (c-moll)			SzIKM 1331			
d.n.	Cinq morceaux pour piano			SzIKM 1326			
d.n.	Trois morceaux pour piano.						
d.n.	Réminiscence, zg.			SzIKM 1344			
d.n.	Fonódal, zg.					Ms.mus.665	
d.n.	Soupir, zg.					Ms.mus.170	
d.n.	F. hegedű-zongora szonáta [F-dúr]						
d.n.	Sarabande hegedűre és zongorára, átirat szóló zongorára					Ms.mus.669	
d.n.	Vonóstrió						
d.n.	Cm nélküli színpadi mű töredék					Ms.mus.694	
d.n.	Fest-Marsch, négy kézre					Ms.mus.671	

Selmeczi Kovács Attila
A táj szerepe
a Káli-medence hagyományos
gazdálkodásában
Magyar Néprajzi Társaság
Budapest
2020
Ivaniczné Szing Mária – Vargáné Kocsis Mária
Wundelené Hartmann Terézia – Schwartz Alajos – Mézner László
MÓRI NÉMET TÁJSZÓTÁR
Deutsches Mundartwörterbuch von Moor
A NÉPTÁNCKUTATÓ
TÁNCPANTOM
PESTI JÁNOS–MÁTÉ GÁBOR
VÖLGYSÉGI
TÁJSZÓTÁR
VIDÉKÜNK TÁJSZAVAI
ÉS NÉPI MŰVELTSÉGE

SZEMLE

Alba Regia 49. (2021) 209–210.

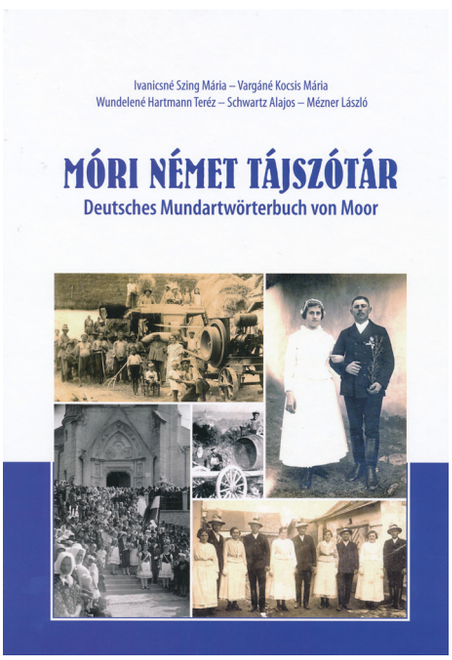
Lukács László

Ivanicsné Szing Mária – Vargáné Kocsis Mária – Wundelené Hartmann Teréz – Schwartz Alajos – Mézner László:
Móri német tájszótár. Deutsches Mundartwörterbuch von Moor.
Mór, 2019. 372 p. Német Nemzetiségi Önkormányzat.

Előszavában Erdei Ferenc a móri Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke hangsúlyozta: „*Identitásunk legfontosabb megnyilvánulása, ha az anyanyelvünket értjük, beszéljük, használjuk… A szótár lelkes készítőit is elsősorban ez a nemes szándék motiválta a gyűjtemény összeállítására azzal a meggyőződéssel, hogy a móri nyelvjárást ily módon is meg kell őrizni, mert a beszélt nyelv az erőfeszítések ellenére sajnálatunkra kihal.*" Az öttagú szerzőgárda minden tagja móri német nemzetiségi családból származik, ahhoz az idős generációhoz tartozik, akik gyermekként belenevelődtek a helyi bajor-osztrák nyelvjárásba, azt napjainkig őrzik. A hajósi német tájszótár példáját követve az anyaggyűjtés érdekében létrehozták a „Hogy is mondjuk?" internetes csoportot, ahova a móriak közül sokan küldtek néhány szótól több oldalig terjedő szógyűjteményt. Az öt szerző 2017-től heti rendszerességgel megbeszélést tartott a készülő könyvről a Radó Antal Városi Könyvtárban. Segítségükre voltak Brenner Kolomann és Müller Márta, az ELTE Germanisztikai Intézetének docensei.

A szótárt megelőző rövid bevezető fejezetek a németek betelepülésével, a magyarországi németek nyelvével, a móri német nyelvjárás sajátosságaival és a szótár használatának módjával foglalkoznak. Mindez magyar és német nyelven is olvasható. A móri német tájszótár három nyelvi változatot tartalmaz. Első részében a magyar szó, kifejezés, ennek móri német nyelvjárási megfelelője és mai német nyelvi alakja található. Második felében a móri német nyelvjárási szó, kifejezés került az első hasábba, utána áll a magyar, majd a német jelentés.

A tájszótárban számos olyan nyelvjárási kifejezéssel, szóval találkoztam, amelyekkel móri néprajzi gyűjtéseim során már korábban megismerkedtem. Bizonyítja a tájszótár anyaga, hogy a népnyelv a népi kultúra őrzője, tükre. Egy szócsaládot, majd egy szót emelek ki a gyűjteményből. A szócsaládot a csősz (*Hiete*), csőszkunyhó (*Hietehittn*) és a csőszlegény (*Hietepue*) szavak alkotják (57, 248. old.). Felidézik a szőlőőrzés rendjét. Móron a tavasztól őszig szolgálatban álló szőlőcsőszök (*Bergmeister*) mellé a szőlőérés időszakára 18–21 év körüli, nőtlen csőszlegényeket (*Hietepue*) vett fel a hegyközség. Szolgálatba lépésüknek nem volt pontos határnapja: Akkor vonultak ki a hegyre, amikor augusztus második felében a szőlő már érni, *világosodni* kezdett. Tizenkét szőlőhegy volt, mindegyikre két csőszlegényt osztottak be. A csőszlegény szeretője barátnőivel együtt a legény szolgálatba lépésének napján fenyőágakból, szőlőhajtásokból, őszirózsából egy kb. 60 cm átmérőjű koszorút (*Hirtenkranz*) készített, rá széles piros, kék selyemszalagokat kötött. Ebédre tyúkhúslevest főzött, rántott húst, süteményt (*Kwirzedl, Linzer, Katzenpratzl*) sütött. A koszorút és az ételt a szolgálatba lépés reggelén a csőszlegény és szeretője ünnepi viseletbe öltözve vitték ki barátaik, barátnőik kíséretében a hegyre, a csőszkunyhóhoz (*Hirtehittn*). Három-négy méter magas póznára (*Hirtestangl*) kötötték a koszorút, majd a póznát a kunyhó mellé a földbe ásták. A csőszpózna jelezte, hogy a csőszlegények elkezdték a szőlőőrzést. Elfogyasztották az ebédet, ittak, énekeltek, táncoltak. Szolgálatban a csőszlegények hatalmi jelvényüket, a csőszfokost (*Hirtehackl*) tartották. Ez leggyakrabban félkör, vagy félhold alakú, vésett díszítésű kovácsoltvas balta. Szüret után a csőszök és csőszlegények megbízatása lejárt. A

szőlőőrzés időszakának végét a csőszbállal (*Hirtenball*) ünnepelték meg. Alsó-Ausztriában a szőlőőrzésnek ez a rendszere, a szócsaláddal, a tárgyakkal együtt ma is él. Móron az eredeti lakóhelyükről magukkal hozott rendszer, amely származási helyükre is rávilágít.

A szó, amelynek néprajzi hátterét ugyancsak szeretném felidézni, a *hintaruha*, a móri nyelvjárásban *Krostuch*, a szótár szerint mai német alakja *Großtuch* (92, 273.old.). Magyar elnevezését funkciójából, használatából értjük meg. A szőlőbe járó fiatalasszonyok kisgyermeküket a hintaruhában a hátukra kötötték. Munka, szőlőkötözés idején a hintaruhát a szőlőben egy fa ágára erősítették sarkaira varrt kötőlékeivel, abban volt a gyermek egész nap, elaltatásakor ebben hintáztatták. 1980-ban egy hintaruhát (*Krostuch*) Mórról, Krár Jánosné ajándékaként megszereztem a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményének (a gyar. napló sz.: 1980.156). Lenvászonból az 1940-es években készült. Gyerek-, kosár-, batyu hordására szolgált. Gazt is hoztak benne a háton. Ugyanebben az esztendőben több fényképet is készítettem hintaruhában cipekedő móri asszonyokról. Közülük az első a kecskehegyi Szent Orbán-kápolnába, az Orbán-napi litániára igyekezett, hátán hintaruhával. A másik felvétel nyáron, az egyik móri élelmiszerbolt előtt készült: idős asszony a hátán a boltban vásárolt áruval teli hintaruhával. A Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállításán látható fényképen egy idős móri asszony hazafelé indul a székesfehérvári hetipiacról, hátán a hintaruhájából egy kacsa nyújtogatja a nyakát, mellén a kötőlékekkel felkötött bőrtáskából két kacsa tekinget kifelé, jobb kezében lábaiknál fogva két csirke lóg.

A hintaruha mai német alakja a szótárral ellentétben nem *Großtuch, nagyruha*, hanem *Grastuch, fűruha, gazruha.* Szótárunkban a *fű, gaz* a móri német nyelvjárásban *Kros~Gras* (272. old.). Néprajzi irodalmunkban a *Grastuch* német, szlovák és magyar elnevezéseit a Kárpát-medencéből többen is közölték. Bakonyi német községekben (Olaszfalu, Tótvázsony) a gazruha (*Krásztuh*) alá nem tettek tekercset a fejre. Lókúton a mezőn dolgozók a gyermek számára hintát (*Hucsn*) készítettek: három rudat (*Hucsnstange*) állítottak fel, arra kötötték a gazruhát (Vajkai Aurél, 1941). Szepességben (Zakárfalva) a szlovák nyelvben az ételhordó, fűhordó lepedő*: grastušek, grastušok* (Gunda Béla, 1955, 1957). Borsodban (Bükkzsérc, Bogács), Sopron megyében (Potyond) a durva ponyva magyar elnevezése *gazhordó ruha* (Paládi-Kovács Attila 1973, 2017). A rendelkezésemre álló régi német szótárakban *Grastuch* szót nem találtam. Ballagi Mór szótárában (1881) a *Graskorb, fűkosár* szó (450. old.) képzése a szócsaládhoz tartozó, keresett szóéval azonos.

A móri német tájszótárban megjelent szócsalád és szó elemzése igazolja, hogy a kötet nem csupán a germanisztika, a német nyelvjárástan, hanem a néprajztudomány számára is megismerésre, használatra érdemes.

Alba Regia 49. (2021) 211–212.

Lukács László

Pesti János – Máté Gábor: Völgységi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége.

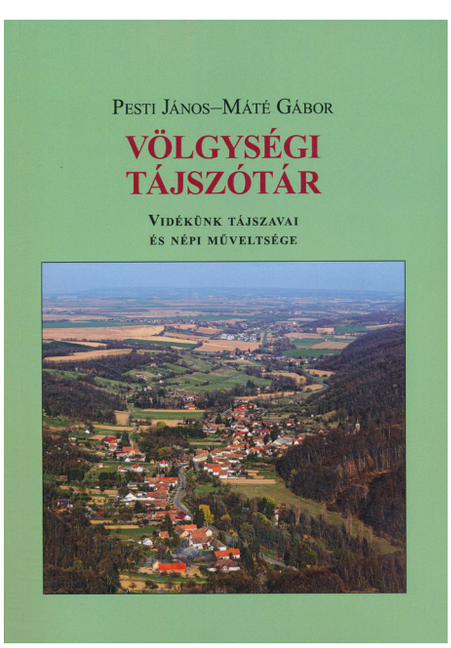
Pécs, 2018. 592 p. Fekete-fehér fotómelléklettel. Keleti-Mecsek Egyesület.

Tájszótáraink a magyar táj- és népkutatás számára is kiemelkedő értéket képviselnek, a néprajztudomány elsőrendű forrásai. Különösen akkor, ha nem csupán tájszavakat tartalmaznak, hanem rávilágítanak a vizsgált táj népi műveltségére is. Az összegyűjtött, szótárrá rendezett tájszavak már önmagukban is a népi kultúra őrzői, ugyanakkor a magyar szótárkészítés hagyományává vált, hogy szerzőik rövid néprajzi kommentárokkal látják el tájszavainkat. A nagy elődök közül ezt tette Csűry Bálint *Szamosháti szótár*ában (1935) és Kiss Géza az *Ormánysági szótár*ban (1952). Pesti János nyelvész szerzőtársa, Máté Gábor néprajzkutató révén a *Völgységi tájszótár*ban ez fokozottan érvényesül, alcíme is jelzi. Ráadásul Máté Gábor családja völgységi, fő kutatási területe a Völgység.

A *Völgységi tájszótár* a Völgység hat községe: Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Mága és Györe tősgyökeres magyar lakosságának nyelvjárását, nyelvi archaizmusait dolgozza fel. Templomaik búcsúja a legtöbb esetben Mária-ünnepre esik, a magyaregregyi kegytemplomé Kisboldogasszony napjára, ezért a Völgységet *Boldogasszony völgy*ének is nevezik. A tájszógyűjtés szempontjából szerencsés, hogy itt a középkori eredetű, magyar katolikus népesség folytonosan jelen van.

A szótári részt megelőzően Máté Gábor tájékoztat a Völgység néprajzáról: „*A néprajzi csoport társadalmát a középkori és török kori alapokon a 18–19. századi népesedési és településtörténeti viszonyok határozták meg, és formálták a völgységi néprajzi csoport társadalmi karakterjegyeit. Az összekovácsoló tényezők között az is szerepet kapott, hogy az újratelepítés után a szomszédos falvakba németek kerültek, így szűkült a magyar falvak társadalmi mozgástere… Bár a Völgység nem volt magába zárkózó kistáj, mégis sok nyelvi archaizmust őriztek meg lakói. Ezt a tényt tájszótárunk szóállománya jól bizonyítja. A Baranya megye nyelvjárási régióinak közismertebb szavai mellett gyűjteményünkben olyan tájszavak is találhatók, amelyek inkább csak a déli nyelvterületek nyelvhasználatában maradtak fenn. Az állandó és sokféle kapcsolattartásnak eredménye lehet, hogy sok a szóegyezés az Ormánság, a Zengőalja, a Mecsekalja-vidék és a Völgység nyelvében, szókincsében.*” (43–44. old.)

Egy tájszótárt kezében tartó néprajzos elsősorban azokat a címszavakat keresi, amelyek eddigi kutatásait alátámasztják, megerősítik, illusztrálják. A *Völgységi tájszótár* címszavai között egymást érik a jelöléseim, gazdagságát aláhúzva. Ilyenek a bányászatra, a jeles napi népszokásokra, a népi táplálkozásra, a földművelésre, fazekasságra, a népviseletre, a népi építkezésre, a gombákra, a gyümölcstermesztésre, a hajdinára, a lakodalomra, a máktermesztésre, a leányvásárokra, a lyukpincékre, a malmokra, a madarakra, a kendermunkákra, a nyestezésre, a határbeli szállásokra, a magyaregregyi Szent-kútra vonatkozó címszavak. Közülük csak néhányról szólhatok bővebben.

Jeles napi szokásaink sorában a bővedestével az Ormánságban találkoztunk. *Bévedeste* formájában a Völgységben is élt, a szilveszteri bőséges étkezést jelentette. Az Ormánságban és a Zengőalján karácsonyhoz kötődik ez a tájszó, az adventi böjtöt követő bőséges étkezésre utalt. Völgységi előfordulása az ormánysági zengőalji magyarsággal való kapcsolatokról tanúskodik. A Völgység a dunántúli füstöskonyhás házvidékhez tartozott: „*Eredetileg kéménytelen konyha volt a régi házakban… Magyaregregyen és Kárászon a 19. században még voltak olyan konyhák, amelyekből a füst az ajtón keresztül áramlott a szabadba.*” (186. old.) A *gyümőcsös Egrögy*: „*Magyaregregy régi elnevezése, amely azon alapul, hogy régebben*

rengeteg gyümölcs termett itt. Aszalva, vagy nyersen is vitték innen a környező falvak piacaira, vagy cserélték el vándorárusokkal." (205–206. old.) Főként körtét, almát és szilvát termesztettek. Tájfajtáik bemutatását, nevét is megtaláljuk a szótárban: *árpáskörte, aratási körte, sárkörte, vilmoskörte, burdohány körte, vajkörte, liszteskörte, télikörte, nyári pogácsás alma, pamukaalma, telepes alma, tengeri alma.* A *kakascsapás*: „*Legények játéka volt Magyaregregyen. A legények egy kakast a földbe ástak, és bekötött szemmel próbálták leütni a fejét. Akinek ez sikerült, azé lett a kakas, de azt a „közjóba" fogyasztották el.*" (240. old.)

A völgységi lányokat, asszonyokat dicséri a *szépülés* címszó: „*Az alacsony, ám szép arcú völgységi lányok, asszonyok régtől fogva sokat adtak csinos megjelenésükre. Gondosan választották meg öltözeteiket, ruháikat. Az* inneplős ruhát *csak* misére, muzsikába *(bálba) és* lakodalomba *vették fel. A levetett* rakott szoknyá*t szépen összehajtogatva és felakasztva szekrényben őrizték. Divat volt Györében, hogy a lányok, fiatalasszonyok* buborkalé*vel és levágott* buborkaszeletök*kel* fehéritötték arcukat. *Aztán később már* pirositt*ót is használtak. Az asszonyok* konty*ba tekerték hajukat,* coff*ba fonyták, és a* coff *közepére-végére színes, főleg piros, rózsaszín és fehér* szallag*ot kötöttek. A haj* göndörittés*ét* kormizás*sal (hajsütővassal) oldották meg. Régen ünnepi lábbelinek számított a* lagos cipő *és a* szandár. *A módosabb hölgyek* stivedlit *(fekete bársony, magas szárú cipőt) hordtak.*" (440. old.)

A völgységiek humorérzékéről, kreatív nyelvhasználatáról tanúskodnak a *fácánpecsenye*, a *hozzámrángató* és a *hegyi gitár* címszavak. Szászváron a sültkrumpli tréfás, gúnyos elnevezése: *fácánpecsönye.* A gereblye tréfás, szellemes elnevezése: *hozzámrángató.* Kárászon a motoros fűkasza általánosan használt neve: *högyi gitár.* Gitárra emlékeztető, fel-felsíró hangja után kapta nevét.

A *Völgységi tájszótár*ból megvilágosodott előttem egy számomra eddig értelmezhetetlen rokonsági kifejezés. Gyermekkoromban Zámolyon (Fejér m.) a szomszédunkban élő idős házaspárt, Csoóri Sándor keresztszüleit, sógorbácsinak, sógornéninek szólítottuk. Arra gondoltam, hogy egy több generációval korábbi sógorság révén. Az én valódi sógoraim két nővérem férjei voltak. Most megtudtam, hogy a *sógorbácsi* a nagybácsi feleségének (ángyinak) az apja; a *sógornéni* a nagybácsi feleségének az anyja. (416. old.)

A szótári részt követően a Mázán és Magyaregregyen gyűjtött bányászati szavak közlésével állítanak emléket a völgységi bányászoknak. Függelékben völgységi meséket, népdalszövegeket, kárászi, magyaregregyi frazémákat, Márévár mondáját, völgységi falucsúfolókat, ragadványneveket, györei, szászvári, vékényi, kárászi, magyaregregyi hiedelmeket közölnek.

Munkájuk jelentőségét Máté Gábor így foglalta össze: „*A Völgységi tájszótár tudományos értéke, jelentősége – többek között – abban van, hogy vidékünk sok archaizmust őrző szavai immár a kutatók rendelkezésére állnak. Reméljük, hogy a magyar dialektológia, nyelvtörténet, névtudomány és néprajz szakembereinek fontos forrása lesz, és sok fontos adatot meríthetnek munkánkból a nyelvpszichológia, a kognitív nyelvészet, a kommunikációelmélet és az összehasonlító nyelvtudomány kutatói is.*" (51. old.) Ajánlásában Kiss Jenő akadémikus, a *Mihályi tájszótár* alkotója folytatja ezt a gondolatsort: „*A Völgységi tájszótárt nemcsak a nyelvészet, a néprajz hivatásos művelőinek, hanem a Völgység lakóinak, valamint pedagógusoknak, diákoknak, a szülőföld tájszavai és kultúrája, múltja iránt érdeklődőknek általában is szíves figyelmébe ajánlom.*" (10. old.)

A Pesti János – Máté Gábor szerzőpárost illeti a köszönet, hogy *Völgységi tájszótár*ukban elénk tárták, emlékezetbe idézték azt a tájnyelvet, amelyért a szomszédban az ifjú Vörösmarty Mihály Börzsönyben a Perczel fivérek házitanítójaként, és mentora Egyed Antal bonyhádi plébános együtt aggódott a magyar reformkor küszöbén.

Alba Regia 49. (2021) 213–215.

Lukács László

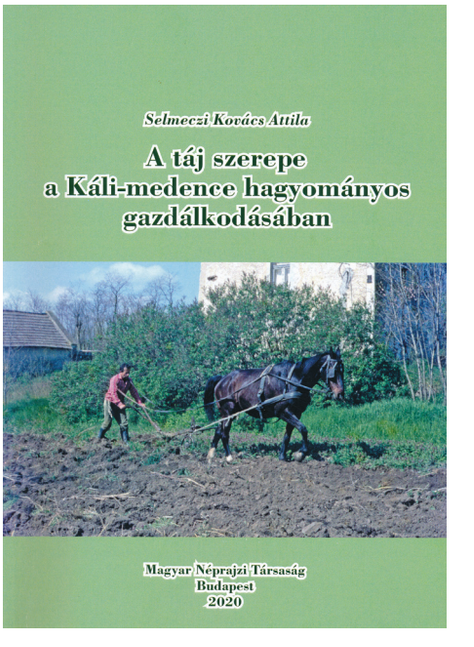
Selmeczi Kovács Attila: A táj szerepe a Káli-medence hagyományos gazdálkodásában.
Budapest, 2020. 112 p. 25 fekete-fehér fényképpel, német nyelvű összefoglalóval.
Magyar Néprajzi Társaság.

A veszprémi Bakonyi (ma Laczkó Dezső) Múzeum 1981–1988 között Lackovits Emőke irányításával, veszprémi, szentgáli, székesfehérvári, budapesti és szentendrei kutatók bevonásával néprajzi vizsgálatokat végzett a Káli-medencében. Balaton-felvidék Tapolca és Zánka között, vulkanikus hegyek koszorújában elhelyezkedő nyolc települése a táj- és népkutatás számára ígért értékeket. A kisnemesi mezővárosok, falvak (Köveskál, Kővágóörs, Balatonhenye, Monoszló) mellett az egyházi és világi nagybirtokokra települt Szentbékkálla, Mindszentkálla, Kékkút és Salföld révén izgalmas társadalmi, népi jogéleti kérdések vártak válaszra. Gazdálkodásukban a köves talajon kialakult szőlőmonokultúra (Badacsonyi-borvidék) a kőmunkát, a kőépítkezés, az árkádos tornácú házak a fejlett lakáskultúra feltárása várt a kutatókra.

Kutatás közben három konferenciakötetben számoltak be az első, figyelemre méltó eredményekről. Mindhármat Lackovits Emőke szerkesztette, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság adta ki [*Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban* (1983); *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből* (1986); *Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig* (1988)]. A kutatás kiemelkedő eredménye Lackovits Emőke Köveskál kötete, amely a *Száz magyar falu könyvesháza* sorozatban jelent meg (2002). Mindezeken kívül több, a Káli-medencét érintő cikk, tanulmány készült az elmúlt három évtized során, de a tervezett tájmonográfia nem készült el.

Már-már néprajztudományunk torzóban maradt vállalkozásai közé került a káli-medencei kutatás. Ez fájó volt, mert tudtuk, láttuk, tapasztaltuk, hogy a sokat emlegetett 24. órában értékes anyagot sikerült gyűjteni a Káli-medencében.

Tájmonográfia helyett a kutatók önálló kötetekben jelentetik meg a témájukban gyűjtött, feldolgozott anyagot. Ez a megoldás lehetővé teszi a elmaradt monográfia fejezeteinél nagyobb terjedelmű könyvek kiadását, a feltárt anyag egészének közzétételét, bőséges illusztrációkkal együtt. Az első két kötet megjelentetését, a két székesfehérvári szerző munkájaként a Szent István Király Múzeum vállalta [Lukács László*: A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében* (2017); Gelencsér József: *Népi jogélet a Káli-medencében* (2019)]. Harmadikként, Selmeczi Kovács Attila könyvét a Káli-medence hagyományos gazdálkodásáról a Magyar Néprajzi Társaság adta ki (2020).

Címe szerint Selmeczi Kovács Attila könyve a táj szerepét vizsgálja a nyolc település gazdálkodásában. A tájat a természeti környezet, a talajadottságokat a földművelés, állattartás alakulásában valóban meghatározónak kell tekinteni. Ahogy két település (Köveskál, Kővágóörs) neve is jelzi: a kő, a köves talaj a legjellemzőbb természeti adottsága a Káli-medencének. Községei köves határral, Kővágóörs és Szentbékkálla egyenesen kőtengerekkel rendelkeznek. Az állattartást korlátozó kedvezőtlen természetföldrajzi adottságként rétjeik, legelőik kövesek, kavicsosak, ráadásul szűk terjedelműek. Rétjeiket kétszer kaszálták, de a sarjú szénára csak alkalmas időjárás esetén számíthattak. A községek határában a kisebb-nagyobb tölgy- és bükkerdők a sertésmakkoltatásnak kedveztek, ahogy ennek emlékét az 1777-ből fennmaradt úrbéri összeírás megőrizte.

Köves szántóföldjeik sem nyújtottak előnyösebb feltételeket a mezőgazdálkodáshoz, mint a rétek és a legelők. Ráadásul a határbeli föl-

dek rendkívül elaprózódtak, a kis parcellák erősen szétszórtak voltak. A hagyományos szántóföldi növények közül Köveskálról a 18. század közepéről a köles és a tönköly termesztésére van adat. A 19. század közepén, 20. század elején a Káli-medence szántóföldi gazdálkodásában meghatározó szerepet a rozs kapott. Megélhetésük alapját a szőlőművelés és a borászat jelentette. A borértékesítés jól jövedelmezett, vendéglősök, borkereskedők vásárolták fel a bort: öt hold szőlőből meg lehetett élni, leginkább rizling, saszla és ezerjó volt forgalomban. Amint egy monoszlói gazda említette, húsz holdon gazdálkodott, ennek fele szántó volt, a többi rét, erdő, szőlő. A szőlő három hold. A borból pénzelt körmendi, kőszegi, ajkai kocsmárosok tízhektáros kocsi-tételekben vették a bort tőle, szerették a borát. (17–18. old.) Az állattartás és a szántóföldi növénytermesztés egymásra épült: „*A megélhetést a szőlő és a bor biztosította. Ennek rendelték alá az állattartást és a szántóföldi növénytermesztést. Az állatokat főképpen azért tartották, hogy a szőlő trágyázását biztosítani tudják.*" (18. old.) „*A talajviszonyokkal összefüggésben a nagyobb igaerő, az igénytelenebb takarmányozás, valamint a szőlő talajerő utánpótlásának biztosítása miatt a* szarvasmarha *fontos szerepet játszott a hagyományos gazdálkodásban. Az ökör számított a legfontosabb lábasjószágnak. A köves földben végzett talajmunkákhoz a lovakkal szemben mindenütt alkalmasabbnak tartották az ökröket, lassúbb járásul és a nagyobb vonóerejük miatt.*" (19. old.)

Számos helyen volt olyan része a határnak, ahol „*csákánnyal szántottak*". Szántás közben csákánnyal feszegették fel a nagyobb köveket, amiben az eke megakadt. A 19-20. század fordulóján még általánosan a félvasekét használták, amelynek a földet felhasító és megfordító szántóvasa, kormánydeszkája vasból, gerendelye, szarva, taligája fából készült. A szántóföldi talajművelés eszközváltása során, az 1910-es, 1920-as években a gyári vasekék kezdték átvenni a félvasekék szerepét. Különösen a köves földben volt előnyös a vaseke, amely ha rámént a kőre, akkor sem dőlt ki a barázdából. Mivel a vaseke nehezebb volt, egyenletesebben haladt a barázdában, nem kellett annyira lenyomni, mégis 5–10 cm-rel mélyebbre szántottak vele, mint elődével: „*A vaseke éppen a súlyánál fogva eredményezte az egyenletesebb és biztonságosabb szántást a fagerendelyes ekével szemben, amire az volt a panasz, hogy »az erős, köves talajban a faeke nagyon rázott« (Köveskál). A vaseke ezen előnyös tulajdonsága viszont azt is lehetővé tette, hogy az ökrök helyett lovakkal végezzék a szántást, ami a munka gyorsaságát lényegesen megnövelte. Általában kétszer annyi földet tudtak lóval megszántani, mint ökörrel.*" (26. old.)

Igyekeztek a háromszori szántás (*tarrószántás, keverőszántás, vetőszántás*) elvégezni, de gyakori volt az ősziek alá a kétszeri szántás. A szántást közvetlenül a kézi vetés követte: „*A kézi vetés egyértelműen férfimunkának számított, a nők nem is vállalkoztak erre. A vetéshez nagyméretű vászonlepedőt,* vetőruhát, abroszt *kötöttek a nyakukba, olyan módon, hogy jobb kezük felől nyílást hagytak rajta. A vető jobb kezével szórta el a magot minden lépésnél-, amint mondták:* két lábra, lépésre *vetettek. Amikor jobb lábbal kiléptek, jobbra; bal lánál bal felé lendítették félkörívben a karjukat. Marokból vetettek, az ujjaik között szórták el a magot*". (28–29. old.) A vetőgépek alkalmazását a kapások, elsősorban a kukorica nagyobb arányú termesztése segítette elő az 1930-as évek végétől. Ez egyenletesebb talajfelületet kívánt meg, amelyen könnyebben haladhatott a gép és a vonóállat, így a szántás utáni fogasolást, simítózást, boronálást, oldalazást, hengerezést el kellett végezni.

A köves határban a kenyérgabonán: búzán, rozson, kétszeresen kívül nagy mennyiségben termeltek árpát és zabot is az állatok takarmányozására. Kaszás aratásnál a kenyérgabonát mindig *rávágták*, azaz a kaszás a fennálló gabonának döntötte a levágottat; a takarmányozásra termesztett árpát és a zabot viszont *rendre vágták*, a tarlóra fektették a levágott szálakat. A rávágó kaszás aratásnál a kaszást közvetlenül követte a *marokszedő*, aki a kaszavágásnyi gabonát azonnal felszedte, és az odaterített szalmakötélre fektette, majd a második markot is ráfektette. A kötélre tett kétmaroknyi gabonát a *kévekötöző* sorra bekötötte. A rendre vágott árpát, zabot fagereblyével húzták össze, lábbal is segítették összetolni. Amikor az összehúzott gabona kévényi méretű lett, szalmakötéllel vagy kócmadzaggal bekötötték. Behordáskor, *takaruláskor* többen összefogtak, és sorban behordták egymás gabonáját. A kutatás idején az emlékezetben még élt a lovakkal *nyomtatás*, Köveskálon 1908-10-ben még előfordult. A rozsot kézi cséppel verték ki, mert szalmáját, a zsúpot tetőfedésre, szőlőkötözésre használták, így ügyeltek arra, hogy ne törjék össze. A gép cséplés a 19-20. század fordulóján meghódított minden gabonaneműt, a rozs kivételével.

A köves föld megmunkálásához alkalmasabbnak tartották az ökröket a lovaknál: az 1895. évi állatösszeírás szerint a Káli-medencében az ökrök száma 5-6-szorosa volt a lovakénak. „*A gazdák a nagy testű, 8-10 mázsás ökröket szerették. A gondozott, kövér jármos ökör a parasztgazdaság anyagi erejét is hivatott volt demonstrálni. Például Szentbékkállán az egyik gazda nem kis büszkeséggel emlékezett vissza, hogy olyan kövér ökrei voltak, hogy éjszaka kellett szántania, mert nem bírták a nappali melegben a munkát. Napközben istállóban tartották az ökröket.*" (57–58. old.) Különösen a két világháború közötti időszakban elterjedt az őrzőgyerek felfogadása, aki kialkudott fizetségért legeltette a gazda marháit tavasztól őszig. A beltelek gazdasági épületei: az *istálló*, a *pajta*, a *disznóól*, a *birkaól*, a *tyúkház* és a *rakománypince* (burgonyatároló) a lakóházakhoz hasonlóan kőből épültek. Egykor a lábakon álló, fából rótt *hidas*ban tartották a hízósertéseket, ami a 20. század második felében már meglehetősen ritkán fordult elő az udvar végében.

Összegzésképpen Selmeczi Kovács Attila röviden bemutatja a Káli-medence gazdálkodásának arculatát, amit kutatásai során sikerült jól megragadni,s könyve olvasóival, a Káli-medencével rokonszenvezők egyre növekvő táborával is megismertetni. Kiemelem, hogy könyve a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában jelent meg. Társaságunk ezzel a káli-medencei kutatócsoport eredményeit, egyúttal a magyar táj- és népkutatást is értékelte, elismerte. Várjuk kollégáinktól a társadalom, a lakáskultúra, a szőlészet, a borászat, a táplálkozás, a kőmunkák feldolgozását, az újabb köteteket a Káli-medence néprajzáról.

Alba Regia 49. (2021) 217–219.

Felföldi László

„Egy élet e tánc, melyben lélek a dal” – Pesovár Ferenc (1930-1983) emlékezete című kiállítás megnyitása alkalmából mondott beszéde*

Tisztelt megnyitó közönség, kedves barátaim!

A Pesovár Ferencet fölidéző kiállítás, amely születésének 90. évfordulóját köszönti, különleges pillanat mind az ő, mind a mi életünkben. Nem véletlenül mondom, hogy az ő életében, mert hiszen a halála óta eltelt közel 40 évben folyamatosan éreztük a jelenlétét. Az ő gondolatait idézzük, ő fogja sokszor a ceruzánkat, amikor írunk, s az ő általa megörökített táncokat járják a fiatalok a táncházban.

A most megrendezett szép és okos kiállítás megnyitója egy olyan pillanat, amely alkalmat teremt arra, hogy Pesovár Ferenc újra szóljon hozzánk, figyelmeztessen bennünket elkövetett hibáinkra, s erényeinkre, ha vannak. A kiállított fotók, az őt megidéző gondolatok, tárgyak révén szinte úgy érezzük, hogy újra itt van köztünk a maga testi-szellemi valójában. Ilyen módon számunkra is adott a pillanat, hogy újraértékeljük életművét, amely kiválóan példázza a 20. századi magyar kutató életét. Hogyan vált azzá, akivé lett? Mit teremtett a nehéz sorsú kelet-európai nemzet tagjaként, ami megváltoztatta a világunkat?

Milyen indíttatást adott a korabeli tánckutatás a fiatal kutatóknak?

Az egyik fontos eleme volt a korabeli gondolkodásnak Réthei Prikkel Marián gazdag tánctörténeti „adattára”, amely 1924-es megjelenése óta még mindig eleven hatott, s vitára késztette a tánc szakembereit. Ehhez szorosan kapcsolódtak Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence és mások népzene-, illetve tánczenetörténeti, s Bartóknak a még élő népi tánczenére vonatkozó kutatásai, mint inspiráló dolgok.

A második figyelemre méltó motívum számunkra Gönyey Sándor és Lajtha László tágabb etnológiai alapokra épített fölfogása a 20. századi táncfolklór különféle műfajairól és történeti összetevőiről, amelyeket már mozgófilm is rögzített és arról lejegyzett táncrészletekkel is illusztráltak.

A harmadik, példaértékű, követésre serkentő elem Molnár István morfológiai szemléletű táncelemzése volt, amely szintén filmről lejegyzett, konkrét táncpéldákon alapult, figyelembe véve már a tánc teljes folyamatát és a zenekíséretet is. Ezt egészítette ki a táncok nemzetközi jelrendszerrel (nem szavakkal) való lejegyzésének példája Gönyey Sándor és Lugossy Emma *Magyar* népi táncok I. című könyvében 1947-ben.

Egyetemi éveik alatt elementáris erővel hatott rájuk Tálasi István regionális monografikus szemlélete és Vargyas Lajos európai földrajzi és művelődéstörténeti keretben érvényesített látásmódja. S nem volt hatástalan rájuk Ortutay Gyula, majd tanítványa, Voigt Vilmos folklórelméleti vizsgálódása sem.

Pesovár Ferenc és kortársai számára az eszmei kiindulás tehát egy művelődéstörténeti megalapozottságú, folklorisztikai szemléletű kutatási keret volt, amely csírájában (esetenként már bimbójában) tartalmazta azokat a módszertani elveket és technikai megoldásokat, amelyekre alapozva meg lehetett valósítani a „tánc”-központú, koreológiai és zenei szempontokat együttesen hangsúlyozó, történeti szemléletű tánckutatást.

Hogy ez meg is valósult, s ilyen módon valósult meg, abban Pesovár Ferencnek és több mint 30 éves munkásságának is nagy szerepe van. Azonban a néptánckutatás sajátos, csoportrendszerű munkamódszere miatt, amelyben a résztvevők – pillanatnyi munkahelyüktől függetlenül, közösen elhatározott munkamegosztás szerint, a külső segítők széles köre által támogatva – együtt dolgoztak, nem mindig könnyű az egyéni teljesítmények mérése. (Nem is feladatunk a „méricsikélés”.) A gyakran 2–3, s esetenként 6–7 név alatt megjelent könyvek, tanulmányok azt sejtetik

* Felföldi László néprajzkutató „Egy élet e tánc, melyben lélek a dal” – Pesovár Ferenc (1930-1983) emlékezete című kiállítás megnyitása alkalmából mondott beszéde a Szent István Király Múzeum Országzászló téri épületének második emeleti kiállítótermében 2021. november 13-án.

a külső szemlélő számára, hogy a generáció tagjai között nagyon szoros munkakapcsolat volt, amely a tánckutatás minden fázisában – a tervezéstől, a terepmunkán át, az elemzésen, rendszerezésen át az eredmények közreadásáig – megnyilvánult. Ennek szervezeti keretét az 1950-es években Muharay Elemér Néprajzi Osztálya, majd a Pesovár Ernő vezette Néptánckutató Munkaközösség biztosította a Népművészeti Intézet keretében. Később, 1965 után a Martin György vezette önálló Néptánc Osztály vált centrummá az MTA Zenetudományi Intézetben, amelyhez mindannyian kötődtek.

A generáció szakmai teljesítményét áttekintve, úgy tűnik, hogy a csoportmunka, s a munkamegosztás nem korlátozta a munkatársakat abban, hogy vonzalmaiknak megfelelő, kedves témáikkal önállóan is foglalkozzanak, s abban sem, hogy ugyanarról a témáról többen is kifejtsék a véleményüket külön tanulmány keretében. A közös munkában mindenki számára „haszon" volt Pesovár Ernő jó nyelvismerete (német, francia), széles irodalmi, művészettörténeti, művelődéstörténeti olvasottsága, a nagy összefüggések iránti érzékenysége, átfogó készsége. Nagy szükség volt a csoportban Martin György aprólékosságára, analizáló-szisztematizáló készségére, archiváló „szenvedélyére", a nemzeti kereteken túlmutató európai összehasonlító látásmódjára. Lányi Ágoston alapos táncíró tudása, Pesovár Ferenc hihetetlen nagyságú terepismerete, önálló gondolkodása, szinoptikus látásmódja, Andrásfalvy Bertalan általános néprajzi-etnológiai szemlélete (s sorolhatnánk még a generáció többi tagját) mind nélkülözhetetlen összetevői a közös teljesítménynek. Nem is beszélve Borbély Jolán, Maácz László és mások hozzájárulásáról a közös munkához.

Pesovár Ferenc egyéni teljesítményét a munkamegosztásban általa vállalt feladatokon és saját kedves témáinak kutatási eredményein lehet igazán lemérni. Az ő legkedvesebb szakmai tevékenysége a terepmunka volt. Talán korosztályában nem volt olyan néprajzos, aki az év 365 napjából 100-at a gyűjtéssel töltötte volna. A tánchagyomány gyorstempójú, intenzív földerítése egyrészt beleillett a korabeli magyar néptánckutatás aktuális terveibe, másrészt Pesovár Ferenc személyes vonzalmát is kifejezte. A gyűjtőmunka földolgozását jelzi Szuromi Péterről és Tyukod tánchagyományáról írt ragyogó két tanulmány az 1950-es évek elejéről. A tánc- és népzenekutatói munkáját összefoglaló két kötet a *Béres vagyok*, *béres* és a *Juhait kereső pásztor* mind a dunántúli, Fejér megyei, mind az egyetemes magyar néptánckutatás számára nélkülözhetetlen, s megismételhetetlen művek.

Mondják, hogy az ember, a látszat ellenére, ritkán alkot maga magának célokat. Beleszületik egy korba, amely kész célokat állít elébe. Szolgálhatja őket, vagy fellázadhat ellenük, de sem a szolgálat sem a lázadás nem teljesen belülről vezérelt. Hogy valaki megismerhesse a célok keresésének teljes szabadságát, teljesen egyedül kellene lennie. Ez pedig nem sikerülhet igazán, mert az ember közösségi lény. Pesovár Ferenc is megélte és élvezte a közösségi lét minden örömét, hiszen fiatalok százai vették őt mindig körül, s két kézzel szórta közöttük „kincseit". De az egyedüllétben is volt osztályrésze. Emiatt is válhatott azzá a szabad szellemmé, aki volt. Az egyedüllét legtöményebb, s legelviselhetetlenebb formája a börtönlét, különösen, ha bűn nélkül fosztanak meg a szabadságodtól. De az igazságszolgáltatás néha összetéveszti az ártatlant a bűnössel, ha véletlenül együtt találja őket. S előfordul, hogy az ártatlant szándékosan akarják bűnösnek ítélni. Ez történt vele is 1956-ban. Valószínűleg ez az élmény alakította ki benne azt az életfölfogást, amit Gárdonyi Géza verse fejez ki legvilágosabban:

„*Légy az, akiből árad a nyugalom,*
Légy az, akire nem hat a hatalom,
Nyújtsd oda, hol kérik a kezedet,
S menj oda, hol fázik a szeretet!"

Köszönöm a figyelmet! Élményekben gazdag, örömteli elmélkedést kívánok mindenkinek a kiállítás megtekintése során!

1.

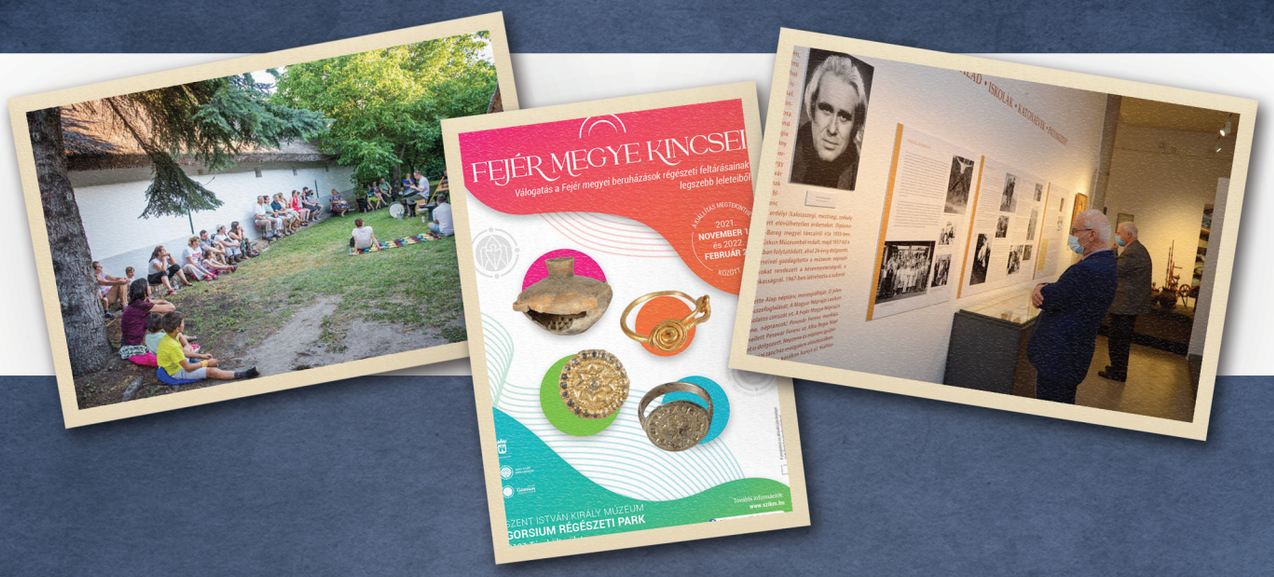

2.

3.

1. kép: Felföldi László néprajzkutató nyitóbeszédét tartja (Szűcs Gábor felvétele)
2. kép: Hahn-Kakas István Örökös Aranysarkantyús táncos tyukodi verbunkot táncol (Szűcs Gábor felvétele)
3. kép: Dr. Cser-Palkovics András polgármester köszöntőt mond (Szűcs Gábor felvétele)

ÉVI JELENTÉS

Alba Regia 49. (2021) 221–254.

Évi jelentés 2021

A múzeum éves munkája és gyarapodása

Gorsium éves munkája és gyarapodása

2021 májusában a Gorsium Régészeti Park is újra megnyithatta kapuit a látogatók előtt. Ugyan legnagyobb, éves rendezvénye, a Floralia ebben ez évben is elmaradt a járványügyi helyzet miatt, a régészeti park azonban így sem maradt programok nélkül. Június 5-én *Fotós Workshop* címmel fotókiállítás nyílt, majd június 19-én az intézmény által a *Régészet Napja(i)* elnevezésű országos rendezvény keretében meghirdetett programok helyszínéül szolgált. Augusztus 23. és 27. között pedig megrendezésre került a *Gorsiumi nyári tábor*. November 19-én nyílt meg az elmúlt évek nagyberuházásai kapcsolódóan végzett régészeti feltárásaiból származó leleteket bemutató, F*ejér megye kincsei* című tárlat.

Múzeumpedagógus felvételére 2021-ben nem volt lehetőség, ezért a múzeumpedagógiai feladatokat a székesfehérvári telephelyen dolgozó kollégák látták el.

2021-ben is folytatódtak Tácon a 2020-ban megkezdett késő római kori hajó replika építési munkálatai a Szabad Tér Egyesület szakembereinek segítségével. A színháztér elkészült fény- és hangtechnikai fejlesztésének próbaüzeme a Vörösmarty Színházzal közreműködésével valósult meg, majd Fiatal iGeneráció Egyesülettel való együttműködésnek köszönhetően az *A Pál utcai fiúk* zenés játék, az Edda Művek, illetve a Pocsai Kriszta Quartett koncertje került a Hadrianus színpadra. Civil szervezettel való együttműködésben kezdődött meg a színháztér üléssorainak fejlesztése, ami jelenleg is folyamatban van. Befejeződött viszont a gyűjteményben a raktári rend kialakítása, ezzel párhuzamosan zajlott az Adattárban található régészeti szelvénykimutatások digitalizálása, az 1954-1960-ig terjedő ásatási időszak anyagának átnézésével megkezdődött a gyűjtemény revíziója. Újraindult a Gorsium Régészeti Parkhoz kapcsolódó tudományos kutatás is, ennek első állomásaként külső szakemberek bevonásával megkezdődött a Gorsium Régészeti Gyűjteményben található római kori üvegek kutatása.

Hetedhét Játékgyűjtemény éves munkája és gyarapodása

Nagy Veronika folytatta a Moskovszky-gyűjtemény tárgyainak tudományos feldolgozását. Beazonosította 6 babaszoba 202 db tárgyát, és publikálta őket a MúzeumDigitár gyűjteménykezelő rendszerében. Kutatásokat folytatott az európai babatörténet tárgyában, elsősorban a 19. század végén megjelenő, csecsemőt ábrázoló babákkal kapcsolatban. A székesfehérvári játékgyártás történetére vonatkozóan felderítette a 20. század első felében működő Magyar Kir. Javítóintézet játékkészítő tevékenységét, és a kutatás eddigi adatait bemutatta a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület kisipari tevékenységekről szóló éves konferenciáján, Jászapátiban. Szócikket írt Moskovszky Évától a *Múzeumi Arcképcsarnok* 2. kötete számára. A Hetedhét Játékmúzeum óvodapedagógusokat és tanítókat érzékenyítő képzéséről előadást tartott a IX. Országos Múzeumandragógiai Konferencián. Az ELTE-TÓK-on megrendezett 4. Művészetpedagógiai Konferencián a játék, mint műtárgy múzeumi értelmezésének lehetőségeiről tartott előadást, és a *Múzeum – Játék – Műtárgy* című szekció elnöki feladatait is ellátta. A Hetedhét Játékmúzeumban tudományos konferenciát szervezett Moskovszky Éva emlékére *A játék fiatalít!* címmel.

A Hetedhét Játékgyűjtemény 2021-ben 3 db műtárggyal gyarapodott:

- Játék varrógép az 1930-as évekből
- Biszkvitporcelán fejű baba az 1940-es évekből, Ernst Heubach köppelsdorfi babagyárából
- Textiltestű, celluloid fejű baba az 1940-es évek elejéről, mely a németországi Rajnai Gummi- és Celluloid Gyár terméke

A tárgyakhoz származási adatokat és az eredeti tulajdonosokat ábrázoló fotódokumentációt is sikerült begyűjteni.

Képző- és Iparművészeti Gyűjtemény éves munkája és gyarapodása

A Deák Gyűjteményben a Diák Deák Galériában két tárlat nyílt, egyik a Hétvezér Általános Iskola tanulóinak munkáiból, a másik diákrajz-pályázati tárlat Anna Margit festőművész halálának 30. évfordulója tiszteletére.

A Pelikán Galériában, együttműködve a Székesfehérvári Művészek Társaságával öt kiállítás nyílt: A 4. Székesfehérvári művésztelep alkotásaiból; *Piramisvilág* címmel Koppány Attila festőművész tárlata; *Falak és kapuk* címmel Büki Zsuzsanna elektrografikai tárlata; Kéri Mihály festőművész tárlata; *Téli Tárlat*, a Székesfehérvári Művészek Társasága csoportos kiállítása.

A Szépművészeti Múzeummal együttműködve megvalósult a Csók István Képtárban az *Összetartozunk. A trianoni határokon túli magyar képzőművészet remekei a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből* című kiállítás.

A Csók István Képtárban *Fehérvár Szalon 2021* címmel nyílt kiállítás, 40 alkotó munkáiból. A zsűri hat alkotót: Csizik Balázs képzőművészt, Cservenka Edit és Kőnig Frigyes festőművészeket, Burián Norbert szobrászművészt, Dér Adrienn képzőművészt Végvári Beatrix grafikusművészt részesített díjban.

Lucy in the Sky with Diamonds címmel megnyílt Tranker Kata Smohay-díjas képzőművész kiállítása az Új Magyar Képtárban.

A gyűjtemény munkatársai megszervezték a Székesfehérvári művészek móri alkotótelepét, a Székesfehérvári Művészek Társasága tíz alkotója részvételével (Cservenka Edit, Csizik Balázs, Deák Balázs, Keller Petra, Koppány Attila, Revák Katalin, Szarka Tamás, Szegedi Csaba, Szentes Ottokár, Végvári Beatrix), a móri Képző- és Iparművészeti Szabadiskolában 2021. augusztus 8. és 22. között.

A gyűjtemény munkatársai az év során teljes revíziót végeztek a Deák Gyűjteményben a 2016. évi összevonás előtti műtárgyakra vonatkozóan. A Képzőművészeti Gyűjteményben megtörtént a teljes grafikai anyag revíziója.

A kollégák a Gyűjteményhez tartozó műtárgy-anyaggal kapcsolatos kutatásokat segítették, a kutatóknak információt küldtek, fogadták őket, illetve intézték a gyűjtemény kölcsönzéseit.

Az OMMIK szervezésében György Melinda, Izinger Katalin, Moór Péter és Szűcs Erzsébet részt vettek a muzeológusok és gyűjteménykezelők számra szervezett *Az állományvédelem alapjai I-II.*, és a *Gyűjteményi nyilvántartások és gyűjteménykezelés I-II.* című kötelező online-továbbképzéseken. A képzés sikeres elvégzéséről igazolást kaptak.

A Városi Képtár – Deák Gyűjtemény gyűjteményének gyarapítása az 1990-es évektől az intézmény által szervezett művésztelepen készült alkotásokból, ritkább esetben az ott szervezett kiállításokon bemutatott kortárs alkotók ajándékaiból gyarapodik. Az összevonást követően ezek a Szent István Király Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményébe kerülnek. 2021-ben 44 alkotás került ily módon leltárba, legnagyobb részben a 2021. évi művésztelepen készült festmények, grafikák, cianotípiák, kerámiák, digitális nyomatok, a Székesfehérvári Művészek Társasága tagjaitól (többek közt Végvári Beatrix, Szentes Ottokár, Szegedi Csaba, Cservenka Edit, Revák Katalin, Szarka Tamás alkotásai).

A Képzőművészeti Gyűjteménybe került az NKA támogatásával Esterházy Marcell atelier_bp (2007–2010) című fotósorozata, amelyben Budapesten alkotó képzőművészek műtermeit járta végig és dokumentálta. A térbeliséghez való viszony, illetve a művészet születésének helye, a hely átértelmeződése a sorozat egyik alapmotívuma, az alkotás/alkotói munka közegének vonatkozásában.

Szűcs Erzsébet művészettörténész-főmuzeológus kutatómunkája elsősorban az általa rendezett kiállításokhoz kötődik. 2021-ben a 2022-ben nyíló Czóbel Béla festőművész kiállítását készítette elő: kutatott a Szentendrei Múzeumi Centrumban és annak adattárában, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban, a salgótarjáni Tornyay János Múzeumban és magánygyűjteményekben. Ezek eredményeként állt össze a kiállításra kölcsönzendő műtárgyak (35 db) listája.

Kurátorként működött közre a Pelikán Galéria négy kiállításában és a Csók István Képtárban rendezett *Fehérvár Szalon 2021* című kiállításban. Megszervezte ezek ünnepélyes megnyitóját és a Fehérvár Szalon *Beszélgetés a díjazottakkal* című rendezvényét.

Rövid tanulmányt írt *Páger Bernadett – Events* címmel a budapesti Radnóti Miklós Művelődési Központ körgalériájában megrendezett kiállítás kiadványába. 17 szócikket írt a Székesfehérvár város történetét és jelenét feldolgozó kiadvány, a *Fehérvár Krónikája* számára (Mészöly Géza festőművész; M. Tóth István festőművész; Bodor Aladár festőművész; Ballagó Imre festőművész; Francsics József festőművész; Lendvai Antal festőművész; Nagy Benedek szobrászművész; Ecsedi Mária képzőművész; A Székesfehérvári Művészek Társasága és a Pelikán Galéria kiállításai; Az Emlékmentés projekt; Székesfehérvár fotótörténete az 1860-as évektől 1945-ig; Fotóművészek 1945 után (Kabáczy, Őri Tóth,..); Deák Dénes műgyűjtő, mecénás és gyűjteménye; Városi Képtár – Deák Gyűjtemény

(1986–2016); Réber László grafikusművész és a gyűjtemény; Kortárs Művészeti Fesztivál 1999-től; Művésztelepek Székesfehérváron és környékén (Bodajk, KÖFÉM, Agárd, Mór, Székesfehérvár), a képzőművészek nemzetközi, testvérvárosi kapcsolatai kiállításai).

Megszervezte a Réber László állandó kiállításában *Múzeumi beavató* címen megtartott Révész Emese előadást, és közreműködött az abból készített egyórás oktatófilm (angol nyelvű felirattal) létrejöttében.

A Deák Dénes Alapítvány megbízásából megszervezte a Deák Dénes ösztöndíj pályázatát, kapcsolatot tartott az ösztöndíjasokkal.

Megszervezte a Székesfehérvári alkotók móri művésztelepét, nyílt napját, szerkesztette katalógusát, és megírta katalógus-bevezetőjét.

Egy alkalommal tartott szakmai tárlatvezetést a Deák Gyűjtemény állandó kiállításában.

Hallgatóként részt vett a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete által 2021. szeptember 23–25. között megrendezett Látkép 2021 elnevezésű konferencián.

Izinger Katalin művészettörténész-főmuzeológus folytatta a múzeum intézménytörténetének kutatását, különös tekintettel az 1960-as, 1970-es évekre, valamint az 1972-ben nem megvalósult Elképzelés című kiállításra. Kutatást kezdett az absztrakt művészetről megjelent karikatúrákról. Munkája az általa rendezett kiállításhoz is kapcsolódott: Tranker Kata képzőművész, a pandémia miatt 2021-re áttervezett *Lucy in the Sky with Diamonds* című kiállításához.

A 2022-ben megjelenő *Fehérvári kiállítások 1994–2020* című kötet szerkesztői munkáit látta el.

Folytatta Katona Vilmos építész, képzőművész hagyatéki anyagának feldolgozását, elkészítette a 436 alkotás képes leltárát.

Megnyitotta Büki Zsuzsanna képzőművész kiállítását a Pelikán Galériában augusztus 13-án. Megszervezte a Pilinszky centenárium keretében tartott beszélgetést az Új Magyar Képtárban.

16 szócikket és cikket írt a *Fehérvár Krónikája* című kiadványba (A Szent István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményének története; Smohay Alapítvány; Aba-Novák és Fehérvár; Csontváry Fehérváron 1963; Budenz-ház, Ybl Ervin; Új Magyar Képtár; A Schaár-gyűjtemény és története; Művészkönyvek Székesfehérváron; Ujházi Péter; Hegedűs 2 László; Pinke Miklós; Kovalovszky Márta; Kovács Péter; Áron Nagy Lajos; Régi fehérvári festők; Fiatal művészek, „akik elmentek"). Tanulmányt írt Baksa-Soós János és Büki Zsuzsanna művészetéről.

Több alkalommal tartott tárlatvezetést állandó és időszaki kiállításban.

Tagja a Jerger Krisztina művészettörténész emlékére alapított, kurátorokat díjazó kuratóriumnak.

A Smohay Alapítvány megbízásából megszervezte az Alapítvány munkáját, összehívta a kuratóriumot, kapcsolatot tartott a díjazottakkal.

Régészeti és Antropológiai Gyűjtemény éves munkája és gyarapodása

Infrastruktúra fejlesztés keretében a 2021-es évben a külső raktárkomplexumunk fejlesztését és bővítését folytattuk. A régészeti felszerelés részére új tárolórészt alakítottunk ki.

A 2021-es évben nagyobb ívű eszközfejlesztést nem végeztünk, a korábbi évben beszerzett eszközök kerültek beüzemelésre, illetve elvégeztük az érintett kollégák betanítását is. A tavalyi év során megvásárolt eszközök esetében megoldásra várt az elhelyezés, illetve az elérhetőség kérdésköre, ezek feloldására a 2021-es évben volt lehetőségünk.

Munkacsoportok tevékenysége:

Közösségi Régészeti Program munkacsoport: Az aktív tagok száma 2021-ben ugrásszerűen megnőtt, a kollégák jelentős számban tartottak közösségi régészeti napokat, amelyek során kutatásaikhoz nyújtottak segítséget az önkéntesek. A programnak köszönhetően több új lelőhely is rögzítésre került, illetve szakmai szempontból értékes leletek kerültek az intézményünk gondozásába. Mindemellett az önkéntesek jelentős számban képviseltették magukat a kötelező régészeti feladatellátásaink során, amivel nagymértékben segítették munkánkat.

Nemzeti Emlékhely munkacsoport: Pályázatok révén a 2021-es évben is több fejlesztést és javítást eszközöltünk a Nemzeti Emlékhely kapcsán. Az év végén a 2022-es évre előkészítésre kerültek újabb fejlesztési és javítási projektelemek.

Belegrai Tamás régész a 2021-es évben is folytatta a 3D technológia múzeumi keretekbe, kiváltképpen a régészeti projektekbe, kutatásokba való beépítését. A már jól bevált felhasználási területek mellett – mint például a terület- és térfogatszámítások, a terepi dokumentáció gyorsítását célzó digitalizálások, stb. – az épület-/objektum- és tárgyrekonstrukciós témakörökben dolgozott. A 3D szkennelés által rögzített tárgyak sérülései és hiányosságai digitálisan költséghatékonyan és visszafordíthatatlan beavatkozás elkerülésével megvalósíthatóak. Továbbá az így rögzített tárgyak megfelelő utómunka mellett felhasználhatóak kiállítások során, így nem csupán tudományos kutatásokhoz, hanem népszerűsítéshez és ismeretterjesztéshez is hozzájárulnak az ilyen célú kutatások és kísérletek.

Kiss Alexandra feldolgozta a 2018-ban Gorsiumban feltárt késő római temetőrészletet, mely eredményeit a Fitz100 Konferencián mutatta be (*Újabb topográfiai adatok Tác (Gorsium) késő római temetkezéseihez*. Fitz100 Konferencia, Székesfehérvár, 2021. szeptember 23.). A Közösségi Régészeti Program munkacsoport tagjaiként Szücsi Frigyessel közösen a *Magyar Régészet* online folyóirat 2021-es nyári számában jelenttettek meg egy, a Múzeum közösségi régészeti programját bemutató cikket. Emellett több közösségi régészeti kutatást szervezett, kiemelendő a Bodajk-Proletár-földek II. lelőhelyen újonnan azonosított és bolygatásnak kitett római kori gazdag melléklettel eltemetett gyereksír feltárása. A területen található római villagazdasággal és az újonnan azonosított és feltárt sírral kapcsolatos kutatási eredményeit a Ferenczy Múzeumi Centrum által szervezett Közösségi Régészeti Konferencián mutatta be (*Kutatás Bodajk-Proletár-földek I. lelőhelyen.* Közösségi Régészeti Konferencia, Szentendre, 2021. november 13.). A Várkapitányság Nonprofit Zrt.-vel együttműködve az iváncsai Árpád-kori szálláshely teljes felületű feltárásának vezetésében és az ásatási eredmények a *Határtalan Régészet* 2021-es 3. számában történő publikálásában vett részt. Társszerzőként dolgozott a „*Fejér megye kincsei*" kiállításhoz kapcsolódó azonos címmel megjelent kiállításvezető több fejezetének összeállításán. Közreműködött a *Kulcs az ősökhöz – A csákberényi avar kori temető és a közösségi régészet*, valamint a Ferenczy Múzeum *Kaland, Kincskeresés, Tudomány, Fejér megye kincsei* c. kiállításokban, valamint részt vett a 2021. májusában Sárszentmihályon a Masterplast Kft. fogadóépületében nyílt *Eltűnt települések nyomában – A Masterplast Kft. beruházásához kapcsolódó régészeti feltárás eredményei* című kiállítás elkészítésében. A Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében Libor Csillával közösen megszervezték a „*Foglalkozásuk: régész*" előadás-sorozatot, valamint a *Kocsmakvíz*t.

Kovács Ágnes 2021. február–október között 9 kisebb feltárást végzett Kajászó-Keskeny-dűlő régészeti lelőhelyen. A régészeti megfigyelések és teljes felületű feltárások során folytatódott a kajászói középső bronzkori urnatemető feltárása, emellett korai rézkori teleprészlet, római kori sír és Árpád-kori teleprészlet is előkerült. A múzeum restaurátoraival közösen elkezdte a raktárba került urnasírok felbontását.

A 2021. évben számos régészeti megfigyelést végzett, a legfontosabb ezek közül a Bakonycsernye-Kenderföldek lelőhelyen végzett munka, ahol a késő bronzkori urnamezős kultúra települését sikerült azonosítani és dokumentálni.

A 2021. évben 4 bronzkori lelőhelyen végzett terepbejárást és fémkeresős kutatást (Pákozd-Pákozdvár, Sukoró-Meleg-hegy, Mór-Török-sánc, Székesfehérvár-Börgönd-Szent László-hegy.) A kutatások révén sikerült pontosítani Sukoró-Meleg-hegy lelőhely koronológiai helyzetét és új régészeti lelőhelyet talált Börgönd határában.

Kurátorként részt vett a *Fejér megye kincsei* című kiállítás létrehozásában, és szerkesztőként a kiállítás azonos című kiállításvezetőjének elkészítésében. A kiállításvezető számára két cikket írt.

Részt vett a chicago-i Field Museum *First Kings of Europe* című kiállításának előkészítésében.

Novemberben és decemberben az M100 autópálya próbaásatásán dolgozott ásatásvezető régészként.

Libor Csilla régész-antropológus a 2021-es évben számos megfigyelésen vett részt, melyek közül kiemelendő a kápolnásnyéki munkája, ahol is sikerült megtalálni az eddig csak feltételezett középkori temetőt. Novembertől kezdve pedig próbafeltárásokat végzett Mány határában az M100 autóút projektje kapcsán.

Az intézmény által beszerzett röntgen gép segítségével Magyarország egyik éllovasai közé emelte a Szent István Király Múzeumot kutatásaival. Emberi maradványokon, valamint régészeti tárgyakon végzett felvételezései mind a restaurátorok munkáját, mind pedig a régészek, antropológusok kutatásait elősegíti. Az eddigi eredményeiről egy tanulmány is született, mely 2022-ben fog megjelenni a *Magyar Régészet Online* oldalán, valamint 2021 novemberében egy lengyelországi konferencián mutatta be az Ercsiben talált mumifikálódott testrészen végzett paleoradiológiai vizsgálatainak eredményeit, melyet a kaposvári Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház/Dr. Baka József Diagnosztikai, Onkoradiológiai, Kutatási és Oktatási Központ munkatársával Zádori Péterrel végeztek közösen (*Paleoradiological examination of a naturally mummified body part from the 19th century, Hungary* (Libor Cs. – Zádori P.) PYRAC 2021 2021.

november 17–19. Poznan - Lengyelország – poszter). Felkérésre részt vett Eötvös József és családjának exhumálásában Ercsiben. 2021 tavaszán ő maga emelhette ki a maradványokat. Elvégezte az antropológiai vizsgálatokat, az egyes személyek azonosításában Pap Ildikó, Hajdu Tamás és Szeniczey Tamás voltak a segítségére. Az ELKH BTK Archeogenomikai Intézet munkatársának, Mende Balázsnak köszönhetően genetikai vizsgálatokat is végeztek az egyéneken. Kiss Krisztiánnal és Szeniczey Tamással az ELTE TTK antropológusaival közösen elvégezték a bodajki temetők bioarchaeológiai vizsgálatait, melyről hazai és nemzetközi konferencia előadás és egy könyvfejezet is született (*Paleopathological analysis of skeletal remains from Avar Period and Hungarian Conquest Period cemeteries of Bodajk from Hungary* - Libor, Cs., Kiss, K., Szeniczey, T., Mateovics-László, O., Szücsi, F., - 7th Portuguese Conference on Paleopathology - International Meeting. 2021. szeptember 25. Portugália, Évora; *Életmód és betegségek - Bodajk-Homoki-dűlő (6-9. sz.) és Proletárföldek (10. sz.) paleopatológiai vizsgálata* – Kiss K., Libor Cs., Szeniczey T., Szücsi F. – „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. 2021. november 11–13. Székesfehérvár). Mindemellett a Múzeum antropológiai gyűjteményének a rendbetétele után, írt egy tanulmányt a gyűjtemény történetéről és jelentőségéről (A Szent István Király Múzeum Antropológiai Gyűjteményének múltja, jelene és jövője röviden. *Anthropológiai Közlemények* 62 (2021). 119–121.). Kiss Alexandrával közösen elindította a MuseumQuiz programsorozatot. A fentieken túl az alábbikonferenciaelőadásokat vagy poszter bemutatókat tartotta:: *Tác/Gorsium a temetkezések tükrében*. Fitz100 Konferencia 2021. szeptember 23. Székesfehérvár; *Avar kori kettős temetkezések a csákberény-araató-szérűi temetőben és Mezőföldön* (Szücsi F., Libor Cs., Lencsés Zs.) „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. 2021. november 11–13. Székesfehérvár; *Tausírozott szerelékű 10–11. századi kétélű kardok Székesfehérvár–Rádiótelep lelőhelyről* (Zágorhidi Czigány B., Barta B., Harangi F., Libor Cs.) „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. 2021. november 11–13. Székesfehérvár; *The bioarchaeological approach in cemetery analysis with the combination of paleopathological and archaeological data* (Libor, Cs., Mateovics-László, O.) 7th Portuguese Conference on Paleopathology - International Meeting. 2021. szeptember 25. Portugália, Évora; *Woman-Child double burials in Mezőföld, Hungary from the Avar period.* (Libor Cs., Szücsi F., Szeifert B., Gerber D., Mateovics-László O.) SSCIP 13th Annual Conference 2021. október 25–28. Újzéland – előadás.

Pokrovenszki Krisztián fő kutatási területe 2021-ben a Sárvíz vízállása a régészeti korokban, melynek előzetes eredményei több konferencián is bemutatásra kerültek (Fitz100 emlékkonferencia, Székesfehérvár; M4 tudományos konferencia, Veszprém). A kutatás kitért forráselemzésre, régészeti adatokra és térinformatikai modellezésre.

A Pulszky Társaság felkérésére megírta a Szent István Király Múzeum egykori Tudományos Osztály vezetőjének, Nádorfi Gabriellának rövid életrajzát a Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. kötete számára.

Idén is összeállította az Alba Regia számára A Szent István Király Múzeum Terepi Régészeti Kutatásai Fejér Megyében c. fejezetét.

Reich Szabina 2021 februárjában – márciusában teljes felületű megelőző feltárást irányított a Székesfehérvár, Huszár utcai 8502/46 hrsz. ingatlanon, ahol a szomszédos telken már korábban megtalált Árpád-kori település további folytatása került elő. Többségében kerámialeletek és állatcsontok kerültek a felszínre.

A 2021. évben számos régészeti megfigyelést is végzett, melyek közül régészeti bontómunkát folytatott a Székesfehérvár, Ady u. 16. és az Oskola u. 8. számú ingatlanokon. Az előbbin egy középkori ház falmaradványát, míg az utóbbin cölöpmaradványokat tárt fel. Új lelőhelyet sikerült azonosítania a szabadbattyáni tó környékén, egy középkori temető részletét fedezte fel.

Elkészítette Székesfehérvár városának régészeti hatástanulmányát, melyhez két terepbejárást is végzett (Székesfehérvár, Börgönd; Székesfehérvár, Alba Ipari Zóna).

A Nemzeti Emlékhely - Középkori Romkert Munkacsoport tagjaként szakmai tudásával segítette a romterület állapotában történő változások nyomon követését, felmérését, a felmerülő problémák orvoslását. A romterülethez kapcsolódó pályázatok szakmai anyagának áttekintése szintén a feladatai közé tartozott. Összeállította a koronázótemplom rövid építés- és kutatástörténetéről szóló vezetőjét, valamint részletes hanganyagot az audio guidokra a látogatók számára.

A „*Fejér Megye kincsei*" kiállításban a középkori és az újkori rész összeállítását végezte el, a vezetőben több ismeretterjesztő írása jelent meg.

2021. június 16–18-a között egy nemzetközi workshopon vett részt meghívott előadóként Sankt Pöltenben, melynek során a „*Regionalitäten der Wallfahrt in Ungarn im Spiegel von Wallfahrtsmedaillen*" című előadását német nyelven tartotta meg. Az elhangzott anyag egy konferenciakötetben jelenik meg német nyelven, melynek megírása elvégzésre került. Részletes kutatómunka előzte meg az előadás és a tanulmány elkészülését.

Közreműködött a Középkori Romkertben megrendezésre kerülő Emlékhelyek Napja (2021. július 21.) és a Kulturális Örökség Napja (2021. szeptember 18.) lebonyolításában, megszervezésében. Több alkalommal tartott szakmai vezetést a romterületen.

A Hétvezér Est (2021. október 26.) keretén belül előadást tartott Székesfehérvár korai történelmi városmagjáról.

Romat Sándor a 2021-es év során 22 szakfelügyelet végzett, amely véget ért ebben az évben, ezenkívül további hatot, melyek átnyúltak a 2022. évre. Egy szakfelügyeletnél került sor bontásra (új lelőhely római kor).

Négy Közösségi Régészeti eseményt szervezett, lehetőség szerint részt vett a többi alkalmakon is, amit a kollégák szerveztek.

Egy népszerűsítő előadást tartott online formában egy közösségi oldalon *Történelmi és etimológiai áttekintés a Dél-kelet Nyírségben, Nyírbátortól-Nagykárolyig* címmel 2021. július 9-én, valamint egy szakmai előadást Nagykároly-Bobald régészeti bázison (Szatmár megye, Románia) *Interdiszciplinaritás az Árpád-kori településrendszerek kutatásában, a dél-kelet Nyírségben* címmel 2021. július 17-én.

A *Régészet a pandémia idején* című plakátkiállítás a *Fejér megye kincsei* kiállítás keretein belül került elkészítésre, mely bemutató füzetének a szerkesztésében segédkezett.

Szakmai egyeztetést folytatott erdélyi kollégákkal a 2022-es *Orbis Mediaevalis IV*. konferencia kapcsán, amelyet 2022 őszére terveznek. Az ennek során felmerült együttműködési megállapodások és tevékenységek leszervezése és megbeszélése 2022-re nyúlnak át.

Leadott több tudományos tanulmányt külföldi intézmények évkönyveibe és köteteibe (Romát Sándor: Érmihályfalva Árpád-kori leletei/Árpádián Age artefacts from Valea lui Mihai (Ermihályfalva). In: Katócz Z. – Emődi A. – Lakatos A. (eds.): *Kőbevésett történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára.* (Studia Historica Transylvaniensia 3.) Nagyvárad, 2021. 335–353; Gyurka Orsolya – Hágó Attila Nándor – Nagy Norbert – Romát Sándor – Molnár Zsolt: Régészeti kutatások Nagykároly-Bobáld 2B lelőhelyen/Archaeological field researches at site Carei–Bobáld 2B. In: Katócz Z. – Emődi A. – Lakatos A. (eds.): *Kőbevésett történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára.* (Studia Historica Transylvaniensia 3.) Nagyvárad, 2021. 138–186; .Liviu Marta – Romat Sándor: Cuptoare meşteşugăreşti din perioada Arpadiana descoperite la Dindeşti/Érdengelegen feltárt Árpád-kori ipari kemencék. *Studii si Comunicari Satu-Mare*, 2021. 195–213; Frigyes Szücsi – Csilla Szőllősy – Sándor Romát: Eleventh-century stone fortifications in Alba Civitas (Fehérvár) in the light of excavations at 14 Jókai Mór Street. In: Keve László – Dan Bacuet-Crisan – Ioan Stanciu – Florin Margineanu (eds.): *Orbis Mediaevalis III.* szerk. Kolozsvár, 2021. 213–244).

Szücsi Frigyes koordinálásával lezárult az *Avarok és magyarok Bodajkon. 6–10. századi temetkezések komplex elemzése* című, 10 szerző által jegyzett kézirat elkészítésére irányuló kutatás. Kapcsolódó tudományos előadások:

– *Paleopathological analysis of skeletal remains from Avar Period and Hungarian Conquest Period cemeteries of Bodajk from Hungary* (Libor, Cs. – Kiss, K. – Szeniczey, T. – Mateovics-László, O. – Szücsi, F.). 7th Portuguese Conference on Paleopathology – International Meeting. 2021. szeptember 25.
– *Életmód és betegségek - Bodajk-Homoki-dűlő (6-9. sz.) és Proletárföldek (10. sz.) paleopatológiai vizsgálata* (Kiss K. – Libor Cs. – Szeniczey T. – Szücsi F.). „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Székesfehérvár 2021. november 11–13. (Poszter)
– *Avarok és magyarok Bodajkon. 6–10. századi temetkezések komplex elemzése. Szerk. Szücsi F. Székesfehérvár 2021.* „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Székesfehérvár 2021. november 11. (Szakmai könyvbemutató)

Szücsi Frigyes részt vett az avar kori Mezőföld kettős temetkezéseinek régészeti, embertani és természettudományos elemzésére irányuló kutatásban, azok felgyűjtésével és régészeti elemzésével. Kapcsolódó tudományos előadások:

– *Woman-Child double burials in Mezőföld, Hungary from the Avar period* (Libor, Cs. – Szücsi, F. – Szeifert, B. – Gerber, D. – Mateovics-László, O.) SSCIP 13th Annual Conference, New Zealand, 2021. 10. 28.
– *Avar kori kettős temetkezések a csákberény-araató-szérűi temetőben és Mezőföldön* (Szücsi F. – Libor Cs. – Lencsés Zs.) „Hadak útján" A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Székesfehérvár 2021. november 11.

A Fejér megyei avar kor kutatásának helyzetéről a nagyközönség előtt a Fejér Szövetség meghívására Székesfehérváron a Királykút Emlékházban *Avar kori pillanatképek Fejér megye területéről az új régészeti eredmények alapján* címmel tartott előadást.

Történeti és Néprajzi Gyűjtemény éves munkája és gyarapodása

Dr. Agócs Nándor történész-muzeológus, tudományos titkár koncepciója alapján került berendezésre a Gorsium Régészeti Park ún. Zichy-pincéjében a Fejér megye római kori faragott kőemlékeit bemutató kőtár, minden egyes kőemlékhez kétnyelvű (magyar és angol) felirat készült. Folyamatosan dolgozik egy kőtári vezető elkészítésén is, a kézirat befejezését 2022-re tervezi.

Összesen öt előadást tartott, egy nemzetközi és négy hazai konferencián, két darab társszerzős tanulmánya jelent meg a *„Tekercs a kézben." Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére* c. „OTKA" kutatási projekt keretein belül, ami a római sírfaragványokon látható tekercsábrázolások körüli problémákkal foglalkozik. Társszerzőkkel tanulmányt írt a Mányon előkerült, a múzeumba beszállított, római kori feliratos kőemlékről, amit megjelentetésre leadott az Alba Regia 49. kötetébe.

Néprajzi Gyűjtemény

A Történeti és Néprajzi Gyűjteményben Dr. Varró Ágnes néprajzkutató mellett 2021. július 7-től Lendvai Judit etnográfus gyűjteménykezelői státuszban helyettesíti Molnár Virágot. 2021. július 31-én távozott Miszlai Zsolt történész. 2021. október 1-től dr. Teiszler Éva történész látja el a gyűjteményben a történész muzeológusi feladatokat. Hutvágner Mátyás 2021 februárjától foglalta el gyűjteménykezelői státuszát a helytörténeti gyűjteményben. Dr. Lukács László néprajzkutató és dr. Demeter Zsófia történész nyugállományban, 2016 óta egyéni éves szerződésekkel és munkatervekkel dolgoznak a Szent István Király Múzeumban.

A Néprajzi Gyűjtemény munkatársai (kurátor: Dr. Varró Ágnes) megrendezték az *„Egy élet e tánc, melyben lélek a dal" – Pesovár Ferenc (1930–1983) emlékezete* című kiállítást.

Folytatták a gyűjtemény revízóját az Országzászló téri épületben lévő textilanyagban.

2021 nyarán a néprajzi gyűjtemény munkatársai a csákvári Vértes Múzeum és Emlékházban általános felújítása miatt lebontották majd újrarendezték a Szent István Király Múzeum néprajzi anyagából válogatott állandó kiállítást. A három helyiségben lévő tárlat a csákvári fazekasság történetét dolgozza fel, valamint két enteriőr segítségével mutatja be a 19. századi Csákvár jellegzetes lakótereit: egy konyhát és egy tisztaszobát.

Az OMMIK szervezésében dr. Varró Ágnes és Lendvai Judit részt vettek a muzeológusok és gyűjteménykezelők számra szervezett *Az állományvédelem alapjai I-II.*, és a *Gyűjteményi nyilvántartások és gyűjteménykezelés I-II.* című online-továbbképzéseken. A képzés sikeres elvégzéséről igazolást kaptak.

A Néprajzi Gyűjtemény összesen 156 db tárggyal gyarapodott. Az előző évekhez viszonyítva ez jelentős számú bővülés. A gyarapodás ajándékozás útján történt. Jelentős mennyiségű, 103 db tárgy került a múzeumba dr. Váczi Tiborné felajánlása révén. E tárgyak Zámolyról származó népviseleti darabok (nagykendők, gyermek-viseleti kis ruhák, ingek, kötények, szoknyák, fejkendők), lakástextíliák (hímzett ágyneműk, zsebkendők, terítők, abroszok, szakajtóruhák) és konyhai eszközök. Magyar István székesfehérvári asztalosmestertől régi asztalos szerszámokat (profil gyaluk) és a Karl-féle szeszgyárból származó, céges jelölésű üvegpalackokat, kulacsokat kaptunk. Különösen értékes, a népi vallásossághoz kapcsolódó tárgy, egy Jenőből származó, arany színűre festett, berendezett „Mária-ház" is a gyűjteményünket gyarapította. A Mária-ház tulajdonképpen egy üvegezett kis szekrényke, mely a szoba fő helyén, a szent sarokban kapott helyet. Becses emléktárgyakat tartottak benne: menyasszonyi koszorút, vőlegény bokrétáját, szentképeket, apró szobrokat, a fiatalasszony kék színű Mária-lány szalagját. Néprajzi adattárunkba került egy, az 1930-as évekből származó archív fotó, melyen a Szent István teremben felállított hatalmas karácsonyfa látható, valamint Zámoly történetét feldolgozó kétkötetes kézirat, mely Szabó István munkája.

Dr. Varró Ágnes néprajzos főmuzeológus néprajzi gyűjtést folytatott Isztiméren népszokások, népi gazdálkodás és életmód témában. Interjúkat készített Székesfehérváron és Perkátán a Pesovár Ferenc néprajzkutatóról készülő kiállításhoz. Kiegészítő könyvtári, adattári kutatómunkát folytatott a Pesovár Ferencről rendezett kiállítás végleges forgatókönyvének megírásához, megírta a kiállítás vezetőjét. Feldolgozta a néprajzi gyűjteményben lévő faragott sétabotok közül a Paulini Béla ispán által 1912-ben a múzeum számára ajándékozott darabokat. Kutatásokat folytatott a *Fehérvár Krónikája* című kötet számára írt cikkeihez (Kati néni és a libafertály; Székesfehérvári céhlevelek; Pesovár Ferenc (1930–1983), a székesfehérvári múzeum néprajzi osztályvezetője; Asszony lesz a lányból – lakodalom Felsővárosban; Búcsújáró felsővárosiak; Nepomuki Szent János emlékek Székesfehérváron; A Palotavárosi Skanzen; Céhbehívó táblák; Tárgyalkotó hagyomány – néprajzi állandó kiállítás Székesfehérváron; Hóhérszék és szégyentábla). Kutatásokat folytatott a múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött céhes tárgyakról írt cikkéhez. Kiegészítő levéltári kutatásokat végzett

a székesfehérvári bolgárkertészetekről írt tanulmányához. Adattári kutatásokat végzett a székesfehérvári múzeumban folyó néprajzi munkákról az 1949 és 2021 közötti időszakra vonatkozóan. Ismeretterjesztő előadást tartott *Pesovár Ferenc emlékezete* címmel a Szent István Művelődési Házban, 2021. március 19-én, *Szűz Mária a néphagyományban – Búcsújáróhelyek* címmel a Szent István Művelődési Házban, 2021. június 18-án és *Hímzés mintakendők a múzeum néprajzi gyűjteményében* címmel a Kézművesek Házában (Rác u. 27.) 2021. július 20-án. Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak. A Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóságának (Szentendre) munkájában mint Fejér megye referense vesz részt. Tagja a csákvári Vértes Múzeum Baráti köre vezetésének. Hallgatóként részt vett *A kulturális örökség fennmaradásának útjai* című online konferencián (2021. május 20-21.), a *Kórkép. Pillanatképek a 18–19. századi Fejér megyei orvoslás- és gyógyszerészet történetéből* című konferencián (2021. szeptember 21., Fejér Megyei Levéltár) és az Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató születésének 100. évfordulója tiszteletére szervezett konferencián (2021. szeptember 23., MTA Humán Tudományok Kutatóháza). 2021. szeptember 16-án a Fekete Sas Társaság szervezésében kerekasztal beszélgetésen vett részt Fehérvár a reformkorban témáról.

Lendvai Judit gyűjteménykezelő elkezdte az ismerkedést a néprajzi gyűjteményi anyaggal, kiállításokkal, raktárakkal. Részt vett a megyében lévő néprajzi kiállítóhelyek állagmegóvási bejárásainál. A restaurátor kollégák számára folyamatosan jelzi a műtárgyállományban felmerülő problémákat. A néprajzi raktár számára sikerült megszerezni a költöző Néprajzi Múzeum leselejtezett, de még nagyon jó állapotban lévő és jól használható raktári szekrényeit, melyek alkalmasak a folyamatosan bővülő textilgyűjteményünk elhelyezésének átmeneti megoldására. Lendvai Judit a programszervezés mellett a múzeumpedagógiába is bekapcsolódott, múzeumpedagógus kollégáival együttműködve foglalkozást dolgozott ki és vezetett az állandó néprajzi kiállításban, kihelyezett kézműves foglalkozást tartott városi napközis táborokban. „Akadálymentesített" tárlatvezetéseket vezetett a Palotavárosi Kiállítóhelyen.

Dr. Lukács László néprajzkutató a Szent István király a néphagyományban témához végzett szakirodalmi, adattári, fotótári kutatást. Helyszíni kutatást Csokonai a néphagyományban témában végzett Alcsúton. Előadást tartott *Dunapentele néprajza* címmel az Intercisa Múzeumban, Dunaújvárosban, 2021. szeptember 29-én, *Emléktöredékek Vörösmarty Mihályról* címmel a Jankó János-díjas néprajzkutatók szakmai találkozóján Velence–Kápolnásnyéken, 2021. szeptember 25-én és *Csoóri Sándor a néprajzi forradalomban. Csanádi 100* címmel a Csoóri 90 emlékülésen Zámolyon, 2021. november 6-án.

Lukács László 24 szócikket írt a Fehérvár Krónikája című kötetbe: Palotaváros utcái; Tímárok, vargák, tobakok; Csapók, szűrszabók, szűcsök; Csizmadianegyed; A székesfehérvári csizmadiacéh mesterkönyve (1838-1938); Kádár-cégér 1762-ből, a kádárcéh ládája 1722-ből; A székesfehérvári csizmadiák ifjúcéhének korsója 1802-ből; A székesfehérvári csizmadialegények korsója 1833-ból; A székesfehérvári vastuskó; A fehérvári bicska; A rézművesség hagyományai; A székesfehérvári Földműves Társulat zászlója 1870-ből; Székesfehérvár híres vásárai; Szedreskerti történet; Szent Sebestyén tisztelet; Szent Donát tisztelete; Szent István király tisztelete; Szent Vendel tisztelete; Betlehemes játékok, székesfehérvári bölcsőcske; Karácsonyfa; Farsangi alakoskodó népszokások; Farsangi bálok; Bőgőtemetés, cigánybál; Múzeumi panteon

Lukács László hivatalos bírálóként működött közre Fejős Zoltán *Új helyek, új metaforák. Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfiájához* című akadémiai doktori értekezésének nyilvános vitáján Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián, 2021. szeptember 4-én.

Történeti Gyűjtemény

A Történeti Gyűjtemény Rostási Szabó Imréné ajándékozása jóvoltából egy tablóképpel (Székesfehérvári Víz- és Fűtésszerelő KTSZ fennállásának 10. évfordulóján, a Szövetkezet dolgozói, 1962.), Bauer László ajándékozása jóvoltából 91 db, a székesfehérvári Palotavárosról 1977–1978 között készült, digitalizált fotóval, továbbá Magyar István ajándékaként egy kerámiaemblémával (Márky Béla alkotása) és egy plakátmásolattal gyarapodott.

Miszlai Zsolt történész a Történeti Gyűjteményben a műtárgykölcsönzéssel kapcsolatos feladatok végzése mellett megkezdte a felújított Rendházba tervezett várostörténeti kiállítás koncepciójának kidolgozását, és megrendezte a *Fehérvár retro – Kabáczy Szilárd perspektívájából. Várostörténeti fotókiállítás – Kabáczy Szilárd fotóművész emlékezete* című kiállítást.

Dr. Teiszler Éva történész tevékenysége elsődlegesen a gyűjtemény és a raktárhelyzet megismerésére, nyilvántartásainak áttekintésére, valamint a múzeumnak felajánlott tárgyak beszerzési folyamatának elindítására korlátozódott.

Összegyűjtötte Fejér megye hatóságának okleveleit. Az 57 db, többségében eredetiben fennmaradt, javarészt publikálatlan középkori oklevélből a 2021. évben 26-nak a magyar nyelvű regesztáját és apparátusát készítette el. 2021. október

28-án szekcióelőadást tartott *A világhódító hunok Ázsiában és Európában* című nemzetközi konferencián (Budapest, 2021. október 27–28.). Előadást készített *A székesfehérvári Boldogasszony-bazilika modernkori kutatásának jelentősége* címmel a *Megújuló Árpád-kor* címmel 2021. december 10-re tervezett, de a pandémia miatt elhalasztott konferenciára (8. p.).

Részt vett a múzeumhoz beérkezett lefoglalt tárgyak szakértői véleményének elkészítésében. Elkészítette, illetve lektorálta a 2022-es Aranybulla-emlékév kapcsán megújuló emlékműhöz tervezett megállítótáblák szövegét. Részt vett a *Gyűjteményi nyilvántartások és gyűjteménykezelés I-II.* című online-továbbképzésen.

Hutvágner Mátyás muzeológus-asszisztensként látja el a helytörténeti gyűjteménykezelői feladatokat. Az év első felében folytatta a korábbi raktári rend kialakítását és a gyűjteményhez tartozó fotóanyag rendezését. Részt vett a Kabáczy-kiállítás összeállításában, felépítésében és bontásában, a kiállított műtárgyak szállításában és megelőző műtárgyvédelmi ellátásában. Előkészítette és gondozta a gyűjteményből kölcsönzött műtárgyakat, valamint a kutatók és múzeumi munkatársak által kikért raktári anyagokat. Felmérte a Megyeház u. 17. szám alatti padlástéri raktár elszállításra váró, nem gyűjteményi anyagát, és a kollégákkal egyeztetve elkezdte az előkészületeket a padlástér raktárrendezéséhez. Az Üzemeltetés munkatársaival megszervezte és elvégezte a gyűjtemény kezeléséhez elengedhetetlenül szükséges *Felvonóvezető és mentési oktatás* kurzust. Az OMMIK szervezésében Hutvágner Mátyás részt vett a muzeológusok és gyűjteménykezelők számra szervezett *Az állományvédelem alapjai I-II.*, és a *Gyűjteményi nyilvántartások és gyűjteménykezelés I-II.* című online-továbbképzéseken. A képzés sikeres elvégzéséről igazolást kapott.

Dr. Demeter Zsófia befejezte a főhercegi uradalmak összegyűjtését. Érdekes tények derültek ki: a család történetével párhuzamosan kell gyűjteni az alcsúti mellett a többi uradalmi adatokat. Jól látszik ugyanis az adatokból, hogy a József nádor által örökölt, kapott és vásárolt területek csupán mintegy a központot alkották a gazdálkodás szempontjából. Ezeknek középpontjában a család itteni birtoklása egész történetében az alcsúti gazdálkodás és gazdaságirányítás maradt. A többi uradalom időről-időre új helyzetet teremtett, a családfők elképzelései szerint új hangsúlyok és új feladatok jelentek meg. Demeter Zsófiának a *Fejér Megyei Hírlap*ban megjelent *Szólt a rádió* ... összefoglaló címmel 5 részes cikksorozata 2021. január 15. és február 12. között. A sorozat témája, a fehérvári rádióállomás története volt, s ennek nyomán több hozzászólás, megkeresés érkezett, amelyekkel kiegészíthette kutatásait.

A székesfehérvári Rádiótelep feldolgozását befejezve különös hangsúlyt kapott az 1956-os forradalom alatt jelentkező Vörösmarty Rádió történetére vonatkozó adatok elhelyezése. A jelenséget, azt, hogy a forradalmi adásokhoz a Rádiótelep biztosított vonalat, néhány adattal sikerült feltárni, ám az 1956. utáni rádiótörténet új eredményeket ígér. A kutatást tehát folytatni kell.

Demeter Zsófia 13 szócikket írt a Fehérvár Krónikája című kötetbe: A 1927. évi Országos Ipari-, Kereskedelmi és Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár; 1848 ősze Székesfehérvárott; Az 1879. évi székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás; Ház és lakói. (Székesfehérvár Táncsics utca 4.); 1919. február 3. Károlyi József bizalmatlansági indítványa; 1972: az ezredéves város; Az 1988-as Szent István év; Szent István ünnepi éve 1938-ban Székesfehérváron; Reformkori színjátszás Székesfehérvárott; Gróf Széchényi Viktor; Csitáry Emil; Gróf Zichy Jenő; Rádiótelep Székesfehérvárott

Demeter Zsófia részt vett Bircsák Lajosné *Iváncsa és a nagy háború* című könyvének bemutatóján Iváncsán 2021. szeptember 11-én. 2021. szeptember 16-án a Fekete Sas Társaság reformkori Fehérvár sorozatában kerekasztal beszélgetésen vett részt.

Szabados György *Ősvállalás – ősválasztás? Álmos nemzetségének Attila-hagyományáról* címmel tartott előadást a „Hadak Útján". A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 30. konferenciáján, mely a Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpontban került megrendezésre Székesfehérváron, 2021. november 13-án.

További ismeretterjesztő előadásai:

– *A megnyerhető pozsonyi csata. A diadal hadtörténeti környezetéről – A csata jelenkori emlékezetéről.* Ősök Napja. Bugac, 2021. augusztus 14.
– *István király koronázó fővárosa.* Királyi Napok. Székesfehérvár, 2021. augusztus 15.

A könyvtár éves munkája és gyarapodása

A könyvtári feladatokat Braila Mária látta el. A beérkezett 315 kötet könyv leltározása és 134 évfolyam periodika állományba vétele megtörtént. A könyvtár a múzeum kiadványaiból 59 db-ot küldött el a cserepartnereinek. A vásárolt és a cserébe kapott kötetek mellett számos ajándékkönyv is segítette a gyarapodást. 469 könyv került feldolgozásra a HunTéka integrált rendszerben. A könyvtár saját erőből megvalósult teljes szövegű digitalizálása 3292 oldalt tartalmazó 112 db muzeális dokumentum volt, míg külső céggel 62 tételt digitalizáltatott. A könyvtár restauráltatta kottagyűjteményének 12 db muzeális kottáját, valamint 64 kötet könyvet és periodikát köttetett.

A könyvtárat 77 alkalommal keresték fel személyesen az olvasók. A múzeum munkatársai kölcsönzéssel is használhatták az állományt. A könyvtár biztosította az olvasóknak az Arcanum Digitális Tudománytár és a L'Harmattan Digitális Adatbázis használatát. A könyvtár 56 alkalommal bonyolított le könyvtárközi kölcsönzést. Az olvasók részére 60 alkalommal összesen 486 oldalt töltött le, másolt, nyomtatott, illetve szkennelt, valamint 50 alkalommal (ebből 4 személyes, 46 telefonos, e-mailes megkeresés) válaszolt meg olvasói kérdéseket, végzett irodalomkutatást.

A könyvtár szakmai partnerként részt vett a Magyar Művészeti Akadémia által kiírt, és dr. Balogh Vera fuvolaművész által elnyert, a 2020–2023. évekre szóló művészeti ösztöndíj program megvalósításában. A Verebi Végh Ignác fuvolás repertoárja című pályázat célja az ún. Végh-kottagyűjtemény fuvolára írt darabjainak digitalizálása, katalogizálása, feldolgozása és népszerűsítése koncertek, CD felvétel és kottakiadás által. Ehhez a munkához kapcsolódóan a könyvtár végezte el a kották digitalizálását, valamint Zenei örökségünk – Verebi Végh Ignác fuvolás kottatára címmel, két alkalommal szervezett kamara koncertet (2021. június 15. és október 3.)

A könyvtár részt vett Pesovár Ferenc néprajzkutató emlékére rendezett kiállítás munkálataiban, korrektúrázta A Fekete Sas fogadó és kávéház évszázadai című kiadványt, egy témában blog bejegyzést készített a múzeumi oldalra, valamint 50 folyóméter periodika rendezését, áthelyezését végezte el.

Az OMMIK szervezésében Braila Mária és Ladányi Beáta részt vettek a muzeológusok és gyűjteménykezelők számra szervezett a Gyűjteményi nyilvántartások és gyűjteménykezelés I-II. című online-továbbképzéseken. A képzés sikeres elvégzéséről igazolást kaptak.

Kommunikációs és Közművelődési Osztály éves munkája

A Kommunikációs és Közművelődési Osztály múzeumpedagógusai (Haraszti Zsigmond, Kovács Dóra, Süvegh Eszter, Szűts Angéla, Zöldi-Birkás Éva) a hagyományos múzeumpedagógiai programjaikat részben tudták megvalósítani. A márciustól júniusig elrendelt otthoni munkavégzés során főleg online tesztek, virtuális foglalkozások készítésébe kezdtek, a közoktatásban dolgozó pedagógusok munkáját is segítendő. Különböző témakörökben (régészeti-antropológiai ismeretek, irodalom, néprajzi ismeretek) készítettek digitális oktatási anyagokat, on-line alkalmazások felhasználásával (Thinglink, Wordwall, LearningApps)

A 2021. évben kínálatunkban 48 féle múzeumpedagógiai foglalkozás szerepelt, hét kiállítóhelyhez kötődően (Csók István Képtár, Fekete Sas Patikamúzeum, Gorsium Régészeti Park, Hetedhét Játékmúzeum, Nemzeti Emlékhely–Középkori Romkert, Országzászló téri kiállítóhely, Városi Képtár–Deák Gyűjtemény). Ezek közt hat olyan foglalkozás van, amellyel idén bővült a kínálatunk: négy készült állandó kiállításhoz (Városi Képtár – Deák Gyűjtemény: 2; Nemzeti Emlékhely–Középkori Romkert: 1; állandó néprajzi kiállítás:1), egy az "Egy európai magyar – Szabó Ákos életműkiállítása c. időszaki tárlatunkhoz, egy pedig önálló felfedezésen és rejtvényfejtésen alapuló, Székesfehérvár történelmi belvárosát megismertető program.

A fenti kínálatból 23 féle foglalkozáson vettek részt idén a nevelési-oktatási intézményekből érkező csoportok. Ezeken kívül Haraszti Zsigmond 1956-hoz és az október 23-i nemzeti ünnephez kötődően iskolába kihelyezett foglalkozást is tartott.

Az intézmény bekapcsolódott a Lázár Ervin Programba, amelynek keretében november-december folyamán hat csoportot fogadott. A 2022-es évben mindez további csoportok fogadásával folytatódik.
Összesen 106 múzeumpedagógiai foglalkozás került megtartásra, 2144 fő részvételével.

A múzeumpedagógusok a következő országos és városi rendezvényekbe kapcsolódtak be programok szervezésével, megtartásával: Régészet Napja, Királyi Napok, Kulturális Örökség Napjai, Múzeumok Őszi Fesztiválja.

A múzeumpedagógusok 2021 folyamán három konferencián vettek részt és mutatták be az intézményben folyó múzeumpedagógiai tevékenységet.

13. országos Múzeumpedagógiai Konferencia (Esztergom, 2021. november 8–9.):
Kovács Dóra és Süvegh Eszter: Szabadtéri múzeumi élmények a Szent István Király Múzeumban

M4 Konferencia (Veszprém, 2021. november 8–9.):
Haraszti Zsigmond és Zöldi-Birkás Éva: Élő történelem a Középkori Romkertben

Nemzeti Emlékezetpedagógiai Konferencia (Budapest, 2021. november 25.):
Zöldi-Birkás Éva: Élménnyel teli romok – szabadidős és iskolai programok a Nemzeti Emlékhely–Középkori Romkertben

Zöldi-Birkás Éva kutatásának tárgya az élő történelem, egy az angolszász területek felől kiinduló és hazánkban is egyre inkább elterjedő múzeumi és kulturális örökség-interpretációs módszer. A Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert területén 2021. június 20-án a Régészet Napja keretében, Haraszti Zsigmond közreműködésével a múzeum elindította élő történelmi programját, amelyet a jövőben tovább kíván bővíteni.

A Szent István Király Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2021

Tudományos könyvek

Lukács László: *Szent István király a néphagyományban*. Székesfehérvár, 2021. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 59. szám

Lukács László – Bányai Balázs: *A Vörösmarty Emlékház története*. Kápolnásnyék, 2021. 136 p.

Szabados György: *Emlékezetes régiek – régiekről emlékezők. Történelmi és historiográfiai tanulmányok az Árpád-korról*. Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont, Székesfehérvár, 2021.

Könyvfejezet

1–39.

Szücsi F.: Szerkesztői előszó (9), Avar kori lelőhelyek Bodajkon – Avar Period Archaeological Sites at Bodajk (11–24), A leletkörülmények és a lelőhely (25–28), A 2016. évben feltárt sírok (74–93), Pásztor E. – Szücsi F.: Tájolás (95–96), A sírok alakja és mérete (96–97), Szücsi F. – Pásztor E.: Koporsóhasználat és sírépítmények (98–99), Kettős temetkezések (100–101), Szücsi F.: Utántemetkezés (101–102), Szücsi F. – Pásztor E.: Rátemetkezések (szuperpozíciók) (102–104), Szücsi F.: Bolygatás és sírrablás (104–107), Pásztor E. – Szücsi F.: Szimbolikus temetkezések (107), Zsugorított temetkezés (108), Lyublyanovics K. – Szücsi F. – Pásztor E.: Tojásmellékletek (124–125), Lósír (125–129), Pásztor E. – Szücsi F.: Fülbevalók (130–137), Gyöngyök (137–139), Karperecek (139), Gyűrűk (139–140), Pásztor E. – Szücsi F.: Egyszerű övek vas övcsattal (143), Sima felületű, lemezes övdíszek (143), Préselt, lemezes övdíszek (144–145), Pásztor E. – Szücsi F.: „Griffes-indás övkészlet (150), Szücsi F.: Keresztalakú csüngő (150–151), Vaskulcs (151), Bronzcsengő (152), Szücsi F. – Pásztor E.: Bronzláncok vastag 8-as alakú tagokból (152–153), Pásztor E. – Szücsi F.: Ecsethüvelyek (153), Tóth Zs. – Szücsi F. – Pásztor E.: Csont tűtartók és vastűk (155–157), Pásztor E. – Szücsi F.: Orsógombok és orsókarikák (158), Szücsi F. – Pásztor E.: Vaskések (158–160), Szücsi F.: Bárd (161), Tóth Zs. – Pásztor E. – Szücsi F.: Fésűk (162–165), Szücsi F.: Lassúkorongolt kerámia (177), Pásztor E. – Szücsi F.: Korongolatlan (kézzel formált) kerámia (177), Szücsi F.: Bronzpántos favödör (177), A temető időrendje (178–187), Összefoglalás (187–188), The Avar Age Cemetery at Bodajk-Homoki-dűlő (198–199). In: Szücsi F. (szerk.): Avarok és magyarok Bodajkon. 6–10. századi temetkezések komplex elemzése. Székesfehérvár 2021.

Tudományos tanulmányok

Gyurka Orsolya – Hágó Attila Nándor – Nagy Norbert – **Romát Sándor** – Molnár Zsolt: Régészeti kutatások Nagykároly-Bobáld 2B lelőhelyen/Archaeological field researches at site Carei–Bobáld 2B. In: Katócz Z. – Emődi A. – Lakatos A. (eds.): *Kőbevésett történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára.* (Studia Historica Transylvaniensia 3.) Nagyvárad, 2021. 138–186.

Libor Csilla – Szeniczey T. – Kiss K.: Bodajk Avar Kori és 10. Századi Temetőinek Bioarchaeológiai Elemzése. In: Szücsi Frigyes (szerk.): *Avarok és magyarok Bodajkon.* Székesfehérvár, 2021. 265–299.

Libor Csilla: A Szent István Király Múzeum Antropológiai Gyűjteményének múltja, jelene és jövője röviden. *Anthropológiai Közlemények* 62 (2021). 119–121.

Liviu Marta – **Romat Sándor**: Cuptoare meșteșugărești din perioada Arpadiana descoperite la Dindești/Érdengelegen feltárt Árpád-kori ipari kemencék. *Studii si Comunicari Satu-Mare*, 2021. 195–213.

Lukács László: Sok katonaszán karácsonyfát visz… Frontkarácsonyfák az első világháborúban. In: Kovecsánszki Máté – Keményfi Róbert (szerk.): *A Nagy Háború néprajza.* (Stulia Folkloristica et Ethnographica 81.) Debrecen, 2020. 181–196.

Lukács László: Áldott húsvét ünnepe. *Hitel* XXXIV. 4. 2021. (április) 67–80.

Lukács László: Mindennapi kenyerünk krónikája. *Hitel* XXXIV. 8. 2021. (augusztus) 55–68.

Lukács László: A vallásfelekezetek hatása a karácsonyfa elterjedésére. In: Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Hitélet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében. Konferencia Pápán 2017*. Veszprém, 2021. 240–261.

Lukács László: Szent Vendel tisztelete az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében. In: Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Hitélet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében. Konferencia Pápán 2017*. Veszprém, 2021. 262–279.

Mateovics-László O. – **Libor Csilla**: Eszközhasználatra utaló fogazati elváltozás Szalaszend-Nagy- és Kishegy

Honfoglalás kori (10. század) temetőjéből. *Magyar Régészet Online* 2021. tavasz

Mateovics-László O. – Libor Csilla: Abnormal tooth wear caused by tool use found in the cemetery of Szalaszend, Hungary, dated to the period of the Hungarian Conquest (10 th c.), *Hungarian Archaeology* 2021

Nagy, Péter L. – Olasz, Judit – Neparáczki, Endre – Rouse, Nicholas –Kapuria, Karan – Cano, Samantha – Chen, Huijie – Di Cristofaro, Julie – Runfeldt, Goran – Ekomasova, Natalia –Maróti, Zoltán – Jeney, János – Litvinov, Sergey – Dzhaubermezov, Murat – Gabidullina, Lilya – Szentirmay, Zoltán – **Szabados, György** – Zgonjanin, Dragana – Chiaroni, Jacques – Behar, Doron M. – Khusnutdinova, Elza – Underhill, Peter A. –Kásler, Miklós: Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynastybased on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics* 29 (2021). 164–172. (https://doi.org/10.1038/s41431-020-0683-z)

Nagy Veronika: Játékbabákba kódolt anyaszerep a 19-20. század fordulóján – A Moskovszky-gyűjtemény csecsemőbabái. *Alba Regia* 49. (2021) 149–165.

Nagy Veronika: Múzeumra érzékenyítő képzés tanító és óvodapedagógus hallgatóknak a Hetedhét Játékmúzeumban. *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudomány Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája* 22. évf. 2021/2. különszám, 106–114.

Nagy Veronika: Amikor a játék műtárgy – játékpedagógia múzeumi értelmezésben. In: Kolosai Nedda (szerk.): *Élni a kultúrát! – Játék, művészetpedagógia és tudomány. Konferenciakötet.* ELTE-TÓK. Budapest, 2021. 97–104.

Reich Szabina: Az Ady Endre utcában és környékén folytatott régészeti kutatások eredményei. In: Fontana Eszter (szerk.): *A Fekete Sas fogadó és kávéház évszázadai.* Székesfehérvár, 2021. 19–26

Romát Sándor: Érmihályfalva Árpád-kori leletei/Árpádián Age artefacts from Valea lui Mihai (Ermihályfalva). In: Katócz Z. – Emődi A. – Lakatos A. (eds.): *Kőbevésett történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára.* (Studia Historica Transylvaniensia 3.) Nagyvárad, 2021. 335–353.

Szabados György: Identitásképző magyar mítoszokról és történetekről (utótanulmány). In: Hoppál Mihály – Szabados György (szerk.): *Mítosz és történelem.* Második kiadás. Budapest, 2021. 472–484.

Szabados György: A „termékeny bizonytalanság" jegyében. László Gyula „kettős honfoglalás" elméletéről az írott források alapján. In: Gróf Péter – Hoppál Mihály – Szabados György (szerk.): *„Elődeim kezét fogom, az ő munkájukat folytatom" Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára.* Budapest, 2021. 123–139.

Szabados György: A délceg púpos. Még egyszer az 1848-ban feltárt királysírok azonosításáról. *Alba Regia* 49. (2021) 57–71.

Szücsi, Frigyes – Szőllősy, Csilla – Romát, Sándor: Eleventh-century stone fortifications in Alba Civitas (Fehérvár) in the light of excavations at 14 Jókai Mór Street. In: Keve, L. – Bacuet-Crisan, D. – Stanciu, I. – Margineanu, F. (szerk.): *Orbis Mediaevalis* III. Kolozsvár, 2021. 213–244

Teiszler Éva: A dinasztiához tartozás mint a legitim királyi hatalom előfeltétele az Árpádok királyságában. *A Magyarságkutató Intézet évkönyve* 2020. Budapest, 2021. 537–560. DOI 10.53644/MKIE.2020.537

Teiszler Éva: Lasting works of the St. Stephen Memorial Year. In: Rási, Szilvia – Vizi, László Tamás (eds): *The Hungarian World 1938–1940.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2021. 241–252.

Tudományos ismeretterjesztő cikkek

Demeter Zsófia: A fehérvári adóállomás hőskora. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. évf. 2021. január 15. 10.

Demeter Zsófia: Bombabiztos állomás a Bányatónál. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 2021. január 22. 13.

Demeter Zsófia: A poraiból éledő rádióállomások. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 2021. január 29. 10.

Demeter Zsófia: A Topolinótól egészen a bicikliig. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 2021. február 5. 10.

Demeter Zsófia: Úgy érezték, az állásukkal játszanak. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 2021. február 12. 10.

Kiss Alexandra: Római temetőrészlet Kajászón./ Újabb adatok Tác (Gorsium) régészeti topográfiájához./ Egy újabb késő római temetőrészlet Tác-Gorsiumban./ Adatok a középkori Székesfehérvár Ingovány nevű városrészéhez. In: *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből Kiállítási vezető.* Szerk.: Kovács Ágnes. Székesfehérvár, 2021. 20–27, 42–44.

Lukács László: A Csokonai családról Alcsúton és Debrecenben. „Madaradnak fogadj engem…" In: Vasvári Zoltán (szerk.): *„Madaradnak fogadj engem" Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére.* Balassagyarmat, 2021. 371–375, 447.

Lukács László: Országalmánk hosszú kálváriája. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 204. 2021. szeptember 9. 10.

Lukács László: Zámoly: Debrecen partikulája. *Fejér Megyei Hírlap*, LXVI. 286. 2021. december 10. 10.

Reich Szabina: Székesfehérvár, Ady Endre utca 8. számú ingatlanon folytatott régészeti kutatás eredménye. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből. Kiállítási vezető.* Székesfehérvár, 2021. 45–47.

Reich Szabina:Székesfehérvár, Püspöki székesegyház és környezete. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből. Kiállítási vezető.* Székesfehérvár, 2021. 37–39.

Szabados György: Megszentelt kötelékek. Árpádok és Piastok. A lengyel–magyar kapcsolatok első századai. *Rubicon* 32. évfolyam, 364. szám. 2021/7. 4–11.

Szigeti J. – Buránszki N. – **Kiss Alexandra** – Pomázi-Horváth V. – Rózsa Z.: Egy Árpád-kori „szálláshely" régészeti kutatása. *Határtalan Régészet* VI. évf. 3. szám (2021) 52–57.

Szücsi Frigyes: Avar kori temetőrészlet a seregélyesi elkerülőút alól. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből. Kiállítási vezető.* Székesfehérvár 2021, 28–30.

Szücsi Frigyes: Közép avar kori temetőrészlet a fehérvárcsurgói-víztározón túl. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből. Kiállítási vezető.* Székesfehérvár 2021, 31–33.

Varró Ágnes: Paulini Béla sétabotjai a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében. In: Vasvári Zoltán (szrk.): *„Madaradnak fogadj engem" Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére.* Balassagyarmat, 2021. 259–263.

Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók. (Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

Kiss Alexandra: Baracska, Bakföld. *Alba Regia* 49. (2021) 53.
Kiss Alexandra: Bodajk - Proletár földek I. *Alba Regia* 49. (2021) 53–54.
Kiss Alexandra: Bodajk-Proletár földek II. *Alba Regia* 49. (2021) 43.
Kiss Alexandra: Fehérvárcsurgó, Pörösek. *Alba Regia* 49. (2021) 55.
Kiss Alexandra: Martonvásár-Vásártéri-dűlő V. *Alba Regia* 49. (2021) 55.
Kiss Alexandra: Mány, Bicskei út. *Alba Regia* 49. (2021) 55–56.
Kiss Alexandra: Pákozd, Bocskai utca. *Alba Regia* 49. (2021) 48.
Kiss Alexandra: Pákozd, Pipacsos utca. *Alba Regia* 49. (2021) 48.
Kiss Alexandra: Sárszentmihály, Árpád u. 1/a. *Alba Regia* 49. (2021) 48–49.
Kiss Alexandra: Szabadbattyán – Sárvíztől É-ra. *Alba Regia* 49. (2021) 49.
Kiss Alexandra: Tác, Gorsium. *Alba Regia* 49. (2021) 57.
Kiss Alexandra – Romát Sándor: Baracska, Túllátó-dűlő. *Alba Regia* 49. (2021) 53.
Kovács Ágnes: Bakonycsernye, Kender-földek. *Alba Regia* 49. (2021) 42.
Kovács Ágnes: Kajászó, Keskeny-dűlő. *Alba Regia* 49. (2021) 46.
Kovács Ágnes: Mór, Török-sánc. *Alba Regia* 49. (2021) 56.
Kovács Ágnes: Pákozd, Pákozdvár. *Alba Regia* 49. (2021) 56.
Kovács Ágnes: Sukoró, Meleg-hegy. *Alba Regia* 49. (2021) 57.
Kovács Ágnes: Székesfehérvár, Börgönd, Szent László-hegy. *Alba Regia* 49. (2021) 57.
Libor Csilla: Iszkaszentgyörgy, Szőlőskert utca. *Alba Regia* 49. (2021) 45.
Libor Csilla: Kápolnásnyék, Rákóczi utca. *Alba Regia* 49. (2021) 46–47.
Libor Csilla: Sukoró, Köpüs utca. *Alba Regia* 49. (2021) 49–50.
Dr. Reich Szabina: Soponya, Láng. *Alba Regia* 49. (2021) 49.
Dr. Reich Szabina: Szabadbattyán, külterület. *Alba Regia* 49. (2021) 50.
Dr. Reich Szabina: Székesfehérvár, Ady u. 16. *Alba Regia* 49. (2021) 51.
Dr. Reich Szabina: Székesfehérvár, Lövölde–Zrínyi–Budai–Huszár utcák tömbje. *Alba Regia* 49. (2021) 51–52.
Dr. Reich Szabina: Székesfehérvár, Oskola u. 8. *Alba Regia* 49. (2021) 52.
Romát Sándor: Enying, Páta-dűlő. *Alba Regia* 49. (2021) 55.
Romát Sándor: Székesfehérvár, Bárándi út. *Alba Regia* 49. (2021) 51.
Dr. Stibrányi Máté – **Dr. Reich Szabina**: Bakonykúti, Szentegyházi-dűlő. *Alba Regia* 49. (2021) 42–43.
Dr. Stibrányi Máté – **Dr. Reich Szabina**: Dinnyés, Templom melletti-dűlő. *Alba Regia* 49. (2021) 44.
Szücsi Frigyes: Csákberény, Arató-szérű. *Alba Regia* 49 (2021) 43–44.

Szücsi Frigyes: Csákberény, Arató-szérű, tervásatás. *Alba Regia* 49 (2021) 54.
Szücsi Frigyes: „M100 gyorsforgalmi út, Bicske–Esztergom közötti szakasz" elnevezésű projekt Fejér megyei nyomvonal, műszeres leletfelderítés. *Alba Regia* 49 (2021) 47–48.
Szigeti Judit – **Kiss Alexandra** – Pomázi-Nagy Viktória – Rózsa Zoltán: Iváncsa, Kandó-rész. *Alba Regia* 49. (2021) 45.

Könyvismertetések

Lukács László: Ivanicsné Szing Mária – Vargáné Kocsis Mária – Wundelené Hartmann Teréz – Schwartz Alajos – Mézner László: Móri német tájszótár. Deutsches Mundartwörterbuch von Moor. Mór, 2019. 372 p. Német Nemzetiségi Önkormányzat. *Alba Regia* 49 (2021) 209–210.
Lukács László: Pesti János – Máté Gábor: Völgységi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége. Pécs, 2018. 592 p. Fekete-fehér fotómelléklettel. Keleti-Mecsek Egyesület. *Alba Regia* 49 (2021) 211–212.
Lukács László: Selmeczi Kovács Attila: A táj szerepe a Káli-medence hagyományos gazdálkodásában. Budapest, 2020. 112 p. 25 fekete-fehér fényképpel, német nyelvű összefoglalóval. Magyar Néprajzi Társaság. *Alba Regia* 49 (2021) 213–215

Szerkesztői tevékenység

Gróf Péter – Hoppál Mihály – **Szabados György** (szerk.): „Elődeim kezét fogom, az ő munkájukat folytatom" Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára. Európai Folklóri Intézet, Budapest, 2021. (Mítosz és történelem könyvek 2. Sorozatszerkesztők: Hoppál Mihály és Szabados György.)
Hoppál Mihály – **Szabados György** (szerk.): Mítosz és történelem. Második kiadás. Európai Folklóri Intézet, Budapest, 2021. (Mítosz és történelem könyvek 1. Sorozatszerkesztők: Hoppál Mihály és Szabados György.)
Kovács Ágnes (szerk.): *Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből. Kiállítási vezető.* Székesfehérvár 2021.
Szücsi Frigyes (szerk.): Avarok és magyarok Bodajkon. 6–10. századi temetkezések komplex elemzése. Szent István Király Múzeum A sorozat. Székesfehérvár 2021. 300 p.
Szűcs Erzsébet (szerk.): Székesfehérvári alkotók móri művésztelepe 2021. Székesfehérvár, 2021. A Szent István Király Múzeum Közleményei D sorozat, 359. szám

Elektronikus formában megjelent cikkek

Demeter Zsófia: Székesfehérvár, a nemzeti színjátszás bölcsője. *Fekete Sas Mentorház*, 2021. július 30.
https://feketesastarsasag.org/wp-content/uploads/2021/08/Demeter_olvasmany_reformkor_Niedr.pdf
Izinger Katalin: „Az ablakon át a csillagok felé repül néha az eszem" – Baksa-Soós János művészetéről. *artportal*, 2021. október 6.
https://artportal.hu/magazin/az-ablakon-at-a-csillagok-fele-repul-neha-az-eszem-baksa-soos-janos-muveszeterol/
Izinger Katalin: Nyomozás az idő után – Büki Zsuzsanna művészetéről. *Képírás internetes folyóirat*, 2021. november 18.
http://kepiras.com/2021/11/izinger-katalin-nyomozas-az-ido-utan-buki-zsuzsanna-muveszeterol/?fbclid=IwAR2qlgJ6DN4UTrvefjUKu5jnNNcGqZnR6P_G4myUJkg9uG9EWJf4Zost8QI
Krizsány Anna: 156 éve született Magyary-Kossa Gyula (1865–1944). *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja*, 2021. január 8.
https://szikmblog.wordpress.com/2021/01/08/156-eve-szuletett-magyary-kossa-gyula-1865-1944/
Krizsány Anna: Hogy kerül a kölni a patikába? *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja*, 2021. április 5.
https://szikmblog.wordpress.com/2021/04/05/hogyan-kerul-a-kolni-a-patikaba/
Krizsány Anna: Nemzetközi Föld Napja 2021. április 22. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja*, 2021. április 22.
https://szikmblog.wordpress.com/2021/04/22/nemzetkozi-fold-napja-2021-aprilis-22/

Krizsány Anna: Méhek Napja Magyarországon. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja*, 2021. április 30. https://szikmblog.wordpress.com/2021/04/30/mehek-napja-magyarorszagon/

Krizsány Anna: 50 éve, 1971. május 17-én szűnt meg a Fekete Sas Patika a város szívében. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja*, 2021. május 17. https://szikmblog.wordpress.com/2021/05/17/50-eve-1971-majus-17-en-szunt-meg-a-fekete-sas-patika-a-varos-sziveben/

Szücsi Frigyes – Kiss Alexandra: A székesfehérvári Szent István Király Múzeum Közösségi Régészeti Programja. *Magyar Régészet* 10/2 (2021) 89–96. http://files.archaeolingua.hu/2021NY/Upload/Szucsi_H21NY.pdf

Szücsi, Frigyes – Kiss, Alexandra: Community Archaeology Programme at the Szent István Király Museum in Székesfehérvár. *Hungarian Archaeology* 10/2 (2021) 89–95. http://files.archaeolingua.hu/2021NY/Upload/Szucsi_E21NY.pdf

Varró Ágnes: Az inasból mester lesz. *Fekete Sas Mentorház*, 2021. július 30. https://feketesastarsasag.org/wp-content/uploads/2021/08/Varro_Inasbol-mester-lesz.pdf 15 p.

Kiállítások, események, programok

Állandó kiállítások

Képző- és iparművészet

Budenz-ház – Ybl-gyűjtemény

Székesfehérvár, Arany János u. 12.

Kurátor: Gärtner Petra, Izinger Katalin

A korábban lakóházként szolgáló épületben 1969-ben nyílt meg Ybl Ervin művészettörténész hagyatékából az állandó kiállítás. A hagyaték egyrészt a család 18–19. századi bútoraiból, családi képeiből és dísztárgyaiból áll, másrészt Ybl Ervin képző- és iparművészeti magángyűjteményéből. A képzőművészeti anyagban megtaláljuk Csók István, Vaszary János, Rudnay Gyula, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Ferenczy Noémi, Aba Novák Vilmos festményeit, grafikáit, valamint Vedres Márk, Fémes Beck Vilmos, Beck Ö. Fülöp, Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Ferenczy Béni, Borsos Miklós és mások szobrait, érmeit.

Fekete Sas Patikamúzeum

Székesfehérvár, Fő u. 5.

Kurátor: Krizsány Anna

A Fekete Sas Patikamúzeum a 18. századtól Fehérváron működő jezsuita barokk gyógyszertár berendezéseit, valamint a gyógyszerész mesterség történetét mutatja be. A megye első patikájának históriája 1688–1971-ig, 283 éven át követhető, 1975-től múzeum. A rendház műhelyéből való az 1758-ra datálható díszes tölgyfa bútor, valamint a ritkaságnak számító ún. magasfiókos szekrénysor. Látványos a polcokon látható márványozott fatégelyek és a fémbetétes üvegedények sora. A patika 1774-ben került mostani helyére, ahol később az officina több 19. századi elemmel egészült ki. Az oldalsó traktus polcain 20. századi edények szemléltetik a patikatörténet újabb korszakát. A *Dédapáink patikája* című megújított állandó kiállítás 2019-től kibővített tartalommal várja a látogatókat.

Mentett értékek 2.0

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Városi Képtár – Deák Gyűjteményben 2020. február 29-én nyílt meg a *Mentett értékek 2.0* című kiállítás, mely a Deák Dénes által Székesfehérvárnak adományozott gyűjteménye új állandó kiállítása. A 20. századi magyar képzőművészeti gyűjtemény a kor legjelentősebb művészei alkotásaiból válogatva – a művészeti befogadó élmény által – hozzájárul a közönség vizuális kultúrájának emeléséhez, művészeti-, művészettörténeti ismeretei gyarapításához.

Új Magyar Képtár

Székesfehérvár, Megyeház u. 17.

Kurátor: Izinger Katalin

A múzeum országos rangú modern, illetve kortárs képzőművészeti gyűjteményének legfontosabb darabjait mutatja be. A Szent István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteménye az ország legjelentősebb kollekciói közé tartozik. Igazán karakteressé a 60-as évek elején a Csontváry-kiállítással meginduló, és ma már hat évtizedes múltra visszatekintő kiállítási program formálta, amely a múzeumot a régészeti és néprajzi gyűjtemény mellett országos hírűvé emelte. A vásárlás vagy ajándékozás révén a gyűjteménybe került alkotások jelentős része az 1945-től napjainkig tartó időszakból való. Ebből egy válogatást az Új Magyar Képtár állandó kiállításán tekinthet meg a látogató. A kiállítás hét terme és folyosói kronologikus sorrendben mutatják be a II. világháború utáni időszak legfontosabb és progresszívnek ítélt tendenciáit, alkotóit, képzőművészeti jelenségeit.

Városi Képtár – Deák Gyűjtemény

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Székesfehérvár Megyei Jogú Város által 1986-ban alapított Városi Képtár – Deák Gyűjtemény, Deák Dénes (1931–1993) budapesti műgyűjtő által Székesfehérvárnak adományozott jelentős, huszadik századi magyar képzőművészeti gyűjtemény bemutatására, feldolgozására jött létre. A kollekció legjelentősebb alkotói: Mednyánszky László, Gulácsy Lajos, Rudnay Gyula, Egry József festőművészek Vedres Márk, Medgyessy Ferenc szobrászművészek, valamint a Nyolcak és az Európai Iskola művészcsoportok tagjai. A gyűjtemény bemutatásának tere több barokk épület (Esterházy palota, Smohay ház) összenyitásával alakulhatott ki.

Néprajz

Palotavárosi emlékek – Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza

Székesfehérvár, Rác utca 11.

Kurátor: Varró Ágnes

A kiállítás bemutatja, hogy Palotaváros milyen szerepet töltött be Székesfehérvár életében a 18–20. század idején. Az épület utca felőli két helyiségében a ház utolsó tulajdonosának, a szerb nemzetiségű Csikós Danicának bútorait, használati eszközeit helyezték el. A bejárattól bal oldalra lévő szobában a városrész jellegzetes mesterségeinek (tobakos, cipész, varga, csizmadia, csapó, szűcs, szíjgyártó) szerszámai, az egykori céhes életet idéző tárgyak, iratok kaptak helyet. Az épület hátsó helyiségében a Csapó utcában a nyolcvanas évek közepéig működő Dittrich-kalaposműhely berendezése, szerszámai láthatók.

Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye néprajzából

Székesfehérvár, Országzászló tér 3.

Kurátor: Varró Ágnes

A 2009-ben megnyílt kiállítás Fejér megye 18–20. századi népi kultúrájáról ad keresztmetszetet a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteménye legreprezentatívabb tárgyai segítségével. A tárlat a tárgyak útját követi nyomon a készítőktől az árucserén át egészen használatba kerülésükig. Foglalkozik a székesfehérvári és Fejér megyei céhes iparral, a népművészeti alkotásokkal és bemutatja a híres fehérvári vásárokat, a paraszti élet ünnepi alkalmait, a búcsújárást és az esztendő jeles napjaihoz fűződő hagyományokat is.

Hetedhét Játékgyűjtemény

Moskovszky-gyűjtemény

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: dr. Nagy Veronika

A Hetedhét Játékmúzeum két állandó kiállítást mutat be. A Moskovszky-gyűjteményt anya és lánya, Auer Erzsébet és Moskovszky Éva hozták létre, nagyjából kilenc évtized alatt. Gyűjteményük számos miniatűr művészettörténeti ritkaságot és számtalan játéktárgyat vonultat fel a 18. század végétől a 20. század közepéig, a korszak életmódjára is reflektálva. A rendkívüli ízléssel, magas műveltséggel és szubjektív játéktevékenységgel összeállított babaszobák a Magyarországon fellelhető játékanyag kiemelkedő darabjai, és miniatűr tükrei a felnőtt társadalomnak.

„Vonalba zárt történetek”

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: Gärtner Petra, dr. Nagy Veronika

A *„Vonalba zárt történetek”* című állandó kiállítás Réber László grafikai munkásságának állít emléket. Az autodidakta művész különösen könyvillusztrációiról ismert. Generációk nőttek fel azokon a gyerekkönyveken, amelyekben Lázár Ervin vagy Janikovszky Éva történeteit kísérik rajzai. A tárlat megmutatja a szellemes rajzi ötleteket felvonultató alkotó humoros, néhol groteszkbe hajló képi világát.

Időszaki kiállítások

KULCS AZ ŐSÖKHÖZ – A csákberényi avar kori temető és a közösségi régészet

Gróf Merán Fülöp Vadászati és Erdészeti Múzeum, Csákberény, 2021. május 21.–2022. május 1.

Kurátor: dr. Szücsi Frigyes

2021. május 21. napján nyílt meg a Gróf Merán Fülöp Vadászati és Erdészeti Múzeum és a Szent István Király Múzeum közös kiállítása *KULCS AZ ŐSÖKHÖZ – A csákberényi avar kori temető és a közösségi régészet* címmel a Gróf Merán Fülöp Vadászati és Erdészeti Múzeumban (Csákberény, István u. 66.).

A kiállítás az avar kor (6–9. század) kutatásában kiemelkedő jelentőségű csákberény-orondpusztai temetőt és az azt létesítő közösséget mutatja be. Az 1936–39 közötti – az utolsó két évben László Gyula által vezetett – ásatások leletanyaga mellett helyet kaptak a 2019-es és 2020-as újabb ásatások leletei, valamint betekintést nyújtunk a közösségi régészet kiemelkedő szerepébe az újrainduló kutatásokban.

A jelentős látogatószámra tekintettel (az év végéig mintegy 3000 fő tekintette meg) a kiállítás nyitvatartását az eredetileg tervezett 2021. október 31-ről 2022. május 1-ig hosszabbítottuk meg. A kiállítás támogatói az Emberi Erőforrások Minisztériuma és Csákberény Község Önkormányzata.

Összetartozunk

A trianoni határokon túli magyar képzőművészet remekei a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből
Csók István Képtár, 2021. május 28.–augusztus 29.
Kurátor: Szücs György, SzIKM felelős: Izinger Katalin

A kiállítás az elmúlt száz év korszakaiból, a legváltozatosabb műfajokból (festmény, szobor, térplasztika, grafika, installáció) válogatott: csaknem 70 határon túli magyar képzőművész összesen 82 műtárgyát mutatta be 9 tematikus szekcióba rendezve. A tárlat különféle tematikus egységekkel, a hagyományos falu és a modern város életének felvillantásával, a tájfestészet alakulásával, az elvontabb, kortársi tendenciák érzékeltetésével, a festészet, a grafika és a szobrászat jellemző darabjainak felsorakoztatásával, az egymással kölcsönhatásba lépő művek segítségével a határokon átnyúló, összefüggő szellemi hálózat létezésére irányítja rá a figyelmet. A Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria a kormány támogatásának köszönhetően 2020-ban egy rendkívüli jelentőségű műtárgy-szerzeményezési programot valósított meg. Ennek keretében az elmúlt száz év időszakából több mint száz műtárggyal gyarapodott a Nemzeti Galéria trianoni határokon kívüli magyar művészeti gyűjteményi egysége.

A 4. Székesfehérvári Művésztelep kiállítása

Pelikán Galéria, 2021. május 28.–június 25.
Kurátor: Szűcs Erzsébet

2020 augusztusában rendeztük meg a 4. Székesfehérvári Művésztelepet A Szabadművelődés Házában, a Tóparti Gimnázium szerigráfiai műhelye használatával. Az alkotótelepre hat alkotó kapott meghívást: Büki Zsuzsanna, Deák Balázs, Mosberger Róbert, Revák Katalin, Szegedi Csaba és Végvári Beatrix. Ők mindnyájan a Székesfehérvári Művészek Társaságának tagjai. A művésztelepen az alkotók két különleges technika: a cianotípia és a szerigráfia (szitanyomás) technikájával kísérleteztek, és készítették el a kiállításon bemutatott alkotásaikat. A tárlaton a Szent István Király Múzeum gyűjteményébe került alkotások szerepelnek. A 2020-ban készült 16 alkotás mellett a kiállító alkotók korábbi székesfehérvári művésztelepeken (2013, 2014, 2015) készült alkotásaiból is válogattunk.

Fehérvár retro – Kabáczy Szilárd perspektívájából. Várostörténeti fotókiállítás

Kabáczy Szilárd fotóművész emlékezete
Országzászló tér, 2021. június 12.–október 15.
Kurátor: Miszlai Zsolt

A Szent István Király Múzeum a vásárosnaményi születésű, 1961-től a *Fejér Megyei Hírlap*nál dolgozó Kabáczy Szilárd (1930–2004) 1960–1970-es években készült fényképeinek felhasználásával mutatta be Székesfehérvár korabeli arculatát, hangulatát. A kiállítás célja az idősebbek számára a régmúlt emlékezetbe idézése, a fiatalabbak számára pedig egy ismeretlen korszak bemutatása volt, amelynek légkörét Kabáczy jól sikerült fotói mellett korabeli tárgyak segítettek megidézni. A Múzeum a kiállítás megrendezésével egyúttal a város egykori neves fotóművésze előtt is tisztelgett.

Lucy in the Sky with Diamonds

Tranker Kata képzőművész kiállítása
Új Magyar Képtár, 2021. június 18.–augusztus 8.
Kurátor: Izinger Katalin

A kiállítás három, szobrokból álló installáción keresztül az emberré válás biológiai és kulturális fejlődéstörténetével foglalkozott. A tárgyak alkotta terekben archaikus formák segítségével olyan problémakörök merültek fel, mint a fajok közti határok bizonytalansága, az ember fajsovinizmusa, a funkciójuk nélkül vizsgált tárgyak jelentése vagy a művészet mai fogalmának létjogosultsága. Munkáiban a mindennapjaink kérdéseit járja körül, főbb témái a tárgykultúra és a tárgyhasználat, a kulturális és evolúciós antropológia, a primatológia. A kiállítás válaszokat

keresett arra, miként értelmezi és ábrázolja egy kortárs fiatal művész az emberré válást, az emberiség fejlődéstörténetét, mi köze van az Etiópiában felfedezett leletegyüttesnek a hatvanas évekbeli népszerű Beatles számhoz és arra, hogy ki volt Lucy.

Piramisvilág

Koppány Attila festőművész tárlata

Pelikán Galéria, 2021. július 2.–július 30.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

Egyetlen 25 műből álló tematikus festészeti sorozatot mutatott be kiállítás „Koppány Attila természetesen tisztában van a magaskultúrák szinte mindegyikében valamilyen formában megjelenő piramisforma szimbolikus, szakrális, transzcendens tartalmakat hordozó jelentőségével, a föld és az ég, az emberi és az isteni szféra összekötését szolgáló szerepével. Mindezek a vonatkozások meg is jelennek képein" – írta a kiállított sorozatáról Pataki Gábor, aki a tárlatot is megnyitotta.

Falak és kapuk

Büki Zsuzsanna elektrografikai tárlata

Pelikán Galéria, 2021. augusztus 13.–szeptember 24.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

Az utóbbi évtizedekben Büki Zsuzsanna legfőbb műfaja az elektrográfia. E műfajban a számítógép képernyőjén alakul ki a műtárgy látványa, mely digitális nyomtató segítségével ölt testet. A kiállított művekben az utazásain, kirándulásain készített saját fotók rétegére, „pakolja" saját rajzait, saját grafikai felületeit. Így, akár több fotót egymás fölé helyezve, alakul ki az a montázs, mely így már önálló, csak az alkotóra jellemző, bő asszociációs bázist megmozgató alkotást eredményez.

„*Művészetem központi eleme, főszereplője az ember által létrehozott közeg, tárgyi világ, amelyet az ember évezredek óta különböző célokból, érdekekből maga köré emelt, hasznosnak, lényeginek tartva megalkotott… főként az ember által magára hagyott, nem gondozott, ottfelejtett formák: a fragmentumok*" – írta kiállított munkáiról az alkotó.

Fehérvár Szalon 2021

Csók István Képtár, 2021. szeptember 17.–október 17.

Kurátor: Szűcs Erzsébet, Izinger Katalin

A Fehérvár Szalon kiállítás-sorozatot több évtizede indította el Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, hogy a tárlatlátogatók kétévente áttekintést kaphassanak a város képző-, ipar- és fotóművészetéről; szereplőkről, gondolataikról. Most a világjárvány miatt csak három év után rendezhettük meg újra. A tárlatra való beadás a kezdetektől szabad, nem kötődik szakmai iskolai végzettséghez vagy művészeti egyesületi tagsághoz, de a Székesfehérvárhoz való kötődés (születés, mai vagy korábbi lakhely, munkahely) elvárt. Hatvannyolc alkotó adott be műveket, a válogatást szakmai zsűri végezte és tett javaslatot a díjazásra. A zsűri tagjai Czene Márta és iski Kocsis Tibor festőművészek voltak.

Kéri Mihály festőművész tárlata

Pelikán Galéria, 2021. október 1.–november 5.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

Kéri Mihály Sárbogárdon született, 1949-ben. A Kéri család nemzedékei éltek Sárbogárdon, de 1960-ban a „téeszesítés" folyamán a család elvesztette a megélhetéséhez szükséges eszközeit, így Budapest közelébe, Érdre költözött. Kéri Mihály azóta Érden él, ott lett festőművész, művésztelep- és galériaszervező, közéleti ember és képviselő is. Hann Ferenc így ír róla: „*Pályakezdésekor Lakner László korai műveihez közel álló táblaképekkel jelentkezett. Később a kompozíció centrumába állított jelek, elbukó, elmosódó figurák jellemezték munkáit. A figuralitásra utaló formák később eltűntek, s a háttér vált a mű tárgyává, azaz széles ecsetvonásokkal festett, erősen expresszív felület lett a mű témája. Újabban szín- és formarelációk, azaz tisztán festői problémák foglalkoztatják.*" „*Az absztrakt kép nem arra való, hogy elmeséljük. Nincs benne história.*" – mondja képeiről az alkotó.

Rózsaméz és bajuszpedrő – Patikaszerek a kaptárból

Fekete Sas Patikamúzeum, 2021. október 21.–2022. május 31.

Kurátor: Krizsány Anna

A kiállítás a gyógyszerészet és a méhészet évezredes kapcsolatát mutatja be. A kiállítás szakmai forgatókönyvét dr. Magyar László András írta (SOML), méhészeti szakértő: Teller Péter mesterméhész. A kiállításban a tablókon megjelenített szakanyagon kívül patikaedények és muzeális könyvek vannak, amiket a Semmelweis Múzeumtól és egy magángyűjteményből kölcsönöztünk. Mindez kiegészül a saját gyűjteményünkből vett tégelyekkel, illetve a méhészeti folyamatokat bemutató szemléltető tárgyakkal. A tárlat célja a széles körű ismeretterjesztés, ami többek között a méhészet létfontosságú szerepére is felhívja a közönség figyelmét.

Egy európai magyar

Szabó Ákos életműkiállítása

Csók István Képtár, 2021. november 6.–2022. január 31.

Kurátor: Tóth Norbert

Szabó Ákos festőművész, grafikusművész a kortárs európai és magyar képzőművészet korszakos, kiemelkedő alkotója. 1936-ban született Budapesten, magyar identitású művészként fél évszázada Franciaországban él. Nagyszabású életműve számos jelentős múzeumban megtalálható, azonban munkásságának magyarországi átfogó bemutatására még nem került sor. Szabó Ákos közel nyolcvan alkotása került bemutatásra, átfogva a művész teljes életművét. A tárlat a korai munkáktól az életmű gerincét adó főműveken át a legutóbbi alkotásokig válogat. Az életmű meghatározó alkotásai külföldi és magyar múzeumokból, magángyűjteményekből és a művész normandiai otthonából érkeztek Székesfehérvárra.

Téli Tárlat

A Székesfehérvári Művészek Társasága tagjainak csoportos kiállítása

Pelikán Galéria, 2021. november 12.–december 17.

Kurátor: Szűts Angéla

A témákban és műfajokban is változatos tárlat jól érzékelteti az idén harmincéves művésztársaság sokszínűségét. Tájképek, enteriőrök, huszonegyedik századi virágcsendéletek, fél-absztrakt és absztrakt képek; vászon, akril festmények, fotók, nyomatok és printek, grafikák, elektrográfiák, kerámiák, dobozmű, textil, elektromos mozgó objekt – mindez megtalálható a kiállított művek között. A szokottnál kicsit színesebb – mondhatnánk dacosan, derűs tárlat ez a mostani.

„Egy élet e tánc, melyben lélek a dal…" – Pesovár Ferenc (1930–1983) emlékezete

Országzászló tér, 2021. november 13. – 2022. április 30.

Kurátor: dr. Varró Ágnes

A tárlat Pesovár Ferenc népzene-és néptánckutató, egykori néprajzi osztályvezető muzeológus életét és munkásságát dolgozza fel. A kiállításon személyes és múzeumi műtárgyak, többszáz fotó, dokumentumok, enteriőrök, filmek, interaktív és informatikai eszközök segítségével mutatjuk be Pesovár Ferenc muzeológusi, népzene- és néptánckutatói tevékenységét, legfontosabb és legkedvesebb kutatási témáit. Hangsúlyt kapnak kollegiális és baráti kapcsolatai, Székesfehérvár szellemi életében betöltött szerepe is. A székesfehérvári István Király Múzeumban 1957 májusától 1983-ban bekövetkezett haláláig, 26 éven át dolgozott néprajzos muzeológusként, a néprajzi osztály vezetőjeként. A tárgyak tisztelete és szeretete jellemezte múzeumi munkáját. Így vallott erről: „… *nekem a tárgyakhoz is kapcsolódik valami. Szinte minden egyes tárgyról most is, ha ránézek, tudom, hogy honnan származik, hol találtam, minek nevezték, ki volt az az ember, aki odaadta és egy-egy emlékem, beszélgetésem fűződik hozzá.*"

Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből
Gorsium Régészeti Park, 2021. november 19.– 2022. február 27.
Kurátor: Kovács Ágnes

Fejér megye kincsei. Válogatás a Fejér megyei beruházások régészeti feltárásainak legszebb leleteiből című kiállításunk 2021. november 19-én nyílt meg a Gorsium Régészeti Park kiállító termében. A kiállításban a múzeum régészei mutatják be az elmúlt 15 év legszebb régészeti leleteit a bronzkortól a kora újkorig. A kiállítás 2022. február 27-ig látogatható.

Rendezvények

Konferenciák

Moskovszky-konferencia – A játék fiatalít!
2021. október 18.
Szervező: Nagy Veronika
A Moskovszky Éva emlékére rendezett konferencia A játék fiatalít! címmel játékkal foglalkozó fiatal szakembereket szólított meg és vonzott a múzeumba, elsősorban közgyűjteményekből és felsőoktatási intézményekből. A kutatások a tudományok számos területét érintették, a pszichológiától a pedagógián és múzeumpedagógián keresztül a történet- és néprajztudományig.

„Fitz 100" konferencia
2021. szeptember 23.; december 3.
Szervező: Kovács Loránd Olivér, Izinger Katalin, dr. Kuczi Petra
„Fitz 100" címmel tudományos konferenciát szervezett a múzeum Fitz Jenő születésének 100. évfordulója alkalmából a Városháza dísztermében.

Előadások

2021. július 23.
Szima Viktória *Boszorkányok márpedig vannak* címmel tartott előadást a Sötét varázslatok kivédése előadás-sorozatban az Új Magyar Képtárban.

2021. július 30.
Dr. Varró Ágnes előadást tartott *Mágikus tárgyak a néphagyományban* címmel a Sötét varázslatok kivédése című előadás-sorozatban az Országzászló téren.

2021. augusztus 13.
Agócs Nándor és Kiss Alexandra *Átkok, kötések és kivédésük a római korban* címmel tartott előadást az Új Magyar Képtárban a *Sötét varázslatok kivédése* című előadássorozat keretében.

2021. szeptember 18.
Izinger Katalin tartott előadást *Lakóház, Vármegyeház, Királyi törvényszék, Múzeum.... Egy épület története* címmel a Megyeház utca 17. számú épületben a Kulturális Örökség Napja alkalmából.

2021. október 15.
Krizsány Anna előadást tartott *Gyógynövények a „csodapatikában"* címmel a Plant for health – Növények és egészség az ókori Egyiptomtól napjainkig című online konferencián.

2021. október 17.
Lencsés Rita tartott előadást *Járvány utáni regenerálódás* címmel a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2021. november 7.

Szima Viktória tartott előadást *Ópiumtól a kurella porig* címmel a Kazay Endre Emléknap keretében a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2021. december 5.

Lencsés Rita tartott előadást *Szívmelengető gyógyfüves-mézes finomságok* címmel az Ajándékozz egészséget! című adventi program keretében a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2021. december 12.

Antal István és Kiss Norbert tartott előadást *Gyógyító méhészet a világ körül címmel* az Ajándékozz egészséget! című adventi program keretében a Fekete Sas Patikamúzeumban.

Egyéb rendezvények

2021. június 12. és 19.

Revák Katalin keramikusművésszel körtesípok és állatfigurás (pl. madár, macska, kutya) cserépsípok készültek a Palotavárosi kiállítóhely udvarán.

2021. június 15.

Zenei örökségünk – Verebi Végh Ignác fuvolás kottatára címmel kamarakoncertet hallhattak vendégeink a Deák Gyűjteményben. Az est fellépői a Traverata kamarazenekar: Balogh Vera fuvola, Feltein Attila hegedű, Maróth Bálint cselló.

2021. június 26.

Intézményünk 2021-ben is csatlakozott a Múzeumok Éjszakája országos rendezvényhez, amelyen az alábbi programokkal vártuk látogatóinkat:

Fekete Sas Patikamúzeum: két kamaraszínházi előadás és egy interaktív múzeumandragógiai program; Palotavárosi kiállítóhely: Egzotikus ütőhangszer bemutató és hangszersimogató Franczia Dániel vezetésével. Dr. Varró Ágnes szakvezetést tartott és „Tiszta udvar-tarka ház" címmel fényfestés színezte be az épületet; Országzászló tér: a Kabáczy-kiállításban Miszlai Zsolt tartott szakvezetéseket; Városi Képtár – Deák Gyűjtemény: Nem Tilos az Á – Fénnyel vezetett tárlatnézés és Kovács Linda koncert; Új Magyar Képtár: Izinger Katalin tartott szakvezetéseket.

2021. augusztus 29.

Gyógynövények művész szemmel címmel látványfestést tartott a Fekete Sas Patikamúzeumban Kopiás Gabriella.

2021. szeptember 28.

Gyöngyélet – Zenés irodalmi est a biedermeier jegyében

A rendezvényen a polgári szalonok hangulatát felidézve szólaltak meg a biedermeier korszak népszerű zeneszerzőinek (pl. Schubert, Spohr) szerzeményei a MusiColore Énekegyüttes tolmácsolásában. Műsorukat irodalmi művek részletei színesítették (Zolnai Béla, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Szigligeti Ede, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes), szintén a témához és a korszakhoz kapcsolódva, középiskolás diákok előadásában. A műsor összeállítói: Radics Éva és Ferenczy Noémi, a Ciszterci Szent István Gimnázium tanárai.

2021. szeptember 30.

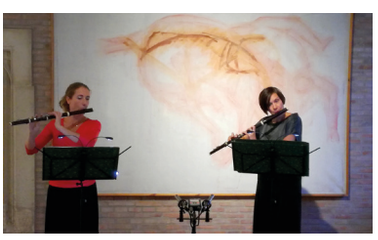
Kovács Linda–Bögöthy Ádám duó (Kovács Linda – ének, Bögöthy Ádám – nagybőgő) koncertet szerveztünk a Fehérvár Szalon 2021 kiállításban a Csók Képtárban.

2021. október 2.

A Palotavárosi kiállítóhelyen a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében dr. Varró Ágnes tartott szakvezetést, majd az Országzászló téren délszláv dallamok csendültek fel Csőke Andrea (zongora) és Szabó Annamária (népdalének) tolmácsolásában. A vajdasági magyar származású előadóművészek, szerb zeneszerzők műveiből, valamint szerb és magyar népdalokból nyújtottak át egy különleges válogatást.

2021. október 3.

Zenei örökségünk – Verebi Végh Ignác fuvolás kottatára címmel kétfuvolás kamarakoncertet szerveztünk a Szent István Király Múzeum könyvtárában őrzött Verebi Végh Ignác kottagyűjtemény 1780–1820 közötti időszakból származó darabjainak feldolgozásával és megszólaltatásával az Új Magyar Képtárban. Előadók: Balogh Vera és Kertész Ildikó fuvolaművészek

2021. október 5.

A *Fehérvár Szalon 2021* című kiállításban megtartottuk a *Beszélgetés a díjazottakkal* című rendezvényt.

2021. október 8.

Igari Antal, megyei főépítész tartott szubjektív tárlatvezetést az Építészek Világnapja alkalmából a Kabáczy-kiállításban. Igari Antal azt az átalakulást mutatta be, amelynek Kabáczy Szilárd a megörökítője volt, visszatekintve abba a korba, amikor már eltűntek a háború hegei, a város rohamos fejlődésnek indult, a régi lakóházak elbontásával, a panelházak építésével pedig kialakult a várost napjainkban is meghatározó kép.

2021. október 19.

Kiss Diána Magdolna színművész tartott szubjektív tárlatvezetést a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében a Városi Képtár – Deák Gyűjteményben.

2021. november 16.; 23.

Négykezes kedd – Játékvarró műhely

A résztvevők Varró Szilvia játékkészítő szakember segítségével készíthettek el két alkalom alatt egy, a Moskovszky-gyűjtemény mackóira emlékeztető Teddy mackót.

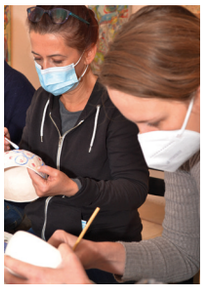
2021. november 25.

2021-ben ünnepeltük Pilinszky János költő születésének 100. évfordulóját. A centenárium keretében a Szent István Király Múzeum beszélgetést szervezett, amely többek között a költő és Székesfehérvár kapcsolatáról, valamint az „Önéletrajzaim" című Pilinszky-könyvről szólt. A beszélgetés résztvevői Kovalovszky Márta, Kovács Péter művészettörténészek, Bende József irodalomtörténész, a *Vigilia* szerkesztője, valamint moderátorként Gábor Gina újságíró voltak.

2021. november 27.

A Pelikán Galériában a Téli Tárlathoz kapcsolódó rendezvényünk volt a Bepillantás a marokedények festésébe (házigazda: Korompai Péter).

2021. december 5.

Adventi koncerten a Városi Képtár – Deák Gyűjteményben fellépett a Karosi–Kovács–Rieger trió (Karosi Júlia – ének, Kovács Linda – ének, Rieger Attila – gitár).

2021. december 11.

A Pesovár Ferenc emlékkiállítás kísérőrendezvényeként Varró János népzenész, tanár tartott interaktív hangszerbemutatót.

2021. december 12.

Adventi koncerten a Városi Képtár – Deák Gyűjteményben fellépett a VENI (Szász Veronika ének, elektronika és Bata István basszusgitár, fúvós hangszerek, elektronika).

2021. december 12.

A Pelikán Galériában a Téli Tárlathoz kapcsolódó rendezvényünk volt a Kötetlen beszélgetések I. (házigazda: Büki Zsuzsanna és Szentes Ottokár) és Szentes Ottokár festőművész tárlatvezetése.

2021. december 18.

A Pelikán Galériában a Téli Tárlathoz kapcsolódó rendezvényünk volt a Kötetlen beszélgetések II. és a Festett marokedények vására (házigazda: Korompai Péter keramikusművész).

2021. december 18.

Adventi koncert

A rendezvényen a MusiColore Énekegyüttes, és fuvolajátékkal a Parlan-Duó szólaltatta meg francia, német, görög és magyar szerzők karácsonyi műveit az adventi elcsendesedés jegyében.

2021. december 19.

Adventi koncerten a Városi Képtár – Deák Gyűjteményben fellépett a Kovács Linda–Oláh Zoltán duó (Kovács Linda – ének, Oláh Zoltán – nagybőgő).

2021. december 19.

A Pelikán Galériában a Téli Tárlathoz kapcsolódó zárórendezvényt szerveztünk, amelyen Dobozképeket készíthettek a gyerekek (házigazda: Haraszti Zsolt képzőművész).

Herbarius gyógynövénygyűjtő túrák összesen 12 alkalommal szerveződtek május 30. és szeptember 26. között (Csala, Csór, Lovasberény, Nadap, Pázmánd, Bakonykúti, Gánt, Balinka Pákozd helyszíneken).

Múzeumpedagógiai foglalkozások

A Szent István Király Múzeum kiállítóhelyein 2021-ben 48 féle múzeumpedagógiai foglalkozás volt elérhető. Ezek közül öt (Adventi várakozás; Alkoss véleményt!; Csak romok?; Fedezd fel Fehérvárt!; Keretezett kedvencek) ebben az évben került kidolgozásra, ezáltal bővítve az eddigi kínálatot. A foglalkozásokon összesen 113 csoport vett részt.

A foglalkozások címe és rövid leírása kiállítóhelyek szerinti bontásban (a címek mögött zárójelben feltüntetve a szám, ahányat az adott foglalkozásból 2021-ben megtartottunk):

Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert

István, a király! – Király? (18)

Foglalkozás alsó és felső tagozatosoknak

A résztvevők kiscsoportos munka és szerepjáték során megismerkednek Szent István legendájával, valamint az egykori koronázó bazilika történetével.

Csak romok?

Foglalkozás középiskolásoknak

A Romkert területén egykoron állott, az évszázadok során több ízben megújult koronázótemplom maradványai alapján megvizsgáljuk, hogyan és mennyiben lehet rekonstruálni az épületet.

Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye népi kultúrájából című állandó néprajzi kiállítás

A király ereje (8)

Foglalkozás alsó- és felső tagozatosoknak

A népmesék kalandokkal teli világa elevenedik meg a kiállítás tárgyainak segítségével. Mi történt egy céhben, miről mesél nekünk a faragószék, mi is volt az a vándorkönyv?

Gorsium Régészeti Park

Lennél te is Caesar legiósa?

Foglalkozás alsó és felső tagozatosok, valamint középiskolások számára

A foglalkozáson testközelből vizsgáljuk meg a legionarius menetfelszerelését, kiderítjük, hogy a felszerelés egyes darabjainak mi volt a szerepe, érdekessége, valamint beöltözésre is lehetőség nyílik.

Kőbe vésett életutak

Foglalkozás alsó és felső tagozatosok, valamint középiskolások számára

A régészeti park sírköveit tanulmányozva megismerkedünk a kelta őslakosok temetkezési szokásaival, sírköveivel, megtanulunk olvasni azok faragásaiból. A sírköveken alaposan szemügyre vesszük az egyes viseleteket, ékszereket, majd beöltözünk.

Komplex foglalkozás (1)

A foglalkozás három különböző programelemből áll: a Lennél te is Caesar legiósa? c. foglalkozásból, tárlatvezetésből a régészeti park területén, valamint kézműves alkotótevékenységből.

Fekete Sas Patikamúzeum

Kígyónak lábsó

Foglalkozás óvodásoknak

Növénykereső, patikaszer kóstoló és szimatoló, mozsarazás, adagolás, csomagolás, verstanulás szerepel a programban, végül csíkos lábsót készítünk.

Fűben-fában orvosság 1–2–3. (14)

Foglalkozás alsó és felső tagozatosok, valamint középiskolások számára, az életkoroknak megfelelő változatokban

Gyógyszertárunk történetéhez kapcsolódva ismerkedünk a hajdani patikusmesterség műhelytitkaival. Barátkozunk a gyógynövények használatával, mozsarazunk, adagolunk, régi szereket szimatolunk.

Csodapatika

Órasorozat felső tagozatosoknak, amelynek elemei külön is kérhetők.

Az órák során különféle tárgyakhoz kapcsolódva bontjuk ki a gyógyszerészet történetének izgalmas fejezeteit.

Történelem óra – Miért éppen a Fekete Sas?

Ismerkedés a Fekete Sas Patika kalandos múltjával, szerepével a város életében. A patika helyiségei, felszerelései, pincétől a padlásig.

Biológia óra – Kamillától a szarvasagancsig (4)

Növényi, állati, emberi eredetű gyógyszer-alapanyagok hajmeresztő gyógymódok. Füveskönyvek a patikában, mini gyógy-droggyűjtemény készítése.

Magyar irodalom óra – Patika és poézis (1)

Gyógynövények ábrázolása lírában, prózában. Lázár Ervin: A csodapatika című meséjének elemzése.

Kémia óra – Az alkimistáktól a gyógyszerészetig

A gyógyszerkészítés kémiai gyökerei, alkimisták tudománya, laboreszközei. Híres magyar kémikusok, gyógyszerészek. Gyógyvizek kóstolása, fürdősó adagolása.

Rajz óra – Ékes apotékák

Miért olyan szépek a régi patikák? Színek, formák, barokk stílus. Tégelyek, kartusok, színes herbáriumok.

Latin óra – Tanuljunk deákul

Nota bene! Róma öröksége, a tudomány nyelvének szépségei, magyarrá lett latin kifejezések. Szókeresés a fiókok mélyén, tégelyek, üvegek között.

Hetedhét Játékmúzeum: 20 foglalkozás

Egy nap a babaházban (6)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A gyermekek a kiállításon keresztül megismerkedhetnek a polgári életmóddal, majd autentikus bútorokkal rendezhetik be a saját babaházukat.

Babazsúr (1)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A gyermekek bepillantást nyerhetnek az egykori jour-ok világába, majd porcelán csészéket használva megrendezhetik a sajátjukat is.

Lídia titka

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A gyermekek egy interaktív mesén keresztül ismerhetik meg, hogy mivel játszhattak volna egykoron.

Vármese (2)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A polgársághoz tartozó gyermekek játékain keresztül tapasztalhatják meg a résztvevők, miként erősítette a játék egykor a hivatástudatot.

Maszkabál

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

Ismerkedés a bálok világával, egy igazi beöltözős mulatságon keresztül.

Játék(os) állatvilág (8)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

Ismerkedés a kiállításban megtalálható játékállatokkal.

Szatócsbolt

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A foglalkozás során összehasonlítjuk a régi és a mai bevásárlási szokásokat.

Babaház (2)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A gyermekek a kiállításon keresztül megismerkedhetnek a polgári életmóddal, majd autentikus bútorokkal rendezhetik be a saját babaházukat.

Utazás térben és időben (1)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A gyermekek Estella levelén keresztül ismerhetik meg, miként utazott egy előkelő hölgy, majd kiépíthetik saját postakocsi hálózatukat a városok között.

Papírszínház

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben

Ismerkedés a színház világával, papírszínház összeállítása, majd rövid történetek előadása egymásnak.

Játék(os) állatvilág

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben

A résztvevők megismerhetik Teddy mackó történetét, és felfedezhetik, milyen apró állatok rejtőznek a kiállításban.

Fémcsodák

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben

Ismerkedés a kiállításban megtalálható fém eszközökkel.

Szegény Dzsoni és Árnika nyomában

Foglalkozás óvodásoknak a Réber-gyűjteményben

A mese megismerése játékos feladatokon keresztül.

A Százarcú Boszorka erdejében

Foglalkozás 7–10 éveseknek a Réber-gyűjteményben

Társasjáték a Szegény Dzsoni és Árnika c. mese alapján.

Mesefonal

Foglalkozás 7–10 éveseknek a Réber-gyűjteményben

Réber László illusztrációinak megismerése a kiállításban elérhető könyveken keresztül.

Kamasztori

Foglalkozás 12–14 éveseknek a Réber-gyűjteményben

A humor felfedezése Réber László Janikovszky Éva: Kire ütött ez a gyerek? című könyvéhez készített illusztrációiban.

„Túlélsz, pöcök!"

Foglalkozás 14–16 éveseknek a Réber-gyűjteményben

Játék, beszélgetés és helyzetgyakorlatok Réber László Örkény István Egyperces novelláihoz készített halhatatlan grafikái nyomán.

Városi Képtár – Deák Gyűjtemény:

Varázsecset (4)

Foglalkozás óvodásoknak

A foglalkozás során a kiállítás képeit szemlélve jutunk el az alkotótérbe, ahol a gyerekek szabadon fedezhetik fel a festés örömét.

Szobrok, szobrok, változzatok! (2)

Foglalkozás óvodásoknak

A Képtár pincéjében kiállított szobrászati alkotások felfedezése, alkotás.

Keretezett kedvencek (9)

Foglalkozás óvodásoknak és általános iskolásoknak

Megkeressük a Gyűjteményben látható állatokat, beszélgetünk az állatokról, az emberek és az állatok kapcsolatáról, majd saját alkotást készítünk.

Adventi várakozás (1)

Foglalkozás óvodásoknak

Gyarmathy Tihamér festményein keresztül beszélgetünk a várakozás érzéseiről, az ünnep eljöveteléről, majd egy színes varázsgömbbe képzeljük bele a legcsodálatosabb vágyainkat, amit utána meg is rajzolunk egy kör alakú színes papírra olajpasztellel.

Festőinas kerestetik (2)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak

Festészeti foglalkozás a kiállított képek inspirációjára, szabad választás alapján.

Megáll az idő

Foglalkozás alsó tagozatosoknak

Szobor készítése agyagból a Képtár szobrászati alkotásai alapján.

Varázslatos színkeveredés (1)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak

Ismerkedés a színkeveréssel, amelyet akvarellpapíron ki is próbálunk.

Fantázia szabadon (4)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak

Egy apró részletből kiindulva szabadon rajzolunk.

Gyűjtőszenvedély (7)

Foglalkozás felső tagozatosoknak és középiskolásoknak

A kiállítás műveinek feldolgozása kártyajáték segítségével.

Festő leszek! (1)

Foglalkozás felső tagozatosoknak

Ismerkedés a festők által választott témákkal, saját téma választása és alkotás.

Szobrász leszek!

Foglalkozás felső tagozatosoknak

A kiállításban található tapintható kabinet alkotásainak megismerésével felfedezzük együtt a szobrászat értékeit, majd agyagból megalkotjuk saját szobrainkat.

Melyiket válasszam?

Foglalkozás felső tagozatosoknak

Ismerkedés különböző színes technikákkal (porpasztell, olajpasztell, akvarell), alkotás.

Hogyan működünk együtt?

Foglalkozás középiskolásoknak

Közös alkotás, miközben érzéseinkre, saját határainkra, önmagunkra figyelünk.

Utazás önmagunkban

Foglalkozás középiskolásoknak

Művészetterápiás foglalkozás, amelynek keretében a gyűjtemény alkotásain keresztül önmagunkat ismerjük meg. Belső világunk felfedezése saját alkotás segítségével.

Csók István Képtár, Egy európai magyar – Szabó Ákos életműkiállítás (időszaki kiállítás)

Alkoss véleményt! (4)

Foglalkozás középiskolásoknak

A tárlaton felfedezzük Szabó Ákos festőművész életének fordulópontjait, alkotói korszakait, kedvenc témáit. Kártyajátékunk segítségével megismerjük a művészt és alkotásait, véleményt alkotunk és megosztjuk egymással.

Kiállítóhelyen kívüli foglalkozások:

Fedezd fel Fehérvárt! (8)

A résztvevők kiscsoportokban fedezik fel Székesfehérvár történelmi belvárosát, rejtvények és feladványok megoldásával jutnak el helyszínről helyszínre.

Szabotázs (4)

Iskolákba kihelyezett, az 1956-os eseményekre reflektáló kooperációs játék az október 23-i nemzeti ünnephez kötődően.

Tárlatvezetések

A Szent István Király Múzeum kiállítóhelyein 79 tárlatvezetést tartottunk, az alábbi bontásban: Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert: 44; Palotavárosi Kiállítóhely: 6; Gorsium Régészeti Park: 23; Fekete Sas Patikamúzeum: 4; Hetedhét Játékmúzeum: 2.

Szabadidős programok

A Nemzeti Emlékhely–Középkori Romkertben három új programot dolgoztunk ki hétvégi rendezvényekre, családi napokra:

Bazilika születik

Óriás társasjáték, amelynek keretében a játékosok megismerik az egykori koronázótemplom építésének történetét.

„…feltámadnak ős százados sírok…”

Kódfejtős nyomozós játék, amelynek keretében a résztvevők III. Béla és Antiochiai Anna sírjának feltárásáról és az ásatást vezető Érdy János régészről jutnak ismeretekhez.

Vigyázat, építési terület!

Élő történelmi program, amelynek keretében Balogh Bálint építőmester, egy fiktív, Mátyás király-kori karakter mutatja be a korabeli átépítési munkákat és kalauzolja körbe a résztvevőket a Romkertben.

Deák Dénes Alapítvány

A Deák Dénes Alapítvány megbízása alapján a Deák Gyűjtemény végzi a Deák Dénes Ösztöndíj kiírásával kapcsolatos teendőket. Előkészíti a kuratórium számára az ösztöndíjas pályázatok elbírálását; kapcsolatot tart a nyertes kutatóval (kutatókkal). Figyelemmel kíséri az ösztöndíjas munkáját, egyben engedélyezésre javasolja az ösztöndíj részleteinek kifizetését. A 2022. évre Deák Dénes Ösztöndíjat nyert művészettörténész: Dományi Virág: Egy kivételes, illuzionisztikus barokk falfestmény helye a magyarországi barokk „madaras szobák" sorában" címmel benyújtott pályázatával. Mivel a Budapest Vadrózsa u. 5. számú lakás használatát az ösztöndíjas nem kérte, így a kuratórium külön döntése, hogy a lakást dr. Czetz Balázs levéltáros használhatja a rezsi fizetését vállalva. Kapcsolatot tartunk korábbi ösztöndíjasokkal (pl dr. Gergely Annával és Szarka Zsuzsannával. Segítjük őket, hogy kutatási eredményeiket (Lakos Alfréd és Tull Ödön Székesfehérvári származású festőművészek munkássága) akár kiállítás keretében is bemutathassák a Szent István Király Múzeumban.

Szűcs Erzsébet

Fejér Megyei Múzeumegyesület

A Fejér Megyei Múzeumegyesület célja Fejér megye és Székesfehérvár kulturális, azaz régészeti, történeti és művészettörténeti épített és szellemi örökségének ápolása és védelme, a Szent István Király Múzeum tudományos, de főként kultúraközvetítő tevékenységének támogatása.

2020–2021 járvánnyal sújtott évei alatt kénytelenek voltunk távol tartani magunkat egymástól, ezért a kapcsolatot az egyesület tagjaival telefonon és e-mailen keresztül tartottuk.

A rövid nyári fellélegzést követően még pont időben, a következő őszi járványveszélyes időszak előtt, szeptember 21-én sikerült megtartani az éves közgyűlésünket. A közgyűlést követően dr. Vári Kovács József vetített-képes előadásában bemutatta a szlovákiai Gömör épített emlékeit, mindazt, amit 2020-ban, a járványhelyzet miatt elmaradt tanulmányi kiránduláson tekinthettek volna meg a résztvevők.

A Szent István Király Múzeum a Múzeumegyesülettel közösen két koncertet szervezett, melyek során a Traverata kamarazenekar tagjai a Szent István Király Múzeum Könyvtárában őrzött muzeális kottagyűjtemény darabjait szólaltatták meg.

Törekszünk arra, hogy a jövőben a programkínálatunk színesedjen, a tagságunk száma pedig emelkedjen.

Braila Mária

Közösségi Régészeti Egyesület

Az év folyamán számos alkalommal folytattunk lelőhelyfelderítést vagy -hitelesítést célzó terepi kutatásokat, melyek a Fejér megyében található bronzkori földvárakat, Árpád-kori templomokat célozták meg elsősorban, de a Várkapitányság Zrt. megbízásából, a Szent István Király Múzeum égisze alatt, végeztük el az épülő M100 autóút Fejér megyei szakaszának fémkereső műszeres kutatását is. A (terepi) régészeti feladatellátásban jelentős arányban vettek részt önkénteseink: a teljes felületű feltárásokon és szakfelügyeleteken biztosított fémdetektoros kutatás mellett a váratlanul előkerült kápolnásnyéki és szabadbattyán-lajostelepi középkori temetők feltárásánál a bontómunkában nyújtott segítségük nélkülözhetetlen volt. A Bodajk-Proletár földek I. lelőhelyen végzett geofizikai felmérés és műszeres leletfelderítés során előkerült római kori sír mentőfeltárását szintén önkéntes segítők közreműködésével valósítottuk meg. Közösségi régészeti eseményként került sor a Csákberény, araró-szérűi avar kori temető tervásatására 2021 nyarán, ahol a gyermekektől a szépkorúakig szinte minden korosztályból 66 önkéntes fordult meg és segítette a munkát.

A Közösségi Régészeti Program munkacsoport tagjai több alkalommal tartottak szakmai, illetve ismeretterjesztő előadásokat: a Ferenczy Múzeumi Centrum által szervezett Közösségi Régészeti Konferencián a program működését (Szücsi Frigyes), a bodajki római villagazdaságban végzett kutatási eredményeket (Kiss Alexandra),

valamint a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetében a Baracska környéki topográfiai kutatásokat (Romát Sándor) ismertették. Szücsi Frigyes és Kiss Alexandra közösen a Magyar Régészet online folyóirat 2021-es nyári számában jelentettek meg egy kétnyelvű (magyar, angol) cikket a Múzeum közösségi régészeti programjáról és eddigi eredményeiről. A Ferenczy Múzeumi Centrum „Kincskeresés, kaland, tudomány. Közösségi régészeti projektek Pest megyében" c. kiállításában, mely elsősorban a Pest megyében folytatott közösségi régészeti programot jelenítette meg, a Múzeum programjának két tagja (Kiss Alexandra, Szücsi Frigyes) is közreműködött a Fejér megyei kutatások kis szeletének bemutatásával. „Kulcs az ősökhöz. A csákberényi avar kori temető és a közösségi régészet" címmel időszaki régészeti kiállítás nyílt Csákberényben, amely a csákberény-orondpusztai avar kori temető kiemelkedő jelentőségébe, valamint a feltárásán önkéntesen segítő, évről-évre gyarapodó közösség értékmentő és -teremtő erejébe engedett betekintést.

Szücsi Frigyes – Kiss Alexandra

Smohay János Alapítvány

Az alapítvány művészettörténészekből álló kuratóriuma 1981 óta adja ki a Smohay-díjat a vele járó, Vígh Tamás által készített bronzplakettel. Minden évben Smohay-díjjal tünteti ki az év legjobbnak ítélt, 35. évét be nem töltött képzőművészét. 2019-2020-ban a kuratóriumi tagságról lemondott Gábor Eszter, Marosi Ernő és Nagy Ildikó. Az új tagok: Mélyi József, Százados László és Szegedy-Maszák Zsuzsanna. A kuratórium titkára előkészíti a kuratórium számára a beérkezett javaslatokat; kapcsolatot tart a nyertes díjazottal, megszervezi a díjazott múzeumi bemutatkozó kiállítását. A 2021. október 29-ei döntéshozó ülésen a kuratórium Koós Gábor képzőművésznek ítélte a 2021. évi Smohay-díjat.

Izinger Katalin

A Szent István Király Múzeum alkalmazottai

Pokrovenszki Krisztián	régész-muzeológus, igazgató
Kovács Loránd Olivér	régész-főmuzeológus, Gorsium Régészeti Parkért felelős igazgatóhelyettes
Belegrai Tamás	régész-muzeológus, Régészeti Örökségvédelmi és Tudományos Osztály osztályvezetője, tudományos gyűjteményi igazgatóhelyettes 2021. július 1-től
dr. Kuczi Petra	általános igazgatóhelyettes
dr. Négyesi Lajos	történész-muzeológus, tudományos igazgatóhelyettes 2021. január 31-ig
dr. Agócs Nándor	történész-muzeológus, tudományos titkár 2021. február 1-től

Titkárság

Ramada-Szűcs Mariann	titkársági ügyviteli alkalmazott, titkárságvezető
Trifunov Tímea	titkársági ügyviteli alkalmazott 2021. november 2-től

Gazdasági Csoport

Gelencsér Pálné	gazdasági ügyintéző, csoportvezető
Bertalan Erika	ügyviteli alkalmazott
Csukás Ferencné	kiadványraktáros
Jászai Viktória	gazdasági ügyintéző 2021. november 19-ig
Pintér Nóra	ügyviteli alkalmazott

Üzemeltetési Csoport

Bakurecz Ildikó	fenntartási alkalmazott, csoportvezető 2021. augusztus 31-ig
Bebesi Gina	betanított pénztáros 2021. május 31-ig
Bessenyei János	éjjeliőr 2021. július 13-tól
Both Anna	betanított pénztáros
Czupár Balázs	teremőr
Deákné Polczer Médea	portás
Gubó Csaba	betanított pénztáros 2021. szeptember 30-ig
Gulyás László	segédmunkás 2021. február 28-ig
Gulyás Nikolett	teremőr
Halas Tamara	betanított pénztáros 2021. szeptember 15-től
Harmat Tamás	recepciós
Hegedüs Erzsébet	üzemeltetési munkatárs 2021. június 30-ig
Horváth Kálmán Emil	segédmunkás
Horváth Kálmán Emilné	takarító
Ilku Máté Márk	segédmunkás 2021. október 11-től
Jónás Magdolna	takarító
Hege Norbert	karbantartó 2021. október 4-től
Hutvágner Mátyás	karbantartó
Király István	éjjeliőr, telepőr 2021. május 21-ig
Klausz Attila	segédmunkás
Krentz Péter	betanított pénztáros 2021. július 13-tól
Lóránt Csaba	éjjeli őr 2021. június 1-től
Lomoschitz Anna	teremőr
Makra László	gondnok
Molnár László	éjjeliőr, telepőr
Németh Tünde	teremőr
Patkósné Bilák Márta	teremőr
Rigó Dávid	karbantartó 2021. július 21-ig
Sobor András	teremőr
Szabó Zsuzsanna	betanított pénztáros 2021. szeptember 1-től
Szendei Szabolcs	teremőr
Szocska Ildikó	teremőr
Takács Gabriella	betanított pénztáros
Tóth Gábor Gyula	éjjeliőr
Uszkai Hajnal	teremőr
Vadász Imre	teremőr

Kommunikációs és Közművelődési Osztály

Árkiné Töttő Katalin	marketing munkatárs, osztályvezető 2021. március 31-ig
Belegrai Orsolya	grafikus
Fiedler Zsuzsanna	múzeumpedagógus
Haraszti Zsigmond	múzeumi közművelődési szakember
Kovács Dóra	múzeumpedagógus
Schéda Zoltán	kommunikációs munkatárs
Süvegh Eszter	múzeumpedagógus 2021. július 6-tól
Szabóné Szüts Angéla	múzeumpedagógus
Szűcs Gábor	kommunikációs munkatárs
Zöldi-Birkás Éva	múzeumi közművelődési szakember, osztályvezető 2021. május 17-től

Régészeti Örökségvédelmi és Tudományos Osztály

Benke András	ásatási munkatárs
Gruming Diána	régészeti adminisztrátor
Hornyik Adrienn	ásatási munkatárs
Kiss Alexandra	régész-segédmuzeológus
Kovács Ágnes	régész-muzeológus
Kovács Dömötör	ásatási munkatárs
Ködmön László	ásatási segédmunkás

Molnár Gábor	ásatási munkatárs
Libor Csilla	antropológus-muzeológus
Rechner Balázs	ásatási munkatárs
Reich Szabina Gréta	régész-muzeológus
Romat Sándor György	régész
dr. Szücsi Frigyes	régész
Tóth Brigitta	múzeumi rajzoló

Állományvédelmi Csoport

Késmárky Rita	restaurátor, csoportvezető
Bódisné Szalontai Petra	restaurátor
Horváth Csaba	segédrestaurátor
Péterfy Dóra	restaurátor

Gorsium Régészeti Park

Üzemeltetési és Gazdasági Csoport

Domonkos Richárd	csoportvezető 2021. január 31-ig
Bagi Krisztina	teremőr
Bakurecz József	karbantartó
Bozsoki Gábor	éjjeliőr, telepőr
Bódás Gyula	éjjeliőr, telepőr
Csörgő Erika	pénztáros
Hermán Edina	ügyviteli alkalmazott
Lédeczi Zoltán	karbantartó
Lédeczi Zoltán Lajosné	romkert felügyelő
Lukács Györgyné	pénztáros
Major Gyula	karbantartó
Molnárné Szőke Anita Borbála	takarító 2021. december 15-től
Potesz Ferencné	romkert felügyelő
Rupp István	éjjeliőr, telepőr
Simon Krisztina	teremőr
Tóth Marcell	segédmunkás 2021. február 8-tól

Tudományos és Kommunikációs Csoport

Varga Edit	múzeumi gyűjtemény- és raktárkezelő

Tudományos Gyűjteményi Osztály

Történeti és Néprajzi Gyűjtemény

Miszlai Zsolt	történész-főmuzeológus, osztályvezető 2021. július 30-ig.
Molnár Virág (Gáspár Virág)	múzeumi gyűjtemény- és raktárkezelő
Lendvai Judit	múzeumi gyűjtemény-és raktárkezelő 2021. július 6-tól
dr. Varró Ágnes	néprajzos-főmuzeológus

Képző- és Iparművészeti Gyűjtemény

Izinger Katalin Ágnes	művészettörténész-főmuzeológus, osztályvezető
Deák Balázs	múzeumi közművelődési szakember
György Melinda	múzeumi adattáros
Krizsány Anna	múzeumi közművelődési szakember
Moór Péter	múzeumi kiállításrendező
Szűcs Erzsébet	művészettörténész-főmuzeológus
Teiszler Éva	történész 2021. október 1-től

Segédgyűjtemények

Braila Mária	múzeumi könyvtárkezelő
Ladányi Beáta	múzeumi adattárkezelő

Hetedhét Játékgyűjtemény

dr. Nagy Veronika	főmuzeológus, osztályvezető
Lévay Éva	recepciós
Lukács-Borbély Beatrix	2021. június 24-től
Nagy Gyula Zoltánné	takarító 2021. április 20-ig
Molnár Júlia	múzeumpedagógus 2021. március 24-ig
Szabó Imréné	recepciós
Szalay Arnold	gondnok, recepciós
Varga Dóra	múzeumpedagógus 2021. október 1-től
Vaskó-Hufnágel Vivien	takarító
Veszeli Dorottya	múzeumi közművelődési szakember

Megbízott tudományos munkatársak

dr. Demeter Zsófia	történész
dr. Lukács László	néprajzkutató
Szabados György PhD	történész tanácsadó